

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТИЧКА ГАННА-МЕЛАНІЯ ІГОРІВНА

Гриф

Прим. № __

УДК 94(477.83/.86-11):327(44)]“1918/1923” (093.2)

СХІДНА ГАЛИЧИНА У ПОЛІТИЦІ ФРАНЦІЇ (1918–1923)

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Тичка Г.-М. І.

Науковий керівник: **Качараба Степан Петрович**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Тичка Г-М. І. Східна Галичина у політиці Франції (1918–1923). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2018.

Зміст анотації. Дисертацію присвячено комплексному дослідженню політики Франції щодо Східної Галичини у 1918–1923 рр. В рамках даної роботи ґрунтовно вивчено невідомі досі аспекти діяльності французьких військових місій у галицькому регіоні. Проаналізовано основні геополітичні та економічні чинники, що впливали на формування французької політики щодо Східної Галичини. Досліджено генезу та діяльність основних українських представництв та організацій у Парижі, а також їхню взаємодію із французькою громадськістю та політикумом щодо вирішення долі східногалицького регіону. Введено до наукового обігу неопубліковані архівні матеріали, у тому числі з архівних фондів Міністерства оборони та Міністерства закордонних справ Франції.

Вивчено стан наукової розробки проблеми та окремих її аспектів. Зокрема, проаналізовано праці загального характеру, а також спеціалізовані дослідження, присвячені діяльності французьких військових місій у Галичині, геополітичним та економічним інтересам Антанти у цьому регіоні та дипломатичним аспектам вирішення долі спірних територій. Визначено основні напрямки у вивченні французької політики щодо Східної Галичини у зазначений період.

Джерела для написання дисертації поділено на нормативно-правові та приватні акти, діловодну документацію, періодичні видання, мемуари і спогади, публіцистичні та політичні твори, літературні пам'ятки і наукові праці зазначеного періоду.

Обґрунтовано теоретико-методологічну базу дослідження. Охарактеризовано основні наукові методи, зокрема, загальнонаукові, джерелознавчі та спеціальні історичні, а також принципи наукового пізнання, яких дотримувалася дослідниця.

З використанням науково-теоретичних методів пізнання всесторонньо висвітлено ключові аспекти політики офіційного Парижа щодо Східної Галичини. Зокрема, вдалося уточнити ряд ключових фактів із біографії Анрі Віллема, першого французького делегата, що прибув до Львова після Листопадового зриву, та деталі його подорожі охопленим війною регіоном. На підставі звіту, віднайденого у архіві Міністерства оборони Франції, вивчено його політичні погляди, ставлення до українсько-польського протистояння у Галичині, а також уявлення про майбутнє спірних територій.

Досліджено головні аспекти діяльності місій під головуванням Жозефа Бартелемі та доведено, що взимку 1919 р. у Львові побували дві окремі місії, очолювані цим генералом, а не одна, як досі вважалося. З'ясовано, що ці місії відрізнялися між собою як особовим складом та підпорядкуванням, так і завданнями і повноваженнями. Також встановлено, що ключовим завданням першої місії Ж. Бартелемі було вивчення обставин єврейського погрому, що відбувся у Львові в листопаді 1918 р.

Визначено вплив на політику Франції щодо Східної Галичини економічних та геополітичних чинників. Зокрема, досліджено переваги, які французькі політики і промисловці отримували від передачі регіону під владу Польщі. Доведено, що офіційна Варшава багато завдячувала Франції, тож від неї можна було вимагати значних поступок на користь французьких нафтових компаній. Як приклад такої політики офіційного Парижа подано підписання у 1922 р. польсько-французької нафтової угоди, яка надавала французьким підприємцям значні привілеї. Крім того, з'ясовано, що французи планували використовувати свою присутність у Дрогобицько-Бориславському басейні для стеження за військовими планами Німеччини. Прослідковано зв'язки між французькою політичною елітою та галицькими нафтовими компаніями. Показано, що нафтові інтереси ключових світових держав вплинули також на остаточне рішення Ради Амбасадорів, адже

Велика Британія погодилася на приєднання спірної території до Польщі взамін за французькі поступки щодо мосульської нафти.

Вивчено роль Східної Галичини у французьких геополітичних розрахунках. Аргументовано, що цей регіон розглядався як один із засобів створення великої та сильної Польщі, здатної чинити опір не лише більшовикам, але, за потреби, також Німеччині. У роботі проаналізовано генезу концепту “передмур’я Європи” у його українській та польській модифікаціях та його актуалізацію наприкінці Першої світової війни. Досліджено ставлення французьких політиків і громадськості до цих ідей. Особливу увагу звернено на пропозиції українських делегатів у Парижі щодо перетворення Східної Галичини на буферну державу, яка мала б протистояти більшовицькому наступу на захід. Досліджено зв’язок між справою Східної Галичини та французько-російськими взаєминами. Так, союзницькі політики постійно відтягували остаточне вирішення долі галицького регіону, побоюючись, що на нього може висловити претензію російський небільшовицький уряд. Висловлено припущення, що саме ця обставина змусила Антанту відтягувати врегулювання статусу Східної Галичини до початку 1923 р.

Досліджено основні українські місії та організації, що діяли у Парижі в 1919–1923 рр., а саме: 1) Надзвичайна дипломатична місія УНР у Парижі, 2) Комітет української дії, 3) Український національний комітет 4) Делегація Східної Галичини 5) Карпато-руська делегація. На основі широкого комплексу опублікованих та неопублікованих джерел описано їхню генезу, діяльність та ключові погляди. Простежено еволюцію галицького представництва у Франції від сегменту Надзвичайної дипломатичної місії УНР до самостійної Делегації Західної України.

Досліджено рівень обізнаності французької громадськості на тему України та українців і, зокрема, у справі українсько-польського конфлікту у Східній Галичині. Описано стереотипи та кліше, які публіцисти та журналісти використовували для опису цього регіону та його населення. Визначено головні переваги, якими користувалися польські та російські представники у Франції порівняно із українськими делегатами. Аргументовано, що не на користь

українських дипломатів працювали, зокрема, внутрішні чвари у їхньому середовищі, перманентна нестача коштів, а також відсутність поміж українських делегатів відомих та іменитих особистостей. Досліджено контакти українських представників із відомими французькими науковцями, журналістами та публіцистами, з якими делегати УНР та ЗУНР співпрацювали у справах пропаганди. Йдеться, зокрема, про Рене Пінона, Ернеста Дені та Жана Пелісьє.

Охарактеризовано основні види контактів українських дипломатів із французькими політиками, військовими та громадськими діячами. З'ясовано, що українські представники, сповідуючи, як правило, ліві політичні погляди, контактували, здебільшого, з лівими політиками, і навіть активно втручалися у парламентські вибори 1919 р. на стороні соціалістів. Досліджено, що з правими політиками співпрацював хіба що Михайло Тишкевич. З'ясовано, що галицькі делегати намагалися встановити контакт із Едуардом Даладье та Полем Пенлеви. Під час візиту до Франції влітку 1922 р. Митрополит Андрей Шептицький спілкувався з Арістідом Бріаном. Аргументовано, що більшість політиків збувала українських представників абстрактними обіцянками та запевненнями, і реальної допомоги від них галичани так і не отримали.

У роботі також описано контакти між представниками УНР та ЗУНР і працівниками французького Міністерства закордонних справ. З'ясовано, що працівники цієї урядової установи, як правило, дотримувалися проросійських поглядів.

Описано взаємодію українських делегатів із французькими військовими, такими, як маршали Фердинанд Фош та Філіп Петен, а також іншими офіцерами, які підтримували українців, в тому числі і галичан. Серед них варто назвати, зокрема, адмірала Робера Дегуя і командира Жоржа Сегона. З'ясовано, що симпатії французьких військових до України та українців не могли виправити ситуації, бо, попри свою популярність у суспільстві, вони не мали впливу на вектор французької державної політики.

Ключові слова: Східна Галичина, Паризька Мирна Конференція, “передмур’я Європи”, Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, місія УНР у Парижі, місія ЗУНР у Парижі, Анрі Віллем.

SUMMARY

Tychka H.-M. I. Eastern Galicia in French politics (1918–1923) – A qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for Candidate’s degree (PhD) in History, specialty 07.00.02 – World History.
– Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2018.

The content of annotation. The thesis is a comprehensive study of French politics towards Eastern Galicia in 1918–1923. Unknown aspects of French military missions activity in Galician region was thoroughly studied within the framework of this thesis. Main geopolitical and economic factors that influenced formation of French policy concerning Eastern Galicia were analyzed. Genesis and activity of main Ukrainian missions and organizations in Paris, as well as their interaction with French public and politicians in solving fate of East-Galician region, were explored. Unpublished archive materials, including archives of the Ministry of Defense and the Ministry of Foreign Affairs of France, were introduced into the scientific circulation.

General level of knowledge about the topics and its separate aspects was studied. In particular, general works are analyzed, as well as specialized studies devoted to the activities of the French military missions in Galicia, the geopolitical and economic interests of the Entente in this region, and the diplomatic aspects of resolving the fate of the disputed territories.

Five directions in the study of French policy concerning the Eastern Galicia in the specified period were identified. The sources for the dissertation are divided into normative and private acts, business documentation, periodicals, memoirs, journalistic and political works, literary monuments and scientific works of the specified period.

The theoretical and methodological base of research is substantiated. The main scientific methods are characterized, in particular, general scientific, source studies and special historical methods, as well as the principles of scientific knowledge, which the researcher adhered to.

Using scientific and theoretical methods of cognition, key aspects of the policy of official Paris in relation to the Eastern Galicia are comprehensively highlighted. The activities of French delegates A. Willaime and J. Barthélemy who visited Lviv during the Ukrainian-Polish conflict are described. A number of key facts from the Henri Willaime biography, his name and military rank, as well as details of his travels in the Galician region, are specified. Based on the report found in the archives of the French Ministry of Defense, his political views, attitude to the Ukrainian-Polish confrontation in Galicia, as well as the notion of the future of the disputed territories were studied.

The main aspects of the missions under the chairmanship of Joseph Barthélemy were explored. It was proved that in winter of 1919 two separate missions, headed by this general, and not one, as it was considered previously, visited Lviv. It was found that these missions differed both in terms of personnel and subordination, as well as tasks and powers. It was established that the first of these missions arrived in Galicia to clarify the circumstances of the Jewish pogrom that took place in November 1918.

The influence of economic and geopolitical factors on the French policy in Eastern Galicia is determined. In particular, it was established that the French government and the oil industry benefited greatly from the transfer of disputed territories under the Polish rule. Official Warsaw was largely indebted to France. That's why France could demand significant concessions in favor of its oil companies in the Polish territory. A vivid manifestation of such policy was signing of the Polish-French oil agreement in 1922, which gave French entrepreneurs significant privileges. In addition, it was found out that the French planned to use their presence in the Drohobych-Boryslav oil region to monitor the military plans of Germany. The links between the French political elite and the Galician oil companies have been followed. It was shown that oil interests of key world countries also affected final decision of the

Council of Ambassadors, after all Great Britain agreed to give disputed territory to Poland in exchange for French concessions on Mosul oil.

The role of the Eastern Galicia in French geopolitical calculations was studied. It was found that Eastern Galicia played a significant role in French plans for the creation of a large and strong Poland, capable of resisting both Germany and Bolshevik Russia. The genesis of the concept of “bulwark of Europe” in its Ukrainian and Polish versions and its actualization at the end of the First World War was analyzed. The attitude of French politicians and the public towards these ideas were researched. Particular attention was paid to the proposal of Ukrainian delegates in Paris to transform Eastern Galicia into a buffer state that would have to withstand the Bolshevik offense in the west. Relations between the Eastern Galicia and the French-Russian was investigated. The Allied politicians constantly delayed the final decision on the fate of the Galician region, fearing that the Russian non-Bolshevik government would claim it. It is assumed that this circumstance forced the Entente to delay the settlement of the status of the Eastern Galicia until the beginning of 1923.

Activities of major Ukrainian missions and organizations in Paris during 1919–1923, such as the Extraordinary Diplomatic Missions of the UPR in Paris, the Galician Bureau, the Ukrainian National Committee, Ukrainian Action Committee, Delegation of Western Ukraine (Galicia) and Carpatho-Russkaya (Moskvofil) delegation was explored. Based on a wide range of published and unpublished sources, their genesis, activity and key views are described. The evolution of Galician representation in France from the segment of the Extraordinary Diplomatic Missions of the UPR to an independent Delegation of Western Ukraine was traced.

The level of awareness of the French public on the topic of Ukraine and Ukrainians and, in particular, on the Ukrainian-Polish conflict in Eastern Galicia is researched. The stereotypes and cliches that journalists used to describe this region and its population were studied. The main advantages of Polish and Russian representatives in France compared with Ukrainian delegates were determined. Not in favor of the Ukrainian diplomats worked internal quarrels in their environment, permanent lack of funds, as well as the absence of well-known and prominent personalities among

Ukrainian delegates. The contacts of Ukrainian representatives with well-known French scientists and journalists were also investigated, with which the delegates of the UPR and ZUPR cooperated in the field of propaganda. These are, in particular, René Pinon, Ernest Denis and Jean Pélissier.

The main types of contacts of Ukrainian diplomats with French politicians, military and public figures are described. It was discovered that Ukrainian representatives, generally speaking, had left-wing political views, were in contact with left-wing politicians, and even actively intervened in the parliamentary elections of 1919 on the side of the socialists. Mykhailo Tyshkevych worked with right-wing politicians. Galician delegates tried to establish contact with Édouard Daladier and Paul Painlevé. During his visit to France in the summer of 1922, Metropolitan Andrey Sheptytsky communicated with Aristide Briand. Unfortunately, most politicians sold Ukrainian representatives with abstract promises and assurances, and the Galician citizens did not receive real help from them.

The paper also describes the contacts between representatives of the UPR and ZUPR and employees of the French Ministry of Foreign Affairs. It was found that the employees of this government institution tended to adhere to pro-Russian views.

The interaction of Ukrainian delegates with the French military, such as marshals Ferdinand Foch and Philippe Pétain, as well as other officers who supported Ukrainians, including Galicians, is described. Among them, one should mention, in particular, Admiral Robert Degouy and commander Georges Segonne. Unfortunately, the sympathies of the French military to Ukraine and the Ukrainians could not correct the situation, because, despite their popularity in society, they had no influence on the vector of French state policy.

Key words: Eastern Galicia, Henry Willaime, Paris Peace Conference, “bulwark of Europe”, Drohobych–Boryslav oil region, Ukrainian People’s Republic mission in Paris, West Ukrainian People’s Republic mission in Paris.

Список публікацій.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження:

1. Тичка Г.-М. Анрі Граппен у ролі польського пропагандиста. *Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали VI-ї краєзнавчої конференції (4. III. 2016)*. 2016. С. 197–206.
2. Тичка Г.-М. Вплив нафтових інтересів Франції на українсько-польський конфлікт у Галичині (1918–1919 рр.). *Воєнно-історичний вісник національного університету оборони України*. 2017. Вип. 2 (24). С. 90–99.
3. Тичка Г.-М. Діяльність Михайла Тишкевича на чолі української дипломатичної місії у Парижі (1919–1921 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за ред. проф. І. С. Зуляка. 2017. Вип. 2. Ч. 2. С. 145–151.
4. Тичка Г.-М. Ідея “передмур’я Європи” в українсько-польському простистоянні за Східну Галичину під час Паризької мирної конференції. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 25. С. 182–197.
5. Тичка Г.-М. Місія Анрі Віллема у Східній Галичині (листопад – грудень 1918 р.) *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І.С. Зуляка. 2017. Вип. 1. Ч. 3. С. 102–110.
6. Тичка Г.-М. Місія Жозефа Бартелемі у польській громадській думці. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 12. С. 119–126.
7. Тичка Г.-М. Українські національно-визвольні змагання у творчості Анрі Граппена. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 17. С. 168–178.
8. Тичка Г.-М. Участь представників УГКЦ у вирішенні українсько-польського конфлікту у Галичині (1918–1923). *Матеріали Міжнародної наукової*

конференції до 100-річчя ієрейських свячень Йосифа Сліпого / упоряд. Ю. Скіра.
Львів: КОЛЕСО, 2018. С. 57–68.

ЗМІСТ

Анотація.	2
Перелік умовних позначень.	13
Вступ.	14
Розділ 1. Історіографія, джерельна база і теоретико-методологічна основа дослідження	18
1.1. Стан наукової розробки проблеми.	18
1.2. Характеристика джерельної бази.	33
1.3. Теоретико-методологічна основа дослідження.	47
Розділ 2. Французькі військові місії у Східній Галичині.	60
2.1. Місія Анрі Віллема (листопад–грудень 1918 р.)	60
2.2. Діяльність місій Жозефа Бартелемі (січень – лютий 1919 р.).	76
Розділ 3. Чинники політики Франції щодо Східної Галичини.	103
3.1. Французькі економічні інтереси у Східній Галичині.	103
3.2. Східна Галичина як складова французької геополітики.	131
Розділ 4. Французькі впливи в українсько-польському дискурсі щодо Східної Галичини.	151
4.1. Українські організації та місії у Парижі.	151
4.2. Східна Галичина в українській та польській пропагандистській кампанії у Франції.	180
4.3. Французько-українські контакти щодо статусу Східної Галичини (1919–1923).	199
Висновки.	219
Список використаних джерел.	229
Додатки.	259

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- БСП – Українська Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.
- ЗУНР – Західноукраїнська народна республіка.
- ЛНУ – Львівський національний університет імені Івана Франка.
- МЗС – Міністерство закордонних справ (вживається на позначення відповідних урядових установ УНР, Польщі та Франції).
- ПKN – Польський національний комітет у Парижі (Polski Komitet Narodowy)
- ПМК – Паризька мирна конференція 1919–1920 рр.
- ПНР – Польська Народна Республіка.
- ПФВМ – Польсько-французька військова місія.
- РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія.
- СРСР – Союз радянських соціалістичних республік.
- УГА – Українська галицька армія.
- УНК – Український національний комітет у Парижі.
- УНР – Українська Народна Республіка.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів органів влади і управління України.
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України
- ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- AAN – Archiwum aktów nowych w Warszawie (Архів нових актів у Варшаві).
- АМАЕ – Archives du Ministère des affaires étrangères, La Courneuve, France (Архіви МЗС Франції).
- САW – Centralne archiwum wojskowe, Warszawa (Центральний військовий архів, Варшава).
- SHD – Service historique de la Défense (архів Міністерства оборони Франції).
- DAT – Département de l'armée de la terre (Департамент сухопутних військ Франції, один з підрозділів SHD).

ВСТУП

Актуальність теми. Політика французького уряду щодо Східної Галичини досі не була об'єктом спеціального і комплексного історичного дослідження. Значною мірою це спричинено тим, що українські науковці до певного часу не мали можливості сповна використовувати у своїх працях матеріали французьких та польських архівів. Як наслідок, ряд тем, пов'язаних із цією проблематикою, досліджені недостатньо. Бракує цілісних синтетичних праць про контакти українських представництв та організацій з французькою громадськістю і політикумом, про французькі нафтові інтереси у Галичині тощо.

Зважаючи на наближення 100-річного ювілею утворення ЗУНР, ґрунтовне вивчення українсько-французьких відносин у 1918–1923 рр. стає надзвичайно актуальним. Крім того, в сучасних політичних реаліях дослідження історії національно-визвольних змагань є особливо важливим, бо саме відсутність знань про минуле активно використовується антиукраїнською пропагандою для поширення дезінформації та плекання радянських міфів.

Саме тому давно назріла потреба комплексного та ґрунтовного підходу до проблеми французької політики щодо Східної Галичини. Вкрай необхідно розглянути події української історії з точки зору глобальних політичних та економічних процесів, ґрунтуючись на невідомих українським науковцям джерелах, зосереджених у польських та французьких архівах, що проливають світло на цікаві аспекти українсько-французьких відносин.

Крім того, для сучасної історичної науки актуальним є аналіз міжособистісних стосунків як одного із чинників історичного процесу, а також вивчення і переосмислення минулих подій з точки зору біографічних студій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії зарубіжних країн Львівського національного університету імені Івана Франка та є складовою частиною її науково-дослідницької роботи в межах проблеми “Світові інтеграційні

процеси у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст” (державний реєстраційний номер 0112U004037).

Метою дослідження є комплексний аналіз генези французької політики щодо Східної Галичини у 1918–1923 рр. та її впливу на долю регіону.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати стан наукового вивчення зазначеної теми і визначити її джерельну базу;
- охарактеризувати теоретико-методологічні засади дослідження;
- дослідити деталі візиту до Галичини французького поручника Анрі Віллема (Henry Willaime);
- розглянути основні напрямки діяльності та структуру місій під головуванням генерала Жозефа Бартелемі (Joseph Barthélemy);
- вивчити головні чинники, що впливали на формування французької політики щодо Східної Галичини;
- охарактеризувати діяльність основних українських представництв та організацій у Парижі у 1919–1923 рр.;
- порівняти здобутки української та польської пропаганди у справі Східної Галичини.
- охарактеризувати французько-українські контакти щодо статусу галицького регіону.

Об’єктом дослідження є політика Франції щодо Східної Галичини у 1918–1923 рр.

Предмет дослідження становлять фактори формування та основні прояви французької політики щодо галицьких територій, а також вплив офіційного Парижа на вирішення долі регіону.

Хронологічні рамки дисертації визначаються її тематичною спрямованістю і завданнями й охоплюють період від листопада 1918 р., коли було утворено перший Державний секретаріат української республіки галичан, і до березня 1923 р., коли після рішення Ради послів Антанти щодо включення Східної Галичини до складу Польщі останній уряд ЗУНР оголосив про саморозпуск.

Географічні межі дослідження є доволі широкими. Назагал, у дисертації описано події, що відбувалися у Східній Галичині та у Франції. Однак, зважаючи на специфіку досліджуваної проблематики, у роботі неодноразово доводилося аналізувати факти та явища, що мали місце у Західній Галичині, на Великій Україні та у інших регіонах.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у комплексному дослідженні політики Франції щодо Східної Галичини у 1918–1923 рр.

вперше:

– досліджено життя та діяльність французького поручника А. Віллема, а також деталі його місії у Східній Галичині наприкінці 1918 р.;

– запропоновано розрізнити дві окремі “місії Бартеlemi”, перша з яких діяла у Львові у січні – лютому, а друга – наприкінці лютого 1919 р.

– проаналізовано вплив французьких економічних інтересів у галицькому регіоні на вирішення його політичної долі;

– окреслено вплив більшовицької загрози на політику Франції щодо Східної Європи;

– вивчено генезу українського варіанту ідеї “передмур’я Європи” та досліджено його вплив на дипломатичну діяльність українців за кордоном.

– проведено порівняльний аналіз уявлень українських місій та організацій у Парижі про майбутній статус Східної Галичини.

Подальший розвиток отримали:

– дослідження діяльності місій під головуванням генерала Ж. Бартеlemi;

– вивчення польської та української пропагандистської діяльності у Парижі;

– аналіз структури та основних аспектів діяльності українських представництв та організацій у Франції;

– вивчення українсько-французьких контактів у Парижі в 1918–1923 рр.

Доповнено й уточнено:

– перелік чинників, що впливали на політику Франції щодо Східної Галичини;

– списки членів Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі, а також інших українських організацій та представництв у Франції.

– історію та генезу представництва ЗУНР у Парижі.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати дисертаційної роботи можуть бути використані для наступних студій з історії закордонної політики УНР і ЗУНР та для написання синтез з історії України, бо досі в більшості з них ця проблематика була відсутня, а також для подальшого вивчення українсько-французьких відносин. Застосовані в дисертації методологічні підходи можна використовувати для дослідження інших аспектів міжнародної політики першої половини ХХ ст. Результати дисертації можуть стати основою навчальних курсів для студентів історичного факультету. Також дане дослідження вказує на нові можливості для біографічних студій, присвячених українським та французьким дипломатам і військовим.

Апробацію результатів дисертації здійснено шляхом оприлюднення її основних положень, висновків і результатів на звітно-наукових конференціях Львівського національного університету ім. І. Франка, VI краєзнавчій конференції “Історичні пам’ятки Галичини” (м. Львів, 4 березня 2016 р.), конференції “Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ” (м. Львів, 18–19 травня 2016 р.), Міжнародній науковій конференції, присвяченій 100-річчю свячень Йосифа Сліпого (с. Унів, 30 вересня 2017 р.), ХХVI міжнародному славістичному колоквиумі (м. Львів, 17–18 травня 2018 р.).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження викладено у восьми публікаціях. Чотири із них опубліковано у фахових виданнях, визначених переліком ДАК МОН України, дві – у науково-метричному виданні, іще дві – у тезах та матеріалах конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою і завданням дослідження та включає у себе вступ, чотири розділи, поділені на десять підрозділів, висновки, список використаних джерел (302 позиції) і додатки. Загальний обсяг дисертації становить 285 сторінки, з них основного тексту – 215 сторінок, список використаних джерел – 29 сторінок, додатки – 26 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Однією із особливостей дослідження політики Франції щодо Східної Галичини є необхідність вивчення усього різноманіття її проявів не лише в дипломатичній, а й у військовій, економічній, геополітичній та інших сферах. Зважаючи на це, при підготовці дисертаційної роботи було використано ряд вузькоспеціалізованих досліджень. Саме тому наукову літературу із даної проблематики доцільно класифікувати за предметно-тематичним принципом, виділяючи: 1) загальні праці, які в основних рисах описують увесь комплекс українсько-французьких контактів досліджуваного періоду; 2) спеціальні дослідження, присвячені діяльності французьких військових місій у Галичині, 3) публікації, у яких описані геополітичні інтереси Антанти у галицькому регіоні; 4) економічні дослідження, що висвітлюють французькі нафтові інтереси у Східній Галичині та 5) літературу, присвячену дипломатичним аспектам вирішення долі спірних територій.

До **праць загального характеру** належать дослідження, автори яких торкалися широкого спектру проблем, пов'язаних з історією ЗУНР та, зокрема, із її міжнародною політикою. Перші такі публікації почали з'являтися ще у міжвоєнний період, і їхніми авторами, як правило, були безпосередні учасники описуваних подій. Саме тому характерною рисою цих досліджень стало поєднання у них ознак наукової праці, таких як посилання на історичні джерела та цитати із них, із власними спогадами та рефлексіями автора, аргументацією або виправданням його політичних поглядів чи вчинків. До цієї категорії належать, перш за все, книги Михайла Лозинського¹ та Ілька Борщака², а також праця під

¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью-Йорк: Червона калина, 1970. 228 с.

² Borshchak I. L'Ukraine à la conférence de la paix, 1919–1923. Dijon: [б. в.], 1938. 188 p.

назвою “Польська армія у Франції”³, автором якої став один із офіцерів цього збройного формування Юзеф Сероцінський (Józef Sierociński)⁴.

Після Другої світової війни головну роль у вивченні історії національно-визвольних змагань почали відігравати історики в еміграції. До прикладу, у 1960-их рр. у США вийшла друком шеститомна праця українського історика Матвія Стахів “Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної боротьби і дипломатичної оборони в 1918–1923”⁵. Сам М. Стахів свого часу був старшиною УГА, тож йому довелося стати свідком частини описуваних в роботі подій. Попри помітний патріотичний ухил, дослідження М. Стахів стало надзвичайно популярним у середовищі українських істориків, оскільки містило багато цитат із документів та витягів з протоколів засідань Паризької мирної конференції (далі – ПМК). Крім того, у роботі присутні доволі точні посилання на джерела інформації, що додає їй авторитетності на тлі безлічі аматорських публікацій. У перші роки незалежності України, коли науковий інтерес до історії національно-визвольного руху значно зріс, але, водночас, у науковців ще не було можливості проводити дослідження в західноєвропейських архівах та бібліотеках, ця книга стала одним із ключових джерел інформації про контакти ЗУНР із союзницькими дипломатами. На сьогодні значна частина документів, на які покликався М. Стахів, доступна в Інтернеті, як-от фотокопії багатотомного збірника документів “Papers relating to the foreign relations of the United States”, викладені у мережу заходами бібліотеки Університету Вісконсин-Медісон (США).

Серед видань, опублікованих закордоном, варто згадати також “Енциклопедію українознавства”, що видавалася за редакцією Володимира Кубійовича у 1955–1984 рр. У ній, зокрема, подана цінна інформація про

³ Sierociński J. Armia Polska we Francji. Dzieje wojsk generała Hallera na ojczyźnie Warszawa: Łączono w Zakładach Graficznych Straszewiczów – Leszno, 112, 1929. 196 s.

⁴ Wielki człowiek w małym mieście. URL: <http://www.pava-swap.org/wydarzenia61.htm> (дата звернення: 02. 01. 2018).

⁵ Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної боротьби і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон: З Друкарні Народної Волі, 1958–1961. Т. 4–6.

діяльність українських дипломатів та діячів у еміграції, а також загальні відомості про контакти українських урядів з країнами Антанти⁶.

У США працював також відомий польський еміграційний дослідник Пйотр Вандич (Piotr Wandycz), котрий вивчав міжнародні відносини у Європі міжвоєнного періоду. Велику цінність, зокрема, становить його праця “France and Her Eastern Allies”⁷.

Тим часом у СРСР вивчення питань, пов’язаних з українсько-французькими відносинами періоду національно-визвольних змагань, з ідеологічних міркувань, майже не проводилося. Щоправда, 1962 р. побачила світ праця київського історика Рема Симоненка “Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р.”⁸. Попри обов’язкову на той час ідеологічну складову, у цій роботі подані цитати з документів, віднайдених автором в українських та польських архівах, уривки зі збірника “Papers relating to the foreign relations of the United States”, а також численні посилання на французьку, англійську та американську пресу. На жаль, пропагандистське спрямування даної публікації не дозволило автору заглибитися у ґрунтовне вивчення взаємодії галицьких політиків з союзницькими дипломатами. Окрім праці Р. Симоненка, яка, попри заідеологізованість, безперечно, мала певну наукову цінність, у радянський час публікувалися також абсолютно безвартісні ідеологічні книги, у яких обговорення дипломатичної діяльності ЗУНР здійснювалося на цілком антинаукових засадах⁹.

Значний інтерес до вивчення історії ЗУНР з’явився на початку 1990-их рр. в рамках заповнення так званих “білих плям історії”. Саме тоді побачили світ

⁶ Симоненко Р. “Бартелемі” лінія. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина* / ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Т. 1: Перевидання в Україні. Львів: НТШ, 1993. С. 96.

Зелінський Віктор *Енциклопедія українознавства...* Т. 2. С. 780–781.

В. М. Дністрянський Станіслав *Енциклопедія українознавства...* Т. 2. С. 551.

⁷ Wandycz P. *France and her Eastern allies 1919–1925: French-Czechoslovak-Polish relations from the Paris Peace Conference to Locarno*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1962. 454 s.

⁸ Симоненко Р. *Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р.* Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1962. 440 с.

⁹ Маланчук В. *Історія однієї зради*. Львів: КЖВ, 1958. 71 с.

синтетичні праці Миколи Литвина, Кіма Науменка та Степана Макарчука¹⁰. Тематика їхніх досліджень охоплювала надзвичайно широкий спектр проблем, які неможливо було ґрунтовно та досконало висвітлити, зважаючи на порівняно невеликий обсяг робіт. Таким чином, українсько-французькі взаємини описувалися у цих публікаціях доволі побіжно, трапляються також окремі неточності. Це, однак, не применшує заслуг названих тут дослідників, оскільки основним завданням їхніх робіт було закладення основи для подальшого ґрунтовного вивчення різних аспектів історії ЗУНР і, зокрема, дипломатичної діяльності її представників.

Окремої згадки вартує стаття Вадима Ададуrowa “Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 р.”¹¹, одна із нечисленних праць, повністю присвячених проблемі французької політики щодо Східної Галичини у період українсько-польського конфлікту. Ця розвідка, однак, є наглядним прикладом однієї із ключових проблем історіографії дипломатичної історії ЗУНР та УНР: більшість досліджень, присвячених цій проблематиці, висвітлюють лише події 1919 р., а часом тільки його першої половини. Справа в тому, що у першій половині 1919 р. відбувалося дуже багато знакових подій, що мали фундаментальний вплив на долю Східної Галичини, і більшість з них добре висвітлена у джерелах та літературі, що значно полегшує роботу науковця. Водночас, вивчення подій наступних років вимагає значно більших зусиль, тож за нього береться куди менше дослідників.

У 1990-их рр. у середовищі польських істориків також спостерігалось зростання інтересу до українсько-польської війни¹². Характерною ознакою

¹⁰Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ: Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. 488 с.;

Макарчук С. Українська Республіка галичан. Львів: Світ, 1997. 190 с.;

Литвин М Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: ОЛІР, 1995. 361 с.

¹¹ Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919рр. *Україна в минулому*. 1995. Вип. 6. С. 18–32.

¹² Mroccka L. Spór o GalicjęWschodnią: 1914–1923. Kraków: Wydaw. Naukowe WSP, 1998. 219 s.;

досліджень тамтешніх науковців було прагнення максимально об'єктивно висвітлювати історичні події, позбутися стереотипів, нав'язаних політичною кон'юнктурою. Крім цього, у порівнянні з українськими публікаціями, польські праці містили значно менше фактологічних помилок та неточностей, а також глибше висвітлювали окремі аспекти взаємодії українців та поляків з представниками Антанти.

У ХХІ ст. як в Україні, так і у Польщі продовжують з'являтися дослідження з історії перших післявоєнних років, у яких принагідно описуються українсько-польсько-французькі контакти у справі Східної Галичини, однак прориву у вивченні цієї проблематики як у польській, так і в українській історіографії поки що не спостерігається¹³.

Діяльність французьких військових місій у Східній Галичині доволі фрагментарно висвітлена в історіографії. Досі немає окремих ґрунтовних досліджень із даної проблематики, а у працях загального характеру їй, закономірно, присвячується надто мало уваги. Варто також зазначити, що у польській історіографії дана тематика висвітлена дещо повніше та коректніше, аніж в українських історичних працях. Однією із причин такої ситуації стало те, що в УРСР дослідження проблем, пов'язаних з історією українських національно-визвольних змагань, вважалося небажаним, тож ця галузь історичного пізнання практично не розвивалася. Водночас, у ПНР режим був менш суворим, тож, до прикладу, у 1969 р. у Варшаві вийшла друком праця Алекси Деруги (Aleksy

Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem : walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919. Kraków: Znak, 1990. 310 s.;

Galuba R. "Niech nas rozsądzi miecz i krew ...". Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918-1919. Poznań: Wydaw. Poznańskie, 2004. 335 s.

¹³ Павлюк О. Дипломатія ЗУНР (ЗОУНР). *Нариси з історії дипломатії України* / [О.І. Галенко ... [та ін.] ; відповідальний редактор В.А. Смолій ; Національна академія наук України, Інститут історії України НАН України]. Київ: Альтернативи, 2001. С. 358–377;

Західно-українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія / [ред. М. А. Когутяк]. Львів – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. 523 с.

Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД, 2008. 540 с.

Deruga), присвячена східній політиці Польської держави¹⁴. Незважаючи на те, що у центрі дослідження цього науковця була поведінка та погляди польських політиків і військових, його книга дуже ґрунтовно описувала діяльність місій під головуванням Ж. Бартелемі з моменту прибуття першої із них до Львова і аж до середини березня 1919 р., коли іноземні делегати склали у Познані звіт Жозефу Нулансу зі своєї діяльності. Багато уваги цим проблемам присвячував також Мацей Козловський (Maciej Kozłowski)¹⁵.

Ще однією перевагою польських науковців стала наявність у їхніх архівах та бібліотеках матеріалів і публікацій, які дуже добре висвітлювали різні аспекти діяльності союзницьких представників у Галичині. Це, зокрема, дозволило досліднику Людвікові Мрочці (Ludwik Mroczka) слушно припустити, що місія Ж. Бартелемі була створена, серед іншого, також для вивчення обставин єврейського погрому у Львові¹⁶. Водночас, українські науковці часто не мали можливості опрацювати навіть ключові публікації та джерела із зазначеної проблеми, тож мусіли опиратися, перш за все, на вітчизняну наукову традицію, яка часто була дуже недосконалою. Так, М. Лозинський і М. Стахів, працям яких беззастережно довіряють чи не всі дослідники дипломатичної діяльності УНР та ЗУНР, допускалися дуже поважних фактологічних помилок. Наприклад, М. Лозинський у своїй праці “Галичина в рр. 1918–1920” повідомляв: “В січні 1919. проїхала [...] антантська комісія в такому складі: голова [...] генерал Berthélemy, представник Англії Carton de Wiart, представник Америки проф. Lord, представник Італії Stabile”¹⁷. Як бачимо, автор поєднав хронологічні межі існування першої місії Ж. Бартелемі із особовим складом другої місії під головуванням цього генерала. У праці М. Стахіва також присутні серйозні неточності. Генеза союзницької місії у Галичині висвітлена у цьому дослідженні досить розпливчасто, і з розповіді автора можна зробити висновок, що

¹⁴Deruga A. *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. 332 s.

¹⁵ Kozłowski M. *Między Sanem a Zbruczem ...*

¹⁶ Mroczka L. *Spór o Galicję Wschodnią...*

¹⁷ Лозинський М. *Галичина в рр. 1918–1920*. С. 74.

Ж. Бартелемі прибув до Варшави із Парижа у складі місії Ж. Нуланса у середині лютого 1919 р., і щойно після цього приїхав до Львова на чолі міжсоюзницької підкомісії¹⁸. На жаль, усі ці помилки та неточності були запозичені вітчизняними дослідниками без належної критики. Так, наприклад, тернопільський дослідник Ігор Дацків, помилково стверджує, що делегація ЗУНР у Парижі активізувала свою діяльність, довідавшись про рішення ПМК щодо створення місії під головуванням Ж. Бартелемі¹⁹.

Щодо діяльності поручника А. Віллема, то вона, у зв'язку із браком джерел, у спеціалізованій літературі, обговорювалася дуже побіжно²⁰.

Історіографія геополітичних інтересів Антанти у галицькому регіоні також не є особливо різноманітною. Цієї проблематики часто торкаються автори загальних праць, наголошуючи на бажанні країн Антанти відродити небільшовицьку Росію та підкреслюючи прагнення Франції створити велику Польщу для боротьби проти більшовизму і стримування Німеччини²¹. Окреме дослідження на цю тему підготував польський історик права Ремігіуш Б'єжанек (Remigiusz Bierzanek)²². Варто також згадати працю спеціаліста з історії дипломатії Індіанського університету (США) Джона Томпсона (Thompson John)²³, у якій він акцентував увагу на політиці Антанти щодо Росії у період ПМК та окреслив місце у ній Східної Галичини. Про мотиви союзницької політик щодо Росії згадував також відомий український дослідник історії міжнародних відносин

¹⁸ Стахів М. Західня Україна... Т.4. С. 10–13.

¹⁹ Дацків І. Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 року. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2012. Вип. 19. С. 232.

²⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919рр. С. 259–260.

Литвин М. Листопадовий Здви́г: українсько-польське воєнно-політичне протистояння у Львові 1–21 листопада 1918 року. *Воєнна історія*. 2008. № 6 (42). URL: http://warhistory.ukrlife.org/6_08_3.html (дата звернення: 01. 03. 2018).

Mrocza L. Spór o Galicję Wschodnią... S. 119–120.

²¹ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін: “Українське Слово”, 1923. С. 191–196.

²² Bierzanek R. Państwo polskie w politycznych koncepcjach mocarstw zachodnich 1917–1919. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1964. 131 s.

²³ Thompson J. Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace. New Jersey: Princeton University Press, 1967. 438 p.

Степан Віднянський у одному із розділів колективної монографії “Велика війна 1914–1918 рр. і Україна”²⁴.

У контексті вивчення французьких геополітичних інтересів у східноєвропейському регіоні окремої згадки вартує дослідження концепту “antemurale Christianitatis” або ж “передмур’я Європи” та його аплікації у реаліях початку ХХ ст. Принагідно варто зазначити, що у ХІХ ст. ця ідея стала однією з основ польської національної ідентичності, тож не дивно, що вивчення історії цього феномену активно займаються вчені-полоністи, як-от Януш Тазбір (Tazbir Janusz)²⁵. Однак, основний інтерес цих дослідників зосереджений на вивченні історії появи ідеї “передмур’я” та її розвитку у реаліях ранньомодерної Польщі. Водночас, проблема аплікації концепту “antemurale” до подій новітньої історії значно менше розроблена в історичній науці. Окремих праць, присвячених конкретно цьому питанню, відшукати, на жаль, не вдалося, є лише короткі згадки у синтетичних дослідженнях²⁶. Багато уваги цій проблемі присвятив івано-франківський дослідник Володимир Комар, автор книги “Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939)”²⁷. Тут, однак, варто зазначити, що книга присвячена ідеї польського прометеїзму, політичній доктрині, що базувалася на засадах польського месіанізму, і прихильники якої прагнули сприяти розпаду Радянського Союзу і звільненню народів, які входили до його складу. Як бачимо, концепт “передмур’я” не є центральним предметом даного дослідження, тож автор описує його лише в контексті вивчення еволюції польських месіанських ідей та побіжно згадує про бажання Юзефа Пілсудського створити “буферну

²⁴ Віднянський С. Перша світова війна як прояв кризи європейської цивілізації та її вплив на народи Центрально-східної Європи. *Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. У двох книгах*. Книга 1: Історичні нариси. Київ: ТОВ “Видавництво “Кліо”, 2014. С. 79.

²⁵ Tazbir J. *Polskie przedmurze Chrześcijańskiej Europy: mity a rzeczywistość historyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Interpress, 1987. 156 s.

²⁶ Prizel I. *National identity and foreign policy: nationalism and leadership in Poland, Russia and Ukraine*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. P. 68.;

Davies N. *Polish national mythologies. Myths and Nationhood* / by George Schopflin, Geoffrey Hosking. London: C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd., 1997. P. 141–157.;

Nowak A. *Polska i trzy Rosje: studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*. Kraków: ARCANA, 2008. S. 139, 178.

²⁷ Комар В. *Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)*. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.

зону” на сході Європи²⁸. Незважаючи на це, напрацювання В. Комара у вивченні концепції “передмур’я” є надзвичайно цінними та унікальними в українській історичній науці.

Із вивченням українського варіанту ідеї “antemurale” ситуація іще складніша: у вітчизняній історіографії про цю проблему згадок немає взагалі, тож її опрацювання у рамках даної дисертаційної роботи можна вважати новаторським та надзвичайно актуальним.

Французькі економічні інтереси у Східній Галичині також недостатньо висвітлені в історіографії. У загальних працях з історії ЗУНР та українсько-польської війни часто можна зустріти згадки про те, що одним із чинників французької політики щодо галицького регіону було прагнення французького уряду та промислових кіл посилити свої впливи у Дрогобицько-бориславському нафтовому басейні. Цим твердженням автори синтетичних досліджень, здебільшого, і обмежуються.

Детальнішу інформацію про французькі нафтові інтереси у регіоні можна зустріти у спеціалізованих працях, присвячених історії та теорії нафтовидобування, які у значній кількості публікувалися у міжвоєнній Польщі²⁹. Українська історіографія цього періоду значно бідніша за польську. До прикладу, Степан Рудницький у своїй праці “Економічні основи галицької державности” присвятив нафтовим справам всього лиш одну сторінку³⁰. Окремі статті та замітки на нафтову тематику можна відшукати у часописі Українського технічного товариства “Технічні вісті”. Однак, усі ці матеріали мають дуже загальний характер і не становлять інтересу для даного дисертаційного дослідження.

²⁸ Там само. 61, 119.

²⁹ Skierski St. Nafta i problem Galicji Wschodniej. *Drogi Polski. miesięcznik polityczno-gospodarczy*. Rocznik 1. 1922. S. 384–385;

Skierski St. Nafta w polityce gospodarczej Polski. *Drogi Polski: miesięcznik polityczno-gospodarczy*. Rocznik 1. 1922. S. 246–254;

Rosenberg M. Międzynarodowa polityka naftowa. Dąbrowa: Nakładem “Przeglądu Górniczo-Hutniczego” w Dąbrowie Górniczej, 1925. 33 s.

³⁰ С. Р. Економічні основи галицької державности. Львів-Відень: Видання “Українського прапора”, 1921. 31 с.

Уже після Другої світової війни з'явився ряд наукових праць, у яких обговорювалася історія нафтових промислів у Галичині та участь у них французьких капіталів. Зокрема, у 1969 р. вийшла друком тематична стаття авторства Софії Закс (Zofia Zaks), польської дослідниці, яка тривалий час вивчала ставлення міжнародної спільноти до проблем Східної Галичини³¹. Вартує уваги також дисертаційне дослідження Василя Пастущина, у якому описується походження та побут робітників галицьких нафтових промислів³².

Насамкінець необхідно згадати іншомовні праці із зазначеної тематики, а саме статтю французької дослідниці Мілен Міу (Mylène Mihout) про участь північнофранцузьких компаній у галицькому нафтовому бізнесі впродовж 1911-1928 рр.³³ та працю Данієля Мюра (Daniel Murat), в якій докладно описуються механізми урядового контролю над нафтовою промисловістю у Франції та політику Третьої Республіки у цій галузі економіки³⁴. Вартує уваги також біографічно-генеалогічне дослідження Джерома Сегаля (Jérôme Segal) про участь євреїв у галицькому нафтовидобувному бізнесі³⁵.

Література, присвячена **дипломатичній діяльності українських урядів та їх взаємодії з іноземними представниками у справі Східної Галичини** є надзвичайно різноманітною. Активне вивчення цієї проблеми розпочалося ще у міжвоєнний період: декілька досліджень із зазначеної тематики опублікував І. Борщак³⁶, а М. Лозинський присвятив цій проблемі майже половину загального обсягу своєї книги. Така ж тенденція зберігалася у дослідженні М. Стахіва. У

³¹ Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*. 1969. T. IV. S. 37–60.

³² Пастущин В. Быт рабочих Бориславского нефтяного района (1815–1953 годы): Автореф. дис. канд. ист. наук. / Киев. гос. ун-тет имени Тараса Шевченко. Киев, 1954. 14 с.

³³ Mihout M. Les capitaux nordistes en quête de nouveaux horizons: “le groupe pétrolier du Nord” & le pétrole galicien (1911–1928). *Revue du Nord*. 1993 Vol. 75. Nr. 300. P. 421–441.

³⁴ Murat D. L'Intervention de l'État dans le secteur pétrolier en France. Paris: Edition Technip, 1969. 331 p.

³⁵ Segal J. Black Gold and Yellow Star Forms of mobility of Galician Jews investing in the oil business. URL: http://www.drohobycz-boryslaw.org/images/attachments/attachments/oil/Black_Gold_and_Yellow_Star-SEGAL.pdf (дата звернення: 28.07.2017).

³⁶ Борщак І. Карпатська Україна у міжнародній грі. Львів: Накл. В-ва “Наше слово”, 1938. 63 с.;

Борщак І. Европа й відродження України. *Літопис Червоної Калини*. 1936. № 11. с. 8–12;
Borshchak I. L'Ukraine a la conférence de la paix, 1919–1923.

синтетичних працях, опублікованих у незалежній Україні, питання взаємин українських урядів з представниками Антанти обговорювалася менш детально, оскільки основним предметом цих досліджень стали події, що відбувалися на території України³⁷.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. було опубліковано ряд статей, присвячених діяльності українських місій за кордоном та дипломатичній боротьбі за Східну Галичину³⁸, однак, відчутного прогресу у цій галузі історичного знання, на жаль, не спостерігається. Справа в тому, що, зважаючи на комплексність досліджуваної проблематики, всеосяжне висвітлення її в рамках журнальної статті є практично неможливим. Саме тому бажання автора охарактеризувати усі аспекти даного питання робить статтю надто загальною та позбавленою наукової новизни. Водночас, прагнення глибше вивчити окремі аспекти проблеми призводить до надмірної деталізації та фрагментарності дослідження. Крім того, значна кількість опублікованих нещодавно статей про дипломатію УНР та ЗУНР містить поважні помилки та хибно трактує окремі події чи факти³⁹. Саме тому давно назріла потреба у комплексній та ґрунтовній монографії з історії українських представництв у Парижі, яка б підсумувала науковий доробок у цій галузі та послужила основою для подальших вузькоспеціалізованих досліджень.

³⁷ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. С. 156–264;

Литвин М. Науменко К. Історія ЗУНР. С. 207–218.

³⁸ Тимченко Р. Українські дипломати на Паризькій Мирній Конференції. *Український історичний збірник*. 2013. Вип. 16. С. 147–161;

Сергійчук В. “Ви надто маленька держава, щоб існувати самостійно”: (Франція–Україна: 1917–1921 рр.). *Наук. вісник Дипломат. акад. України*. 2003. Вип. 9: Зовнішня політика та дипломатія: історичні традиції, сучасні реалії, перспективи. С. 333–350;

Дацків І. Українсько-польські взаємини 1919–1920 рр.: роль дипломатії УНР. *Україна дипломатична*. 2011. Вип. 12. С. 795–816;

Дацків І. Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР...;

Дугчак Г. Питання державотворення України на Паризькій Мировій конференції 1919 р. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 35. С. 20–28;

Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (січень–червень 1920 р.). *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту*. 2010. Вип. 28. С. 169–174.

³⁹ Богданець С. Дипломатична діяльність Василя Панейка: між соборністю українських земель і “галицьким сепаратизмом”. *Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. Історичні науки*. 2012. Вип. 19. С. 126–138;

Дацків І. Б. Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР... С. 227–239.

Одним із ключових аспектів вивчення контактів українських дипломатів із представниками Антанти є дослідження генези та структури українських місій і організацій у Парижі, бо неможливо якісно осмислити яку-небудь взаємодію, не маючи чіткого уявлення про дійових осіб цього процесу. На жаль, дослідження цієї тематики в українській історіографії відбувається дуже нерівномірно: найбільше уваги науковці присвячують Надзвичайній дипломатичній місії УНР у Парижі, а про інші делегації та організації ґрунтовних досліджень майже немає. Окрему статтю, присвячену особовому складу представництва УНР у французькій столиці, опублікував І. Борщак, обмежившись, щоправда, лише подіями 1919 р.⁴⁰ Про діяльність української делегації у Парижі в 1920–1921 рр. писали такі дослідники як Ярослав Попенко⁴¹ та Емре Акинджи⁴². Однак, вибір 1921 року верхньою хронологічною межею дослідження жоден із них належним чином не обґрунтував.

Історія Українського національного комітету (далі – УНК) висвітлюється у працях Андрія Іванця⁴³. Окремі згадки про цю організацію можна знайти також у М. Лозинського⁴⁴.

Про інші українські представництва у Парижі вітчизняна історіографія практично не згадує. Окремі аспекти діяльності делегації ЗУНР у Франції висвітлюються у біографічних дослідженнях, присвячених Степану Витвицькому⁴⁵, Степану Томашівському⁴⁶, Миколі Васильку⁴⁷ та Євгену

⁴⁰ Борщак І. Як була зорганізована Мирова Конференція 1919 р. *Червона калина: іст. календар-альманах на 1939 рік*. 1938. Т. 18: Україна на дипломатичному фронті. С. 102–118.

⁴¹ Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (січень–червень 1920 р.); Попенко Я. В. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (червень–грудень 1920 р.) *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту*. 2010. Вип. 29. С. 105–109.

⁴² Акинджи Е. Діяльність О. Шульгина у складі надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі (1919–1922 рр.). *Військово-історичний альманах*. 2011. Ч. 2 (23). С. 138–159.

⁴³ Іванець А. До питання про діяльність паризького Українського національного комітету (1919–1921 рр.). *Український історичний журнал*. 2010. № 5. С. 117–135;

Іванець А. Невдала спроба творення “уряду України” під патронатом білих. *Українознавство*. 2010. № 4. С. 143–148.

⁴⁴ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 204 – 210.

⁴⁵ Швед О. Степан Витвицький: громадсько-політична діяльність. Львів: Астролябія, 2010. 179 с.

Петрушевичу⁴⁸. Деякі відомості про українських дипломатів містяться також у “Енциклопедії історії України” під редакцією Валерія Смолія⁴⁹. Велику цінність для даної дисертаційної роботи становить стаття Сергія Блавацького про українську франкомовну періодику доби національно-визвольних змагань, у якій подана інформація про друковані органи деяких українських організацій у Парижі⁵⁰. Крім того, надзвичайно цікавими є дослідження Віктора Савченка, що містять дані про участь українських дипломатів у масонському русі⁵¹.

Об’єктивна оцінка роботи українських місій та організацій у Парижі неможлива без вивчення діяльності представництв інших держав, зокрема Польщі та небільшовицької Росії, котрі також висловлювали претензії на Східну Галичину. У цьому контексті дуже цінними для даного дослідження виявилися праці польських та російських дослідників⁵². Варто, однак, зазначити, що ні в польській, ні в російській історіографії досі немає синтетичних праць із зазначеної проблематики.

⁴⁶ Бортняк Н. Дипломатична діяльність Степана Томашівського (лютий 1919 – серпень 1921 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* 2000. Вип. 6. С. 258–267.

⁴⁷ Соловійова В. Дипломатична діяльність Української Народної Республіки у листуванні Миколи Василька (за документами ЦДАВО України) URL: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/MaterialyConfer_07.php (дата звернення : 13. 10. 2017)

⁴⁸ Машталір Х. Державно-правові погляди Євгена Петрушевича. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. № 2. С. 14–19;

Павлишин О. Євген Петрушевич (1863-1940): ілюстрований біографічний нарис. Львів: Манускрипт-Львів, 2013. 398 с.

⁴⁹ Козицький А. Дідушок Петро. Енциклопедія Львова / за ред. А. Козицького. Львів: Основи, 2008. Т. 2. С. 92–93.

⁵⁰ Блавацький С. Українська франкомовна періодика Європи доби національно-визвольних змагань: ідентифікація, систематизація, класифікація. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2013. Вип. 3. С. 88–119.

⁵¹ Савченко В. Історична хронологія розвитку вільномулярства в Україні. *Незалежний культурологічний часопис “І”*. 2015. Ч. 83. С. 207–228;

Савченко В. Масонство в Україні в ХХ столітті. URL: <http://www.freemason.org.ua/uk-UA/Masonstvo-v-Ukraini/Masonstvo-v-Ukrayne-v-XX-veke.aspx?ID=19> (дата звернення: 13.10.2017).

⁵² Deruga A. Działalność wydziału prasowego Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu (od listopada 1918 r. do lipca 1919 r.). *Studia z najnowszych dziejów powszechnych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963. Т. 2. S. 246–290;

Стрелков И. Русское политическое совещание и “польский вопрос” на Парижской мирной конференции в 1919 г. *Гуманитарный вестник*. 2016 № 3. С. 1–17. URL: <http://hmbul.ru/articles/348/348.pdf> (дата звернення: 17. 02. 2018).

Взаємодія українських представників з французькими політиками та дипломатами значно гірше висвітлена в історіографії. Характерно, що у вітчизняних наукових працях майже немає досліджень, присвячених контактам українців конкретно із французами. Вибір науковцем надто широкої проблематики, як-от взаємини українських дипломатів з представниками усіх країн Антанти, призводить до того, що в ході дослідження не вдається якісно висвітлити усі її аспекти. Чи не єдиною ґрунтовною синтезою на цю тематику можна вважати монографію українського еміграційного історика Володимира Косика, опубліковану 1981 р.⁵³. У сучасній українській історіографії порівняно добре вивчений такий аспект українсько-французьких відносин, як переговори в Одесі взимку 1919 р.⁵⁴. Цікаві матеріали до історії уявлень про українсько-французький конфлікт містяться також у дослідженнях львівського науковця Богдана Гудя⁵⁵.

Серед французьких досліджень варто виокремити колективну монографію під редакцією Жоржа-Анрі Суту (Georges-Henri Soutou), присвячену взаєминам французької громадськості з представниками східноєвропейських народів у період Першої світової війни⁵⁶. У цій праці описано, зокрема, і українсько-французькі контакти у Парижі. Особливої цінності дослідженню додає те, що воно базується на джерелах, віднайдених у французьких архівах та бібліотеках, які є важкодоступними для українських науковців. Ставлення французької громадськості до українсько-польського конфлікту у Галичині висвітлюється у дослідженні польського історика Юзефа Ляптоса (Józef Łaptos)⁵⁷. Крім того, цікаві відомості про участь французьких політиків, що контактували з українцями, у масонському русі вдалося відшукати у дослідженнях французького

⁵³ Kosyk W. La politique de la France à l'égard de L'Ukraine, mars 1917-février 1918. Paris: Publications de la Sorbonne, 1981. 304 p.

⁵⁴ Городня Н. Переговори між представниками Директорії УНР і держав Антанти у січні – березні 1919 р. *Європейські історичні студії*. 2017. № 6. С. 84–106.

⁵⁵ Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків: Акта, 2011. 470 с.

⁵⁶ Recherches sur la France et le problème des nationalités pendant la Première Guerre mondiale / direction de l'ouvrage Georges-Henri Soutou. Paris: Editions De La Sorbonne, 1995. 233 p.

⁵⁷ Łaptos J. Postawa francuskiej opinii publicznej wobec polsko-ukraińskiego konfliktu o Galicję Wschodnią (1918–1919). *Rocznik Naukowo-dydaktyczny WSP w Krakowie*. 1992. T. XIII. S. 175–190.

Товариства історії радикалізму⁵⁸. Надзвичайно цінними для даної роботи виявилися біографічні дані французьких політиків та депутатів, опубліковані на сайтах Сенату та Національної Асамблеї Франції⁵⁹.

Серед праць, присвячених українській дипломатії періоду національно-визвольних змагань, окремо варто виділити дослідження, що описують участь духовенства у державотворчому процесі. На жаль, поки що цих досліджень є порівняно небагато⁶⁰, і цілий ряд подій та явищ, пов'язаних з даною проблематикою залишається невивченим.

Наголосимо також, що для розуміння політики Франції щодо Східної Галичини впродовж 1918-1923 рр. важливе значення мають праці вітчизняних дослідників з історії суспільно-політичного життя в Галицькому краї наприкінці XIX – першій третині XX ст., зокрема Ярослава Грицака, Степана Гелея, Ярослава Дашкевича, Леоніда Зашкільняка, Степана Качараби, Миколи Кравця, Михайла Кріля, Миколи Кугутяка, Ореста Красівського, Степана Макарчука, Олексія Сухого, Михайла Швагуляка та ін.

⁵⁸ Combes A. *Maçonnerie et Radicalisme / Société d'Histoire du Radicalisme*. URL: <http://memoireetmoderniteradicales.com/nosrubriques/dossiershistoriques/dossiers/MaconnerieetRadicalisme.pdf> (дата звернення: 12. 03. 2018).

⁵⁹ Noulens Jean-Baptiste. *Sénat, un site au service des citoyens*. URL: http://www.senat.fr/senateur-3eme-republique/noulens_jean_baptiste0149r3.html (дата звернення: 05. 03. 2018);

Mougeot L. *Ancien sénateur de la Haute-Marne. Sénat, un site au service des citoyens*. URL: http://www.senat.fr/senateur-3eme-republique/mougeot_leon0865r3.html (дата звернення: 28. 07. 2017);

Huacine de Gailhard-Bancel. *Le site internet de l'Assemblée nationale*. URL: [http://www2.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche/\(num_dept\)/3204](http://www2.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche/(num_dept)/3204) (Дата звернення: 02. 03. 2018);

Gouvernements de la IIIe République. *Le site internet de l'Assemblée nationale*. URL: <https://web.archive.org/web/20140221222921/http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/gvt3rep.asp> (дата звернення: 12.03. 2018).

⁶⁰ Полеві духовники Української Галицької Армії: у 45-річчя участі у визвольних змаганнях : (матеріали до історії) / видав Іван Лебедович. Вінніпег: Видав о. І. Лебедович, 1963. 325 с.;

Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919–1922. Рим, Tipografia Istituto Salesiano Pio XI, 1987. 133 с.;

Єгрешій О. Греко-католицьке духівництво в умовах ЗУНР: роль у формуванні органів влади, творенні українського війська. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* 2009. Вип. 18. С. 199–208;

Красівський О. Дипломатичні місії митрополита Андрея Шептицького. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* 2009. Вип. 18. С. 291–295;

Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / із французької переклав Я. Кравець; переклад опрацював Ю. Дубленич. Львів: Свічадо, 2015. 489 с.

Таким чином, політика Франції щодо Східної Галичини досить нерівномірно висвітлена як в українській, так і в закордонній історіографії. Окремі її аспекти, як-от діяльність іноземних місій у Східній Галичині, геополітичні та економічні інтереси Франції у цьому регіоні досі не ставали предметом окремих історичних розвідок. Дещо активніше вивчається дипломатична діяльність українських урядів, однак публікації із цієї проблематики відзначаються надмірною фрагментарністю або, навпаки, є надто загальними та містять значну кількість помилок та неточностей.

1.2. Характеристика джерельної бази

Джерельну базу дисертації становлять документи та матеріали як архівного збереження, так і опубліковані. Більшість з них автор виявила у архівах України, Польщі та Франції.

У першу чергу необхідно виокремити нормативно-правові акти, серед яких постанова Ради народних міністрів УНР від 4 січня 1919 та закон від 10 січня цього ж року про створення Надзвичайної дипломатичної місії УНР до Парижа, які були опубліковані у “Вістнику Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки”⁶¹. Інші важливі постанови Директорії та Ради народних міністрів УНР, що стосуються української зовнішньої політики, є у двотомному збірнику документів “Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920: Документи і матеріали”⁶².

У польських та французьких урядових газетах, як-от “Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” та “Journal officiel de la République française” також публікувалися документи, пов’язані із темою дослідження, наприклад, польсько-французька нафтова угода⁶³ та інформація про її ратифікацію⁶⁴. Крім того,

⁶¹ Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. 25 липня. Вип. 26. С. 185–192.

⁶² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920: Документи і матеріали / ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.), О. Бойко, Р. Пиріг та ін. Київ: Видавництво Олени Теліги, 2006. Т. 2. 744 с.

⁶³ Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.–1923. 22 października. Nr. 106. S. 1261–1262.

важливим джерелом є польський “Dziennik personalny Ministerstwa spraw wojskowych”, у якому на початку 1921 р. було опубліковано перелік французьких офіцерів, нагороджених орденом “Virtuti Militari”⁶⁵ за заслуги перед Польською державою.

Також під час написання дисертації було використано окремі параграфи із Версальського⁶⁶ та Сен-Жерменського⁶⁷ мирних договорів.

Наступну групу джерел становлять **приватні акти**, а саме, особиста кореспонденція українських дипломатів. Особлива цінність цього типу джерел полягає в тому, що автори приватних листів, як правило, присвячують багато уваги побутовим деталям, що дозволяє ґрунтовно дослідити повсякдення українських закордонних представництв того часу.

Особливо вартісними для даного дослідження є листи секретаря місії УНР, а, згодом, делегації ЗУНР, Антона Петрушевича до батька, Є. Петрушевича, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об’єднань України у м. Києві (далі – ЦДАГО України)⁶⁸. У них, зокрема, є вельми цікава для науки інформація про діяльність галицьких делегатів та їхні контакти із французькими політиками і чиновниками.

Цілий ряд епістолярних джерел вдалося відшукати у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі – ЦДІАЛ України). Так, у фонді Андрея Шептицького зберігається кореспонденція Митрополита з Михайлом Тишкевичем, головою делегації УНР у Парижі⁶⁹. У своїх листах вони

⁶⁴ Journal officiel de la République française. Lois et décrets. 1923. 7 septembre. Année 55. № 242 P. 8775.

⁶⁵ Dziennik personalny Ministerstwa spraw wojskowych. 1922. 26 stycznia. Rok III Nr 1. 96 s.

⁶⁶ The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany Signed at Versailles, June 28, 1919. *Papers relating to the foreign relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919.* Washington: U.S. Government Printing Office, 1947. Volume XIII. P. 57 – 754

⁶⁷ Treaty of peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919). URL: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html> (дата звернення: 01. 03. 2018.)

⁶⁸ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об’єднань України). Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60–64.

⁶⁹ Листування Шептицького А. з Тишкевичем М. (1913–1930). *ЦДІАЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів)*. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 357. 172 арк.

обговорювали діяльність українських представників у Франції та висловлювали власне бачення розв'язання справи Східної Галичини.

Окремі аспекти діяльності місії УНР у Парижі висвітлюються у документах фонду М. Тишкевича ЦДІАЛ (Ф. 681. Тишкевич Михайло (1857–1930), граф, дипломат і політичний діяч УНР, публіцист, історик, меценат), у якому зібране листування фондоутворювача з урядом УНР та іноземними громадськими діячами⁷⁰.

Крім того, значний інтерес становить кореспонденція С. Томашівського, галицького представника у Парижі, з Василем Панейком⁷¹ та Степаном Витвицьким, які також перебували на дипломатичній службі ЗУНР у Франції⁷². Їхнє листування особливо цінне у зв'язку зі своєю тривалістю. Так, у архіві зберігаються листи С. Витвицького до С. Томашівського за 1918–1923 рр. та переписка С. Томашівського з В. Панейком за 1909–1929 рр. Така збереженість кореспонденції дає можливість ґрунтовно вивчити діяльність галицьких представників у Парижі з моменту їхнього прибуття до французької столиці і аж до весни 1923 р.

Варто також згадати про листування Сергія Шелухіна, одного із членів делегації УНР у Парижі, з Євгеном Чикаленком, опубліковане у 2005 р. разом зі щоденником останнього⁷³. Ці епістолярії надзвичайно цінні з уваги на їхній зміст, який проливає світло на міжособистісні стосунки у середовищі українських дипломатів у Франції.

Одним із найважливіших типів джерел, використаних у даному дослідженні, є **діловодна документація**. До неї можна віднести офіційне листування зокрема, ноти, звернення, депеші та звіти осіб, причетних до розв'язання українсько-польського протистояння у Східній Галичині – як українського, так і польського чи французького походження. Зважаючи на таку різноманітність даної категорії

⁷⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 15 – 28.

⁷¹ Листи Панейка В. (1909–1929) *ЦДІАЛ України*. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 185. 159 арк.

⁷² Листи Витвицького С. (1918–1923) *ЦДІАЛ України*. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 159. 64 арк.

⁷³ Чикаленко Є. *Щоденник 1919–1920 / за ред. В. Верстюка та М. Антоновича*. Київ ; Нью-Йорк: Видавництво ім. О. Теліги, 2005. 640 с.

документів, доцільно розділити її на декілька тематичних груп, а саме: документи, пов'язані з діяльністю іноземних представників у Східній Галичині, матеріали до історії французьких економічних інтересів у цьому регіоні та джерела, що висвітлюють взаємодію українських, польських та французьких політиків і дипломатів у Парижі.

Надзвичайно цікаві матеріали, що проливають світло на діяльність іноземних військових місій у Східній Галичині, опубліковано у збірнику документів під назвою “Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały”⁷⁴. У цьому тритомному виданні зібрані документи, пов'язані з визначенням польських кордонів після завершення Першої світової війни та з територіальними конфліктами цієї країни із сусідніми державами. Окремі підрозділи публікації присвячені Верхній Сілезії, польським західними кордонам, польсько-литовським стосункам і, ясна річ, Східній Галичині. Серед цих документів варто згадати протоколи засідань союзницької місії у Польщі під головуванням Ж. Нуланса⁷⁵, депеші польських представників про діяльність союзницьких делегатів у Львові⁷⁶, а також повідомлення членів іноземних місій про ситуацію у Східній Галичині⁷⁷.

Ґрунтовнішу інформацію про перебування представників Антанти у Львові вдалося відшукати в Архіві нових актів у Варшаві (далі – ААН). Так, у фондї 88 “Zbiór zespołów szcątkowych” збереглися документи польського дипломата Міхала Сокольницького (Michał Sokolnicki)⁷⁸. Серед них є надзвичайно цікаві телеграми та повідомлення, що описують діяльність членів місій під головуванням Ж. Бартелемі, а також їхнє ставлення до українсько-польського конфлікту.

⁷⁴ Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały / red. Remigiusz Bierzanek i Józef Kukułka. Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1965–1967. T. 2. 480 s.

⁷⁵ Ibidem. S. 254–256.

⁷⁶ Ibidem. S. 244.

⁷⁷ Ibidem. S. 245.

⁷⁸ Akta Michała Sokolnickiego. Zbiór zespołów szcątkowych. AAN w Warszawie (Archiwum aktów nowych w Warszawie) Zesp. 88/154.

Особливо цікавими для вивчення діяльності французьких представників у Східній Галичині є матеріали архіву Міністерства оборони Франції (*Service historique de la Défense, Vincennes, Paris*, далі – SHD) та архіви МЗС Франції (*Archives du Ministère des affaires étrangères (La Courneuve, France)*, далі – АМАЕ). Там, зокрема, вдалося відшукати звіт поручника А. Віллема⁷⁹ про ситуацію у Галичині та інформацію про його діяльність у 1916–1918 рр⁸⁰. Крім того, у цих архівних центрах збереглися звіти та матеріали місій під головуванням Ж. Бартелемі⁸¹, які допомагають ґрунтовно дослідити діяльність цих делегацій, а також ставлення їхніх представників до українсько-польського конфлікту та єврейських погромів⁸².

Крім того, деякі матеріали до історії іноземних місій у Східній Галичині опубліковані у таких збірниках, як “*Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*”⁸³ та “*Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego*”⁸⁴. Вони не лише проливають світло на окремі аспекти дипломатичної боротьби за Східну Галичину, а й служать цінним орієнтиром у подальших архівних пошуках.

Матеріали до історії французьких економічних інтересів у Східній Галичині також є надзвичайно різноманітними. Значну частину із них становлять телеграми та листи, у яких польські та іноземні делегати повідомляли про обстановку, що панувала у нафтовому регіоні та обговорювали його подальшу долю. Цілий ряд

⁷⁹ Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est (1918–1919). *SHD (Service historique de la Défense)*. DAT (Département de l’armée de la terre). Sous-série 20 N. Carton 723. Dossier 1. Sans feuilles.

⁸⁰ Listes nominatives du personnel ... *SHD*. DAT. S.S. 17 N. C. 588. D. 2. Sans feuilles.

⁸¹ Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. (décembre 1918 – août 1919). *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Sans feuilles.

Galicie Orientale (novembre 1918 – avril 1919). *АМАЕ (Archives du Ministère des affaires étrangères, La Courneuve, France)* Série Europe 1918–1929. Vol.83. F. 31 – 90.

⁸² Situation militaire politique et économique en Ukraine ... *SHD*. DAT. S.S. 7 N. C. 803. D. 1. Rapport de la commission Franco-Anglaise présidé par le Général Berthelemy au sujet des “Pogroms” de Lemberg des 22–23 Novembre et les troubles qui ont precede ou suivi. F. 1.

⁸³ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. / oprac. Weronika Gostyńska et al.; przy współudz. Haliny Adalińskiej et al. Warszawa: Książka i Wiedza, 1961. T. 2: Listopad 1918 – kwiecień 1920. S. 156.

⁸⁴ *Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego* / oprac. Witold Stankiewicz, Andrzej Piber; Polska Akademia Nauk. Instytut Historii. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1974. T. 2: 1919–1921. S. 37.

таких документів було опубліковано у спеціалізованих збірниках, як-от “Kapitały obce w Polsce 1918-1939: materiały i dokumenty”⁸⁵ та “Rola nafty w kształtowaniu stosunku państw zachodnich do sprawy Galicji Wschodniej (1918–1919)”⁸⁶. Крім того, деяку інформацію про французькі нафтові інтереси вдалося відшукати у таких виданнях, як “Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego”⁸⁷ та “Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały”⁸⁸, а також у фондах SHD⁸⁹.

Окремо варто згадати також великі звіти про ситуацію в нафтовому регіоні, як, наприклад, звіт полковника Максима Вікера (Maxime Vicaire), написаний для місії під головуванням Ж. Бартелемі у лютому-березні 1919 р.⁹⁰, реферат Вацлава Ольшевіча (Wacław Olszewicz), начальника економічного відділу МЗС Польщі, датований 1921 р.⁹¹ та інші⁹²

Комплекс ділових документів, що висвітлюють взаємодію українських, польських та французьких політиків і дипломатів у Парижі, є дуже великим та різноманітним.

Серед цих джерел важливе місце займають протоколи засідань ПМК, опубліковані у багатотомному збірнику документів під назвою “Papers relating to the foreign relations of the United States”. Ця серія книг була заснована американським урядом у 1861 р., і до сьогодні побачило світ вже більше 450

⁸⁵ Kapitały obce w Polsce 1918–1939: materiały i dokumenty –oprac., wstępami i przypisami opatrzyli Zbigniew Landau i Jerzy Tomaszewski. Warszawa: Książka i Wiedza, 1964. 441 s.

⁸⁶ Rola nafty w kształtowaniu stosunku państw zachodnich do sprawy Galicji Wschodniej (1918–1919) / oprac. Barbara Ratyńska ; Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1957. 147 s.

⁸⁷ Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego. T. 2: 1919–1921. S. 155.

⁸⁸ Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu ...– S. 215, 219–220, 226, 263.

⁸⁹ Rapports de la mission et des attachés militaires. Mission militaire française en Pologne (1919–1921) SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 2988. D. 1. Sans feuilles.

⁹⁰ Galicie Orientale. (novembre 1918 – avril 1919). AMAE. S. Europe 1918–1929. Vol.83. F. 85–90.

⁹¹ Kapitały obce w Polsce 1918–1939... S. 69–79.

⁹² Pétrole de Galicie, acides citrique et sulfurique, amiante, café ... SHD. DAT. S. S.7 N. C. 896. D. 1. Sans feuilles;

Autriche-Hongrie : rapports d’agents ... SHD. DAT. S. S. 16N. C. 2977. D. 3. Sans feuilles.

томів⁹³. Із них 13 присвячені ПМК 1919–1920 рр⁹⁴. У них, зокрема, наводяться протоколи засідань Ради Десяти, Ради П'яти і Ради Чотирьох, а також цілий ряд інших важливих документів, що проливають світло на ставлення Антанти до Східної Галичини.

Варто також згадати аналогічні польські та французькі серії: “Polskie Dokumenty Dyplomatyczne”⁹⁵ та “Documents diplomatiques français”⁹⁶, у яких публікується дипломатична кореспонденція та інші цікаві матеріали.

Важливі документи, що проливають світло на діяльність польських представників у Парижі, вдалося відшукати у фондах ААН-у. Зокрема, у фонді Польського національного комітету збереглися надзвичайно інформативні звіти про пропагандистську діяльність цієї організації⁹⁷.

Джерела до історії українських представництв у Парижі розпорошені по багатьох вітчизняних та закордонних архівних установах. Велика колекція документів, пов'язаних з діяльністю Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі, зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Їхня основна частина зосереджена у Ф. 3696 (Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, м. Київ, з листопада 1919р. – м. Кам'янець-Подільський, з травня 1920р. – м. Вінниця, м. Тарнів (Польща). 1918–1924 рр.), а також у ф. 3603 (Делегація Української Народної Республіки в Парижі, м. Париж. 1919–1921 рр.). У цьому масиві документів найцікавішими є справи, що містять офіційне листування Міністра закордонних справ, Відділу чужоземних зносин та Відділу преси з делегацією УНР у Франції. Особливу цінність для даного дослідження мають

⁹³ About the Foreign Relations of the United States Series URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/about-frus> (дата звернення: 10. 03. 2018).

⁹⁴ Papers relating to the foreign relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. Washington: U.S. Government Printing Office, 1942–1947. Vol. I–XIII.

⁹⁵ Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918: listopad-grudzień. Warszawa: PISM, 2008. XLIV + 452 s

⁹⁶ Documents diplomatiques français: 1921 / Ministère des affaires étrangères. Commission des archives diplomatiques. Bruxelles: P.I.E. – Peter Lang, 2005. T. 2. 847 p.

⁹⁷ Akta wydziału propagandy i wydawnictw. Materiały i wnioski w spra[wach] prop[agandy] (1918). AAN w Warszawie. Z. 39. T. 339. 17 kart.

листи голови української місії у Парижі до міністра закордонних справ УНР, у яких описується робота дипломатичного осередку у французькій столиці, його фінансове становище, ставлення французького уряду до українських справ, а також діяльність інших осіб та організацій, які претендували на звання представників українських інтересів у Парижі, як-от Сергія Моркотуна, Теодота Галіпа та інших. Такі звіти регулярно складали Михайло Тишкевич та Олександр Шульгин⁹⁸. Листування Григорія Сидоренка з урядом віднайти, на жаль, не вдалося, однак, у архіві зберігся його звіт про діяльність у Парижі, датований жовтнем 1919 р.⁹⁹

Цікавими документами епохи є також колективні звернення членів делегації до міністра закордонних справ УНР зі звинуваченнями на адресу М. Тишкевича та вимогами звільнити його із займаної посади¹⁰⁰. Ці листи дозволяють ґрунтовно дослідити міжособистісні стосунки в середовищі українських дипломатів та їхнє бачення майбутнього української міжнародної політики. Крім того, у фондах ЦДАВО України вдалося відшукати декілька досьє на “конкуруючі” українські організації у Парижі такі, як УНК¹⁰¹ та Комітет української дії¹⁰².

Поважний масив документів, що стосуються діяльності делегації УНР у Франції, зберігаються в Українській Бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі (далі – БСП) у фонді “Місія УНР у Франції” (фонд 4). Ці архівні матеріали є надзвичайно різноманітними: фонд містить 54 течки з документами, які проливають світло на діяльність української делегації у Парижі в період з 1919 до 1939 рр., що дозволяє повноцінно вивчати її історію від моменту створення і до кінця її існування¹⁰³. Крім того, у фонді зберігся цілий пласт бухгалтерської

⁹⁸ Листування міністра з послом у Франції О. Шульгіним. *ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України)*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30. 172 арк.

⁹⁹ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919). *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 150.

¹⁰⁰ Там само. Арк. 191–201.

¹⁰¹ Протоколи засідання з'їзду закордонних членів партій соціалістів-федералістів у Женеві... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 332 Арк. 1–9.

¹⁰² Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про роботу останньої... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 509. Арк. 51–60.

¹⁰³ БСП (Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри, м. Париж). Фонд 4. Течка 18–22.

документації, яка допомагає дослідити особовий склад місії УНР у Парижі (на підставі відомостей про видачу зарплатні) та її фінансові можливості у різні періоди існування. У БСП збереглися також списки осіб, прийнятих на службу у делегацію УНР до Парижа у січні 1919 р.¹⁰⁴ та ряд інших важливих матеріалів.

Варто, однак, зазначити, що впорядкування документів у цьому архіві має свої особливості, що помітно відрізняються від звичної структури вітчизняних архівних фондів. Зокрема, у БСП немає практики поділяти фонд на описи, а справи називаються “течками”.

Документальна спадщина уряду ЗУНР у вітчизняних архівах, на жаль, представлена дещо гірше, ніж джерела до історії УНР. Найбільша в Україні колекція документів, пов’язаних з дипломатичною діяльністю галичан, зберігається у ЦДАГО України у фонді 269 (“Колекція документів “Український музей у Празі” кінець ХІХ століття–1948 р.”). Ці документи є складовою частиною так званого “Празького архіву”^{*}, зібрані Музеєм визвольної боротьби та Українським історичним кабінетом¹⁰⁵ і передані протягом 1945–1983 рр. архівним установам України та Росії. 269 фонд нараховує 1644 одиниці зберігання, однак дипломатичної діяльності уряду ЗУНР стосується лише 24 справи, зосереджені у першому описі.

Серед документів, зібраних у цій колекції, варто відзначити офіційні листи, у яких Антон Петрушевич, Степан Томашівський, Степан Витвицький та Кость Левицький повідомляли Є. Петрушевича про становище галицького представництва у Парижі та взаємодію його членів з іноземними дипломатами і політиками¹⁰⁶.

¹⁰⁴. Вісник Державних законів УНР ... *БСП*. Ф. 4. Т. 1. Док. ч. 156–157.

^{*} “Празький архів” – умовна назва для позначення сукупності архівних, бібліотечних та музейних колекцій, створених і зібраних українською еміграцією у Чехословаччині в 20–30-х рр. ХХ ст.

¹⁰⁵ Боряк Т. Празький архів. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Prazkyj_arkhiv (дата звернення : 10. 09. 2016).

¹⁰⁶ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 52, 58, 60, 61, 62, 63.

Огляд ділової документації був би неповним без згадки про звіти французької розвідки, які вдалося відшукати у фондах SHD¹⁰⁷. У цих документах зібрана агентурна інформація про становище уряду та армії УНР, діяльність українських представників у Парижі та їхні міжособистісні стосунки, а також контакти українців з французькими політиками та громадськими діячами. На жаль, імена інформаторів у цих звітах не зазначалися, а походження інформації описувалося туманними фразами на кшталт: “з українського джерела нам повідомляють...” або “з добре поінформованого джерела нам повідомляють...”. Ці документи є надзвичайно цікавими, перш за все, через те, що вони проливають світло на уявлення французьких розвідників про українську справу та дозволяють глибше дослідити діяльність українських дипломатів.

Ще одну важливу групу джерел для даного дослідження становлять **періодичні видання**. Серед них варто окремо розглядати українські, французькі та польські друковані органи, бо кожна із цих груп має свою специфіку і дозволяє вивчати різні аспекти українсько-французько-польських взаємин. Так, українські газети, такі, як “Український прапор”, друкований орган еміграційного галицького уряду, та “Стрілець”, видання, призначене для вояків УГА, дозволяють вивчити ставлення уряду ЗУНР до Франції та її представників. Польські газети, зокрема, ті, що видавалися у Львові, як-от: “Gazeta Lwowska”, “Kurjer Lwowski” та “Dziennik Ludowy”, – допомагають простежити діяльність іноземних представництв у Східній Галичині та ставлення польського суспільства до французької політики щодо цього регіону. Нарешті, матеріали, опубліковані у французьких газетах: “Le Temps”, “Petit Parisien”, “Le Gaulois” та інших – проливають світло на ставлення французького уряду та окремих громадських діячів до українсько-польського протистояння. Значний науковий інтерес становлять також статті та матеріали із французьких періодичних видань, проплачені українськими та польськими представниками у Парижі.

¹⁰⁷ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie ... SHD. DAT. S.S.7 N. C. 802. D. 1. Doc. № 271–1886.

До наступної групи джерел належать **мемуари та спогади осіб**, причетних до розв'язання “галицької проблеми” у 1918–1923 рр. Цікаві відомості про діяльність іноземних місій у Східній Галичині містять спогади польського політика Станіслава Гломбінського (Stanisław Głabiński)¹⁰⁸, а також мемуари генерала Болеслава Рої (Bolesław Roja)¹⁰⁹ та майора Людвіка де Ляво (Ludwik de Laveaux)¹¹⁰, який, попри своє “французьке” ім'я також був поляком.

Особливу цінність для науки становлять спогади дипломата М. Сокольницького, опубліковані в 1976 р. у журналі “*Niepodległość*”, у яких автор детально розказує про підготовку поїздки поручника А. Віллема до Львова у листопаді 1918 р.¹¹¹

Важливим джерелом для дослідження діяльності польських делегатів у Парижі та їхньої взаємодії з французькою громадськістю є спогади польського географа Еугеніуша Ромера (Eugeniusz Romer), написані ним уже після повернення з Франції, у 1919–1938 рр. на підставі коротких щоденних записів, що велися автором взимку 1918 – навесні 1919 р.¹¹² Під час підготовки до публікації спогади були забезпечені ґрунтовним довідковим апаратом, що дозволяє вважати мемуари Е. Ромера “енциклопедією” польської дипломатичної діяльності у Парижі першої половини 1919 р.

Про діяльність українських делегатів у Парижі можна довідатися зі спогадів Євгена Онацького¹¹³, члена української місії в Італії, а також Арнольда Марголіна¹¹⁴, Михайла Рудницького¹¹⁵ та Олександра Шульгина¹¹⁶, Михайла Тишкевича¹¹⁷ тощо.

¹⁰⁸ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. Warszawa: Pelpin: Drukarnia i Księgarnia, 1939. 559 s.

¹⁰⁹ Roja B. Legendy i fakty Warszawa: Nakł. Księgarni F. Hoessicka, 1931. 372 s.

¹¹⁰ De Laveaux L. Rola POW w przygotowaniu obrony Lwowa. *Obrona Lwowa*. Warszawa: Oficyna wydawnicza “Volumen”, 1991. T. 1. S. 280–305.

¹¹¹ Sokolnicki M. Podróż do Jass w jesieni 1918 roku. *Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski*. Londyn – Nowy Jork: Towarzystwo Przyjaciół Instytutów Józefa Piłsudskiego, 1976. T. 10 (po wznowieniu). S. 25–51.

¹¹² Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). Wrocław: Ossolineum, 1989. S.11.

¹¹³ Онацький Є. По похилій площі. Записки журналіста і дипломата. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1964. Ч. 2. 262 с.

¹¹⁴ Марголинъ А. Украина и политика Антанты (записки еврея и гражданина). Берлинъ: издательство С. Ефронъ, 1922. 397 с.

Із французьких мемуаристів варто згадати політика Жоржа Клемансо, який у книзі під назвою “Коло підніжжя Синаю”¹¹⁸ описав свої враження від подорожі у Східну Галичину, що відбулася наприкінці XIX ст.

Окремо варто згадати також спогади Йосафата Жана, квебекця, який вирішив стати українським священником, і ще до початку Першої світової війни прибув у Галичину з метою вивчення української мови. У 1919 р. його було прийнято на роботу до уряду ЗУНР, і до 1923 р. він виконував обов’язки перекладача та, часом, навіть самостійного делегата. Зважаючи на свої функції, цей священник був втаємничений в усі державні справи української республіки галичан. Саме тому його спогади, написані уже після повернення до Канади, є надзвичайно цінним джерелом для української історії. На жаль, вони досі не є опубліковані, а збереглися в рукописній формі¹¹⁹.

У контексті дослідження пропагандистської роботи українських та польських представників у Парижі, а також їхніх контактів з французькими політиками та громадськими діячами, важливою категорією джерел є **публіцистичні та політичні твори.**

Серед українських пропагандистських видань, опублікованих у Франції до Першої світової війни, варто згадати працю Ярослава Федорчука “Українське національне відродження”¹²⁰, що побачила світ у 1912 р. Її автор був одним із організаторів Української громади в Парижі (“Cercle des Oukrainiens à Paris”) і, окрім зазначеної праці, публікував статті на українську тематику в тижневику “Le Courrier Européen”¹²¹. Також Я. Федорчук був редактором № 3-4 журналу “Les

¹¹⁵Рудницький М. Париж 1919. Переважне становище української делегації на Мирову Конференцію. *Дипломатія УНР в документах та спогадах сучасників* / упоряд. і передм. І.М. Гнатишина та ін. Київ: Український письменник, 2008. Т. 2. С. 260–274.

¹¹⁶Шульгин О. Без території. Париж: Меч, 1934. 251 с.

¹¹⁷Спогади Тишкевича Михайла про його діяльність як голови делегації УНР в Парижі. Копії. *ЦДАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 4. 8 арк.

¹¹⁸Clemenceau G. Au Pied Du Sinaï. Paris: Chamerot & Renouard, 1898. 107 p.

¹¹⁹Жан Й. Моє служіння Україні (Автобіографічні спомини). Ксерокопія, приватний архів др. Петра Шкраб’юка. 342 с.

¹²⁰Fédortchuk Y. Le réveil national des ukrainiens. Paris: Bureaux du Cercle des ukrainiens, 1912. 48 p.

¹²¹Федорчук Ярослав. *Енциклопедія українознавства...* Т. 9. С. 3491.

Annales des Nationalités”, у якому побачило світ декілька статей на українську тему¹²². Крім того, перед 1914 р. у Парижі було опубліковано ряд інших українських книг та брошур¹²³.

Однак, справжній розквіт української та польської пропаганди у Франції припав на 1918–1920 рр. В цей період на підтримку українців активно виступали французький журналіст та розвідник Жан Пелісї (Jean Pélissier)¹²⁴, а також депутат Гіацинт де Гаяр-Бансель (Hyacinthe de Gailhard-Bancel)¹²⁵. Оригінальні роздуми про майбутній політичний устрій Східної Галичини висловлював також історик та політичний журналіст Рене Пінон (René Pinon).¹²⁶

Серед французів, які співпрацювали з польськими дипломатами, окремої згадки вартує Анрі Граппен (Henry Grappin), який у 1920–1930 рр. прославився як видатний полоніст. У 1919 р. він опублікував дві суто пропагандистські праці, присвячені польсько-українським стосункам у Східній Галичині¹²⁷. Під час роботи над ними активно використовував інформацію із довоєнної пропагандистської брошури під назвою “Що таке русинське питання в Австрії”¹²⁸, написаної на основі німецькомовної пропагандистської книги “Між нами – без масок”¹²⁹, автором якої, імовірно, був польський єзуїт Олександр Моль.

¹²² Chasles P. La question ukrainienne et le principe des nationalités. *Le Monde Slave*. 1917. 1ère série, 1917–1918. T. 1. n°3–4. P. 412–136.

¹²³ Sembratovytsch R. *Le Tsarisme et l'Ukraine / avec préface de Bjoernstjerne Bjoernson* Paris: Cornély et Cie, 1907. 56 p.;

L'Ukraine et la Russie dans leurs rapports économiques. Paris, [1912] 15 p.

¹²⁴ Pélissier J. *Ce qui s'est passé en Ukraine. Justice au Garibaldi Ukrainien, Petlioura: Lettre ouverte à M. Gustave Hervé et Fragment d'histoire ukrainienne*. Lausanne: Libr. Centrale des Nationalités, 1919. 16 p.

¹²⁵ Gailhard-Bancel H. *Pour l'indépendance de l'Ukraine: Discours prononcés à la Chambre des Députés / préface du Général de Castelnau*. Paris: Au Bureau Ukrainien de Presse, 1920. 36 p.

¹²⁶ Pinon R. *La reconstruction de l'Europe politique*. Paris: Perrin et cie, 1920. 366 p.

¹²⁷ Grappin H. *Polonais et Ruthènes. La question de Galicie*. Paris: Imprimerie de Vaugirard, 1919. 72 p.;

Grappin H. *La terreur ruthène en Galicie*. Paris: Imprimerie de Vaugirard, 1919. 110 p.

¹²⁸ Revel F. *Qu'est-ce que la question ruthène en Autriche*. Paris, 1913. 20 p.

¹²⁹ Rädltitz A. *von Unter uns – Ohne Maske.: Eine Antwort auf die Ruthenenfrage, von den Ruthenen selbst gegeben: in zwei Bänden* Wien : Im Selbstverl. des Verfassers, 1912. 118 und 90 s.

У цьому переліку політичних та публіцистичних творів окремого розгляду потребує праця В. Панейка “З’єдинені держави Східної Європи: Галичина й Україна супроти Польщі й Росії”¹³⁰. Цей твір, на відміну від описаних вище, був адресований не до іноземної, а до української аудиторії. Автор намагався переконати своїх співвітчизників-галичан у тому, що звільнення їхньої батьківщини від польської окупації можливе лише у випадку приєднання її до Російської держави. Особлива цінність цієї книги полягає в тому, що вона дозволяє глибше зрозуміти політичні погляди В. Панейка та ряду інших українських політиків та дипломатів досліджуваного періоду.

Серед **наукових праць тих часів** необхідно згадати “Історію України-Руси” Михайла Грушевського, яку у дисертаційній роботі було використано в контексті дослідження еволюції української ідеї “передмур’я Європи”¹³¹.

До цієї групи джерел вартувало б також віднести тогочасні **біографічні словники-довідники**, у яких публікувалася коротка інформація про відомих політиків та громадських діячів тої чи іншої країни. Яскравим прикладом такого видання може служити “Annuaire des contemporains: notices biographiques” (“Щорічник сучасників: біографічні замітки”)¹³². Крім того, у багатьох країнах раз на рік або й частіше публікувалися військові довідники, у яких подавалися списки офіцерів, що отримали яке-небудь відзначення, підвищення або ж були переведені з одного підрозділу в інший¹³³.

Серед **літературних пам’яток** варто згадати роман Вольтера “Історія Карла XII”¹³⁴, який дуже чітко віддзеркалює уявлення французького соціуму XVIII – XIX ст. про Схід загалом та Україну зокрема.

¹³⁰ Панейко В. З’єдинені держави Східної Європи: Галичина й Україна супроти Польщі й Росії. Відень: Накладом автора, 1922. 82 с.

¹³¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Львів: Накладом автора, 1904. Т. 1. 628 с.

¹³² Qui êtes-vous? Annuaire des contemporains: notices biographiques. Paris: C. Delagrave, 1924. 830 p.

¹³³ The quarterly army list for de quarter ending 30th June 1919. London : Published by His Majesty`s stationery office, 1919. 1586 p.

¹³⁴ Histoire de Charles XII. *Oeuvres complètes de Voltaire*. Paris: de l’imprimerie de P. Didot, L’ainé, 1820. Tome XXII. 357 p.

Окрім письмових джерел, під час написання дисертації було використано деякі візуальні документи із фотоальбому “*Semper fidelis: Obrona Lwowa w obrazach wspólczesnych*”¹³⁵. У цьому виданні містяться рідкісні фотографії з періоду вуличних боїв у Львові восени 1918 р., а також, що дуже важливо в контексті даного дослідження, фотографії членів іноземних місій, що побували у Львові під час українсько-польського конфлікту. Так, завдяки цьому альбому нам відомо, як виглядав поручник А. Віллем, полковник Ернест де Ренті (Ernest de Renty) та члени другої місії Ж. Бартелемі (див. Додатки Б.1, Б.2, Б.3).

Отже, джерельна база даного дослідження є досить широкою та різноплановою. При цьому, найбільшу цінність становить ділова документація українських та польських дипломатів, французьких військових та розвідників, що збереглася у вітчизняних та закордонних архівних колекціях.

1.3. Теоретико-методологічна основа дослідження

Неодмінним атрибутом дисертаційного дослідження є його методологічна основа, на якій базується науковий пошук. Основоположним елементом методології є науковий підхід, тобто парадигма, якої дотримується автор, і на основі якої ґрунтується подальший вибір наукових принципів та методів дослідницької роботи.

Наукова парадигма вибирається науковцем у залежності від специфіки досліджуваної проблеми таким чином, щоб сприяти якнайповнішому висвітленню теми та виконанню поставлених завдань. У даному дисертаційному дослідженні було вирішено застосувати підхід, згідно з яким міжнародні відносини розглядаються комплексно, зосереджуючи увагу не лише на взаєминах між державами, а й на внутрішньополітичній ситуації у досліджуваних країнах, а також на міжособистісних стосунках, які можуть мати вплив на досліджувані події. Такої думки дотримувався, зокрема, французький філософ та політолог Реймон Арон (Raymond Aron), який стверджував, що “наука про міжнародні відносини не може ігнорувати численних зв’язків, які поєднують те, що діється на

¹³⁵ *Semper fidelis: Obrona Lwowa w obrazach wspólczesnych*. Lwów: Nakł. T-wa Straż Mogił Polskich Bohaterów, 1930. 240 s.

міжнародній та внутрішньополітичній арені. Тим більше, вона не може ігнорувати міжособистісних стосунків”¹³⁶.

Базуючись на цьому підході, дане дослідження вивчає не лише політичний та дипломатичний аспекти українсько-французької взаємодії, а й економічну та безпекову її складову. Крім того, базуючись на класифікації чинників міжнародної політики, запропонованій польським дослідником Юзефом Кукулкою (Józef Kukułka) було проаналізовано основні реалізаційні чинники ставлення французького уряду щодо Східної Галичини зокрема, економічні, військові (геополітичні) та організаційно-суспільні (до останніх належить пропагандистська та дипломатична діяльність)¹³⁷. Також значну увагу було присвячено особистісному чиннику та впливу окремих політиків, військових і громадських діячів на політику Франції щодо України та українців.

Методи дослідження, вибрані з урахуванням описаної вище парадигми, доцільно розділити на загальнонаукові та спеціальні. Загальнонаукові методи в тій чи іншій мірі використовуються в усіх наукових працях, а вибір спеціальних методів визначається, як правило, предметом дослідження.

Із **загальнонаукових** методів у дисертаційній роботі було використано метод індукції, дедукції, порівняння, аналізу та синтезу, метод сходження від абстрактного до конкретного та системно-структурний метод.

Метод індукції, тобто сходження від одиничного до загального, має фундаментальне значення для будь-якої історичної праці, бо в процесі проведення дослідження її автор збирає розрізнені факти, на основі яких формулює цілісне уявлення про певну подію чи явище¹³⁸. Окрім цього, у даній роботі метод індукції був застосований також при вивченні політичних поглядів окремих суспільних та політичних груп. Так, досліджуючи ставлення французького уряду до справи Східної Галичини, дисертант не вивчав позицію кожного окремого міністра, а

¹³⁶ Kukułka J. Teoria stosunków międzynarodowych. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2003. S.10.

¹³⁷ Ibidem. S. 52–53.

¹³⁸ Лугин В. Индукция и дедукция в научных и диссертационных трудах. URL: <http://lugin.ru/help/induction-and-deduction.html> (дата звернення 10. 02. 2018).

обмежився опрацюванням поглядів Голови Ради міністрів Франції та ключових чиновників МЗС.

Метод дедукції або сходження від загального до одиничного було застосовано, зокрема, при аналізі діяльності Комітету української дії, коли припущення щодо його політики стосовно Східної Галичини робилося на підставі загального політичного курсу цієї організації.

Метод порівняння у дисертаційній роботі було використано під час аналізу української дипломатичної та пропагандистської роботи у Парижі, яка розглядалася паралельно з аналогічною діяльністю польських та російських дипломатів, що дозволило краще зрозуміти причини поразки української дипломатії у боротьбі за Східну Галичину. Крім того, у дослідженні було проведено порівняльний аналіз українських дипломатичних представництв та організацій у Парижі, їхньої генези та політичних поглядів щодо справи Східної Галичини.

За допомогою **методу аналізу і синтезу** було проаналізовано загальний стан наукової розробки тематики дисертаційного дослідження в українській і закордонній історіографії та визначено методологічну цінність окремих наукових підходів. Крім того, в ході написання роботи було проаналізовано матеріали із цілого ряду архівних установ та на їх підставі синтезовано цілісне уявлення про політику Франції щодо Східної Галичини.

Метод абстрагування і сходження від абстрактного до конкретного мав фундаментальне значення для даного дослідження. Так, наприклад, для всебічного вивчення французьких впливів в українсько-польському дискурсі щодо Східної Галичини виникла потреба розглянути спершу процес та умови розвитку українських представництв та організацій у Парижі, що і було здійснено у першому параграфі. Тільки після абстрагування вдалося перейти конкретно до об'єкта наукового дослідження.

Принцип сходження від абстрактного до конкретного було застосовано також для переходу від загального абстрактного поняття “французькі економічні

інтереси у Східній Галичині” до дослідження діяльності конкретних французьких суспільних груп та організацій, пов’язаних із галицьким нафтовим бізнесом.

Одним з важливих загальнонаукових методів, застосованих у процесі дослідження, був **системно-структурний**. На його основі дисертант розглянув українські представництва та організації у Парижі як систему, елементи якої впливали один на одного. З цим пов’язано також застосування **методу структурно-функціонального аналізу**, покликаного розкрити будову, структуру та функції українських представництв у Парижі та простежити їхню еволюцію.

Поряд із загальнонауковими значне місце у методології дослідження посідали **спеціально-наукові історичні методи**, як, наприклад, генетичний та біографічний.

Суть **генетичного методу** полягає у послідовному розкритті властивостей, функцій та змін досліджуваної реальності в процесі її розвитку. Застосування цього методу дозволило, зокрема, послідовно розкрити діяльність окремих українських представництв та організацій у Франції, визначити причинно-наслідкові зв’язки у процесі їх розвитку. Крім того, зазначений метод використовувався для аналізу французької політики щодо Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну, а також для вивчення генези військової місії під головуванням Ж. Бартелемі.

Біографічний метод було застосовано, зокрема, при аналізі діяльності поручника А. Віллема. Вивчення його біографії дозволило краще зрозуміти погляди та мотивацію цього офіцера, оцінити рівень його знань про українсько-польський конфлікт у Галичині та роль місії А. Віллема у формуванні французьких уявлень про “галицьку проблему”.

Окреме місце у методології дисертаційного дослідження належить **конкретно-історичним, прикладним методам**, а саме хронологічному та діяхронному.

Використання **хронологічного методу** дозволило розглянути прояви французької політики щодо Східної Галичини у чіткій часовій послідовності, починаючи від візитів французьких військових представників у Східній Галичині

наприкінці 1918 – на початку 1919 р. і завершуючи контактами французьких політиків та громадських діячів з галичанами у 1919–1923 рр.

Діахронний метод використано для вивчення динамічного розвитку українських представництв та організацій у Парижі, еволюції союзницьких військових місій у Східній Галичині та уявлення французької громадськості про “передмур’я Європи проти більшовизму”.

У процесі дослідження особового складу місії УНР у Парижі важливе значення мало застосування методів **статистичної обробки інформації**. Вони допомогли систематизувати дані про чисельність і склад делегації на різних етапах її існування та проаналізувати динаміку та причини їхньої зміни.

З огляду на широку та різноманітну джерельну базу дисертаційного дослідження, автором було використано ряд **методів історичного джерелознавства**, як-от зіставлення та критичний метод.

Критичний підхід до аналізу джерел дозволив об’єктивно проаналізувати їх зміст, незалежно від мети створення чи ідеології авторів. Особливо цінним він був при вивченні ідеологічно забарвлених українських та польських текстів, які часто трансливали протилежні точки зору на окремі події, а також при дослідженні протиріч, що виникали у середовищі українських делегатів у Парижі. У цілому ряді джерел прихильники тої чи іншої сторони, критикуючи своїх опонентів, використовували усі можливі засоби, звинувачення та наклепи. Через це без критичного аналізу змісту цих джерел складно визначити правдивість наведеної інформації.

У процесі вивчення історичних джерел було застосовано також метод зіставлення, який включав взаємоперевірку відомостей одних документів іншими для уникнення помилок та неточностей. Так, у одному з листів до батька, датованому 8 лютого 1920 р., А. Петрушевич описує свій досвід співпраці зі С. Витвицьким¹³⁹. Такий зміст листа був досить незвичним, адже відомо, що тісна взаємодія працівників галицької делегації у Парижі зі С. Витвицьким розпочалася

¹³⁹ Листування Президента Української національної ради... (14 січня 1920–30 липня 1920) ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 22–23 зв.

щойно у 1921 р., коли останнього було призначено представником уряду ЗУНР у Франції. Таким чином, згадка про нього на початку 1920 р. могла бути пов'язана або з невідомими аспектами діяльності С. Витвицького, або із неточностями у датуванні листа. Розібратися у цій плутанині допомогла інформація приватного характеру, подана А. Петрушевичем у згаданому листі. Справа в тому, що у нього на той час було двоє малолітніх дочок. Є. Петрушевич, якому вони доводилися внучками, жваво цікавився їхнім життям, тож А. Петрушевич у кожному листі повідомляв вагу дітей, щоб продемонструвати динаміку їхнього росту. У досліджуваному листі зазначалося, що дочки важать уже 9,5 і 8,75 кг¹⁴⁰. Для порівняння, у листі, датованому серпнем 1920 р. їхня вага була, відповідно, 5 і 5,5 кг¹⁴¹. На підставі цієї інформації можна із впевненістю ствердити, що лист, датований 8 лютого 1920 р., насправді був написаний роком пізніше, а неправильна дата була поставлена автором із неухважності.

Окремої згадки вартують **принципи, на яких базується дане дослідження.** Згідно з визначенням російського вченого Ніколая Мінінкова, принцип історичного дослідження – це категорична установка, якої дотримується історик відповідно до вибраної ним парадигми дослідження і яка забезпечує належний рівень цього дослідження та сприяє досягненню поставленої перед ним мети¹⁴². Якогось єдиного переліку принципів, загальнообов'язкових для будь-якого історика, не існує. Кожен науковець формує такий список особисто, керуючись власними поглядами та досвідом. Н. Мінінков виділяв п'ять основних принципів історичного дослідження, а саме: науковість, об'єктивність, історизм, холізм та системність¹⁴³.

Відповідно до **принципу науковості**, дана робота базується на глибокому та фаховому аналізі значної кількості джерел, на підставі яких автор робить логічні та обґрунтовані висновки. Крім того, історіографія, на яку покликається автор

¹⁴⁰ Там само. Арк. 23 зв.

¹⁴¹ Листування Президента Української національної ради і Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича з керівництвом УНР... *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 10.

¹⁴² Мінінков Н. *Методология истории: пособие для начинающего исследователя*. Ростов-на-Дону: Северо-Кавказский научный центр Высшей школы, 2004. С. 161.

¹⁴³ Там же.

роботи, складається виключно із досліджень, які також відповідають принципу науковості.

Не менш важливим у вивченні політики Франції щодо Східної Галичини, було дотримання **принципу об'єктивності**. Ця домінанта є особливо актуальною у зв'язку з тим, що тематика дослідження тісно пов'язана з конфліктами між українцями, поляками та французами. За таких обставин не важко піддатися патріотичним почуттям та зосередитися на підтримці “своїх” та очорнюванні опонентів. Крім того, конфліктні ситуації траплялися також у середовищі українських політиків та дипломатів у Парижі, що призводило до взаємних обвинувачень та наклепів як у приватному листуванні, так і в публічних зверненнях та газетних статтях. Зважаючи на це, об'єктивний підхід до предмета дослідження дозволив уникнути оцінного фактора і однобокості під час вивчення архівних документів, спогадів та періодичних видань

Одним з найголовніших у методології історичного дослідження є **принцип історизму**, який вимагає розглядати явища у конкретно-історичному руслі та сприймати історичні події так, як вони виглядали у минулому, уникаючи, таким чином, їхньої модернізації та осучаснення ¹⁴⁴.

У даній дисертаційній роботі застосування цього принципу особливо чітко простежується при аналізі звіту місії під головуванням Ж. Бартелемі щодо єврейського погрому у Львові, що мав місце у листопаді 1918 р. Помітне у звіті нешанобливе ставлення до юдеїв, яке у сучасну епоху вважається абсолютно недопустимим, у міжвоєнний період сприймалося як цілком нормальне. У зв'язку з цим, недоречно було б оцінювати уявлення європейців початку століття за сучасними жорсткими нормами толерантності і таврувати їх як “антисемітів” у сучасному розумінні цього поняття.

Принцип холізму та системності полягає у сприйнятті предмета дослідження як цілісної системи, яка, в свою чергу, може ставати сегментом ще більших систем. Так, в ході написання даного дисертаційного дослідження було розглянуто проблеми, пов'язані з економічною, військовою, та дипломатичною

¹⁴⁴ Биск И. Методология истории: курс лекцій. Иваново : Иван. гос. ун-т, 2007. С. 115.

історією, які, попри свою різноплановість, в сукупності досить повно та змістовно описують політику Франції щодо Східної Галичини, яка, в свою чергу, є складовою французької та загалом союзницької політики щодо Східної Європи.

Ще одним важливим принципом, на якому базувалося дане дослідження, є **принцип причинності**, виділений дослідником Ізраїлем Біксом¹⁴⁵. Згідно з твердженням аргентинського філософа Маріо Бунге, одним із ключових завдань наукового дослідження є пошук відповіді на запитання “чому?”¹⁴⁶, тобто акцент на вивченні причинно-наслідкових зв’язків. В ході написання даної дисертаційної роботи цьому принципу була присвячена особлива увага. Наприклад, під час дослідження вдалося з’ясувати, що рішення Ради Амбасадорів щодо Східної Галичини було прийняте весною 1923 р., а не, припустімо, роком раніше, з цілого ряду причин. По-перше, восени 1922 р. у Росії завершилася Громадянська війна і остаточно утвердилася радянська влада¹⁴⁷, тож європейські політики переконалися в тому, що претензії колишньої Російської імперії на Східну Галичину уже можна не брати до уваги. Крім того, у цей період на фінальну стадію вийшов процес ратифікації польсько-французької нафтової угоди¹⁴⁸, яка не могла б належним чином функціонувати у випадку, якби Східна Галичина залишалася тимчасово окупованою територією.

Важливим компонентом теоретико-методологічної бази дисертаційного дослідження стало формулювання її понятійного апарату

Одним із ключових понять даної роботи є “міжнародна політика”. Сучасна політологічна наука визначає міжнародну політику як комплекс двосторонніх та багатосторонніх політичних, економічних, дипломатичних, військових, культурних, науково-технічних відносин між державами, а також історично

¹⁴⁵ Там же. С. 121.

¹⁴⁶ Там же. С. 121–122.

¹⁴⁷ Гимпельсон Е. Гражданская война в России. *Энциклопедия Кругосвет*. URL: http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/GRAZHDANSKAYA_VONA_V_ROSSII.html?page=0,0#part-1 (дата звернення : 10. 02. 2018).

¹⁴⁸ Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés (1ier séance du 27 février 1923). 1923. 28 février. № 32. P. 874.

зумовлену форму інтегративних тенденцій, які виникають у процесі розвитку світового співтовариства, а також форми взаємодії між його суб'єктами¹⁴⁹.

Для розкриття теми дослідження важливими є також поняття “місія” та “делегація”. Академічний тлумачний словник української мови дає поняттю “місія” декілька визначень. Це, зокрема, “постійне дипломатичне представництво у будь-якій державі, яке очолює посланник або повірений у справах” або “представники однієї держави, що перебувають в іншій державі з якою-небудь метою”¹⁵⁰. Таким чином, місія може бути як тимчасовою, тобто створеною для певної мети, як-от місія Ж. Бартелемі, так і постійною, як, наприклад, Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки у Франції¹⁵¹. У свою чергу, делегація – це “група делегатів від якої-небудь організації, установи, колективу”¹⁵². Як бачимо, поняття “місія” та “делегація” доволі близькі за своїм значенням, що пояснює постійні зміни назви представництва УНР у Парижі, яка в різні періоди називалася то Надзвичайною дипломатичною місією Української Народної Республіки у Франції¹⁵³, то Делегацією УНР на Мирову конференцію¹⁵⁴.

Окремої уваги вартує також термін “геополітичні інтереси”. Так, згідно з визначенням “Короткого словника політологічних термінів”, геополітика – це політична концепція, що виникла наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. і використовувала географічні дані (територія, положення, природні особливості, клімат і ін. особливості тих чи інших країн, держав, їхніх блоків і т.п.) для обґрунтування тих чи інших планів, розрахунків – економічних, політичних, у

¹⁴⁹ Міжнародна політика та міжнародні відносини. *Політологія: Навчально-методичний комплекс* / Кирилюк Ф. М., Конверський А. Є., Білик В. Ф. Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. С. 697 – 698.

¹⁵⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови: близько 250 000 слів та словосполучень / уклад. та гол. ред. Вячеслав Тимофійович Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. С. 679.

¹⁵¹ Вісник Державних законів УНР... *БСП*. Ф. 4. Т. 1. Док. ч. 43. Арк. 1.

¹⁵² Великий тлумачний словник сучасної української мови: близько 250 000 слів та словосполучень / уклад. та гол. ред. Вячеслав Тимофійович Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. С. 282.

¹⁵³ Вісник Державних законів УНР... *БСП*. Ф. 4. Т. 1. Док. ч. 43. Арк. 1

¹⁵⁴ Там само. Док. ч. 73. Арк. 1

тому числі, нерідко, і експансіоністських¹⁵⁵. Таким чином, геополітичні інтереси – це плани та розрахунки, пов’язані з цілями домінування та експансії, а також захисту від них, що базуються на географічних даних певних територій.

У цьому контексті вартувало б також згадати поняття “передмур’я Європи проти більшовизму” – месіанську доктрину, згідно з якою певна країна (чи країни) з альтруїстичних міркувань захищали європейську культуру від руйнівного нашествия “східних варварів”. Аналіз цього поняття та його еволюції є надзвичайно актуальним для української історії, оскільки досі ніхто з вітчизняних науковців не займався його вивченням у контексті української історичної міфології та міжнародної політики першої половини ХХ ст. На позначення цього поняття в різних мовах використовувалися різні терміни. Наприклад, українці, незвиклі до слова “передмур’я”, часто вживали терміни “форпост”, “бастіон” або ж “забороло”. Так, у 1930 р. вийшла друком книжка історика Омеляна Терлецького під назвою “Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками”¹⁵⁶, а Іван Пулюй у одній зі своїх брошур називав Україну “бастіоном проти московітів”¹⁵⁷. Наприкінці 1919 р. цей концепт актуалізувався уже під іншою назвою – “мережа із колючого дроту”¹⁵⁸, за створення якої виступав французький прем’єр-міністр Ж. Клемансо.

Також у сучасній історіографії спостерігається неточність у визначенні поняття “Місія Бартелемі”. Більшість дослідників переконана, що на початку 1919 р. Львів відвідала одна місія під головуванням Ж. Бартелемі, яка побувала у місті двічі: в період з 24 січня по 12 лютого і з 18 лютого по 3 березня. До прикладу, саме таке трактування цього явища вдалося віщукати у статті “Бартелемі місія” у “Енциклопедії історії України”, виданій Інститутом історії

¹⁵⁵ Геополітика. Короткий словник політологічних термінів / уклад. М. О. Біляєв, І. І. Семенова. Біла Церква: [б.в.], 1999 С. 12.

¹⁵⁶ Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками. Львів: Просвіта, 1930. 92 с.

¹⁵⁷ Пулюй І. Україна та її міжнародне політичне значення / пер. з нім. І. Х. Гайнца. Тернопіль: Видавництво ТНТУ імені Івана Пулюя, 2015. 24 с.

¹⁵⁸ Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés (1ier séance du 23 décembre 1919). 1919. 24 décembre. P. 5337.

України НАНУ¹⁵⁹. Однак, в ході дослідження було доведено, що йдеться про дві окремі місії, що різнилися між собою за статусом, особовим складом та компетенціями. Їх об'єднувала лише особа голови – генерала Ж. Бартелемі.

Крім того, в ході дослідження дисертант звертав увагу на інші, більш локальні терміни, значення яких, тим не менше, було необхідне для правильного та повного розуміння історичних реалій. Так, звичне для всіх поняття “передплата” або ж “абонування” у середовищі паризьких журналістів першої половини ХХ ст. означало місячну передоплату за публікацію в даному виданні прихильних для “передплатника” матеріалів¹⁶⁰. Даний приклад дуже добре вписується у рамки дослідження такої дисципліни, як історія понять, що виділилася як самостійна наука у 1960–1970-их рр. завдяки старанням лідерів так званої Кембриджської школи Джона Покока та Квентіна Скіннера¹⁶¹, адже ключовим завданням історії понять, власне, і є вивчення сенсів, якими у різні епохи наділялися певні соціальні чи політичні терміни.

Ще один дуже важливий, але маловідомий термін – це “представницькі виплати”. Українські дипломати початку 1920-их рр. часто жалілися, що їм “не оплачують представництво” або “не виплачують представницьких”. Це поняття вживалося на позначення спеціальних виплат, що покривали витрати на організацію прийомів та бенкетів для іноземців, з якими українським делегатам необхідно було встановити дружні стосунки. Також за рахунок представницьких виплат дипломати покращували свій гардероб, щоб належно представляти український уряд за кордоном¹⁶².

Отож для виконання завдань і досягнення мети дисертаційного дослідження автор використав як загальнонаукові, так і спеціально-історичні та джерелознавчі методи, дотримуючись при цьому принципів науковості, об'єктивності, історизму, причинності, системності та холізму. Крім того, особлива увага була

¹⁵⁹ Симоненко Р. “Бартелемі” лінія. *Енциклопедія українознавства...*

¹⁶⁰ Deruga A. *Działalność wydziału prasowego...* S. 269.

¹⁶¹ Стельмах С. Історія понять. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во “Наукова думка”, 2005. Т. 3: Е-Й. С. 620.

¹⁶² Онацький Є. По похилій площі... Ч. 2. 262 с.

присвячена визначенню понятійний апарату дослідження та аналізу суперечливих термінів і понять.

Отже, огляд історичної літератури дозволив констатувати, що політика Франції щодо Східної Галичини у 1918–1923 рр. вивчена доволі нерівномірно та фрагментарно. Причиною цього стала, перш за все, багатогранність та комплексність вказаної проблеми, що робить процес дослідження надзвичайно трудозатратним та тривалим. Крім того, вивчення зазначеної тематики ускладнюється важкодоступністю джерельної бази та її значним обсягом. При цьому наявна історіографія чітко окреслює основні вектори французької політики щодо Східної Галичини та становить добру основу для подальшого вивчення цієї тематики. Увесь масив наукової літератури умовно можна розділити на такі загальні праці, які в основних рисах описують увесь комплекс українсько-французьких контактів досліджуваного періоду; спеціальні дослідження, присвячені діяльності французьких військових місій у Галичині; публікації, у яких описані геополітичні інтереси Антанти у галицькому регіоні; економічні дослідження, що висвітлюють французькі нафтові інтереси у Східній Галичині та літературу, присвячену дипломатичним аспектам вирішення долі спірних територій.

Зважаючи на відсутність комплексного дослідження політики Франції щодо Східної Галичини, а також недостатнє вивчення окремих її аспектів, ключову роль у даній роботі відігравали пошук та дослідження архівних документів. Значна їх частина зосереджена в українських центральних державних архівних установах, однак надзвичайно цінними є також закордонні архівні колекції, зокрема фонди ААН, Центрального військового архіву Польщі (далі – САВ), БСП у Парижі, SHD, АМАЕ. Крім архівних джерел, у дослідженні широко використовувалася тогочасна преса та публіцистичні твори, а також спогади і щоденники сучасників. Така різноманітність джерельної бази та комплексний характер досліджуваної проблематики вимагала використання широкого спектру наукових методів, зокрема, загальнонаукових (історизму, об'єктивності, системно-структурний та ін.), спеціальних історичних (генетичний, порівняльний,

типологічний, хронологічний) та історичного джерелознавства (евристичний, критичний, герменевтики).

РОЗДІЛ 2

ФРАНЦУЗЬКІ ВІЙСЬКОВІ МІСІЇ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

2.1 Місія Анрі Віллєма (листопад-грудень 1918 р.)

Під час українсько-польського конфлікту Східну Галичину відвідав цілий ряд делегатів різних країн Антанти, у тому числі й Франції. Дослідження діяльності французьких військових місії у Східній Галичині є надзвичайно важливим у контексті вивчення політики офіційного Парижа щодо цього регіону, оскільки французькі офіцери, виконуючи поставлені перед ними завдання, по суті, втілювали цю політику в життя. З другого боку, у своїх звітах та повідомленнях делегати описували власні враження від побаченого і пережитого, впливаючи, таким чином, на уявлення паризьких політиків та чиновників про Східну Галичину і беручи участь у формуванні урядової політики щодо цього краю.

Першим французьким представником, який побував тут, став поручник А. Віллєм. Прибувши до Львова 18 листопада 1918 р., він став свідком вуличних боїв та відступу українських підрозділів з міста. Повертаючись до Ясс, після завершення своєї місії, А. Віллєм був затриманий українськими військовими і перебував під арештом у Тернополі впродовж кількох тижнів. Ходили навіть чутки, що українська влада віддала наказ розстріляти його.

Така незвична “одиссея” французького офіцера в охопленій війною Галичині, безумовно, вартує окремого вивчення, вкрай актуального у контексті сучасних тенденцій до мікроісторичних та просопографічних досліджень. До того ж, ґрунтовне вивчення цієї проблеми може пролити світло на ставлення окремих французьких політиків та військових до українсько-польського конфлікту в Східній Галичині. Досі на заваді цьому стояла відсутність джерел.

У листопаді-грудні 1918 р. як Українська, так і Польська держави перебували на етапі свого становлення, державне діловодство на той час ще не було налагодженим, до того ж тривала війна, тому значна частина документів з цього періоду не збереглася. Те, що все-таки дійшло до наших днів, є дуже

фрагментарне і розкидане по різних закордонних колекціях. Однак, завдяки ґрунтовній кверенді у французьких та польських архівах вдалося віднайти унікальні документи, які проливають світло на життя та діяльність А. Віллєма до, під час та після його місії у Східній Галичині.

Розпочнемо з найголовнішого: імені та військового звання французького офіцера. Як не парадоксально, уже на цьому етапі виникають серйозні розбіжності не лише між окремими дослідженнями, а й між різними джерелами.

У більшості документів А. Віллєма називають лейтенантом (по-французьки *lieutenant*). Польською мовою його військове звання перекладалося як поручник (*porucznik*). В українській мові вживаються обидва варіанти: лейтенант і поручник. Крім того, у деяких документах цей офіцер згаданий у ранзі капітана¹⁶³, підполковника¹⁶⁴ і навіть полковника¹⁶⁵. Багато польських мемуаристів називають А. Віллєма просто “паном”, мабуть, для того, щоб уникнути плутанини військових звань.

У фондах SHD вдалося відшукати особову картку, заведену на А. Віллєма з початком 1918 р., із нагоди його переходу на службу до Французької військової місії в Києві¹⁶⁶. У цьому документі, заповненому і підписаному власноручно А. Віллємом, чітко вказано його звання, – лейтенант – присвоєне йому 22 вересня 1914р.

Тепер перейдімо до імені та прізвища нашого героя. Більшість закордонних дослідників називають його *Henry Villaime*. Таке написання трапляється також у багатьох джерелах. Хоча, у документах часом можна знайти варіанти *Villaume* (Війом)¹⁶⁷ і *de Villaine* (де Вілен)¹⁶⁸.

¹⁶³ *Głos Śląski*. 1918. 30 listopada. Nr. 465. S. 2.

¹⁶⁴ *Korespondencja własna generała J.Hallera* (nr 1–400). *CAW* (*Centralne archiwum wojskowe Warszawa*). Sygn. I.123.1.3. Bez karty.

¹⁶⁵ *Temps* (Le). 1919. 27 février. № 21054. P. 1.

¹⁶⁶ *Listes nominatives du personnel et fiches de renseignements, situations de dizaine, organisation générale...* *SHD*. DAT. S.S. 17 N. C. 588. D. 2. Sans feuille.

¹⁶⁷ *Kurier Warszawski*. Wydanie porane. 1918. 21 grudnia. Nr. 352. S. 6.

¹⁶⁸ *Korespondencja własna generała J.Hallera* (nr 1–400). *CAW*. Sygn. I.123.1.3. Bez karty.

Однак, як не дивно, правильне написання імені цього французького офіцера виглядає ось так: Henry Willaime¹⁶⁹. Причина помилки очевидна: для французької мови буква “W” не властива. У зв’язку з цим, можемо припустити, що предки А. Віллема могли бути іноземцями. Вимова букв “V” та “W” ідентична, тож відрізнити ці літери на слух неможливо. Таким чином, якщо ви не тримаєте у руках посвідчення особи поручника Віллема, то, скоріше за все, маючи хоча б мінімальне уявлення про тенденції французької орфографії, на слух запишете його прізвище як “Villaime”. Скоріш за все, так і траплялося у більшості випадків.

Ті, хто особисто знали А. Віллема, писали його прізвище правильно. До таких належав, зокрема, польський дипломат М. Сокольницький. Деякі його листи були опубліковані нещодавно у збірнику документів “Polskie dokumenty dyplomatyczne listopad-grudzień 1918”¹⁷⁰. Там згадуваний нами французький офіцер завжди фігурує як “*rap Willaime*”. Але у спогадах М. Сокольницького, опублікованих 1976 р. у Лондоні в часописі “*Niepodległość*”, бачимо уже звичну помилку: “*Villaime*”¹⁷¹. Приписувати її автору спогадів немає сенсу. Очевидно, свою лепту вніс редактор журналу, вирішивши, що М. Сокольницький помилився, і його необхідно виправити.

В особовій картці, про яку ми згадували вище, зафіксований ще один цікавий випадок. Писар французької військової місії у Києві, вочевидь, хотів порахувати, чи вистачить йому незаповнених бланків особових карток для нових членів місії, переведених із Москви до Києва. Для цього він понадписував олівцем імена цих людей на порожніх бланках. Здійснивши, таким чином, облік, цей писар роздав бланки відповідним особам. А. Віллем, отримавши свій формуляр, побачив на ньому такий напис: “*M. Villaime (action economique)*”. Ясна річ, писар іще не знав, як правильно писати прізвище нового члена місії. Тож, узявши синю ручку, А. Віллем виправив букву “V” на “W” і цією ж ручкою заповнив решту бланку, після чого поставив внизу свій підпис.

¹⁶⁹ Listes nominatives du personnel et fiches de renseignements, situations de dizaine, organisation générale... *SHD. DAT. S.S. 17 N. C. 588. D. 2. Sans feuille.*

¹⁷⁰ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne ...S 133.*

¹⁷¹ *Sokolnicki M. Podróż do Jass... S. 32.*

Вочевидь, цей француз усе своє життя був змушений пояснювати іншим, що його прізвище починається з букви “W”, а не “V” і виправляти чужі помилки. І, як ми уже переконалися, це прокляття не покинуло його навіть після смерті.

З особової карточки А. Віллема ми можемо почерпнути також іншу корисну інформацію. Зокрема, там вказана дата його народження: 7 вересня 1887 р. Таким чином, на момент приїзду до Львова йому виповнився 31 рік (див. Додаток Б. 1).

У цивільному житті А. Віллем був хіміком. Цю професію він здобув, закінчивши *École Centrale des Arts et Manufactures* (Центральну школу мистецтв та ремесел), дуже поважний паризький вищий навчальний заклад з політехнічним ухилом.

Сам він, скоріше всього, також проживав у Парижі. В особовій картці вказана контактна особа, з якою необхідно зв'язатися у випадку поранення чи смерті офіцера. Нею була мадам Віллем, що проживала у Парижі за адресою вул. *Léonce-Reynaud*, № 9. Оскільки далі у карточці зазначено, що А. Віллем неодружений, то мадам Віллем могла бути лише його матір'ю і цілком можливо, що вони проживали разом.

Трохи менше, ніж через рік, у листопаді 1918 р. М. Сокольницький написав свої спогади про подорож до Ясс. Там він називав А. Віллема “люблячим чоловіком польської жінки”¹⁷². На жаль, ми не знаємо, як звали дружину французького поручника, але можемо відповідально стверджувати, що він одружився саме у 1918 р., перебуваючи у Києві.

У французькій армії А. Віллем служив артилеристом. 2 листопада 1914 р. осколком снаряду його поранило у голову та ноги, але після лікування він повернувся до військової служби, в рамках якої у липні 1916 р. був скерований до Росії¹⁷³. Тут він увійшов до складу інструкторського підрозділу важкої артилерії, який дислокувався у Москві¹⁷⁴. Про подробиці його служби у Росії наuzzi нічого не відомо, але станом на початок 1918 р. А. Віллем уже був нагороджений орденом

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Listes nominatives du personnel et fiches de renseignements, situations de dizaine, organisation générale... *SHD. DAT. S.S. 17 N. C. 588. D. 2. Sans feuille.*

¹⁷⁴ Ibidem. D. 5. Sans feuille.

Св. Анни третього ступеня “з мечами і бантом”¹⁷⁵. Цей додаток (мечі і банти) чітко вказує на те, що орден отриманий за військові, а не цивільні заслуги. Щоправда, за які саме, у особовій картці не вказано.

Відомо також, що А. Віллем за час свого перебування у Росії вивчив російську мову¹⁷⁶, і ця обставина, без перебільшення, вирішила його подальшу долю.

Справа в тому, що після більшовицького Жовтневого перевороту, взимку 1918 р. підрозділ важкої артилерії, в якому служив цей офіцер, отримав наказ повернутися до Франції¹⁷⁷. Після приходу до влади більшовиків, посилювалися антивоєнні настрої у російській армії. Якщо додати до цього солдатське самоврядування, відверту зневагу до офіцерів, а також нехоть до представників Антанти, то стає зрозуміло, що французькі інструктори-артилеристи уже не мали шансів чогось навчити озлоблену російську армію. Їм потрібно було тікати, щоб не наразитися на її гнів.

Однак, А. Віллема не відправили до Франції разом з усіма, можливо, саме тому, що він знав російську мову і цим міг принести ще багато користі. Його скерували до Києва, у французьку військову місію під командуванням генерала Жоржа Табуї¹⁷⁸.

Київська місія була одним із підрозділів Французької військової місії у Росії. Однак, від 19 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р. за старим стилем) її, як і цілий ряд інших підрозділів з території сучасної України, підпорядкували Французькій військовій місії у Румунії¹⁷⁹. Причина такого кроку французького командування пояснюється доволі просто. Справа в тому, що керівництво французької військової місії у Росії, яку очолював генерал Анрі Ніссель, перебувало у Петрограді. Внаслідок приходу до влади більшовиків становище у столиці та й у Росії загалом, стало дуже непевним. Крім того, німецькі війська активізували

¹⁷⁵ Ibidem. D 2. Sans feuille.

¹⁷⁶ Ibidem. D 1. Sans feuille.

¹⁷⁷ Ibidem. D 5. Sans feuille..

¹⁷⁸ Ibidem. D. 5. Sans feuille.

¹⁷⁹ Personnel et organisation de la mission: listes et contrôles nominatifs, mutations, affectations, commandement... *SHD. DAT. S.S. 17 N. C. 538. D. 1. Sans feuille.*

військові дії у Прибалтиці, прагнучи якнайближче підібратися до Фінської затоки і завдати вирішального удару по Петрограду¹⁸⁰. Більшість іноземних представників у місті “сиділи на валізах”. За таких обставин французьке командування намагалось зменшити кількість підрозділів, що перебували у підпорядкуванні А. Нісселя, щоб на випадок термінової евакуації керівництва місії з Петрограду ці підрозділи не залишилися покинутими напризволяще.

І так, А. Віллем опинився у Києві. Там він увійшов до складу економічного бюро Французької військової місії¹⁸¹. Мешкав на вул. Миколаївській (тепер вул. Архітектора Городецького) під № 10¹⁸². До приходу радянської влади там знаходився прибутковий будинок, тобто здавалися в оренду квартири.

Перебуваючи у Києві, французька військова місія намагалася налагодити контакт з українською Центральною Радою, однак, після підписання Брест-Литовського мирного договору вона була відкликана і 21 лютого 1918 р. штат місії майже у повному складі покинув місто. А. Віллем був серед тих, кого залишили у Києві. Він, як зазначалося в одному із наказів по місії, мав бути залучений до роботи у французькому консульстві¹⁸³.

Саме у Києві 2 листопада 1918 р. М. Сокольницький застав А. Віллема і разом з ним через Одесу та Кишинів поїхав до Ясс¹⁸⁴. До речі, із спогадів того ж М. Сокольницького випливає, що Польська військова організація тісно співпрацювала з цим французьким офіцером, “ось уже два місяці” надсилаючи йому “усю військово-політичну інформацію”¹⁸⁵.

У Яссах наприкінці 1918 р. знаходилося французьке посольство у Румунії, яке очолював граф Шарль де Сен-Олер. З географічного погляду воно було найближчою до Львова французькою амбасадом, тож саме туди відправився М. Сокольницький з метою домогтися скерування до Галичини французької місії.

¹⁸⁰ Михалев С. Военная стратегия. Подготовка и ведение войн Нового и Новейшего времени / вступ. ст. и ред. В. А. Золотарева. Москва: Кучково Поле, 2003. С. 687

¹⁸¹ Listes nominatives du personnel et fiches de renseignements, situations de dizaine, organisation générale... *SHD. DAT. S.S. 17 N. C. 588. D. 1. Sans feuille.*

¹⁸² *Ibidem.*

¹⁸³ *Ibidem. D. 6. Sans feuille.*

¹⁸⁴ Sokolnicki M. Podróż do Jass ... S. 28.

¹⁸⁵ *Ibidem. S. 36.*

Однак, керівництво посольства побоювалися на власний розсуд відправляти місію до Польщі. Справа в тому, що у листопаді 1918 р. у цій країні, з точки зору Антанти, встановилося двовладдя. З одного боку, у Парижі діяв Польський національний комітет (далі – ПКН) під проводом Романа Дмовського, визнаний Антантою польським урядом. З іншого – реальна влада у Варшаві перейшла до Ю. Пілсудського. Поставало питання, як будувати відносини з варшавським урядом: входити з ним у контакт чи ні. Французькі представники в Яссах не знали, яку позицію у цьому питанні займає французький уряд. На те, щоб уточнити його позицію, і, можливо, отримати дозвіл на відправлення до Польщі якоїсь серйозної великої місії, могло піти більше тижня¹⁸⁶, а часу катастрофічно бракувало. Саме тому М. Сокольницький погодився на відправлення до Львова напівофіційної, інформаційної місії, на яку ніхто, окрім А. Віллєма, не погодився поїхати¹⁸⁷.

У інструкції, яку цей делегат отримав від керівництва посольства в Яссах, ішлося про те, що його місія має на меті: 1) в'яснити ставлення галицької інтелігенції до українсько-польського конфлікту; 2) повідомити галичанам позицію яського посольства у цьому питанні; 3) після повернення до Ясс скласти звіт про становище у Львові та регіоні. Крім того, як згадував М. Сокольницький, А. Віллєму чітко пояснили, що він не має права втручатися у хід подій чи висловлювати власну позицію¹⁸⁸.

Після підготовки усієї необхідної документації, А. Віллєм і М. Сокольницький провели ще два додаткові дні у запеклій боротьбі за автомобіль, потрібний їм для поїздки до Львова. Вочевидь, у посольстві просто бракувало машин, тож для того, щоб отримати необхідний транспорт, довелося звернутися безпосередньо до Ш. Сен-Олера¹⁸⁹.

¹⁸⁶ Ibidem. S. 41–42.

¹⁸⁷ Ibidem. S. 41.

¹⁸⁸ Ibidem. S. 43.

¹⁸⁹ Ibidem. S. 43.

Отримавши машину, М. Сокольницький, А. Віллем та їхній румунський водій 15 листопада об 11 год. ранку вирушили через Чернівці та Снятин до Львова¹⁹⁰. Забігаючи вперед, скажемо що А. Віллем мав намір повертатися назад тою самою дорогою. Він чітко підкреслював це у одному зі своїх листів¹⁹¹. У цьому ж самому листі загадувалося, що маршрут до Львова і назад пролягав через Бібрку і Давидів. На сьогоднішній день, сто років після описуваних подій, найкоротший шлях із Ясс до Львова пролягає через ті ж самі населені пункти: Чернівці, Снятин, Бібрку і Давидів. Протяжність маршруту – 490 км¹⁹². У листопаді 1918 р. А. Віллем подолав цей шлях за 4 дні. За теоретичними підрахунками, на сьогоднішній день дорога зайняла б лише 10 годин.

18 листопада французький представник прибув до Львова¹⁹³. Він провів у місті не повних 10 днів: його машина покинула місто зранку 29 листопада¹⁹⁴. Діяльність А. Віллема у Львові задокументована у багатьох джерелах, тож можна відтворити її хронологію:

19 листопада А. Віллем узяв участь у переговорах між українськими та польськими делегатами у будинку Торгово-промислової Палати (нині просп. Т. Шевченка, 17–19)¹⁹⁵.

20 листопада відбувся наступний раунд переговорів, на цей раз у Народному домі. Там А. Віллем також був присутній¹⁹⁶.

22 листопада у Торгово-Промисловій Палаті відбулося зібрання польської громадськості м. Львова. А. Віллем виголосив промову і попросив польську інтелігенцію надати йому меморіали про події у Галичині¹⁹⁷.

¹⁹⁰ Ibidem. S. 43.

¹⁹¹ Materiały Prezydium Sekretariatu Państwa i poszczególnych Sekretariatów... *ATSz (Archiwum im. Tarasa Szewczenki), BN w Warszawie (Biblioteka narodowa w Warszawie)*. Mf 87288. K. 5.

¹⁹² Тичка Г.-М. Місія Анрі Віллема у Східній Галичині (листопад – грудень 1918 р.) *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І.С. Зуляка. 2017. Вип. 1. Ч. 3. С. 105.

¹⁹³ Литвин М. Листопадовий Здвиг...

¹⁹⁴ Materiały Prezydium Sekretariatu Państwa i poszczególnych Sekretariatów... *ATSz, BN w Warszawie*. Mf 87288. K. 4.

¹⁹⁵ Wydarzenia z listopada 1918 r we Lwowie, Przemysłu I Lubaczowie. *ATSz, BN w Warszawie*. Mf 87263. K. 226.

¹⁹⁶ Литвин М. Листопадовий Здвиг...

25 листопада, згідно зі спогадами генерала Б. Рої, А. Віллем підготував документ під назвою “Декілька зауважень про сучасні події від безстороннього спостерігача”. Однак, віднайти оригінал цього документу поки що не вдалося¹⁹⁸.

29 листопада А. Віллем покинув Львів, перетнувши лінію фронту в Давидові¹⁹⁹. Крім А. Віллема та його водія у машині перебував також Фердинанд Едон (Hédont). За свідченням самого А. Віллема, останній був бельгійським підданим, заарештованим 23 травня 1918 р. австрійською владою в Одесі. У його паспорті зазначалося, що він планує здійснити подорож до Ясс і назад до Львова²⁰⁰.

Отож, 29 листопада 1918 р. о 2 год. дня А. Віллем отримав перепустку на подальшу подорож від української військової команди у Бібрці²⁰¹. Однак, незабаром його затримали. Де саме це сталося, точно невідомо, однак у своєму листі А. Віллем згадував про те, що його етапували з Ходорова до Бережан²⁰². Можливо, він, повертаючись до Ясс, їхав не через Рогатин, а через Ходорів, і саме там його і затримали. Із Бережан А. Віллема етапували до Тернополя, де він перебував під наглядом української військової команди впродовж декількох тижнів.

10 грудня військовий комендант Тернополя написав листа до французького посольства в Яссах, в якому пояснив причини утримання поручника А. Віллема під вартою²⁰³. Як виявилось, формальною причиною для затримання стало те, що номер машини, на якій він їхав зі Львова до Ясс, не співпадав з номером машини, вказаним у його паспорті. У цій ситуації, насправді, немає нічого дивного. Якщо ми згадаємо, як А. Віллем та М. Сокольницький впродовж двох днів боролися за отриманням хоча б якоїсь машини, то стає очевидним, що в їхніх документах, які

¹⁹⁷ Głabiński S. Wspomnienia polityczne. S. 404.

¹⁹⁸ Roja B. Legendy i fakty. S. 226–227.

¹⁹⁹ Materiały Prezydium Sekretariatu Państwa i poszczególnych Sekretariatów... *ATSz, BN w Warszawie*). Mf 87288. K. 4 odw.

²⁰⁰ Ibidem. K. 5 odw.

²⁰¹ Ibidem. K. 7.

²⁰² Ibidem. K. 4.

²⁰³ Ibidem. K. 6–6 odw.

на цей момент уже були готові, міг бути вказаний зовсім інший номер машини, аніж той, з яким вони реально поїхали.

Однак, як стверджував автор листа, подальше вивчення справи лише посилювало сумніви українських військових. Вони припустили, що особа, яка видає себе за французького офіцера, насправді не може бути представником Антанти, адже своїми діями демонструє підозрілу прихильність до польської сторони конфлікту. Зокрема, А. Віллем, перебуваючи у Львові, негативно висловлювався про ЗУНР, стверджував, що українського народу не існує, публічно називав американського президента Вудро Вільсона вар'ятом, а після здобуття Львова польськими військами виголошував на вулицях міста антиукраїнські промови²⁰⁴. Зважаючи на це, українська влада прийняла рішення затримати його самого та його супутників до остаточного з'ясування обставин.

Варто підкреслити, що тернопільському коменданту А. Віллем видався настільки негативною постаттю, що у своєму листі він висловив сумнів, чи може взагалі така особа бути представником країн Антанти. Можна припустити, що схоже ставлення до французького делегата було досить поширеним серед представників української інтелігенції.

Не важко здогадатися, що польська преса та офіційні документи, навпаки, в унісон вихваляли А. Віллема та інтерпретували його приїзд до Львова як беззаперечний доказ того, що Антанта підтримує претензії Польщі на Східну Галичину.

У середині грудня 1918 р. до Львова прибули два британські офіцери, які повідомили, що А. Віллем так і не з'явився у Яссах, і що вони приїхали його шукати²⁰⁵. Про це написали у газетах, і незабаром хтось розповсюдив чутку, що українська влада розстріляла А. Віллема. Чутка була поширена пресою²⁰⁶, набула значного резонансу і дійшла навіть до Франції. 21 грудня на засіданні ПКН в Парижі Роман Дмовський, його голова, порушив питання про те, як можна

²⁰⁴ Ibidem. К. 6.

²⁰⁵ Лазарович М. Друга столиця ЗУНР. *Незалежний культурологічний часопис "І"*. 2010. Ч. 63. С. 70.

²⁰⁶ *Kurier Warszawski*. Wydanie porane. 1918. 21 grudnia. Nr. 352. S. 6.

використати факт вбивства А. Віллема для дипломатичної боротьби проти українців²⁰⁷. 22 грудня Юзеф Галлер надіслав листа французькому прем'єр-міністру із співчуттям з приводу смерті “lieutenant-colonel de Villaine” (підполковника де Вілена) у Львові “від рук німецьких варварів”²⁰⁸.

Таким був офіційний образ А. Віллема, створений польською пресою та пропагандою. Насправді ж, ті поляки, яким доводилося спілкуватися з цим французом у листопаді 1918 р. залишили про нього вкрай негативні спогади. Так, Л. де Ляво, один із членів Польської військової організації, який особисто брав участь у боях за Львів, роздратовано згадував, що “роль цього солдата викликала багато безладдя, тим більше, що вона не виникала із розуміння львівської ситуації”²⁰⁹.

Генерал Б. Роя писав: “одностороння запопадливість Віллема виключно на користь українців не була мені у деяких випадках достатньо зрозумілою. Особисті уявлення і уявлення, які він висловлював у присутності українських представників, здавалося мені у деяких випадках односторонніми, попри мою готовність до мирного вирішення конфлікту”²¹⁰. Далі Б. Роя наводить досить обширний документ, начебто створений А. Віллемом 25 листопада, в якому в досить проукраїнському ключі поданий аналіз українсько-польського конфлікту за Східну Галичину. Зважаючи на це, генерал Б. Роя був змушений “відмовитись від пропонованої йому п. Віллемом допомоги у переговорах з українцями”²¹¹.

Польський політик С. Гломбінський пішов у своїх припущеннях ще далі, стверджуючи, що А. Віллем є “якоюсь підозрілою особистістю, розмовляє добре по-польськи і по-російськи, мабуть польський жид або українець. Цей чоловік виявився потім ворогом поляків, перебував в обозі українців і, напевно, шпигував на їхню користь”²¹².

²⁰⁷ Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918. S. 316.

²⁰⁸ Korespondencja własna generała J.Hallera (nr 1–400). CAW. Sygn. I.123.1.3. Bez karty.

²⁰⁹ De Laveaux L. Rola POW w przygotowaniu obrony Lwowa. S. 304.

²¹⁰ Roja B. Legendy i fakty. S. 226.

²¹¹ Ibidem. S. 228.

²¹² Głabiński S. Wspomnienia polityczne. S. 405.

Таким чином, склалася дуже цікава ситуація: за час свого десятиденного перебування у Львові А. Віллем домігся, фактично, лише того, що викликав стійку антипатію до себе в представників обох сторін конфлікту. Оскільки цей французький офіцер не виправдав ні українських, ні польських надій, то з'явилися сумніви в тому, що він дійсно може бути представником Антанти, на допомогу якої покладалося стільки надій.

Причину цього феномену описав у своїх спогадах М. Сокольницький, який досить довго спілкувався з А. Віллемом і зміг його добре вивчити. Він, зокрема, стверджував, що в А. Віллема “немає ненависті до Польщі, є, безсумнівно, навіть трохи доброзичливості та симпатії, але, крім цього, також справжня французька байдужість, зверхнє ставлення до цієї одної з багатьох чужих справ, справжніх “*affaires étrangères*”. [...] У нього вирвалося гордове твердження про українців і поляків, які думають собі, що вони мають право визначати свої взаємні кордони”²¹³. Ясна річ, що така зверхність не могла припасти до вподоби ні українській, ні польській стороні конфлікту.

Доказом того, що у Львові А. Віллем продовжував висловлювати дуже схожі тези, можуть бути спогади Лева Ганкевича, записані ним після українсько-польських переговорів за участі А. Віллема 19 листопада 1918 р.: “Пан Віллем розпочав розмову з твердження, що Франція не визнала Україну, і що він приїхав для того, щоб спробувати помирити поляків з “русинами”. На це я зауважив що, крім Франції, ще Англія та Америка мають право висловитися. Потім я отримав відповідь: “Тут ні Англії, ні Америці нема чого говорити, а тільки пани Фош і Клемансо мають слово”. Тоді я поставив питання, а як щодо Вільсона. Але я не можу процитувати тут відповідь пана Віллема, оскільки він попросив мене про це змовчати”²¹⁴. Про здатність Л. Ганкевича зберігати таємниці можемо судити з

²¹³ Sokolnicki M. Podróż do Jass... S. 32.

²¹⁴ Wydarzenia z listopada 1918 r we Lwowie, Przemyślu I Lubaczowie. ATSz, BN w Warszawie. Mf 87263. K. 226

того, як впевнено військовий комендант Тернополя стверджував, що А. Віллем обізвав В. Вільсона вар'ятом²¹⁵.

Підсумовуючи, можемо ствердити, що А. Віллем поведив себе зовсім не так, як належало б поводитися офіційному представникові цивілізованої країни. Всупереч даним йому інструкціям, він не лише активно втручався в українсько-польський конфлікт, але й дозволяв собі образливі висловлювання на адресу одного із очільників Антанти, які цілком могли спричинити дипломатичний скандал.

Не зважаючи на всі свої помилки, А. Віллем все ж залишався французьким делегатом і, станом на початок грудня 1918 р., він перебував в українському арешті, тож його необхідно було визволяти.

Перебуваючи під вартою у Тернополі, А. Віллем активно писав звернення до представників української влади, протестуючи проти свого затримання і вимагаючи негайного звільнення. 4 грудня він написав листа до Державного секретаря зовнішніх справ ЗУНР В. Панейка²¹⁶. Не отримавши жодної відповіді, він 7 та 9 грудня надіслав ще два листи, на цей раз до цілого Державного Секретаріату ЗУНР²¹⁷.

Останній з цих листів все-таки подіяв на представників української влади, бо вже наступного дня, 10 грудня, військовий комендант Тернополя надіслав згадуване нами вище звернення до французького посла у Румунії²¹⁸. Достеменно не відомо, чи отримав французький посол це повідомлення, і які саме дії здійснювало французьке представництво в Яссах для того, щоб віднайти та звільнити А. Віллема.

Як стверджують польські часописи, у середині грудня до Польщі прибули два англійській офіцери, які направилися до Тернополя з метою пошуку

²¹⁵ Materiały Prezydium Sekretariatu Państwa i poszczególnych Sekretariatów... *ATSz, BN w Warszawie*. Mf 87288. K. 6.

²¹⁶ *Ibidem*. K. 4.

²¹⁷ *Ibidem*. K. 4.

²¹⁸ *Ibidem*. K. 6–6 odw.

А. Віллема²¹⁹. Однак, їхня місія у Галичині залишає більше запитань, аніж відповідей. По-перше, хто направив їх на пошуки зниклого делегата? Якщо французьке посольство, то чому це англійські, а не французькі офіцери? По-друге, яким було їхнє завдання, і яким був результат цієї місії?

Безумовно, звільнити французького лейтенанта їм не вдалося. Однак, згодом в офіційних урядових телеграмах, у яких згадувався А. Віллем, з'явилося твердження про те, що станом на 15 грудня цей офіцер точно перебував в українській в'язниці²²⁰. Можливо, встановлення цього факту і було основним досягненням англійців.

2 січня 1919 р. до Французького посольства в Румунії, яке на даний момент уже було перенесене до Бухареста, прийшла телеграма із Парижа. В ній йшлося про те, що, згідно з інформацією, надісланою французьким послом із Праги 26 грудня 1918р., “лейтенант Віллен” (lieutenant Willaine) станом на 15 грудня перебував в ув'язненні у Тернополі²²¹. Про цей факт, згідно з текстом телеграми, необхідно було повідомити генерала Поля Анрі (Paul Henrys), коменданта французької Східної армії, та генерала Анрі Бертельо (Henri Mathias Berthelot), головнокомандувача Дунайської Армії.

Після отримання цієї депеші французьке посольство в Румунії розпочало активні дії, спрямовані на звільнення А. Віллема. Ш. де Сен-Олер надіслав представникам ЗУНР у Тернополі листа, в якому вимагав звільнити французького офіцера, а також надав відповідні вказівки французькому розвіднику, який, власне, направлявся до Тернополя²²².

6 січня Ш. де Сен-Олер, виконуючи наказ із Парижа, повідомив генерала А. Бертельо про ситуацію, що склалася з А. Віллемом²²³. А. Бертельо звернувся до іншого французького представника, імені якого нам, на жаль, не вдалося

²¹⁹ Лазарович М. Друга столиця ЗУНР. С. 70.

²²⁰ Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est. *SHD*. DAT. S.S. 20 N. C. 723. D. 5. Sans feuille.

²²¹ Ibidem. D. 5. Sans feuille.

²²² Ibidem. D. 5. Sans feuille.

²²³ Ibidem. D. 5. Sans feuille.

встановити, і попросив його, щоб той після свого приїзду до Одеси взяв справу звільнення А. Віллема під свою опіку²²⁴.

Складається враження, що французьке посольство в Румунії активно зайнялося звільненням А. Віллема лише після того, як отримало телеграму з Парижа, незважаючи на те, що цей офіцер зник ось уже місяць тому. Навряд чи французькі дипломати весь цей час сиділи склавши руки. Можливо, працівники посольства вважали місію А. Віллема невдалою, тому хотіли приховати факт його ув'язнення і розв'язати цю проблему власними силами, не привертаючи уваги вищого керівництва. Коли ж звістка про цей інцидент дійшла до Парижа, їм таки довелося розпочати активніші дії.

Таким чином, до звільнення А. Віллема з української в'язниці доклатося дуже багато високопоставлених французьких чиновників. Але найдивовижніша деталь цієї історії – це відсутність будь-якого повідомлення про сам факт звільнення цього офіцера.

Польська преса, яка ще місяць тому побивалася за, начебто, розстріляним українцями А. Віллемом, тепер мовчала. Якби її хвилювання дійсно було непідробним, то щасливе віднайдення французького делегата мало б викликати якісь радісні повідомлення у газетах. Скоріш за все, причиною цього мовчання стала відсутність справжньої симпатії до А. Віллема з боку поляків, а занепокоєння з приводу його ймовірного розстрілу було викликане всього лиш бажанням використати цей факт для дипломатичної боротьби проти українців.

Подальша доля цього французького офіцера уже ніяким чином не була пов'язана ні зі Східною Галичиною, ні з Польщею. Серед документів французької військової місії у Румунії вдалося знайти запис із таким заголовком: “Місія Анрі Віллема у Києві (24 січня 1919)”²²⁵. Скоріш за все, метою цієї місії було проведення переговорів з представниками Директорії УНР щодо організації на території України антибільшовицького фронту. 27 лютого голова РНК УСРР Християн Раковський телеграфував до Парижа із Москви, що подібний договір

²²⁴ Ibidem. D. 5. Sans feuille.

²²⁵ Correspondance et renseignements divers relatifs à la Russie, l'Ukraine, la Bessarabie, la Roumanie... *SHD. DAT. S.S. 20 N. C. 796. D. 5. Sans feuille.*

вже підписаний і що для його виконання до генерального штабу армії УНР було відправлено “colonel Vilain” (полковника Вілена)²²⁶. Чи особа, згадана у телеграмі, була саме тим французьким офіцером, який нас цікавить, ми, на жаль, не знаємо.

22 лютого цього ж року Міністерство постачання Франції створило спеціальну місію, яка мала на меті організувати товарообмін між країнами Антанти та півднем Росії²²⁷, де, на думку французьких чиновників, зосереджувалися великі запаси продуктів харчування, які місцеве населення неспроможне було спожити, і, водночас, відчувався брак промислових товарів. Оскільки організація такого товарообміну була справою непростюю, то до складу місії планувалося включити людей, які вже мали певний досвід роботи у Росії, а дехто з них, як стверджувалося у документах, вже навіть перебував на території колишньої імперії²²⁸. Очолив місію “Commandant Willaime” (комендант Віллем)²²⁹.

У вересні цього ж року полковник колишнього російського генштабу, а тепер інформатор французької Армії Сходу звітував про становище на півдні Росії. Він, зокрема, зазначав, що місія під керівництвом “коменданта Віллема” змогла виміняти у росіян всього лише 2,5 тис. тонн кукурудзи²³⁰.

Оскільки жодної іншої інформації про особу на ім'я “комендант Віллем” в документах не вказано, ми не можемо однозначно ствердити, що це той самий А. Віллем, який декілька місяців тому перебував у Східній Галичині. Однак, ми вважаємо, що це дуже імовірно, бо у французькій армії міг бути тільки один Willaime, досвідчений у спілкуванні з росіянами.

Докладніше простежити подальшу військову кар'єру А. Віллема дозволило б віднайдення у французьких військових архівах його особової справи. На жаль, у архіві Міністерства Оборони Франції у Венсені цієї папки виявити не вдалося.

²²⁶ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 802. D. 1. Sans feuille.*

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ Russie méridionale (Crimée, Odessa, Ukraine): situation politique, économique et militaire... *SHD. DAT. S.S. 20 N. C. 184. Doc. 184-4. Sans feuille.*

У цьому архіві, однак, збереглася папка із написом “Rapport Willaime. Kiew – Galicie”²³¹. Ця папка містить докладний звіт про українсько-польський конфлікт у Галичині, у ній зберігаються також свідчення польських громадських діячів та інші документи. Звіт написаний у прихильному до польської сторони ключі. Жодних підписів чи інших натяків на авторство у документах, на жаль, немає, однак, можна впевнено припустити, що це і є звіт А. Віллема із його місії у Галичині.

Отож, французький поручник А. Віллем, який від 1916 р. перебував складі французької військової місії у Москві, а, згодом, у Києві, у середині листопада 1918 р. приїхав до Львова з метою збору інформації про обставини українсько-польського конфлікту. Це завдання було успішно виконане, однак, імпералістичний світогляд цього офіцера, його зухвала поведінка та зверхнє ставлення до українців і поляків закономірно викликало антипатію до нього і призвело до його ув’язнення у Тернополі взимку 1918 р. Цей інцидент, а також неприхильний до українців звіт А. Віллема став одним із чинників формування негативного образу ЗУНР в уявленнях французького політикуму та громадськості.

2.2 Діяльність місій Жозефа Бартелемі (січень – лютий 1919 р.)

Наступною іноземною делегацією у Східній Галичині, до якої увійшли французькі представники, стала місія під головуванням генерала Ж. Бартелемі, яка прибула до Львова 24 січня 1919 р. Вона також була першою міжсоюзницькою місією у Східній Галичині, оскільки, окрім французів, до неї увійшли ще й британські делегати.

На відміну від місії А. Віллема, яка організовувалася спонтанно, відправка делегації під головуванням Ж. Бартелемі планувалася щонайменше місяць наперед. На сьогодні достеменно не відомо, хто саме був ініціатором її створення і коли конкретно цей процес розпочався. Одну із версій генези цього посольства висловив у своєму звіті, підготованому наприкінці січня 1919 р. польський

²³¹ Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est. *SHD*. DAT. S.S. 20 N. C. 723. D. 5. Sans feuille.

підпоручник Роман Міхаловський, який з наказу варшавського уряду виконував функції офіцера-ординарця при згаданій делегації. Він вважав, що місія під головуванням Ж. Бартелемі була надіслана генералом Луї Франше д'Еспре “здається, на прохання польської ліквідаційної комісії”²³². Поява цієї гіпотези пов'язана із поїздкою Тадеуша Грабовського та Владислава Конопчинського²³³, представників згаданого польського владного органу, до Белграда, що відбулася наприкінці листопада 1918 р. Делегати звернулися до генерала П. Анрі, головнокомандувача Французької Східної армії, із проханням, щоб “Генерал Франше д'Еспре надіслав до Львова військову місію з кількох офіцерів, завданням якої було б у примусовому порядку встановити перемир'я і щоб ця місія діяла у порозумінні із польськими представниками”²³⁴. Генерал П. Анрі дійсно передав це прохання генералу Л. Франше д'Еспре, який на той час займав посаду Головнокомандувача союзницьких військ на Балканах (*Armées alliées d'Orient*) і, таким чином, був начальником П. Анрі. Однак, немає чітких доказів того, що місія Ж. Бартелемі дійсно була результатом цього клопотання.

На підставі документів, віднайдених у фондах SHD, можна зробити висновок, що активна робота над створенням місії Ж. Бартелемі розпочалася у середині грудня 1918 р. 17 грудня прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо надіслав телеграму генералу Л. Франше д'Еспре, у якій зазначав, що “комісія із розслідування обставин погрому в Східній Галичині повинна бути відправлена терміново”²³⁵. Ж. Клемансо мав на увазі єврейський погром, що відбувся у Львові 22–23 листопада 1918 р. Про цю трагічну подію у Західній Європі ходило дуже багато суперечливих та страхітливих чуток. Так, 30 листопада французька газета “Le Petit Parisien” писала про тисячі убитих євреїв та про спалення шестисот

²³² Materiały dotyczące stosunków polsko-ukraińskich (1918–1919) *AAN w Warszawie*. Z. 88/154. T. 256. Bez karty.

²³³ Morawski K. S. Okoliczności budowy stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Jugosławią w 1918 roku. *Historia i polityka. Półrocznik poświęcony myśli politycznej i stosunkom międzynarodowym*. 2013. № 10 (17). S. 104.

²³⁴ Autriche, Tchecoslovaquie, Pologne, Bulgarie, Roumanie, Grèce et Albanie: renseignements politiques et divers. *SHD. DAT. S.S. 20 N. C. 529. D. 1. Sans feuille*.

²³⁵ Renseignements divers sur la Pologne et son armée, notamment mémoire du “bureau politique polonais”... *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 623. D. 1. Sans feuille*.

єврейських будинків у Львові²³⁶. 2 грудня напівурядова паризька газета “Le Temps” стверджувала, що внаслідок погрому у Львові без даху над головою залишилося 10 тис. юдеїв²³⁷.

Тут варто зазначити, що станом на початок 1919 р., країни Антанти все ще дуже мало знали про політичні та соціальні відносини, які панували у відновленій Польській державі. Справа у тому, що у перші повоєнні роки обмін інформацією між Західною та Східною Європою був вкрай ускладнений. Наприклад, телеграма із Парижа до Варшави могла іти кілька днів, причому до пункту свого призначення вона, здебільшого, надходила у пошкодженому вигляді: у ній могли бути перекручені слова, могло бракувати частини тексту, і, взагалі, була велика ймовірність того, що ціле повідомлення буде просто загублене. Додатково ускладнювали ситуацію цензура та пропаганда, які призводили до спотворення і так нечисленних інформаційних повідомлень.

За таких обставин урядам держав Антанти було вкрай необхідно надіслати до Польщі групу довірених осіб, які змогли б зібрати достовірні дані щодо єврейських погромів у Галичині та соціально-політичної обстановки у Польщі загалом. Орієнтуючись на ці дані, західні держави змогли б сформулювати чітке уявлення про молоду Польську державу і на його підставі в подальшому будувати свою східну політику.

24 грудня 1918 р. французький міністр закордонних справ Стефен Пішон (Stéphen Pichon) надіслав Голові Ради міністрів Франції телеграму, в якій повідомляв про те, що уряд Великої Британії висловив бажання надіслати до Польщі спеціальну делегацію для вивчення політичної обстановки у країні та розслідування обставин згаданого уже єврейського погрому. У зв'язку з цим британський уряд висловив готовність співпрацювати з будь-якими французькими делегатами, що перебуватимуть на той момент у Польщі. Далі С. Пішон зазначив, що необхідно “терміново надіслати Генералу командувачу

²³⁶Petit Parisien. 1918. 30 novembre. № 15271 P. 4

²³⁷Temps (Le). 1919. 2 décembre. № 21310. P. 2.

Східної армії інструкцію, щоб офіцери, про необхідність скерування яких до Польщі йому було повідомлено, були негайно відправлені [...]”²³⁸.

Таким чином, французький уряд ще у середині грудня, а той раніше, мав намір відправити до Львова місію для розслідування обставин єврейського погрому. Згодом, коли виявилось, що британці також планують скерувати до Львова делегацію із схожою метою, могла виникнути ідея створення спільної, французько-англійської місії.

3 січня 1919 р. “Франко-англійська комісія” під головуванням Ж. Бартелемі була остаточно сформована та незабаром від’їхала до Галичини²³⁹.

Таким чином, ідея створення місії Ж. Бартелемі виникла на найвищому урядовому рівні держав Антанти. Однак, на практиці ця делегація була підзвітна не безпосередньо Парижу та Лондону, а головнокомандувачу Союзницьких військ на Балканах²⁴⁰. На той момент цю посаду обіймав генерал Л. Франше д’Еспре, а її генштаб знаходився у Салоніках. Із Салонік уся необхідна інформація напряду передавалася до Парижа чи Лондона.

До складу місії увійшло п’ятеро офіцерів, із них троє французів: генерал Ж. Бартелемі (Berthelemy) (голова), майор де л’Итуаль (de l’Etoile) та поручник Ламарк (Lamarque) (секретар місії). Ще двоє делегатів: полковник Генрі²⁴¹ Сміт (Smyth) і майор Фордхам (Fordham), – були представниками Великої Британії²⁴².

У фондах САУ-у вдалося відшукати цікавий документ, датований 1 лютого 1919 р., який є таємним звітом невідомого автора, поданим до Генерального штабу польського війська. У ньому автор описував свої враження від знайомства з представниками союзницької місії, а саме: “Генерал Бартелемі [...] чоловік

²³⁸ Renseignements divers sur la Pologne et son armée, notamment mémoire du “bureau politique polonais”... *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 623. D. 1. Sans feuille.*

²³⁹ Situation militaire politique et économique en Ukraine ... *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 803. D. 1. Rapport de la commission Franco-Anglaise présidé par le Général Berthelemy au sujet des “Pogroms” de Lemberg des 22–23 Novembre et les troubles qui ont precede ou suivi F. 1*

²⁴⁰ Louis-Félix-François Franchet d’Esperey. *Encyclopædia Britannica.* URL: <https://www.britannica.com/biography/Louis-Felix-Francois-Franchet-dEsperey>. (дата звернення: 06.09.2017).

²⁴¹ The quarterly army list... P. 271.

²⁴² Tom XII różne akta spraw politycznych. X-VII 1919 r., tom XIII różne akta spraw politycznych 1919–1920. *CAW. Sygn. 440.12.12-13. K. 84–86.*

приблизно 55 років, середнього зросту та красивої статури. [...] Надзвичайно рухливий та жвавий. [...] Усім цікавиться, наказує собі перекладати майже кожну статтю, а навіть кожну розмову, що відбувається у його присутності іншою мовою. [...] Нікому не відмовляє в аудієнції, що демонструє його намагання особисто переконатися в дійсному стані справ”²⁴³.

Полковника Г. Сміта автор документу описує як чоловіка 60–65 років, також жвавого та рухливого. Цей офіцер, як стверджується у звіті, був правою рукою Ж. Бартелемі. У складі місії він займався вивченням зовнішньої та внутрішньої політики Польщі.

Майор де л’Итуаль – офіцер приблизно 45-и років, “кожну справу розглядає дуже прискіпливо”²⁴⁴. Його спеціалізацією у делегації було дослідження суспільних настроїв та військових справ.

Майор Фордхам – “типовий холоднокровний англієць. Мало говорить і не виражає жодних почуттів. Перед війною довгий час перебував у Галичині, де займався видобуванням нафти”²⁴⁵. У зв’язку з такими професійними навиками його завданням у місії стало дослідження економічних і господарських стосунків у Польщі та Галичині. “Розмовляє та розуміє по-польськи. Цього, однак, не показує, використовуючи це своє уміння для того, щоб підслуховувати розмови, які оточуючі ведуть у його присутності по-польськи”²⁴⁶.

Поручник Ламарк, як секретар місії, не мав конкретної спеціалізації, але автор звіту стверджував, що він “поінформований про все”²⁴⁷.

Крім названих делегатів, з місією мало подорожувати ще 50 офіцерів та 17 ординарців. Принаймні про це повідомлялося у телеграмі заступника голови польського генштабу полковника Адама Ненєвського (Adam Nieniewski) від 18 січня, у якій було висловлено прохання знайти для усіх цих осіб житло у

²⁴³Ibidem. К. 84.

²⁴⁴Ibidem.

²⁴⁵Ibidem. К. 84–85.

²⁴⁶Ibidem. К. 85.

²⁴⁷Ibidem. К. 86.

Кракові²⁴⁸. Однак, у наукових примітках до спогадів польського географа Е. Ромера вказано, що насправді місія прибула до Галичини всього лиш з декількома ординарцями²⁴⁹. Про джерела цієї інформації у примітці не повідомляється.

Зважаючи на специфіку своїх завдань, місія жваво цікавилася політичним життям у Варшаві, станом матеріально-технічного забезпечення польської армії та здатністю Польської держави протистояти наступу численних зовнішніх ворогів²⁵⁰. Під час свого візиту до Львова іноземні делегати велику увагу приділяли дослідженню умов життя у оточеному українцями місті.

Перш, ніж розпочати докладнішу розповідь про діяльність членів місії Ж. Бартелемі, варто звернути увагу на те, що, за винятком майора Фордхама, ніхто із них раніше у Галичині не бував. Знання іноземних делегатів про реалії, що панували у цьому регіоні і у Польщі загалом, були мінімальними. У звіті підпоручника Р. Міхаловського, підготовленому наприкінці січня 1919 р., повідомлялося, що на момент приїзду місії до Будапешту вона “була ще зовсім не зорієнтована у руському питанні, не розуміла також змісту русько-польського протистояння. Вони також не розуміли суті чесько-польського конфлікту”²⁵¹.

У зв’язку з цим, польські військові та цивільні представники побоювалися, що іноземні делегати у процесі своєї діяльності можуть зробити “неправильні” висновки про певні події та явища, що принесло б значну шкоду Польщі на міжнародній арені. Значні побоювання викликало ставлення Ж. Бартелемі та його колег до України. Так, 21 січня ротмістр Єжи Потоцький у рапорті до польського генштабу писав: “Я [...] не можу сказати, які вищі інструкції отримав Бартелемі для дослідження України та українців. Дуже можливо, що він має намір поїхати прямо через Львів до Східної Галичини і України. Цьому намірові нам потрібно

²⁴⁸Ibidem. K. 35.

²⁴⁹Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). S. 140.

²⁵⁰Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne ”... SHD. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Sans feuille.

²⁵¹Materiały dotyczące stosunków polsko-ukraińskich (1918–1919) AAN w Warszawie. Z. 88/154. T. 256. Bez karty.

рішуче перешкодити”²⁵². Станіслав Ваньковіч, який був делегатом польського уряду при місії Ж. Бартелемі, у одному зі своїх звітів зазначав: “Помітно, що [Ж. Бартелемі – Г. Т.] має намір скористатися українцями для боротьби з більшовиками і має ілюзії щодо сили українського руху”²⁵³. У тому ж самому документі С. Ваньковіч повідомляв, що переконував французького генерала не підписувати договір про припинення боїв у Галичині з представниками київської Директорії, бо це було б “повним визнанням факту прилучення Галичини до України”²⁵⁴.

Таким чином, уявлення та плани генерала Ж. Бартелемі щодо України та українців кардинально суперечили польським політичним інтересам. Саме тому представники варшавського уряду, які співпрацювали з місією Ж. Бартелемі, намагалися усіма доступними їм методами впливати на погляди іноземних делегатів. “У русинському та чеському питанні при інтенсивній та вправній інформаційній роботі можна досягнути позитивних результатів,”²⁵⁵ – писав з цього приводу Р. Міхаловський у своєму звіті.

Одним із перших проявів такої пропагандистської роботи була зустріч іноземних делегатів на краківському вокзалі 19 січня та подальші урочистості, організовані для них міською владою²⁵⁶. Р. Міхаловський у своєму звіті підкреслював, що “кардинальна зміна у ставленні цілої місії наступила після овацій та зустрічей у Кракові, які впевнили (як признався генерал Бартелемі) його в тому, що Польща займе ясну позицію в рядах союзницьких держав, у чому він сумнівався внаслідок рапортів австрофільських груп із Польщі”²⁵⁷.

Краків не був основною пунктом призначення місії Ж. Бартелемі. Іноземні представники прагнули відвідати столицю Польщі Варшаву, а також Львів де, власне, відбувся єврейський погром і де тривали українсько-польські бої.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ Ibidem.

²⁵⁴ Ibidem.

²⁵⁵ Ibidem.

²⁵⁶ Ibidem.

²⁵⁷ Ibidem.

Членам місії було досить складно прийняти рішення про те, куди їм їхати в першу чергу. Англійський полковник Гаррі Вейд (Harry Wade), який перебував у Східній Галичині, повідомив, що Є. Петрушевич захворів, тож українці не зможуть проводити переговорів щодо припинення бойових дій аж до 27 січня²⁵⁸. На підставі цієї інформації члени французько-англійської місії прийняли рішення їхати спершу до Варшави, а потім уже до Львова. Однак, один з представників польського уряду при місії, доктор Стефан Домбровський, у повідомленні, надісланому до Варшави 22 січня, запевняв, що потрібно привезти іноземних делегатів до Львова саме тепер, у момент, коли українці не готові до перемовин, “щоб відібрати у них [делегатів – Г. Т.] можливість вести переговори з русинами і мати їх як гостей, які не будуть рівноцінно сприймати і нас і їх”²⁵⁹. Невідомо, чи С. Домбровському вдалося переконати Ж. Бартелемі, чи взяли верх якісь інші розрахунки, але іноземна місія наважилися їхати саме до Львова, і прибула сюди 24 січня²⁶⁰.

З цієї нагоди вийшов спеціальний випуск “Gazety Lwowskiej”²⁶¹, який закликав мешканців міста збиратися на вокзалі для урочистого привітання делегатів. З нагоди прибуття іноземних гостей будинки центральних вулиць спеціально прикрашали польською та французькою символікою, виготовленою в оточеному місті із підручних матеріалів²⁶². На площі перед вокзалом зібралося багато охочих привітати закордонну місію²⁶³. Як повідомляв “Dziennik Ludowy”, такий ажітаж був спричинений тим, що з приїздом французько-англійської місії мешканці Львова пов’язували можливу інтервенцію союзних військ у Галичині. Поширювалися чутки про те, що “Ж. Бартелемі був вибраний комендантом коаліційних військ, які, у разі потреби, будуть відправлені до центральної Європи. Ці війська мали б прибути через Угорщину до Польщі. Вони уже готові до

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ Ibidem.

²⁶⁰ Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Sans feuille.

²⁶¹ Dziennik Ludowy. 1919. 25 stycznia. Rok II. Nr. 25. S. 3.

²⁶² Тичка Г.-М. Місія Жозефа Бартелемі у польській громадській думці. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 12. С. 121.

²⁶³ Dziennik Ludowy. 1919. 24 stycznia. Rok II. Nr. 24. S. 2.

передислокації”²⁶⁴. Не даремно у привітальній промові 24 січня президент міста Львова Владислав Стесловіч, звертаючись до іноземних делегатів, сказав: “Ваше прибуття сповнює нас надією”²⁶⁵.

Спершу делегати мали намір пробути у Львові усього лиш до 27 січня, однак затрималися тут до 12 лютого²⁶⁶. Робочий графік місії Ж. Бартелемі був дуже напруженим. Делегати щоденно працювали по десять годин: від 8.00 до 19.00 із перервою на одну годину. Половину робочого часу вони витрачали на прийом різноманітних делегацій. Попри такий щільний графік роботи представників Антанти, міська влада регулярно організовувала для них концерти, обіди та екскурсії. За шістнадцять днів перебування делегатів у місті, вони відвідали два театральні вечори, концерт для хворих та інвалідів у шпиталі св. Магдалини²⁶⁷, декілька званих обідів, а також музей Дідушицьких²⁶⁸. “Ми глибоко зворушені ентузіастичним прийомом, який нас на кожному кроці очікує у цьому місті,”²⁶⁹ – казав з цього приводу Ж. Бартелемі.

Голова місії щодня по декілька годин прогулювався вулицями Львова, відвідував шпиталі, громадські їдальні, магазини, заводив бесіди із перехожими²⁷⁰. Інформацію, зібрану під час цих польових досліджень, він висвітлював у своїх звітах. Із них можна довідатися, що у громадських кухнях на обід подавали “мутний бульйон або суп, або декілька рисових макаронин, що губилися у пісному бульйоні”²⁷¹, що переважну більшість французької колонії Львова на той час складала жінки, які прибули із Франції для викладання

²⁶⁴Dziennik Ludowy. 1919. 23 stycznia. Rok II. Nr. 23. S. 2.

²⁶⁵Kurjer Lwowski. 1919. 25 stycznia. Rok XXXVII. Nr. 25. S. 1.

²⁶⁶Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Sans feuille.

²⁶⁷Gazeta Lwowska. 1919. 8 lutego. Rok 109. Nr. 32. S. 3.

²⁶⁸Gazeta Lwowska. 1919. 9 lutego. Rok 109. Nr. 33. S. 4.

²⁶⁹Gazeta Lwowska. 1919. 28 stycznia. Rok 109. Nr. 22. S. 2.

²⁷⁰Materiały dotyczące stosunków polsko-ukraińskich (1918–1919) *AAN w Warszawie*. Z. 88/154. T. 256. Dok. Nr. 441. Bez karty;

Tom XII różne akta spraw politycznych. X–VII 1919 r., tom XIII różne akta spraw politycznych 1919–1920. *CAW*. Sygn. 440.12.12–13. K. 84–86.

²⁷¹Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. [...] Berthélémy à Général Commandant en Chef des A.A.O. Saloniques 29 janvier 1919. F. 7.

французької мови, а тепер, у зв'язку з воєнним станом, не мали достатньої кількості уроків і через це бідували²⁷², що станом на 3 лютого у Львові не залишилося коров'ячого молока і було 35 випадків зараження висипним тифом²⁷³ тощо.

Одним із наслідків такої активності Ж. Бартелемі стало його зараження гострим респіраторним захворюванням, яке лікарі кваліфікували як інфлюенцу, тобто іспанку, епідемія якої, власне, лютувала у Галичині. Незважаючи на те, що це захворювання могло призвести до смерті пацієнта, французькому генералу все ж вдалося успішно вилікуватися²⁷⁴.

Окрім міського побуту, члени місії жваво цікавилися бойовою підготовкою та матеріально-технічним станом польського війська. 26 січня майор де Л'Итуаль і полковник Г. Сміт їздили за місто на огляд окремих ділянок фронту. За свідченням С. Ваньковича, голова місії прихильно відгукувався також про бойовий стан польських підрозділів, однак, вважав, що “вищі офіцери колишньої російської і австрійської армій не є бажаними, оскільки є надто рутинними”²⁷⁵. На його думку, у тогочасній польській армії панував абсолютний хаос: “є багато штабів і мало єдності”²⁷⁶. У зв'язку з цим генерал Ж. Бартелемі зазначив, що “керувати тут повинен французький штаб, а [...] молоді офіцери повинні пройти спеціальний кількомісячний курс”²⁷⁷. У телеграмі від 4 лютого 1919 р. Підпоручник Р. Міхаловський писав, що “прагненням генерала Бартелемі є сприяння прибуттю до Польщі військової місії, яка зайнялась би організацією нашого війська, зокрема штабних офіцерів”²⁷⁸.

Місія також стала одним із наріжних каменів у польсько-французькій військовій співпраці, оскільки її завданням було надати західним державам

²⁷²Ibidem. F. 2-3.

²⁷³Autriche, Tchecoslovaquie, Pologne, Bulgarie, Roumanie, Grèce et Albanie: renseignements politiques et divers. *SHD. DAT. S.S. 20 N. C. 529. D. 1. Sans feuille.*

²⁷⁴Kurjer Lwowski. 1919. 8 lutego. Rok XXXVII. Nr 39. S. 3

²⁷⁵Materiały dotyczące stosunków polsko-ukraińskich (1918–1919) *AAN w Warszawie. Z. 88/154. T. 256. Bez karty.*

²⁷⁶Ibidem.

²⁷⁷Ibidem.

²⁷⁸Ibidem.

достовірну інформацію про те, що собою являє Польська держава, чи дійсно вона сповідує цінності Антанти, чи її уряд є стабільним і яка ситуація панує на фронтах. На підставі цієї інформації Союзники змогли б вирішити, чи можна і чи потрібно надавати Польщі яку-небудь серйозну військову допомогу. Цей аспект діяльності місії Ж. Бартелемі можна вважати своєрідним відгуком на нездійснені очікування львів'ян, які плекали надію, що представники Антанти привезуть із собою до Львова союзницькі війська.

Тут варто також додати, що Ж. Бартелемі привіз із собою до Галичини 17 вагонів зброї та амуніції, конфіскованої у колишньої німецької армії Августа фон Макензена²⁷⁹. Такий спосіб військової допомоги був дуже зручним для Антанти, оскільки її представники з одного боку, їхали до Польщі не з порожніми руками, а, з іншого боку, якби виникли якісь сумніви щодо надійності польського уряду, то Союзники не були б скомпрометовані якоюсь серйозною військовою співпрацею із ним.

Як уже зазначалося вище, одним із головних завдань місії Ж. Бартелемі було дослідження політичної ситуації у Польщі. Зважаючи на це, приїзд іноземних делегатів саме у 20-их числах січня 1919 р. був не випадковим. Справа в тому, що 26 січня мали відбутися перші в історії незалежної Польщі вибори до Сейму. Їхні результати неабияк цікавили Антанту, бо ці вибори мали продемонструвати справжні політичні настрої, що панували на той час серед польської громадськості та визначити, чи буде Польща у майбутньому соціалістичною і через це, можливо, стане на бік більшовиків, а чи вибере консервативні цінності і зможе стати надійним “передмур'ям Європи” у боротьбі з червоною загрозою. Зважаючи на те, який із цих двох шляхів обере молода Польська держава, Антанта мала б остаточно вирішити, чи варто поставляти полякам зброю та боєприпаси, чи ні.

²⁷⁹Materiały dotyczące stosunków polsko-ukraińskich (1918–1919) AAN w Warszawie. Z. 88/154. T. 256. Dok. Nr. 435. Bez karty.

Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918 – 1919). Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. S. 118.

У зв'язку зі складною військово-політичною ситуацією у Польщі вибори вдалося провести лише у зонах колишньої російської та австрійської окупації. У Великопольщі та у Львові вибори не відбулися. Попри це, результати волевиявлення були вкрай сприятливими для Антанти: переконливу перемогу здобули консервативні політичні сили.

Зважаючи на це, уже 3 лютого Ж. Бартелемі запевнив польського генерала Тадеуша Розвадовського: “коли результат виборів так очевидно позитивний, то уже зброю і амуніцію Антанта звозити [...] буде, не переживаючи, що ця зброя може перейти в неналежні руки!”²⁸⁰.

Ще одним дуже важливим аспектом діяльності місії Ж. Бартелемі було розслідування обставин єврейського погрому, що відбувся у Львові 22–23 листопада 1918 р. Це непросте завдання додатково ускладнювалося тим, що союзницька місія прибула до Львова дуже пізно: аж через 2 місяці після цих трагічних подій. Іноземні делегати зізнавалися, що під час огляду єврейського кварталу вони помічали багато спалених будинків, але по таких слідах неможливо було визначити, хто і коли здійснив ці руйнування²⁸¹. Також членам місії доводилося бачити кров на стінах єврейських квартир, власники яких розповідали про вбивства, вчинені там погромниками, однак встановити, хто був винуватцем цих злочинів, на той час уже було неможливо.²⁸² Труднощі виникали навіть при спробі встановити кількість жертв трагедії, як померлих, так і поранених, оскільки ці цифри ніде достовірно не фіксувалися²⁸³.

Більше того, змішана надзвичайна слідча комісія, створена варшавським урядом для розслідування обставин погрому, не надала представникам союзницької місії списку свідків, допитом яких вона на даний момент займалася.²⁸⁴ Таким чином, представники Антанти не мали можливості

²⁸⁰Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu ... S. 231.

²⁸¹Situation militaire politique et économique en Ukraine ... *SHD.DAT.* S.S. 7 N. C. 803.D. 1. Rapport de la commission Franco-Anglaise présidé par le Général Berthelemy au sujet des “Pogroms” de Lemberg des 22–23 Novembre et les troubles qui ont precede ou suivi. F. 26.

²⁸²Ibidem. F. 26–27.

²⁸³Ibidem. F. 27.

²⁸⁴Ibidem. F. 16.

самостійно поспілкуватися з очевидцями і зробити власні висновки із їхніх розповідей. Усі факти, якими вони розпоряджалися, були надані їм польськими слідчими або єврейським Комітетом допомоги жертвам погромів²⁸⁵.

Попри це, 28 лютого місія подала доволі об'ємний звіт про результати свого розслідування.²⁸⁶ Сам текст звіту вміщений на тридцяти двох сторінках, і це при тому, що звіт місії про її діяльність, пов'язану з укладенням українсько-польського перемир'я, займає всього лиш десять сторінок тексту.²⁸⁷ Крім того, до звіту про єврейський погром додавалося близько 70 сторінок різних документів, отриманих членами місії як від польських, так і від єврейських представників²⁸⁸.

Встановлення винуватців погрому також виявилось украй складним завданням. Ясна річ, що найчастіше потерпілі не могли назвати імен своїх кривдників. Схожі інциденти польська урядова комісія не розглядала у зв'язку з неможливістю встановити особу зловмисника, і таких випадків було безліч²⁸⁹.

Важким ударом по репутації молоді Польської держави стали свідчення численних очевидців, які запевняли, що активними учасниками безпорядків були особи, одягнуті у польські військові однострої. У ході розслідування, проведеного польською стороною, дійсно було затримано декількох солдат та офіцерів із звинуваченням в участі у єврейському погромі²⁹⁰. Однак, було дуже багато випадків, коли свідки називали імена і військові ступені осіб, помічених при здійсненні злочинних дій, а представники польського військового командування заявляли, що дана особа не служить і ніколи не служила у лавах польської армії²⁹¹. З цього приводу висловлювалося багато різних версій. Зокрема,

²⁸⁵Ibidem. F. 2.

²⁸⁶Ibidem. F. 1–32.

²⁸⁷Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Compte-rendu [...] sur les négociations [...] entre Polonais et Ukrainiens (Galicie Orientale) F. 1–10.

²⁸⁸Situation militaire politique et économique en Ukraine ... *SHD*. DAT. S.S. 7 N. C. 803.D. 1. Sans feuille.

²⁸⁹Situation militaire politique et économique en Ukraine ... *SHD*. DAT. S.S. 7 N. C. 803.D. 1. Rapport de la commission Franco-Anglaise présidé par le Général Berthelemy au sujet des "Pogroms" de Lemberg des 22–23 Novembre et les troubles qui ont precede ou suivi. F. 8.

²⁹⁰Ibidem. F. 15.

²⁹¹Ibidem. F. 16.

стверджувалося, що особами у польських одностроях були в'язні, випущені із тюрем українською владою. Ці злочинці, начебто, користуючись безпорядками військового часу, приходили на польські мобілізаційні пункти і заявляли, що бажають зголоситися до польського війська. Отримавши уніформу та, головне, зброю, ці особи безслідно зникали²⁹². Однак, зважаючи на те, що переважна більшість погромників не була затримана, перевірити правдивість тієї чи іншої версії було практично неможливо.

Оцінюючи результати розслідування, проведеного численними місією Ж. Бартелемі, варто зазначити, що якогось особливого прориву у вивченні обставин єврейського погрому у Львові їм здійснити не вдалося. У звіті, представленому членами місії, здебільшого перелічувалися усі наявні версії подій, подані як з єврейської, так і з польської точки зору. Причому, іноземні делегати обмежувалися лише побіжними ремарками до кожної із версій, не прагнучи відтворити реального ходу подій. Впадає у вічі також схильність авторів звіту довіряти свідченням польської сторони, незважаючи на те, що дехто із опитаних міг бути зацікавлений у приховуванні правди. Наприклад, наведена у звіті інформація про хід бойових дій у Львові була отримана від польського полковника Чеслава Мончинського, який з 1 по 22 листопада 1918 р. був головним комендантом оборони Львова і, на думку представників єврейської громади, став одним із організаторів листопадового погрому²⁹³.

Незважаючи на те, що польське командування та цивільна влада були одними із підозрюваних в організації безпорядків та відмовлялися надавати союзницькій місії доступ до слідчих матеріалів, у своєму звіті представники Антанти погоджуються з польською версією подій, згідно з якою “більшість протиправних дій була здійснена підозрілими елементами, які тинялися містом”²⁹⁴.

Очевидною є також антипатія авторів звіту до єврейської сторони. На їхню думку, причиною участі поляків у погромі стала єврейська “підлість,

²⁹²Ibidem. F. 21.

²⁹³Ibidem. F. 4.

²⁹⁴Ibidem. F. 30.

неакуратність, зрадливість, взаємовідносини з ворогом та їхня ворожість”²⁹⁵. Пізніше автори звіту, вочевидь, здогадалися, що така оцінка є надто різкою, і від руки виправили закінчення фрази. Тепер у тексті йшлося про “ворожість деяких євреїв”.

Серед заходів, які, на думку авторів звіту, необхідно здійснити для подальшого уникнення подібних ексцесів, на першому місці фігурує “сприяння усіма можливими методами еміграції євреїв із Польщі у Палестину [...] Таким чином, можливо, вдасться досягнути такого відсоткового співвідношення євреїв у суспільстві, як і у західних країнах”²⁹⁶. Ніде у звіті не засуджується факт ксенофобії, ненависть сприймається як цілком природна річ, із якою, вочевидь, немає потреби боротися.

Звісно, оцінюючи ставлення іноземних делегатів до єврейського погрому у Львові, потрібно, перш за все, усвідомлювати, що мова йде про період до Другої світової війни, а, отже, явище антисемітизму на той час ще не вважалося таким негативним, як ми його сприймаємо зараз. Варто також зазначити, що незважаючи на антисемітські погляди декого із членів місії, зокрема, полковника Г. Сміта²⁹⁷, їхнє ставлення до єврейського погрому у Львові визначалося, здається, не стільки ненавистю до юдеїв, скільки симпатією до Польщі та небажанням псувати імідж цієї молодшої країни на міжнародній арені.

Члени місії також активно досліджували українсько-польські взаємини, і, завдяки активній пропагандистській роботі польських представників, ставлення іноземних делегатів до українців поступово погіршувалося. У таємному звіті одного із агентів польського уряду, інженера Щепановського, від 1 лютого 1919 р., зазначається, що Ж. Бартелемі “ворогів наших – русинів [українців – Г. Т.] – вважає дикунами і так з ними й поводить”²⁹⁸. Це повідомлення, вочевидь, стосувалося інциденту, що трапився 28 січня, коли Ж. Бартелемі

²⁹⁵Ibidem. F. 30.

²⁹⁶Ibidem. F. 32.

²⁹⁷Tom XII różne akta spraw politycznych. X-VII 1919 r., tom XIII różne akta spraw politycznych 1919–1920. SAW. Sygn. 440.12.12-13. K. 85.

²⁹⁸Ibidem. K. 84.

навідріз відмовився спілкуватися з українським посольством, мотивуючи це тим, що делегати не мали достатніх повноважень²⁹⁹.

26 січня полковник Г. Сміт, оглядаючи польські фронтові позиції в товаристві майора де Л'Итуаль, зазначив, що “відвідування протилежної сторони є небажаним для представників Антанти”³⁰⁰, а 31 січня він після тривалої аудієнції у А. Шептицького охарактеризував його в розмові з інженером Щепановським як “запального фанатика”³⁰¹.

Згодом, у квітні 1919 р. у інтерв'ю для “Kurjera Warszawskiego” Ж. Бартелемі зазначив, що “[...] українці стоять на дуже низькому культурному рівні і не готові до якої-небудь політичної чи дипломатичної діяльності”³⁰². Результатом цих антиукраїнських поглядів став проект демаркаційної лінії між українською та польською сторонами конфлікту у Галичині, який у загальних рисах був сформульований Ж. Бартелемі уже наприкінці січня 1919 р. Згідно з ним, до Польщі мало бути приєднане м. Львів, а також Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн.

Яскравим проявом прихильності французького генерала до польської громадськості є прощальна промова Ж. Бартелемі, виголошена 12 лютого 1919 р. з нагоди його від'їзду до Варшави, який “Gazeta Lwowska” називає “раптовим”³⁰³. “Підношу келих на честь героїчного міста Львова, на честь хороброї польської армії, на честь Польщі, окритої славою. Сьогодні, як і колись, Франція промовляє: “Хай живе Польща!”[...] Схиляю голову перед [...] цими шляхетними жінками і перед цими героїчними дітьми”³⁰⁴ – сказав Ж. Бартелемі у момент свого від'їзду зі Львова. Цей вислів французького генерала зробив сильне враження на львівську громадськість, бо через більш, ніж півроку журналіст Владислав Оробкевич повторив цю фразу у своїй полемічній статті у “Kurjerze Lwowskim”.

²⁹⁹ Materiały dotyczące stosunków polsko-ukraińskich (1918–1919) AAN w Warszawie. Z. 88/154. T. 256. Bez karty.

³⁰⁰ Ibidem.

³⁰¹ Ibidem.

³⁰² Kurjer Lwowski. 1919. 3 kwietnia. Rok XXXVII. Nr 93. S. 1.

³⁰³ Gazeta Lwowska. 1919. 11 lutego. Rok 109. Nr. 34. S. 4.

³⁰⁴ Ibidem.

“Кажу вам “до побачення”, а не “прощайте,” – запевнив французький генерал, але все вказує на те, що повертатися до Львова найближчим часом він не мав наміру: “[...] Нашу діяльність ми продовжимо у Варшаві,”³⁰⁵ – сказав він. Прощальна промова Ж. Бартелемі – це своєрідний підсумок його діяльності у Львові. Він твердить, що разом зі своїми колегами робив усе можливе, щоби “припинити жорстоку боротьбу”³⁰⁶. Не досягнувши результату у Львові, генерал обіцяв продовжити працювати над цією справою у Варшаві.

У польській столиці іноземні делегати провели ряд нарад із військово-дипломатичною місією Антанти під головуванням Ж. Нуланса. З метою уніфікації діяльності союзницьких делегацій на території Польщі місія Ж. Бартелемі була вилучена із підпорядкування генерала Л. Франше д’Еспре і переведена під контроль Ж. Нуланса, було змінено її склад та завдання³⁰⁷. Фактично, із попереднього складу у місії залишився лише її голова, генерал Ж. Бартелемі. Зважаючи на це, вартувало б говорити не просто про місію під головуванням Ж. Бартелемі, а про дві окремі делегації, очолювані згаданою особою.

До новоствореного посольства увійшли генерал Адріан Картон де Віарт (Adrian Carton de Wiart) (Велика Британія), професор Роберт Говард Лорд (Robert Howard Lord) (США) та майор Джузеппе Стабіле (Giuseppe Stabile) (Італія)³⁰⁸. Як бачимо, місія перестала бути французько-англійською і стала загальносоюзницькою.

Окрім цих офіційних делегатів, до Львова прибули також інші офіцери країн Антанти, які не входили до офіційного складу новоствореної місії. Деяких із них можна побачити на відомому фото, зробленому на ганку палацу Потоцьких у Львові³⁰⁹ (див. Додаток Б. 2). Зокрема, це знайомий нам уже полковник Г. Сміт, італійський поручник Акам та британський капітан Мол. Відомо також, що під

³⁰⁵ Ibidem.

³⁰⁶ Ibidem.

³⁰⁷ [Dossier 1] Documents officiels du conseil de régence: 1918 (textes polonais et traductions) ; [d. 2] la Pologne et l’Autriche... *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 1450. D. 9. Sans feuille.*

³⁰⁸ *Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu ... S. 240.*

³⁰⁹ *Semper fidelis: Obrona Lwowa w obrazach współczesnych. Lwów: Nakł. T-wa Straż Mogił Polskich Bohaterów, 1930. Tab. 166.*

час візиту місії до Ходорова 27 лютого її супроводжував французький майор М. Вікер, який за наказом Ж. Бартелемі зайнявся дослідженням ситуації у Дрогобицько-Бориславському нафтовому регіоні³¹⁰. 28 лютого, під час вручення польській стороні проект угоди про перемир'я, серед членів іноземної делегації був присутній також поручник Ламарк, колишній секретар попередньої місії Ж. Бартелемі³¹¹.

Новим і єдиним завданням місії стало укладення українсько-польського перемир'я у Східній Галичині. Тут варто зазначити, що під час свого першого перебування у Львові Ж. Бартелемі також проводив переговори з українцями. Однак, він, не бажав виходити за межі своїх компетенцій і діяв дуже обережно. У телеграмі від 28 січня ним повідомлено французького Міністра війни про те, що полковник Г. Вейд отримав від свого уряду дозвіл на укладення мирного договору між українцями і поляками. При цьому британський уряд наголошував, що англійський представник повинен узгоджувати свої дії з місією під головуванням Ж. Бартелемі. У зв'язку з цим французький генерал запитував у Ж. Клемансо, коли він отримує дозвіл на проведення таких переговорів³¹². Цей дозвіл, як уже згадувалося, був наданий 15 лютого, тож можемо припустити, що переговори, які Ж. Бартелемі проводив з українцями під час свого першого візиту до Львова, носили, скоріш за все, підготовчий характер.

На цей раз іноземні делегати не мали наміру залишатися у Львові надовго. Згідно з їхніми планами, головнокомандувачам польських та українських військ було надіслано телеграми з вимогою припинити бойові дії і прислати до Львова своїх представників для проведення переговорів щодо укладення перемир'я.

³¹⁰Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Compte-rendu [...] sur les négociations [...] entre Polonais et Ukrainiens (Galicie Orientale) F. 6

³¹¹Dokumenty dotyczące wojny polsko-ukraińskiej z okresu 1918–1919. *CAW*. Sygn. I.301.8.447. K. 188.

³¹²Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Sans feuille.

Таким чином, на момент прибуття іноземної місії до Львова її уже мали чекати українська та польська делегації, готові сідати за стіл переговорів³¹³.

Телеграми були відправлені, і місія виїхала до Львова, маючи намір прибути до міста 18 лютого. Однак, виявилось, що українські війська саме розпочали наступальну операцію, і артилерійські снаряди пошкодили залізничне полотно, що змусило іноземних представників затриматися у Перемишлі. Місія прибула до Львова щойно наступного дня, 19 лютого, витративши 8 годин на подолання 90-кілометрового залізничного шляху із Перемишля до Львова³¹⁴.

Генерал Т. Розвадовський, якому члени місії дали завдання передати Михайлові Омеляновичу-Павленкові згадану уже телеграму, запевнив, що надіслав її вчасно і перевірів факт її отримання адресатом. Однак, М. Омелянович-Павленко стверджував, що телеграма надійшла із запізненням, тому він, не знаючи, що необхідно припинити бої, скомандував розпочати наступальну операцію³¹⁵. На сьогоднішній день уже неможливо з'ясувати, як усе було насправді, однак затримка телеграми була з різних причин вигідна як українській, так і польській стороні конфлікту. З одного боку, у польських інтересах було затримати телеграму, щоб остаточно скомпрометувати українців перед представниками Антанти. З іншого боку, українці усвідомлювали, що місія Ж. Бартелемі демонструє неприховану симпатію до поляків, тож у М. Омеляновича-Павленка могло виникнути бажання розмовляти із цими делегатами із позицій сили та використовувати політику доконаних фактів.

Про ймовірність цього останнього варіанту свідчить лист М. Омеляновича-Павленка до представників Антанти, датований 20 лютого, у якому він прямо заявляв, що “генерал Бартелемі, попри свій нейтральний статус, допоміг полякам у здобутті амуніції для їхніх військ [...], неодноразово передавав урядам Антанти упереджену інформацію щодо стану нашого війська, ображаючи його

³¹³Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu ... S. 240

³¹⁴Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Compte-rendu [...] sur les négociations [...] entre Polonais et Ukrainiens (Galicie Orientale). F. 1.

³¹⁵Ibidem. F. 1–2.

звинуваченнями, нібито воно веде війну, не дотримуючись міжнародного права”³¹⁶.

Не зважаючи на те, що звинувачення українського генерала були близькими до істини, Ж. Бартелемі оголосив, що “не почуваеться особисто ображеним”³¹⁷ і що “не надає значення цим звинуваченням”³¹⁸, що сигналізувало про готовність делегатів Антанти продовжувати переговори.

Зважаючи на складнощі, пов’язані із веденням дистанційних переговорів з українською стороною, члени місії вирішили особисто навідатися до Начальної Команди УГА, що на той час знаходилася у Ходорові³¹⁹. Цей візит, що відбувся 22 лютого, дав поштовх для підписання угоди про припинення боїв, яке відбулося 25 лютого³²⁰.

Незадовго до цього, 23 лютого, до Львова прибула група українських делегатів, завданням яких, власне, і було проведення перемовин про припинення бойових дій. До складу цього посольства, серед інших, входив також відомий політик, адвокат Л. Бачинський. Він інформував членів місії про те, що делегати уряду УНР в Одесі провели переговори з представниками Антанти і підписали з ними певний договір. Далі він повідомив, що “На підставі цієї угоди Петлюра очолив український уряд. Бачинський не знав умов угоди, але [...] припускає, що, згідно з цією умовою, демаркаційна лінія між поляками та русинами була визначена річкою Сян”. Ця інформація підтверджувалася у листі М. Омеляновича-Павленка до місії Ж. Бартелемі, датованому 24 лютого.³²¹ Переказуючи слова Л. Бачинського, польський представник, присутній під час переговорів 23 лютого, обурювався, стверджуючи, що “цей інцидент вказує на

³¹⁶Galicie Orientale (novembre 1918 –avril 1919). *AMAE* S. Europe 1918–1929. Vol. 83. F. 57.

³¹⁷Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Compte-rendu [...] sur les négociations [...] entre Polonais et Ukrainiens (Galicie Orientale). F. 2.

³¹⁸*Ibidem*.

³¹⁹MrocckaL. Spór o GalicjęWschodnią... S. 149

³²⁰Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Compte-rendu [...] sur les négociations [...] entre Polonais et Ukrainiens (Galicie Orientale). F. 3.

³²¹Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Sans feuille.

слабку організацію Мирної конференції. Різні її політичні комісії не мають між собою контакту і висилаються без чітких інструкцій, внаслідок чого діють в різних напрямках”.

Ж. Бартелемі, здивований інформацією, яку повідомив йому Л. Бачинський, звернувся до генерала Л. Франше д’Еспре, у підпорядкуванні якого мала б перебувати союзницька місія в Одесі, із проханням роз’яснити ситуацію³²². Однак, відповідь від нього так і не надійшла. Довідавшись, що С. Петлюра направляє з візитом до Станіслава, союзницька місія вирішила поспілкуватися із ним особисто, щоб остаточно в’яснити ситуацію. Ця зустріч відбулася 27 лютого у Ходорові³²³. “Попри наше бажання, ми змогли зразу побачити Петлюру лише в присутності українських [галицьких – Г. Т.] делегатів”³²⁴, – зазначено у звіті місії Ж. Бартелемі. З усього було видно, що галичани не бажають, щоб голова Директорії спілкувався із представниками Антанти тет-а-тет, тож іноземні делегати зробили висновок, що у відносинах С. Петлюри з урядом ЗУНР “багато недовіри”³²⁵.

Нарешті, через деякий час представникам Антанти все-таки вдалося поговорити з головою Директорії сам-на-сам. “Розмова з Петлюрою тривала близько чотирьох годин. Він видався нам досить розсудливим, таким, що цікавиться, скоріше, загальним інтересом Великої України, ніж окремими інтересами Східної Галичини. [С. Петлюра – Г. Т.] готовий наполягати на політиці, [яка передбачає – Г. Т.] жертви зі сторони Станіславівського уряду [тобто уряду ЗУНР – Г. Т.] для того, щоб укласти договір з Антантою і воювати з нею проти більшовиків”³²⁶.

Представникам Антанти також вдалося в’яснити, що у Одесі делегати УНР проводили перемовини з генералом Філіпом-Анрі д’Ансельмом (d’Anselme),

³²²Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Compte-rendu [...] sur les négociations [...] entre Polonais et Ukrainiens (Galicie Orientale). F. 4.

³²³Ibidem. F. 6–7.

³²⁴Ibidem. F. 6.

³²⁵Ibidem. F. 7.

³²⁶Ibidem. F. 7.

бажаючи отримати від нього матеріальну допомогу для боротьби з більшовицькими військами. В обмін на поступки з боку союзників українці обіцяли, зокрема, внести зміни до складу Директорії, передати під французький контроль залізницю³²⁷. Крім того, УНР зобов'язувалася виплатити “пропорційну частку публічного боргу Росії”³²⁸. Стало очевидним, що в ході переговорів про Східну Галичину мова не заходила³²⁹.

Таким чином, місія Ж. Бартелемі могла продовжувати українсько-польські перемовини щодо укладення перемир'я, не побоюючись, що їх результат буде дисонувати з якими-небудь іншими союзницькими договорами.

Ініційовані іноземними делегатами переговори щодо підписання перемир'я з українцями тривали у Львові 25–28 лютого³³⁰.

В ході перемовин як українська, так і польська сторона демонстрували небажання іти на компроміс. “Ніхто не вірив, що з поляками можна до чогось договоритися, не дійшовши до Сяну,” – цитував сотник Михайло Обідний сотника Остапа Волощука на сторінках часопису “Стрілець”³³¹. У свою чергу, Р. Дмовський був певний, що з українцями не можна вести переговорів, не дійшовши до Збруча³³².

Як бачимо, для обох воюючих сторін перемир'я було не на часі. Саме тому кожна із них висувала дуже жорсткі територіальні вимоги: поляки вимагали для себе лінії р. Золота Липа і р. Стир³³³, а українці домагалися лінії р. Сян. Жодна зі сторін не бажала іти на поступки.

За таких умов було очевидно, що місія Ж. Бартелемі, скоріш за все, в ультимативній формі змусить супротивників прийняти компромісний варіант перемир'я.

³²⁷Городня Н. Переговори між представниками Директорії УНР...С. 91–92.

³²⁸Ibidem. С. 6.

³²⁹Ibidem. С. 6.

³³⁰Ibidem. С. 4.

³³¹Стрілець. Часопис для українського війська. 1919. 26 березня. Рік 1. Ч. 13. С. 5.

³³²Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Warszawa: Pax, 1989. Т. 2. S. 166.

³³³Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego Т. 2: 1919–1921. S. 51.

28 лютого такий варіант був представлений. Згідно з проектом угоди, лінія розмежування мала залишатися на польській стороні Львів та нафтоносний район Борислава, а єдиною перевагою, яку мали отримати українці, була залізнична колія Стрий-Лавочне. Ця концепція поділу Галичини, звісно ж, не була створена в останні дні переговорів. Про те, що розмежування між українцями та поляками варто здійснити саме по такій лінії, Ж. Бартелемі стверджував ще на початку лютого 1919 р. У своєму зверненні до польської делегації 28 лютого члени місії зазначали, що ця демаркаційна лінія є зручною, оскільки вона поділяє Галичину по кордонах австрійських повітів, “щоб ще більше не ускладнювати адміністративного управління”³³⁴.

“На третій день переговорів запропоновано нам остаточно демаркаційну лінію, яка була образою наших найсвятіших почувань,”³³⁵, – описує ситуацію українська газета “Стрілець”. Пропозиція була остаточною, і на подальший компроміс ні Польща, ні делегати Антанти не були готові. “Не будете мати більше тої нагоди що нині”³³⁶, – застерігав українців Ж. Бартелемі, натякаючи, що це остання спроба Антанти провести переговори з українською стороною, тож делегатам ЗУНР слід прийняти запропоновані умови. “Се правда, що ваше положення сьогодні добре, однак воно може змінитися на вашу шкоду. Між Поляками й Чехами вже заключено перемир'я, і Поляки можуть транспортувати муніцію через чеську територію. Так само вже швидко буде заключне перемир'я між Поляками й Німцями. Большевики ще не наступили на ніяку частину польської території[...]. Ви будете мати війну з Поляками, які матимуть поміч відважної й добре зорганізованої армії Галлера, [...] Ми в Франції переконалися про відвагу сеї армії. З другого боку йдуть большевики [...],” – процитував Ж. Бартелемі М. Лозинський.

Ці погрози, однак, не злякали українців, і 1 березня М. Омелянович-Павленко оголосив відновлення бойових дій, покликаючись на суто військові причини.

³³⁴Dokumenty dotyczące wojny polsko-ukraińskiej z okresu 1918–1919. CAW. Sygn. I.301.8.447. K. 188.

³³⁵Стрілець. Часопис для українського війська. 1919. 12 березня. Рік 1. Ч. 11. С. 1.

³³⁶Там само.

“Нехай нас розсудить залізо і кров!”³³⁷ – сказав він у своєму зверненні до армії, перефразовуючи вислів Отто фон Бісмарка з 1862 р.: “Великі питання часу вирішуватимуться не розмовами і резолюціями більшості, але залізом і кров’ю”³³⁸.

“Французько-англійська місія, від якої очікували так багато, а, принаймні, перемир’я, нічого не досягнула”³³⁹, – писала Е. Ромеру його дружила зі Львова. “Видно, коаліція ще не знайшла достатньо сильного кілочка, на якому ця зброя могла би повиснути”³⁴⁰, – іронізувала вона (по-польськи “перемир’я” перекладається як “zawieszenie broni”).

“[...] Сотник Волощук [...] з приємністю сповістив, що мирові переговори перервані і що сьогодні знову починається війна. Це була радісна звістка для фронту”³⁴¹, – писала газета “Стрілець” у березні 1919 р. З усього було видно, що українці, які нещодавно були змушені перервати свій переможний наступ, тепер з радістю його відновлювали.

Щоправда, через деякий час українські політики почали сумніватися у правильності прийнятого тоді рішення. У січні 1920 р. Є. Петрушевич у листі до Українського народного комітету в Нью-Йорку писав: “Коли стало ясно, що ми не в силі здобути Львова, нам треба було сеї [союзницької – Г. Т.] інтервенції, щоб відгородитися від дальшого польського наступу демаркаційною лінією, гарантованою Антантою, та щоб користаючи з перерви в безнастанних боях, в Парижі, перед Мировою Конференцією вести з поляками дипломатичні процеси за Східну Галичину...”³⁴².

Було видно, що перемовини остаточно зазнали невдачі, тож 3 березня “Союзницька місія разом із генералом Бартелемі покинула Львів звичайним

³³⁷ Там само. С. 1.

³³⁸ Железом и кров’ю. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений: Более 4000 статей / авт.-сост. В. Серов. Москва: Локид-Пресс, 2005. С. 248.

³³⁹ Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). S. 144.

³⁴⁰ Ibidem.

³⁴¹ Стрілець. Часопис для українського війська. 1919. 26 березня. Рік 1. Ч. 13. С. 5.

³⁴² Відозва ЗУНР “Український народ”, звернення і протести української громадськості проти польської окупації... ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 9.

потягом № 28, прибраним союзницькими прапорами”³⁴³. Делегати від’їжджали з поспіхом, не чекаючи для себе спеціального транспорту. Як пише лодзька газета “Rozwój”, “Між Городком Ягеллонським і Судовою Вишнею русини відкрили сильний вогонь по коаліційному потягу, не звертаючи уваги на союзницькі прапори, попри те, що були про це попереджені. Було поранено двох польських офіцерів зі супроводу генерала Бартелемі”³⁴⁴. Голова місії залишився неушкодженим, однак цей інцидент послужив для нього ще одним доказом того, що українці “стоять на дуже низькому культурному рівні і не готові до якої-небудь політичної чи дипломатичної діяльності”³⁴⁵.

Після від’їзду зі Львова Ж. Бартелемі поїхав до Познані, де на той час перебував Ж. Нуланс, голова Союзницької місії у Польщі³⁴⁶. Французький генерал мав намір скласти звіт перед своїм начальством про хід українсько-польських перемовин та ситуацію, що склалася у Львові. Наслідком цього звіту можна вважати телеграми, які Ж. Нуланс надіслав до французького МЗС та ПМК. У них, зокрема, висловлювалися вимоги накладення на Україну торгівельних санкцій: “одним зі способів боротьби з Україною може бути заборона імпортувати в Україну товарів до того часу, поки вона не підкориться волі Антанти”³⁴⁷, зазначав Ж. Нуланс. “Я вважаю, що французький уряд повинен закликати Сидоренка [...], який на даний час перебуває у Парижі, покинути французьку територію, оскільки його уряд не прагне підкорятися мирним вимогам Антанти”³⁴⁸, – додавав він.

Оскільки миротворче завдання місії Ж. Бартелемі провалилося, її первинна інформаційна мета знову вийшла на перший план. Тепер польська громадськість сподівалася, що львівські делегати повідомлять Ж. Нулансу та ПМК, які стосунки насправді панують у Львові. 7 березня Ж. Бартелемі виїхав до Парижа з метою скласти звіт перед делегатами Антанти на Мирній конференції³⁴⁹. Уже через 5

³⁴³ Rozwój. 1919. 4 marca. Nr 62. S. 1.

³⁴⁴ Ibidem.

³⁴⁵ Kurjer Lwowski. 1919. 3 kwietnia. Rok XXXVII. Nr 93. S. 1.

³⁴⁶ Kurjer Lwowski. 1919. 7 marca. Rok XXXVII. Nr 66. S. 3.

³⁴⁷ Galicie Orientale (novembre 1918 –avril 1919). AMAE S. Europe 1918–1929. Vol. 83.F. 91–92.

³⁴⁸ Galicie Orientale (novembre 1918 –avril 1919). AMAE S. Europe 1918–1929. Vol. 83. F. 98.

³⁴⁹ Czas. 1919. 10 marca. Nr. 63. S. 1.

днів його звіт вислухала комісія польських справ під головуванням Жюля Камбона³⁵⁰, а 18 березня інформацію, надану Ж. Бартелемі мала взяти до уваги Вища військова рада конференції³⁵¹. “Бартелемі викликає усезагальний ентузіазм”³⁵², – писав 12 березня Е. Ромер, який на той час перебував у Парижі.

Як відомо, 19 березня Найвища Рада ПМК надіслала командирам українських та польських військ телеграму із закликом припинити бої. Краківська газета “Czas” пов’язує цю ініціативу із діяльністю у Парижі колишнього голови французько-англійської місії: “Ми переконані, що коаліція, виступаючи із [...]вимогою припинення боїв діяла зі щирою прихильністю до Польщі [...] під впливом звіту, привезеного до Парижа генералом Ж. Бартелемі”³⁵³.

Ця ініціатива Антанти зазнала невдачі. За таких умов французький генерал продовжував виступати за надання допомоги польським військам у Східній Галичині: “Є необхідність термінової енергійної допомоги. Не сумніваюся, що коли розповім про все, що я бачив, вам її одразу ж нададуть,” – сказав він у інтерв’ю Генрику Кораб-Кухарському наприкінці березня 1919 р.³⁵⁴

Таким чином, на початку 1919 р. Львів відвідали дві місії під головуванням генерала Ж. Бартелемі: інформаційна французько-англійська делегація у січні-лютому та союзницька місія для укладення перемир’я у другій половині лютого 1919 р. Коло зацікавлень представників місій Ж. Бартелемі не обмежувалося виключно українсько-польським конфліктом. Іноземні делегати жваво цікавилися політичними подіями у Варшаві, боєдатністю польського війська, єврейськими погромами у Галичині, залученням військ УНР до боротьби з більшовиками і навіть повсякденним життям львів’ян.

Отож, французькі військові, яким вдалося відвідати Східну Галичину в період українсько-польської війни, приїжджали туди з метою дослідження ситуації у регіоні та Польщі загалом, а, згодом, ставали також ініціаторами та

³⁵⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. С. 269.

³⁵¹ Kurjer Lwowski. 1919. 3 kwietnia. Rok XXXVII. Nr 93. S. 2.

³⁵² Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). S. 235.

³⁵³ Czas. 1919. 23 marca. Nr. 76. S. 1.

³⁵⁴ Kurjer Lwowski. 1919. 3 kwietnia. Rok XXXVII. Nr 93. S. 1.

модераторами мирних переговорів між українцями та поляками. При цьому, як А. Віллем, так і члени місії Ж. Бартелемі явно демонстрували пропольські погляди та були схильні демонізувати українців. Причиною цього були, у випадку з А. Віллемом, його давні тісні контакти з М. Сокольницьким та Польською військовою організацією, тим часом як серед члени місії Ж. Бартелемі симпатія до польської сторони конфлікту виникала під впливом активної пропаганди.

Ясна річ, порівняно з діяльністю А. Віллема, місії Ж. Бартелемі відрізнялися своїм міжнародним статусом, чисельністю та значно більшою кількістю поставлених перед ними завдань.

Незважаючи на це, Ж. Бартелемі, так само, як і А. Віллем, не змогли домогтися припинення українсько-польських боїв. Однак, вплив цих іноземних посольств на вирішення долі Східної Галичини важко переоцінити, оскільки згодом у своїх звітах та інтерв'ю вони активно поширювали негативний образ українців як більшовиків та дикунів, що стало однією із передумов рішення Найвищої Ради ПМК від 25 червня 1919 р., яке дозволяло Польщі окупувати спірну територію по р. Збруч.

РОЗДІЛ 3

ЧИННИКИ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ ЩОДО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

3.1. Французькі економічні інтереси у Східній Галичині

Позиція французького уряду щодо українсько-польського конфлікту у Східній Галичині формувалася під впливом багатьох факторів. Тут можна згадати успішну польську пропагандистську роботу, що велася серед французької громадськості та політиків, можна дискутувати про роль неприхильних до української сторони звітів місії Ж. Бартелемі та А. Віллема, про вплив Брест-Литовського мирного договору на ставлення Антанти що УНР тощо. Однак ключовими чинниками, що підштовхнули Францію виступити за приєднання Східної Галичини до Польщі, були французькі економічні та геополітичні інтереси.

З економічної точки зору Східна Галичина була надзвичайно важливим для Франції регіоном. Основну його цінність становив Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, який ще перед війною стояв на третьому³⁵⁵ місці у світі по видобутку “чорного золота”.

Перша світова війна наглядно продемонструвала зростання ролі нафтопродуктів як у військовій справі, так і у промисловості та побуті. Володіння джерелами нафти стало важливим фактором перемоги у війні. Французькі розвідники у 1917 р. навіть висловлювали припущення, що основним мотивом Горлицької наступальної операції було бажання Центральних Держав відновити контроль над Дрогобицько-Бориславським басейном³⁵⁶, оскільки він був одним із головних джерел нафти та її продуктів на ринку Центральних Держав³⁵⁷.

Про стратегічне значення галицької нафти у Першій світовій війні можна судити також зі звітів французьких та британських розвідників, які скрупульозно

³⁵⁵ Mihout M. Les capitaux nordistes... P. 422.

³⁵⁶ Pétrole de Galicie, acides citrique et sulfurique, amiante, café, carbure de calcium, celluloid, coton... *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 896. D. 1. Sans feuille.*

³⁵⁷ Autriche-Hongrie: rapports d'agents et de voyageurs, informations provenant du service de renseignements russe en France... *SHD. DAT. S.S. 16 N. C. 2977. D. 3. Sans feuille.*

вивчали та порівнювали продуктивність нафтопереробних заводів, розміри резервуарів та кількість видобутої нафти у тій чи іншій місцевості Галичини.³⁵⁸

Починаючи з 1917 р. з цілого ряду причин видобуток нафти у галицькому регіоні почав неухильно зменшуватися. Австрійський уряд докладав значних зусиль з метою зупинити цей процес, однак так і не зміг добитися успіху³⁵⁹. Більшість профільних спеціалістів вважали, що основною причиною цих негативних тенденцій був воєнний стан у поєднанні з недосконалістю австрійського законодавства³⁶⁰. Саме тому із завершенням війни та розпадом Австро-Угорщини з'явилася надія на те, що галицький нафтовий регіон відновить своє колишнє процвітання в складі якогось нового державного організму. На сьогоднішній день нам добре відомо, що цього так і не сталося. Однак, у 1918 р. про це ще ніхто не здогадувався, і Східна Галичина вважалася цінним нафтоносним регіоном із великим потенціалом. Саме тому після завершення світового конфлікту боротьба за контроль над Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном не лише не припинилася, а й набрала нових обертів.

У листопаді 1918 р. на руїнах Австро-Угорщини виникли Західноукраїнська та Польська держави. Обидві країни декларували свої права на землі Східної Галичини, і, в тому числі, на галицькі нафтові родовища. Країни Антанти, такі, як Франція і Велика Британія, спостерігали за цим протистоянням ще уважніше, аніж під час війни. Тепер, коли уже не потрібно було протистояти німецькій армії на заході, у них звільнилися певні військові та дипломатичні ресурси, які можна було спрямувати на боротьбу за перерозподіл сфер впливу у Східній Європі.

У період українсько-польського конфлікту французькі та британські представники продовжували діяти злагоджено у всьому, що стосувалося нафтових

³⁵⁸ *Pétrole de Galicie, acides citrique et sulfurique, amiante, café, carbure de calcium, celluloïd, coton...* *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 896. D. 1. Sans feuille;*

Autriche-Hongrie: rapports d'agents et de voyageurs, informations provenant du service de renseignements russe en France... *SHD. DAT. S.S. 16 N. C. 2977. D. 3. Sans feuille.*

³⁵⁹ *Pétrole de Galicie, acides citrique et sulfurique, amiante, café, carbure de calcium, celluloïd, coton...* *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 896. D. 1. Sans feuille.*

³⁶⁰ Тичка Г.-М. Вплив нафтових інтересів Франції на українсько-польський конфлікт у Галичині (1918–1919 рр.). *Воєнно-історичний вісник національного університету оборони України*. 2017. Вип. 2 (24). С. 91.

справ. Головною їхньою метою було вилучення Дрогобицько-Бориславського басейну із зони німецько-австрійських впливів, з якими на Заході асоціювалася Українська держава галичан, і використання ресурсів цього регіону в інтересах Антанти.

У боротьбі за контроль над галицьким нафтовим бізнесом найбільшу ініціативність проявляли такі групи французького та британського соціуму, як **промисловці, політики та військові**.

Діяльність промислових кіл відзначалася особливою активністю. Вони надсилали численні листи і прохання до політиків та військових делегатів як своєї, так і інших союзних держав, вимагаючи від них вплинути на ситуацію, що склалася у галицькому нафтовому регіоні, та забезпечити зручні умови для ведення бізнесу.

Перше таке звернення, текст якого нам вдалося відшукати, датується 24-им листопада 1918 р. Саме у цей день представники *Східного континентального нафтового та гірничого синдикату (Eastern continental petroleum & mining syndicate LD)* звернулися з листом до французького поручника А. Віллема, що перебував на той час у Львові з інформаційною місією³⁶¹.

Східний континентальний синдикат був створений у першій половині 1914 р. для захисту французьких та англійських інтересів у галицькому нафтовому бізнесі. До нього увійшли як британські, так і французькі представники. Після початку Першої світової війни промислові компанії, що належали громадянам країн Антанти і знаходилися на території Австро-Угорщини, були позбавлені можливості обмінюватися фінансовими потоками та інформацією з країнами свого походження. Це призвело до численних збитків та банкрутства ряду підприємств, зокрема, і тих, що входили до згаданого вище синдикату³⁶².

Станом на 24 листопада 1918 р. австрійський уряд уже не мав влади над Східною Галичиною, тож у французьких та англійських підприємців з'явилася надія на скасування санкцій та відновлення довоєнного статус-кво. У своєму листі

³⁶¹ Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est. *SHD*. DAT. S.S. 20 N. C. 723. D. 1. Sans feuille.

³⁶² Ibidem.

представники синдикату просили А. Віллема допомоги у втіленні цих надій у життя. “Ви так живо цікавилися всіма питаннями, що стосуються процвітання нашого краю, що ми маємо честь попросити вас про протекцію і про донесення цієї справи до відома компетентних владних органів наших поважних урядів для захисту скомпрометованої власності і прав наших клієнтів, французьких та англійських громадян”³⁶³, – зазначалося у листі.

Другою поважною організацією, яка активно висловлювала свою позицію щодо українсько-польського конфлікту, був *Міжнародний комітет для захисту британських, французьких, бельгійських та союзних нафтових інтересів у Галичині* (надалі – Комітет). У назві цієї організації слово “британський” стоїть на першому місці, і це неспроста. Осідком Комітету був Лондон, у його правлінні більшість становили британці, а на чолі стояв директор одного з англійських нафтовидобувних підприємств Чарльз Перкінс³⁶⁴. У зв’язку з тим, що французькі та британські нафтові інтереси у Галичині на цей момент були практично тотожні, перевага англійців у Комітеті не мала принципового значення.

Діяльність цієї організації у 1918–1919 рр. була надзвичайно активною. Від її імені надсилалися листи та звернення до англійського, французького та бельгійського урядів, велися переговори із Foreign Office та польськими властями. З початком ПМК Комітет скерував туди свого представника др. Леона Літвіньського³⁶⁵.

Окрім двох вище названих організацій, до обговорення українсько-польського конфлікту енергійно долучався також *французький комерсант та політик Леон Мужо* (Léon Paul Gabriel Mougeot), доволі впливова у Франції постать. Станом на 1919 р. йому виповнилося 62 роки, з яких рівно половину він

³⁶³ Ibidem.

³⁶⁴ Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. S. 39–40.

³⁶⁵ Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). S. 201.

встиг присвятити політичній кар'єрі. Л. Мужо сповідував ліві політичні погляди, і, як стверджують деякі дослідники, належав до масонського руху³⁶⁶.

Водночас, він був директором щонайменше чотирьох великих компаній, заангажованих у галицькому нафтовому бізнесі. Зокрема, під його керівництвом перебували товариства “Домброва”, “Карпати”, “Поток” і “Ванькова”, сума капіталізації яких становила 30,5 млн. франків³⁶⁷.

Представником інтересів товариства “Карпати” у Галичині був доктор Арнольд Сегаль, виходець із єврейської родини з Болехова. У 1919-1920 рр. на хвилі польського національного відродження він почав публічно ототожнювати себе з польським народом і навіть виклопотав для себе польське громадянство, яке, однак, незабаром змінив на австрійське³⁶⁸. Станом на 1921 р. він був генеральним директором товариства “Домброва”³⁶⁹.

Висловлювання Л. Мужо щодо галицьких нафтових справ є малоінформативні, однак у своїх виступах він неодноразово запевняв, що повністю солідарний із позиціями, на яких стоїть А. Сегаль³⁷⁰.

Усі вищезгадані товариства та компанії послідовно виступали за приєднання Східної Галичини до Польщі. На захист цієї позиції у своїх зверненнях та листах вони наводили наступні аргументи:

1). На думку представників Східного континентального синдикату, “передача навіть частини Східної Галичини так званій “Україні” [...] означатиме абсолютну тотальну руїну нафтової промисловості Галичини”³⁷¹. Цієї ж думки дотримувався Ч. Перкінс: “... намагання поділити Галичину між поляками та русинами було б

³⁶⁶ Mougeot L. Ancien sénateur de la Haute-Marne. *Sénat, un site au service des citoyens*. URL: http://www.senat.fr/senateur-3eme-republique/mougeot_leon0865r3.html (дата звернення: 28. 07. 2017).

³⁶⁷ Pétrole de Galicie, acides citrique et sulfurique, amiante, café, carbure de calcium, celluloid, coton... *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 896. D. 1. Sans feuille*

³⁶⁸ Segal J. Black Gold and Yellow Star Forms of mobility of Galician Jews investing in the oil business. URL: http://www.drohobycz-boryslaw.org/images/attachments/attachments/oil/Black_Gold_and_Yellow_Star-SEGAL.pdf (дата звернення: 28. 07. 2017).

³⁶⁹ Rapports de la mission et des attachés militaires. Mission militaire française en Pologne (1919–1921) *SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 2988. D. 1. Sans feuilles*.

³⁷⁰ Nowa Reforma. Wydanie południowe. 1919. 27 czerwca. Nr 278. S. 2

³⁷¹ Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est. *SHD. DAT. S.S. 20 N. C. 723. D. 1. Sans feuille*.

капітальною помилкою як з господарської, так і з політичної точки зору”³⁷², – стверджував він. Поділ Галичини і справді суперечив інтересам іноземних промисловців у зв’язку з певними географічними особливостями нафтової промисловості регіону. Справа в тому, що найпродуктивніші нафтові свердловини були зосереджені, здебільшого, у Східній Галичині, в той час, як нафтопереробні заводи, здебільшого, знаходилися на заході краю³⁷³. Таким чином, у випадку поділу Галичини між Україною та Польщею виникла б необхідність перевозити нафту, призначену для переробки, через кордон, а, отже, сплачувати мито, що суттєво збільшило б собівартість продукції та зменшило б прибутки підприємців. Французькі та англійські бізнесмени розуміли це, тому виступали проти поділу Галичини.

2). У випадку передачі частини регіону Українській державі “Нафта зі Східної Галичини не зможе протистояти конкуренції бакинської нафти,”³⁷⁴ – стверджував А. Сегаль своєму звіті для нафтового товариства “Карпати” у лютому 1919 р. Дійсно, якщо врахувати зростання собівартості продукції у зв’язку із введенням митних платежів, ця теза могла б виявитися правдивою.

3). Передача Східної Галичини у руки українців означає передачу нафтових промислів у руки німців та австрійців, тобто ворогів Антант³⁷⁵. Цю тезу активно підтримувало як товариство “Карпати”, так і Комітет під керівництвом Ч. Перкінса, а польські політики повторювали її як аргумент у дипломатичних дискусіях.

4). “Робота на нафтових колодязях є спеціалізацією польських робітників “мазурів”. Серед 40.000 робітників немає жодного русина”³⁷⁶, – підкреслювали представники Східного континентального синдикату у своєму листі до А. Віллема. “У випадку поділу [Галичини між Україною і Польщею – Г. Т.] весь

³⁷² Rola nafty w kształtowaniu stosunku państw zachodnich... – S. 51.

³⁷³ Ibidem. – S. 62.

³⁷⁴ Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu ... S. 234.

³⁷⁵ Ibidem;

Rola nafty w kształtowaniu stosunku państw zachodnich... – S. 49.

³⁷⁶ Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est. *SHD*. DAT. S.S. 20 N. C. 723. D. 1. Sans feuille.

цей персонал залишив би Галичину, а нафтова промисловість повністю занепала б”³⁷⁷, – додавав А. Сегаль у одному зі своїх звітів. Щоправда, про причини, які змусили б робітників покинути Галичину, жоден з промисловців не повідомляв. Та й теза про те, що серед працівників копалень не було жодного українця, звучить дуже непереконливо. Досить хоча б ознайомитися із дослідженням В. Пастущина про побут робітників Дрогодицьо-Бориславського басейну, щоб переконатися у протилежному³⁷⁸.

На рівні із французькими комерсантами активну роль в обговоренні галицьких нафтових справ відігравали **французькі урядовці**.

Справа в тому, що у цей період часу весь французький нафтовий бізнес перебував під дуже суворим державним контролем. Цей контроль почав встановлюватися з 1916 р. у зв’язку із неспроможністю французьких імпортерів нафти задовольнити зростаючі потреби ринку. Дефіцит палива, який неодноразово виникав у Франції у зв’язку із кризою імпорту, в умовах війни був дуже загрозливим явищем. Саме тому французький уряд, розуміючи усю серйозність проблеми, намагався взяти під контроль діяльність нафтових компаній, наслідком чого стало утворення у серпні 1918 р. Генерального комісаріату бензину та горючих речовин (Commissariat général aux essences et combustibles, надалі Комісаріат), на чолі якого став сенатор Анрі Беренгер (Henry Bérenger)³⁷⁹. Головним завданням цієї установи було забезпечення країни достатньою кількістю нафтопродуктів, і одним зі способів досягнення цієї мети було збільшення французької нафтової могутності за кордоном

Встановлення урядового контролю за нафтовою промисловістю пояснювалося умовами військового стану, однак, навіть після 1918 р. Комісаріат продовжував діяти і зберіг усі свої повноваження³⁸⁰.

Одним із засобів, який мав допомогти А. Беренгеру виконувати його непросту роботу, було право “здійснювати генеральний контроль над усім

³⁷⁷ Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu ... S. 234.

³⁷⁸ Пастущин В. Быт рабочих Бориславского нефтяного района...

³⁷⁹ Murat D. L'Intervention de l'État dans le secteur pétrolier en France. P. 21.

³⁸⁰ Ibidem.

виготовленням та продажем нафти, бензину і т.д.³⁸¹. Таким чином, усі французькі підприємства, заангажовані у Дрогобицько-Бориславському басейні, були під строгим контролем Комісаріату, котрий, у свою чергу, підпорядковувався Міністерству сільського господарства та постачання³⁸². Відповідно, галицькі нафтові справи стали об'єктом жвавого зацікавлення як з боку Генерального комісаріату бензину та горючих речовин, так і з боку французького уряду.

Так, 12 січня 1919 р. міністр закордонних справ Франції С. Пішон із занепокоєнням писав до Ж. Клемансо: “Голова польського національного комітету звернув мою увагу на ситуацію в Галичині. Українські і русинські відділи, підсилені німецькими елементами, нищать східні частини цієї провінції [...]. Я був би дуже вдячний, якби про цю справу було з якнайбільшою швидкістю поінформовано маршала Фоша. При чому варто зазначити усю вагу цієї справи як з політичної, так і з промислової точки зору, зважаючи на численні нафтові підприємства, які знаходяться в цій місцевості, у яких є заангажовані поважні французькі капітали”³⁸³.

Ще однією причиною, яка змушувала французькі урядові кола звертати увагу на галицьку нафтову промисловість, була діяльність директорів та акціонерів французьких нафтових компаній, які часто займали дуже впливові позиції у паризькому політикумі. Добрим прикладом тут може є постать Л. Мужо, який взимку 1919 р. надіслав меморіал про галицьку нафту ПМК³⁸⁴ та організував для свого представника із Галичини А. Сегалья зустріч з А. Беренгером, під час якої А. Сегаль зміг докладно описати своє бачення галицької проблеми³⁸⁵. Крім нього, у зв'язках із французьким нафтовим бізнесом у Галичині був помічений Ж. Нуланс³⁸⁶, французький сенатор, міністр сільського господарства та постачання Франції у 1919–1920 р. та голова союзницької місії у Польщі в

³⁸¹ Ibidem.

³⁸² Ibidem.

³⁸³ Rola nafty w kształtowaniu stosunku państw zachodnich... S. 28.

³⁸⁴ Nowa Reforma. Wydanie popołudniowe. 1919. 27 czerwca. Nr 278. S. 2.

³⁸⁵ Rola nafty w kształtowaniu stosunku państw zachodnich... S. 134.

³⁸⁶ Kapitały obce w Polsce 1918-1939... S. 73.

лютому-квітні 1919 р.³⁸⁷, а також голова Ради послів Антанти Ж. Камбон, що займав посаду генерального директора нафтового товариства Standard Franco-American³⁸⁸.

Яскравим проявом тісного зв'язку між французькими нафтовими інтересами та урядовою політикою є випадок, що стався на початку 1919 р з делегатом ЗУНР на ПМК В. Панейком. Він, як і решта членів дипломатичної місії УНР, що прямувала до Парижа, змушений був призупинити свою подорож наприкінці січня 1919 р. у Швейцарії, оскільки тамтешнє французьке посольство відмовлялося видати українським дипломатам в'їзні візи. С. Витвицький, який у січні 1919 р. був одним із помічників секретаря закордонних справ ЗУНР Сидора Голубовича³⁸⁹, намагався виклопотати дозвіл на продовження подорожі для представника галицького уряду. З цією метою він провів декілька розмов із "секретарем французького посла"³⁹⁰. Достеменно не відомо, який саме французький посол мається на увазі, але це не так уже й важливо. Співрозмовник С. Витвицького повідомив йому, що В. Панейкові не видавали французької візи через те, що уряд ЗУНР заарештував активи одного із французьких нафтовидобувних підприємств у Галичині³⁹¹. З усього видно, що галицькі урядовці так і не змогли оперативно виправити цю проблему, оскільки В. Панейко перетнув французький кордон щойно наприкінці березня 1919 р. разом із рештою делегатів УНР.

Описана вище ситуація є дуже знаковою, оскільки вона дозволяє усвідомити, наскільки уважно французькі владні кола спостерігали за подіями, що мали місце у галицькому нафтовому регіоні, і наскільки серйозні висновки вони робили із цих подій.

³⁸⁷ Noulens Jean-Baptiste. *Sénat, un site au service des citoyens*. URL: http://www.senat.fr/senateur-Zeme-republique/noulens_jean_baptiste0149r3.html (дата звернення: 05.03.2018)

³⁸⁸ Kapitały obce w Polsce 1918-1939... S. 73.

³⁸⁹ Швед О. Степан Витвицький : громадсько-політична діяльність. С. 34.

³⁹⁰ Листування Президента Української національної ради (02 січня 1919 – 29 вересня 1919). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 5.

³⁹¹ Там само.

Дослідження французької нафтової політики у Галичині було б неповним без вивчення діяльності **французьких військових місій** у цьому регіоні. Особливість їхньої ролі у даній ситуації полягає в тому, що, на відміну від політиків, військові делегати особисто відвідували Східну Галичину, а дехто із них навіть приїжджав у Дрогобицько-Бориславський регіон для докладнішого вивчення тамтешньої обстановки. До того ж, на відміну від французьких комерсантів, військові мали можливість реально впливати на хід подій, наприклад, шляхом проведення переговорів.

Першим французьким представником, який відвідав Східну Галичину після початку українсько-польського конфлікту, був поручник А. Віллем, адресат згадуваного уже листа від представників Східного континентального синдикату.

На підставі досвіду, здобутого під час мандрівки до Львова, А. Віллем написав звіт, у якому підкреслював необхідність передачі нафтового регіону у володіння Польській державі. Аргументи, висловлені ним на підтримку цієї тези, були наступними³⁹²:

- “Франко-польський союз стане найкращим захистом проти агресивної політики Німеччини. У зв’язку з цим будь-яке [територіальне – Г. Т.] збільшення Польщі має сприйматися нами позитивно”³⁹³.

- У випадку французько-німецького конфлікту Польща однозначно стане на сторону Франції, але Німеччина з легкістю заблокує їй вихід до моря, і, в результаті, бориславська нафта буде необхідна Польщі для забезпечення її енергетичних потреб.

- Нафтоносні території у майбутньому стануть “джерелом численних концесій, якими зможуть скористатися французькі капітали”³⁹⁴.

- Підтримуючи польські інтереси у Східній Галичині, Франція завоює симпатію польського народу, що є дуже важливим, бо у Польщі багато хто ставиться до французів доволі скептично.

³⁹² Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est. *SHD*. DAT. S.S. 20 N. C. 723. D. 1. Sans feuille.

³⁹³ Ibidem.

³⁹⁴ Ibidem.

Наступним французьким представником, який відвідав Галичину, став генерал Ж. Бартелемі. Місія під його головуванням прибула до Львова 24 січня 1919 р. і залишалася у місті до 12 лютого. Вдруге Ж. Бартелемі приїхав до Львова 18 лютого, на чолі нової місії, маючи на меті встановлення перемир'я між польськими та українськими військами³⁹⁵.

Як видно архівних документів, Ж. Бартелемі жваво цікавився галицькими нафтовими справами. У листі від 3 лютого цей генерал писав до головнокомандувача Французької Східної армії: “Є ймовірність, що український та польський уряди приймуть нашу місію та полковника Вейда за арбітрів для встановлення [...] демаркаційної лінії. Тоді ми зробимо все, що буде в наших силах, для того, щоб вона [лінія – Г. Т.] проходила за 15–20 кілометрів на схід від Львова, залишаючи полякам згадані нафтові колодязі. Нам здається що така ситуація [...] буде їй [Польщі – Г. Т.] зручна і дозволить їй зразу ж організувати фронт проти більшовиків у віленському напрямку”³⁹⁶.

Теза, висловлена Ж. Бартелемі, є особливо цікавою для даного дослідження, оскільки у ній ідеться про прямий зв'язок між галицькою нафтою та боротьбою із наступом більшовиків. Із написаного випливає, що від того, чи володітиме Польща Бориславом, певною мірою залежатиме успішність виконання нею ролі “передмур'я Європи”, тобто боротьби проти більшовицького наступу на захід.

Для тогочасних польських дипломатів та політиків текст цього листа, звісно ж, залишався таємницею, і у їхньому середовищі на початку лютого 1919 р., навпаки, побутувала думка, що Ж. Бартелемі, зважаючи на значні військові успіхи українців, може виступити на підтримку якогось альтернативного, не вигідного для Польщі варіанту вирішення галицької проблеми.

І дійсно, у середовищі іноземних делегатів набула популярності ідея нейтралізації галицьких нафтоносних територій. На цій позиції стояв, зокрема,

³⁹⁵ Тичка Г.-М. Місія Жозефа Бартелемі у польській громадській думці. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 12. С. 123.

³⁹⁶ Autriche, Tchecoslovaquie, Pologne, Bulgarie, Roumanie, Grèce et Albanie: renseignements politiques et divers. *SHD. DAT. S.S. 20 N. C. 529. D. 1. Sans feuille.*

британський делегат у Галичині Г. Вейд, з яким Ж. Бартелемі, як уже згадувалося, обіцяв співпрацювати у проведенні українсько-польських переговорів.³⁹⁷

У січні 1919 р. член місії Ж. Бартелемі майор Фордхам розробив проект нейтралізації Дрогобицько-Бориславського басейну³⁹⁸. Ідея нейтралізації полягала у тому, щоб домогтися підписання перемир'я, в рамках якого як українська, так і польська армія повинна була б відступити на декілька десятків кілометрів від демаркаційної лінії, утворюючи, таким чином, нейтральну смугу. Управління територіями і, зокрема, нафтовими підприємствами, які знаходилися у цій нейтральній смузі, мало б перейти до країн Антанти. Планувалося створити спеціальне товариство із садибою в Парижі, під управлінням якого перебували б усі нафтові активи регіону. Гроші, виручені із цього бізнесу, мали б розподілятися між країнами Антанти в якості репарацій від Німеччини та Австрії³⁹⁹. Ясна річ, до польської казни із цих коштів не доходило б ні копійки. Саме тому польські дипломати та політики енергійно протестували проти плану нейтралізації та висунули альтернативний варіант вирішення долі нафтоносного регіону. Польська сторона запропонувала Ж. Бартелемі проект угоди, яка передбачала передачу Дрогобицько-Бориславського басейну під владу Польщі з подальшим виділенням українській стороні певної кількості нафтопродуктів в обмін на українські товари.

Очевидно, Ж. Бартелемі зацікавився цим проектом, бо незабаром до Борислава вирушив член місії майор М. Вікер завданням якого було дослідження та оцінка стану нафтовидобувної промисловості у регіоні⁴⁰⁰. Як вдалося з'ясувати, М. Вікер був тісно пов'язаний з французькими промисловими колами, і станом на 1921 р. виконував обов'язки представника компанії "Groupement des industriels Français en Pologne"⁴⁰¹, тож рішення Ж. Бартелемі відправити його у Борислав було, скоріш за все, не випадковим. На початку березня 1919 р. майор М. Вікер

³⁹⁷ Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu ... S. 229

³⁹⁸ Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. S. 42.

³⁹⁹ Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu...S. 263–264.

⁴⁰⁰ Ibidem. S. 255

⁴⁰¹ Kapitały obce w Polsce 1918-1939... S. 75

подав докладний звіт⁴⁰², у якому описав не лише стан нафтовидобувних підприємств, а й можливості ЗУНР та УНР по експорту продовольства та інших продуктів, які, згідно з договором, мали б обмінюватися на нафту. Він дійшов висновку, що ЗУНР на даний час спроможна експортувати лише курячі яйця та картоплю⁴⁰³, тобто у випадку, якби умова про обмін нафти на товари була підписана, українцям було б важко виділити необхідну кількість продукції для обміну.

Щодо ситуації у Дрогобицько-Бориславському басейні, то майор М. Вікер описав її досить безсторонньо. Він спростував чутки про масові погроми, які начебто відбулися там після приходу до влади українців: “Загальний стан нафтового регіону видався мені абсолютно нормальним. Панує порядок. [...] І я не відзначив жодного інциденту, який дозволив би мені думати, що яка-небудь частина населення зазнає переслідувань”⁴⁰⁴. Крім того, він спростував інформацію про те, що нібито з моменту окупації Борислава українцями видобуток нафти майже повністю припинився. Як зазначено у звіті, “існуючі колодязі мають приблизно таку ж продуктивність, як і перед українською окупацією”⁴⁰⁵. Головною проблемою нафтового бізнесу в Галичині, на думку М. Вікера, була транспортна криза, що розвинулася на території ЗУНР. Видобуту нафту та виготовлену із неї продукцію неможливо було експортувати у колишніх масштабах, тож нафтопереробні заводи суттєво скоротили своє виробництво, а нафтовидобувні підприємства працювали виключно на заповнення нафтосховищ⁴⁰⁶.

Попри те, що текст звіту М. Вікера датований 4 березня, його зміст, скоріше за все, був відомий членам місії Ж. Бартелемі ще у лютому 1919 р. і використовувався при розробці положень проекту українсько-польської угоди щодо нафти, яка мала стати додатком до договору про встановлення українсько-

⁴⁰² Galicie Orientale (novembre 1918 –avril 1919). *AMAE S. Europe 1918–1929*. Vol. 83. F. 85–90.

⁴⁰³ Ibidem. F. 89.

⁴⁰⁴ Ibidem. F. 85.

⁴⁰⁵ Ibidem. F. 85.

⁴⁰⁶ Ibidem. F. 85–86.

польського перемир'я, запропонованого воюючим сторонам місією Ж. Бартелемі 28 лютого 1919 р.

“Додатковий договір щодо нафти” складався із 5 пунктів⁴⁰⁷. Суть цієї умови полягала у тому, що польський уряд, під владу якого на час перемир'я мав перейти нафтоносний регіон, повинен був продавати Українській державі певну кількість нафти чи її продуктів. Ця кількість мала бути пізніше визначена спеціальною союзницькою комісією та вписана у текст “Додаткового договору щодо нафти”. Тобто у момент представлення цього документу українській стороні у пункті, в котрому мала бути вказана кількість цистерн з нафтопродуктами, стояв пропуск. За ці поставки українська сторона мала б платити товарами або грошима, на власний розсуд. Як бачимо, висновок майора М. Вікера про експортні можливості УНР та ЗУНР у тексті цього договору був сповна врахований.

Як відомо, українці відхилили запропонований їм проект перемир'я, тож українсько-польський нафтовий договір так і залишився мертвою буквою. Не в останню чергу ця відмова була пов'язана із першорядним значенням нафтових родовищ для економіки ЗУНР. Як підкреслював проф. С. Макарчук, галицький уряд отримував зброю із Чехословаччини саме в обмін на нафту⁴⁰⁸. Генерал П. Омелянович-Павленко називав Дрогобицько-Бориславський басейн “одиноким скарбом в розпорядженні уряду”⁴⁰⁹.

В подальшому Ж. Бартелемі підкреслено негативно відгукувався про українців, стверджуючи, зокрема, що “теперішній український уряд Східної Галичини не може забезпечити функціонування залізниць, копалень, ані навіть адміністрації усіх громад без польської допомоги”⁴¹⁰.

⁴⁰⁷ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 80.

⁴⁰⁸ Макарчук С. Українська Республіка галичан. Львів: Світ, 1997. С. 110.

⁴⁰⁹ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / упоряд.: М. Ковальчук. Київ: Темпора, 2007. С. 132.

⁴¹⁰ Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Appréciation de la Commission franco-anglaise de générale Barthélemyet du colonel Smyth au sujet de la Galicie Orientale. C. 1.

У березні-квітні 1919 р. у Галичині побувала ще одна французька делегація, і на цей раз головним її завданням було дослідження суто нафтових справ. Це посольство підпорядковувалося військово-політичній місії Антанти, що на той час перебувала у Варшаві, на чолі якої стояв французький дипломат Ж. Нуланс.

Про діяльність цієї делегації докладно розповів згадуваний уже А. Сегаль: “До складу [...] військової місії увійшов, серед інших, також французький лейтенант запасу Поль Сімон [Paul Simon – Г. Т.], секретар одного з наших товариств у Парижі. Пан Сімон повернувся з Польщі у другій половині цього [1919 – Г. Т.] року. Під час свого перебування в Галичині пан Сімон відвідав також Битків та Станіславів, які на той час були зайняті українцями. Під час свого перебування в Станіславі пан Сімон налагодив тісні взаємини з українським урядом, а повернувшись до Парижа, розпочав у нашій групі активну агітацію на підтримку українських інтересів у Східній Галичині”⁴¹¹.

Далі А. Сегаль зазначив, що останнім часом не бував у Парижі, тож нічого не знає про результати агітації П. Сімона та про його подальшу діяльність.

Із повідомлення, надрукованого у номері “Кур’єра Варшавського” від 17 березня 1919 р., можна довідатися, що, окрім П. Сімона, до складу місії входили також Анрі Дюпон (Henry Dupont) та Кльод Дюкльо (Claude Duclos)⁴¹². Останній був представником французького нафтового товариства “Ліманова”, а станом на 1921 р. його головою⁴¹³. Докладнішої інформації про діяльність цієї місії поки що не вдалося відшукати.

15 березня 1919 р. до Львова скерували ще одного французького військового делегата, полковника Е. де Ренті⁴¹⁴ (див. Додаток Б. 3). Спочатку він був членом військово-політичної місії Антанти, яку очолював Ж. Нуланс, а згодом його перепідпорядкували ПФВМ, котра прибула до Варшави 12 квітня 1919 р. і замінила собою місію Ж. Нуланса. Е. де Ренті став її постійним представником у

⁴¹¹ Rola nafty w kształtowaniu stosunku państw zachodnich...S. 135.

⁴¹² Kurjer Warszawski. Wydanie porane. 1919. 17 marca. Nr 76. S. 2

⁴¹³ Bulletins et comptes rendus de renseignements, notes et rapports de la mission militaire française. SHD. DAT. S.S. 6 N. C. 212. D. 1. Sans feuille.

⁴¹⁴ Ernest de Renty. SHD. DAT. S.S. GR 6 YE. Cote. 25879. Sans feuille.

Львові. Щоправда, до міста він прибув щойно 7 квітня, тобто майже місяць після свого офіційного призначення.⁴¹⁵ На своїй посаді Е. де Ренті залишався три роки, аж поки у серпні 1921 р. не був скерований у Верхню Сілезію⁴¹⁶.

Е. де Ренті уважно слідкував за подіями, що відбувалися у галицькій нафтовій промисловості. Так, 26 березня 1919 р., майже зразу після свого призначення, він звітував генералу А. Нісселю, що відправив у Долину та Борислав трьох французьких офіцерів⁴¹⁷. Можливо, малася на увазі місія П. Сімона, однак доказів цього поки що немає. У 1921 р. Е. де Ренті повідомляв французьке військове командування про зміни, що відбувалися у керівництві французьких підприємств, звертаючи увагу на небезпеку поширення німецьких впливів у нафтовій промисловості Галичини та пропонуючи варіанти вирішення цієї проблеми⁴¹⁸.

Отож, дослідивши ставлення французьких промисловців, політиків та військових до питання державної приналежності нафтоносних регіонів Галичини, ми можемо із впевненістю ствердити, що переважна більшість із них виступала за приєднання цих територій до Польщі.

Але це не завжди означало приєднання до Польської держави також решти територій Галичини. Тенденція до відокремлення нафтоносних територій від галицького регіону добре простежується в описаній вище діяльності французьких військових делегатів. Нижче ці концепції та причини їхньої появи будуть розглянуті докладніше.

Перш за все, варто зазначити, що розповсюдженню подібних ідей сприяли географічні особливості нафтоносних територій. Значну роль тут відігравав факт, що Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн знаходився у регіоні, географічно близькому до польського етнічного ареалу. Крім того, там працювало багато переселенців-мазурів. У зв'язку з цим можна було з легкістю поставити під

⁴¹⁵ *Kurier Lwowski*. 1919. 8 kwietnia. Rok XXXVII. Nr 98. S. 4.

⁴¹⁶ *Le Temps*. 1921. 29 aout. № 21940. P. 1.

⁴¹⁷ Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. *SHD*. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. Doc. № 117. F. 1.

⁴¹⁸ *Rapports de la mission et des attachés militaires*. Mission militaire française en Pologne (1919–1921) *SHD*. DAT. S.S. 7 N. C. 2988. D. 1. Sans feuilles.

сумнів належність цієї території до східної, себто української частини Галичини. Саме до цього засобу французькі військові та дипломати вдавалися тоді, коли поразка польських військ у Галичині здавалася особливо реалістичною.

Одним із перших проявів подібної політики стали тези, висловлені А. Віллемом у звіті, написаному ним після візиту до Галичини у листопаді-грудні 1918 р.⁴¹⁹ Як уже згадувалося вище, цей офіцер підтримував ідею передачі нафтоносних регіонів під владу Польщі, оскільки бачив у цьому певну вигоду для Франції. Однак, у період написання звіту, а саме на початку 1919 р. позиції УГА на фронті були напрочуд сильними, тому про включення усєї Східної Галичини до складу Польщі не могло бути й мови. Найоптимальнішим варіантом розв'язання конфлікту на той час вважався поділ регіону між українською та польською сторонами. Тож у своєму звіті А. Віллем, фактично, обґрунтовував власне бачення принципів цього поділу.

Його позиція базувалася на “теорії рівноваги” польського етнографа Яна Чекановського. Суть цієї теорії полягала в тому, щоб “залишити на півдні і заході стільки ж українців, скільки поляків на півночі і сході”⁴²⁰. Згідно з розрахунками Я. Чекановського, як Львів, так і Дрогобицько-Бориславський басейн, знаходилися на польській стороні лінії розмежування. “Отож, виходить, що рішення [запропоноване – Г. Т.] професором Чекановським, [...] найкраще відповідає французьким інтересам,”⁴²¹ – підсумовував А. Віллем у своєму звіті.

Наступною спробою відокремити Дрогобицько-Бориславський регіон від українських територій Східної Галичини була лінія Ж. Бартелемі, яка передбачала передачу Львова та нафтоносного регіону полякам, незважаючи на те, що лінія фронту на той час була куди сприятливішою для українців. Як уже згадувалося вище, генерал Ж. Бартелемі обґрунтовував рішення передати Львів та нафтоносні території під владу Варшави необхідністю створення сильної Польщі, яка могла б ефективно протистояти більшовицькому наступу на захід.

⁴¹⁹ Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est. *SHD*. DAT. S.S. 20 N. C. 723. D. 1. Sans feuille..

⁴²⁰ Ibidem.

⁴²¹ Ibidem.

У червні 1919 р. Найвища Рада Антанти надала польським військам право на окупацію Східної Галичини. Але перед прийняттям такого важливого рішення вона попросила Комісію польських справ під керівництвом Ж Камбона проаналізувати ситуацію та запропонувати усі можливі варіанти її розв'язання. 16 червня комісія представила свій звіт, у якому запропонувала зразу чотири способи розв'язання українсько-польського конфлікту: Східна Галичина могла стати незалежною державою, автономною територією під мандатним управлінням або територією з тимчасовим режимом з подальшим проведенням плебісциту. Розглядався також варіант приєднатися цього регіону до складу Польщі. Для розмежування Польщі та Східної Галичини було розроблено дві демаркаційної лінії: лінію А та лінію Б. Перша із них проходила на захід від Львова та нафтового басейну, а друга – на схід. Таким чином, лінія А залишала Львів та Борислав у складі Східної Галичини, а лінія Б включала їх до складу Польщі. Отож, у випадку приєднання Галичини до Польської держави рекомендувалося використати лінію А, а у всіх інших варіантах – лінію Б. Таким чином, яка б доля не спіткала Східну Галичину, нафтовий басейн мав би залишатися у складі Польщі⁴²².

Нагадаємо, що саме в цей період часу, в середині червня 1919 р. у Галичині якраз тривала Чортківська офензива УГА, тобто знову з'явилася реальна ймовірність того, що українці витіснять польську армію за р. Сян.

В подальшому, після того, як польські війська окупували Галичину аж по р. Збруч, і про повернення УГА уже ніхто всерйоз не згадував, ідея відокремлення Дрогобицько-Бориславського басейну від Східної Галичини втратила свою актуальність. Однак, боротьба за нафтоносні території продовжувалася, тепер уже на дипломатичній арені.

Вивчення польсько-французьких нафтових взаємин у 1919–1923 рр. необхідно розпочати із дослідження розмірів французьких капіталів, заангажованих у Дрогобицько-Бориславському нафтовому басейні, адже

⁴²² Wandycz P. France and her Eastern allies 1919–1925... P. 114.

збільшення французької участі у цьому бізнесі призводило до зростання ролі економічних факторів у французькій політиці щодо Східної Галичини.

Перш за все, необхідно зазначити, що точний підрахунок кількості французьких капіталів, вкладених у галицьку нафтову промисловість, пов'язаний з певними труднощами. Причинами цього є значна мобільність нафтових акцій та заплутана структура акціонерних компаній, у зв'язку з чим різні джерела подають різні відсоткові співвідношення французького капіталу у Східній Галичині. Загалом вважається, що наприкінці війни, у 1918 р. французькі капітали у Галичині оцінювали у 44 800 000 франків⁴²³.

Впродовж наступних трьох років французькі компанії здійснили масштабну експансію у галицькому нафтовому бізнесі. У 1921 р. їхні капітали у цьому регіоні оцінювалися приблизно у 1 млрд. франків⁴²⁴. Саме у цей час французькі промисловці опанували близько 50% галицьких нафтовидобувних підприємств та 75% нафтопереробних заводів⁴²⁵. Таким чином, французькі компанії стали, фактично, монополістами у польській нафтовидобувній галузі.

Збільшення кількості французьких капіталів у Східній Галичині відбувалося, здебільшого, за рахунок скуповування активів німецьких промисловців, які масово виставляли їх на продаж⁴²⁶. Справа в тому що згідно з 306 статтею Версальського мирного договору, передбачалося, що ті промислові активи, які були здобуті німецькими промисловцями впродовж Першої світової війни, мають бути повернуті особам, що володіли ними до 1 серпня 1914 р.⁴²⁷ Крім того, стаття 92 цього ж документу дозволяла Польщі провести “ліквідацію власності німецьких громадян” з подальшою компенсацією її вартості⁴²⁸. Під час написання тексту Сен-Жерменського договору також ішла мова про конфіскацію австрійського майна за межами Австрії, однак у фінальну редакцію документу

⁴²³ Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. S. 38.

⁴²⁴ Mihout M. Les capitaux nordistes... P. 436.

⁴²⁵ Ibidem.

⁴²⁶ Kapitały obce w Polsce 1918-1939... S. 72.

⁴²⁷ The Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany P. 633.

⁴²⁸ Ibidem. P. 228.

цей пункт так і не увійшов⁴²⁹. Подібні тенденції не на жарт лякали німецьких та австрійських промисловців, які боялися зазнати збитків, тож масово виставляли на продаж свою власність, а іноземні компанії, здебільшого французькі, голландські або швейцарські, охоче скуповували їхні активи⁴³⁰.

Із цією ситуацією пов'язана ще одна причина зацікавленості Франції у приєднанні Східної Галичини до Польщі, описана С. Закс у одній із її статей.⁴³¹ Справа в тому, що британські підприємці, які до Першої світової війни володіли близько 16%⁴³² галицької нафтової промисловості, впродовж чотирьох воєнних років втратили значну частину своїх активів. Австрійська влада, здебільшого, доводила їх до банкрутства або примусово конфісковувала майно через суд. У зв'язку з цим британські нафтові компанії вимагали від Варшавського уряду провести реституцію майна так, як це було написано у Версальському договорі.

У свою чергу, польські політики не були зацікавлені у такій транзакції, оскільки вона могла надовго паралізувати польську нафтову промисловість, яка служила основним джерелом доходу Польської держави. Крім того, впродовж ПМК Велика Британія була зятим противником польських територіальних домагань, у зв'язку з чим Варшава не бачила причин іти назустріч англійцям. Тим часом французькі підприємці, як уже згадувалося, викупили значну частину німецьких та австрійських нафтових активів у Східній Галичині.

Ясна річ, англійська сторона залишилася незадоволеною, чим спробували скористатися представники ЗУНР. У 1920 р. вони проводили активні переговори з британськими політиками та промисловцями, обіцяючи у випадку проголошення самостійної Галицької держави надати англійським компаніям значні нафтові концесії у цьому регіоні⁴³³. Є. Петрушевич також проводив перемовини із американськими нафтовим представниками⁴³⁴.

⁴²⁹ Treaty of peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919). – Pt. 92.

⁴³⁰ Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. S. 51; Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego. T. 2: 1919–1921. S. 277.

⁴³¹ Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. S. 48–51.

⁴³² Mihout M. Les capitaux nordistes... P. 436.

⁴³³ Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. S. 54;

Отож, французька нафтова монополія у Східній Галичині могла існувати та розвиватися лише під патронатом Польської держави. Передача Галичини у володіння українцям могла призвести до радикальної перебудови нафтового ринку на користь британців та американців, що робило Францію противником будь-яких змін у статусі регіону.

Як відомо, до Першої світової війни основними гравцями у світовому нафтовому бізнесі були Сполучені Штати та Велика Британія. На початку 1920-их рр. Франція вирішила надолужити згаяне, наростивши власні нафтові активи. Однак, це виявилось зовсім непростим завданням, оскільки на території Франції та її колоній не було значних покладів нафти, а у світі уже не залишилося територій, вільних для колонізації, на яких можна було б знайти великі нафтові родовища. Для того, щоб здобути вплив на уже розвідані нафтоносні регіони, необхідно було змагатися із великими американськими та британськими компаніями, які дуже неохоче поступалися своїми позиціями.

Про вплив франко-британського протистояння за нафтові родовища на долю Східної Галичини у своїх спогадах згадував о. Й. Жан, який разом з представниками уряду ЗУНР перебував у Парижі у березня 1923 р. Він, зокрема, наводить слова італійського посла Авезано Романо, який висловився про рішення Ради Амбасадорів Антанти від 14 березня 1923 р. так: “Ви, українці, є жертвою теперішніх часів. Англія матиме вільну руку в нафтових справах у Мусулі і Ірані, Франція одержить галицьку нафту”⁴³⁵.

Ще одним дуже важливим аспектом французьких нафтових інтересів у Східній Галичині було питання безпеки. Перша світова війна стала, фактично, першим світовим конфліктом, у якому вирішальну роль відіграли машини, що працювали на бензинових двигунах. Було очевидно, що майбутні військові конфлікти не відбудуться без танків, авіації та підводних човнів. Однак, для

Доручення Диктатора ЗУНР та матеріали щодо їх виконання за 1920–1923 роки. *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 2.

⁴³⁴ Листування Президента Української національної ради... (14 січня 1920–30 липня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 63 Арк. 10.

⁴³⁵ Жан Й. Моє служіння Україні. С. 213–214.

запуску цих машин необхідні великі запаси пального. Таким чином, інтереси Франції полягали у тому, щоб забезпечити собі безперервні поставки достатньої кількості нафти, в тому числі нафти Галицької, і, з другого боку, обмежити можливість Німеччини та Австрії закуповувати значні об'єм цієї сировини без відома країн Антанти.

Східна Галичина, в силу свого географічного розташування, поставляла нафту здебільшого до Центральної та Східної Європи, в тому числі до Австрії та Німеччини (відповідно 41,5% та 23,8% нафтопродуктів, проданих у 1920 р.)⁴³⁶. Щоправда, вона була далеко не єдиним поставником енергоносіїв на німецький ринок. Із нафтопродуктів, закуплених Німеччиною у листопаді-грудні 1921 р. зі Східної Галичини походило лише 58,2% нафти-сирцю, 26,4% бензину та 41,5% парафіну⁴³⁷. Решту було отримано за рахунок імпорту з Румунії та США.

Попри це, бориславська нафта мала для Німеччини велике стратегічне значення. Справа в тому, що американські нафтопродукти поставлялася у Німеччину морським шляхом і її кількість перебувала під строгим контролем держав Антанти, натомість нафта зі Східної Галичини надходила залізницею. Як стверджував голова Польсько-французької військової місії (далі – ПФВМ) генерал А. Ніссель у листі до французького міністра війни у лютому 1921 р., залізничні поставки підлягали менш суворому контролю, і, при потребі, цим шляхом можна було провезти додаткову необліковану кількість нафтопродуктів⁴³⁸. Таким чином, існували побоювання, що саме з допомогою галицьких поставок Німеччина зможе таємно накопичити запаси нафти, необхідні для нової війни. Саме тому для Франції було так важливо тримати під контролем Дрогобицько-Бориславський басейн та транспортні поставки, які здійснювалися звідти за кордон.

Налагодження такого контролю було, однак, непростим завданням. Переслідуючи власні економічні інтереси, французькі нафтові компанії часто

⁴³⁶ Skierski St. Nafta w polityce gospodarczej Polski. S. 250.

⁴³⁷ Ibidem.

⁴³⁸ Rapports de la mission et des attachés militaires. Mission militaire française en Pologne. *SHD*. DAT. S. 7N. C. 2988. D. 1. Sans feuille.

укладали фіктивні угоди з німецькими промисловцями, яким країни Антанти перешкоджали вести бізнес. “Чи не служать не раз французи лише прикриттям для німців?”⁴³⁹ – запитував у своєму рефераті, датованому 1921 р., В. Ольшевіч, начальник економічного відділу МЗС Польщі. Французький уряд та посольство у Варшаві знало про цю проблему та прискіпливо перевіряло усі компанії та угоди, які вони укладали, однак, як з жалем констатував В. Ольшевіч, “вони не завжди знають правду”⁴⁴⁰.

Активну участь у відстежуванні незаконних французько-німецьких економічних взаємин у галицькому нафтовому бізнесі брали не лише представники французької цивільної влади, а й члени ПФВМ у Варшаві. Її голова, генерала А. Ніссель, на початку 1921 р. надіслав до французького Міністерства війни декілька листів, у яких з великим занепокоєнням звертав увагу свого начальства на зміну власника декількох французьких компаній, зокрема, товариства “Домброва”, котре об’єдналося із нещодавно створеним швейцарським нафтовим трестом, пов’язаним із німецькими промисловими групами⁴⁴¹. Подібна ситуація склалася також із товариством “Premier Oil” і були побоювання щодо майбутнього компаній “Silva Plana” і “Polska nafta”, з якими “Premier Oil” планував провести злиття⁴⁴². “У таких умовах мета, якої домагалася Німеччина, буде досягнутою: ринок польської нафти буде майже повністю під її контролем, і необхідна зброя буде відновлена ще міцнішою, ніж у 1914 р.”⁴⁴³, – писав А. Ніссель. У своїх листах він раз-по-раз наголошував, що, попри комерційний характер нафтових справ, він, як військовий, зобов’язаний за ними стежити, оскільки нафтовий бізнес Галичини має для Франції виключне стратегічне значення.

⁴³⁹ Kapitały obce w Polsce 1918-1939... S. 73.

⁴⁴⁰ Ibidem.

⁴⁴¹ Bulletins et comptes rendus de renseignements, notes et rapports de la mission militaire française. SHD. DAT. S.S. 6 N. C. 212. D. 1. Sans feuille.

⁴⁴² Ibidem.

⁴⁴³ Ibidem.

“Зрада Домброви”⁴⁴⁴, а саме така назва закріпилася за подіями, описаними А. Нісселем, набула серед французької громадськості неабиякого розголосу. В скорому часі скандальна угода із швейцарським трестом була розірвана, про що оголосило не лише керівництво компанії, а й французьке МЗС⁴⁴⁵.

Це рішення, однак, не розв’язало проблеми, яка призвела до описаного інциденту, і причина якої крилася у тогочасній польській нафтовій політиці. Попри те, що варшавський уряд мав великі політичні і військові зобов’язання перед Францією, він здійснював цілий ряд заходів для посилення польських нафтових компаній, що негативно відображалось на становищі іноземного капіталу. Крім того, сувора політика французького уряду у нафтовому секторі створювала тамтешнім підприємцям додаткові труднощі, тож вони почали шукати можливості укрупнити свій капітал, щоб, таким чином, забезпечити собі подальше існування. Ці тенденції не на жарт непокоїли паризькі урядові кола та спонукали їх до інтенсифікації польсько-французьких переговорів щодо укладення нафтового договору.

У 1922 р. підписання польсько-французької нафтової угоди нарешті відбулося. Переваги, які, згідно з цим договором, отримували французькі нафтові компанії, були безпрецедентними. Угода викликала різку критику з боку польських промислових кіл, оскільки французькі підприємці отримували такі права, про які не сміла мріяти жодна польська компанія⁴⁴⁶.

Так, нафтовий договір передбачав для французьких нафтових підприємств, перелік яких мав бути наперед узгоджений французьким та польським урядами, право на вільний ввіз та вивіз з території Польщі нафти та її продуктів, цистерн та іншого рухомого складу, а також валюти у довільних кількостях⁴⁴⁷.

Нафтовий договір, фактично, був компенсацією за поступки, які Франція пообіцяла зробити Польщі в рамках військової та політичної конвенції,

⁴⁴⁴ Mihout M. Les capitaux nordistes... P. 433–434.

⁴⁴⁵ Ibidem.

⁴⁴⁶ Rosenberg M. Międzynarodowa polityka naftowa. Dąbrowa: Nakładem “Przeglądu Górniczo-Hutniczego” w Dąbrowie Górniczej, 1925.S. 15.

⁴⁴⁷ Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1923. 22 października. Nr. 106. S. 1261–1264.

підписаних ще в лютому 1921 р. Згідно з твердженням В. Ольшевіча, “французький уряд узалежнював надання фінансової допомоги та підписання торгівельної та білатеральної угоди від прийняття [Польщею – Г. Т.] вимог [французьких Г. Т.] нафтовиків”⁴⁴⁸, тобто від підписання нафтової угоди.

Нафтова угода укладалася терміном щонайменше на 10 років.⁴⁴⁹ На цей факт необхідно звернути особливу увагу, оскільки на момент підписання договору статус Східної Галичини ще не був остаточно визначеним, тож якби рішення Ради Амбасадорів виявилось несприятливим для Польщі, то польсько-французький нафтовий договір моментально втратив би усе своє значення. Звісно, у Західній Галичині, яка вважалася інтегральною частиною Польщі, також існували нафтові підприємства, але це були здебільшого нафтопереробні заводи, основною сировиною для яких служила бориславська нафта. Близько 90% галицької нафти видобувалася саме в районі Борислава.

Таким чином, якщо французький уряд витратив стільки часу та зусиль на розробку та підписання нафтової угоди з Польщею, перші переговори щодо якої розпочалися ще 1919 р.⁴⁵⁰, і якщо ця угода мала діяти впродовж десяти років, а то й довше, то це означає, що французькі урядовці були впевнені в тому, що Східна Галичина залишиться у складі Польської держави на довгий час. Можна також однозначно ствердити, що ця певність ґрунтувалася на здатності французького уряду контролювати процес визначення статусу Східної Галичини.

Ще одним дуже цікавим аспектом в історії польсько-французького нафтового договору є двосторонні переговори, що розпочалися у липні 1920 р. і про які під час свого виступу у французькій Палаті депутатів у лютому 1923 р. розповів Люсьєн Лямуре, член депутатської комісії з питань торгівлі та промисловості .

Липень 1920 р. – це період дуже важкий для Польщі. Армія перебувала у перманентній дефензиві, Ю. Пілсудський гарячково шукав способу укласти

⁴⁴⁸ Kapitały obce w Polsce 1918-1939... S. 73.

⁴⁴⁹ Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1923. 22 października. Nr. 106. S. 1264.

⁴⁵⁰ 1920: situation générale et militaire du pays; les Allemands espèrent l'écrasement de la Pologne Chambre des Députés... *SHD*. DAT. S.S. 7 N. C. 3022. D. 4. Sans feuille.

перемир'я з більшовиками хоча б на тиждень⁴⁵¹. Це був, мабуть, не найкращий момент для початку переговорів про розподіл сфер впливу у Галичині – території, яка могла із дня на день стати жертвою більшовицького наступу. Якщо такі переговори все-таки велися, то це означає, що французький уряд був певний того, що їх проведення не буде даремним, тобто що Галичина залишиться таки у складі Польщі. І дійсно, Польща отримала від Франції значну військову допомогу. Зокрема, французьким офіцерам, що входили до складу ПФВМ, було надано дозвіл на вступ до польського війська, у лавах якого вони активно боролися з більшовиками, за що згодом отримали численні військові нагороди⁴⁵².

Таким чином, зважаючи на значні економічні інтереси у Польщі, зокрема інтереси нафтові, Франція була змушена допомагати Польщі у всякій, навіть найскладнішій ситуації.

У січні 1921 р. у газеті “Український прапор” з’явилася стаття невідомого автора під назвою “Франція і природні багатства Східної Галичини”. У ній йшла мова про кредит, який Франція нібито має намір надати Польщі взамін за пільгові умови експлуатації галицьких надр. Мова йшла не лише про нафту, а й про сіль, ліси та залізницю. “Поляки тим способом, як сказано, вбивають дві мухи нараз: дістають фінансову поміч, якої їм ніхто не хоче дати і не дасть, а крім того ще тісніше привязують Францію до візка своєї безглуздої і безоглядної імперіялістичної політики.”⁴⁵³ – робить висновок автор статті. Ця схема “убивання двох мух”, однозначно, була застосована і під час нафтових переговорів у 1920 та 1921–22 рр.

Правова колізія тут полягає у тому, що станом на 1919 р., як, зрештою, і у 1922 р., Східна Галичина не була польською територією, і Польща не мала права розпоряджатися її природними багатствами, тим більше розплачуватися за кредити, військову чи політичну допомогу.

⁴⁵¹ Grabski W. Wspomnienia ze Spa / wstęp i przypisy opracował Stanisław Kirkor. Londyn: Drukiem oficyny poetów i malarzy, 1975. S. 15.

⁴⁵² Dziennik personalny Ministerstwa spraw wojskowych. 1922. 26 stycznia. Rok III Nr 1. S. 11–12.

⁴⁵³ Український прапор. 1921. 6 січня. Рік III. Ч. 1. С. 2.

У цій ситуації дуже добрим прикладом може стати ситуація, що склалася довкола галицьких лісових масивів. Влітку 1922 р. Франція погодилася надати Польщі кредит у розмірі 100 млн. франків⁴⁵⁴. Французький уряд бажав отримати від Варшави гарантію повернення коштів. Польська сторона запропонувала використати в якості гарантії ліси, розташовані у Східній Галичині.⁴⁵⁵ Французькі представники оголосили, що вони не можуть погодитися на таку заставу у зв'язку з тим, що “дехто з наших союзників може підняти питання, чи ми маємо право приймати заставу, яку польський уряд встановив на території, яка йому юридично не належить”⁴⁵⁶. Насамкінець голова політичного відділу МЗС Франції пообіцяв, що учасники наради, у присутності яких прозвучала пропозиція стосовно застави галицьких лісів, збережуть цю інформацію в таємниці⁴⁵⁷.

Як бачимо, з одного боку, Польщі було відмовлено у праві використати галицькі ліси для застави за французький кредит, а, з другого боку, галицька нафта безперешкодно використовувалася для компенсації за французькі військові, політичні та економічні поступки на користь Варшави.

Причина такої ситуації дуже проста: у жодному з польсько-французьких договорів не вказано, що Польща надає які-небудь нафтопродукти чи нафтоносні території взамін за будь-які французькі послуги. Французькі підприємці отримували лише умови для ведення економічної діяльності, щоправда умови дуже зручні, які дозволяли суттєво збільшити кількість видобутої нафти і доходи від неї, але, попри це, ніяких конкретних товарів Франція від Польщі не отримувала. Таким чином, недоброзичливцям було б дуже складно довести, що Польща несанкціоновано розпоряджається галицькими ресурсами.

Окремої уваги заслуговує також процес ратифікації польсько-французької нафтової угоди. Вона була підписана 6 лютого 1922 р. після “двох з половиною

⁴⁵⁴ Там само.

⁴⁵⁵ *Lettres du ministère français des Affaires étrangères, des représentants de la France à Belgrade, Berlin, Breslau. SHD. DAT. S.S. 7 N. C. 3004. D. 1. Sans feuille.*

⁴⁵⁶ *Ibidem.*

⁴⁵⁷ *Ibidem.*

років переговорів”⁴⁵⁸, проте, для набуття чинності її необхідно було затвердити у законодавчих органах обох країн. У Польщі це відбулося майже блискавично: 12 травня цього ж року Сейм прийняв відповідний закон⁴⁵⁹.

У Франції процес ратифікації, навпаки, помітно затягнувся. І щойно 27 лютого 1923 р. документ пройшов голосування у Палаті депутатів⁴⁶⁰. Однак, необхідно було іще затвердити угоду у Сенаті, що зайняло близько півроку. Офіційні представники обох країн обмінялися ратифікаційними документами щойно 2 серпня 1923 р.⁴⁶¹, а публікація угоди в офіційних періодичних виданнях обох країн відбулася лише восени 1923 р.⁴⁶².

Із вище описаного видно, що польсько-французька нафтова угода вступила в силу уже після рішення Ради Амбасадорів про приєднання Східної Галичини до Польщі. Таким чином, цей договір не діяв у період, коли статус нафтоносного регіону був невизначеним. У такій ситуації було дуже складно звинуватити Францію чи Польщу у порушенні міжнародного законодавства, як у випадку із лісовими угіддями.

Крім того, варто звернути увагу на те, що Палата депутатів Франції проголосувала за згаданий договір 28 лютого 1923 р.⁴⁶³. Тобто рішення Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р. було прийняте у момент, коли ратифікація нафтової угоди якраз пододала ще один важливий рубіж.

Підсумовуючи, варто зазначити, що у період після завершення Першої світової війни галицькі нафтові родовища викликали жвавий інтерес у середовищі французьких політиків, промисловців, дипломатів та військових. Бориславська нафта цікавила Францію як з політичної й економічної, так і з безпекової точки зору. Крім того, Франція прагнула створити сильну та багату Польщу, здатну протистояти Німеччині та більшовицькій Росії і спроможну справно повертати

⁴⁵⁸ Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés (1er séance du 27 février 1923). 1923. 28 février. № 32. P. 874.

⁴⁵⁹ Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1923. 22 października. Nr. 106. S. 1261.

⁴⁶⁰ Journal officiel de la République française... 1923. 28 février. № 32. P. 874.

⁴⁶¹ Journal officiel de la République française. Lois et décrets. 1923. 7 septembre. Année 55. № 242. P. 8775.

⁴⁶² Ibidem.

⁴⁶³ Journal officiel de la République française... 1923. 28 février. № 32. P. 874.

французькі кредити. Саме тому уже з 1919 р. Франція ставилася до Східної Галичини як до інтегральної частини Польщі, а у 1922 р. підписала з варшавським урядом нафтову угоду на десятирічний термін.

Враховуючи все вище сказане, можна із впевненістю ствердити, що французька нафтова політика мала фундаментальний вплив на долю Східної Галичини, починаючи від перших днів ПМК і аж до рішення Ради амбасадорів від 14 березня 1923 р.

3.2. Східна Галичина як складова французької геополітики.

Окрім економічних інтересів, фундаментальний вплив на політику Франції щодо Східної Галичини мали геополітичні чинники.

У 1918–1919 рр. однією з найважливіших проблем, що турбували європейців, було стрімке поширення більшовизму на сході континенту. Червона армія (далі – РСЧА), наступаючи в західному напрямі, не приховувала свого наміру здійснити світову революцію, а серед робітників європейських міст масового поширення набували комуністичні ідеї. Як наслідок, у березні 1919 р. було встановлено комуністичний режим в Угорщині. Цей острівець комунізму від російського більшовицького моря відділяла вузька смуга територій, які перебували під контролем Чехо-Словаччини та українських державних утворень. Західні країни побоювалися, що РСЧА намагатиметься прорватися через цю смугу. Успіх такої операції дозволив би їй без перешкод здійснити комуністичну революцію у Західній Європі. Ці тенденції лякали як європейських політиків, так і пересічних громадян, котрі побоювалися масових заворушень, грабунків та продовження Великої війни⁴⁶⁴.

Цілком логічно, що у такій ситуації особливо актуальним ставало запитання, хто ж зупинить більшовицьку інвазію. Як українські, так і польські дипломати навперебій намагалися переконати світові держави у тому, що саме їхня країна найкраще справиться із цим завданням, але необхідною умовою для цього є володіння територією Східної Галичини. У свою чергу, ті європейські і, зокрема, французькі діячі, які наголошували на необхідності негайного задоволення

⁴⁶⁴ Łaptos J. Postawa francuskiej opinii publicznej... S. 180–181.

польських або ж українських територіальних вимог, мотивували цю необхідність можливістю подальшого ефективного використання Польщі або України саме для боротьби із більшовизмом.

Вперше ці тенденції чітко проявилися у січні 1919 р., коли до Львова прибула англо-французька інформаційна місія під головуванням французького генерала Ж. Бартелемі. Серед завдань, які стояли перед цією делегацією, одним із головних було вивчення перспектив залучення польських та, можливо, також українських військ до боротьби з більшовиками⁴⁶⁵. Ці плани добре простежуються у звітах Ж. Бартелемі, де скрупульозно вивчалися та оцінювалися бойові якості польських та українських військ і перспективи їхнього використання у боях проти РСЧА⁴⁶⁶. Питання, пов'язані з організацією антибільшовицького фронту, обговорювалися також під час зустрічі членів місії Ж. Бартелемі з С. Петлюрою, що відбулася 27 лютого 1919 р. у Ходорові⁴⁶⁷. Ще одним важливим аспектом діяльності Ж. Бартелемі були заходи, спрямовані на якнайшвидше врегулювання українсько-польського конфлікту з метою зосередження всіх сил на боротьбі проти більшовизму.

Окрім переговорів за участі Ж. Бартелемі варто згадати про перемовини, що велися в Одесі між представниками УНР та командувачем Союзних військ на півдні Росії генералом Ф.-А. д'Ансельмом і начальником штабу полковником Полем Фрейденбергом (Colonel Friedenberг)⁴⁶⁸. Сюди українська делегація їздила двічі: наприкінці січня і на початку лютого 1919 р.⁴⁶⁹ У обох випадках представники Директорії пропонували Антанті допомогу у боротьбі з

⁴⁶⁵Materiały dotyczące stosunków polsko-ukraińskich (1918–1919) AAN w Warszawie. Z. 88/154. T. 256. Bez karty.

⁴⁶⁶Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. SHD. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Sans feuille.

⁴⁶⁷Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. SHD. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Compte-rendu [...] sur les négociations [...] entre Polonais et Ukrainiens (Galicie Orientale). F. 7

⁴⁶⁸Городня Н. Переговори міжпредставниками Директорії УНР... С. 91–92.

Тичка Г.-М. Ідея “передмур’я Європи” в українсько-польському простистоянні за Східну Галичину під час Паризької мирної конференції. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 25. С. 187.

⁴⁶⁹Борщак І. Європа й відродження України. С. 8.

більшовиками, а натомість за це просили фінансової та військової підтримки і припинення бойових дій у Східній Галичині на прийнятних для українців умовах.

Прагнення союзницьких політиків якнайшвидше знайти східноєвропейську країну, здатну зупинити наступ РСЧА на захід, дуже гармонійно перегукувалися з концепцією “передмур’я Європи проти більшовизму”, яку після жовтневого перевороту у Петрограді активно експлуатувала як польська, так і українська пропаганда.

Термін “передмур’я” є дослівним перекладом латинського слова “antemurale”, яке вживається у Біблії у книзі пророка Ісаї та у книзі “Плач Єремії”. Обидва пророки застосовували це поняття до Єрусалиму, називаючи це місто передмур’ям істинної віри⁴⁷⁰. Саме слово “передмур’я” означає укріплення, що виступає за межі фортифікаційної стіни (муру) або й взагалі знаходиться на певній відстані від неї. В українській мові синонімом до слова “передмур’я” є термін “забороло”. У цьому ж контексті подекуди вживаються також слова “форпост” та “бастіон”, однак за своїм змістом вони дещо відмінні від первинного терміну “antemurale”.

У середні віки з’явилося поняття “antemurale Christianitatis”, яке використовували щодо країн, котрі захищали європейську цивілізацію від нападів іновірців. “Передмур’ям Європи” від арабів вважалася Іспанія, проти татар та турків (у різні часи) – Візантія, Угорщина, Польща, і навіть Австрія.

Термін “передмур’я християнства” щодо Польщі почали застосовувати приблизно у XV ст. Польську Корону здебільшого вважали “передмур’ям” проти татар і турків. Однак, у багатьох джерелах вже з XV ст. згадується також і третій ворог – Московія⁴⁷¹, у боротьбі проти якої Польща виступала, як “передмур’я католицизму”, а також як бастіон свободи проти країн східного деспотизму. У цьому контексті Росію ставили в один ряд із Туреччиною. Такий погляд набув особливої актуальності у XIX ст. і знайшов відгук навіть у роботах Карла Маркса

⁴⁷⁰Термін “antemurale” перекладений як “передмур’я” на підставі: Плач Єремії 2:8. Святе Письмо / пер. Івана Хоменка. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1963. XVII, 1070, 324 с.

⁴⁷¹Tazbir J. Polskie przedmurze Chrześcijańskiej Europy. S. 18.

та Фрідріха Енгельса, котрі вважали Польщу бастионом Європи саме проти азіатського деспотизму та реакційного консерватизму⁴⁷².

Модерна ідея польського месіанізму зародилася у ХІХ ст. під впливом творчості А. Міцкевича та завдяки діяльності польських емігрантів у Франції⁴⁷³. Наприкінці Першої світової війни ідея польського “antemurale” набула нового звучання. Уже в перші місяці польсько-українського конфлікту почало спостерігатися порівняння сучасного ворога із давніми противниками. 22 листопада газета “Kurjer Lwowski”, повідомляючи про звільнення Львова від українців, писала: “Ми зітхнули з полегшенням, так ніби після відбиття нападу давніх орд татарів чи хрестоносців”⁴⁷⁴. Ця цитата є яскравим прикладом сприйняття політичних реалій через призму історичного міфу, що згодом призведе до його перетворення на політичну доктрину нової Польської держави⁴⁷⁵.

Свій концепт “передмур’я” намагалися побудувати також українці, оперуючи, при цьому, серйозним історичним підґрунтям, бо ще у 1323 р. польський король Владислав I Локетек у листі до авіньйонського папи Іоана ХХІІ писав, що “щитом” проти татарських орд є Галицько-Волинське князівство⁴⁷⁶. Щоправда, ідея “передмур’я” не відіграла помітної ролі у формуванні української історичної міфології аж до кінця ХІХ ст. Одним із перших проявів актуалізації цього концепту стала теза, висловлена Михайлом Грушевським у першому томі “Історії України-Руси” (1896), згідно з якою у минулому український народ був “заборолом європейської культури від азійських орд”⁴⁷⁷. Згодом, у 1915 р. І. Пулюй опублікував брошуру під назвою “Україна та її міжнародне політичне значення”, у якій стверджувалося, що Україна “[...] колись зі своїми запорізькими козаками була бастионом проти московитів, турка і татар і тепер може стати

⁴⁷² Tazbir J. Polskie przedmurze Chrześcijańskiej Europy. S. 127.

⁴⁷³ Комап В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі. С. 61–63.

⁴⁷⁴ Kurjer Lwowski. 1918. 22 listopada. Rok XXXVI Nr 515. S. 1.

⁴⁷⁵ Prizel I. National identity and foreign policy... P. 68.

⁴⁷⁶ Tazbir J. Polskie przedmurze Chrześcijańskiej Europy. S. 8.

⁴⁷⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. Львів: Накладом автора, 1904. Т.1. С. 12.

твердинею проти “окозачування” Європи”⁴⁷⁸. Із подальшого тексту брошури можна зробити висновок, що під “окозачуванням Європи” автор мав на увазі наступ російської армії, проти якого на боці Центральних Держав мали б боротися війська незалежної України. Таким чином, згадана брошура є одним із найдавніших прикладів антиросійської концепції українського “передмур’я”.

Згодом, після утворення УНР та початку її протистояння з РСЧА, антиросійське спрямування української концепції “передмур’я” суттєво актуалізувалася. У газеті “Стрілець”, яку для українського галицького війська видавав поет Василь Пачовський, окупація столиці УНР більшовицькими військами, що відбулася 5 лютого 1919 р., описувалася як “третій напад монголів на Київ”⁴⁷⁹. У такій ситуації порівняння більшовиків з монголами є дуже знаковим, бо це прямий натяк на ті часи, коли в середньовічній Європі вперше заговорили про “передмур’я” на сході континенту, і однією з країн, які уособлювали це “передмур’я”, було Галицько-Волинське князівство.

Згодом ідея “українського передмур’я проти більшовизму” стала наріжним каменем дипломатичної діяльності практично усіх українських місій у Парижі. Причину популярності цього образу дуже добре пояснив М. Лозинський у своїй праці “Галичина в рр. 1918–1920”. Ось як він описував ситуацію, що склалася: “[...] члени Делегації, що мали зв’язки в кругах Мирової Конференції, відповідали, що коли Мирові Конференція взагалі цікавиться нами, то тільки зі становища боротьби з большевизмом як соціально-культурною небезпекою для Європи, і тому треба висувати на перше місце власне сю сторону справи; коли ж ми будемо говорити тільки про наше національне визволення, то з нами й говорити не захотять”⁴⁸⁰.

Дуже яскраво ці погляди проступають у заяві спеціальної делегації в справі перемир’я (до неї входили, зокрема, Михайло Лозинський та Дмитро Вітовський) від 12 травня 1919 р.: “Скріплюючи постійно протибольшевицький фронт, від

⁴⁷⁸ Пулюй І. Україна та її міжнародне політичне значення / пер. з нім. І. Х. Гайнца. Тернопіль: Видавництво ТНТУ імені Івана Пулюя, 2015. С. 5.

⁴⁷⁹ Стрілець. Часопис для українського війська. 1919. 19 лютого. Рік 1. Ч. 8. С. 7.

⁴⁸⁰ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С.115.

границь Румунії до Прип'ятських болот, правительство Західньо-Української Республіки сповняє частину тої історичної місії, яку накладає йому історія його країни”⁴⁸¹. Навіть коли українських представників запросили на засідання Ради Чотирьох, яке відбулося 21 травня 1919 р., В. Панейко у своєму виступі перед її членами висловив ту ж саму ідею: “Ми бажаємо спинити бої з Поляками і ми це заявляли раніше багато разів. Ми хочемо звернути всі свої сили проти большевиків”⁴⁸².

Ідентичну риторику “більшовицького передмур'я” застосовували також польські представники. Наприклад, під час засідань комісії під проводом Луїса Боти (Louis Botha) Р. Дмовський висловився так: “Польща ставить собі дві цілі: помагати альянтам устателізувати мир і берегти власне існування. Польща дуже вдячна альянтам за їх ранішу допомогу для неї, але треба підкреслити, що альянти не мають ніякої виконної сили в Східній Європі і що внаслідок того Польща мусить продовжувати боротьбу проти большевизму власними засобами”⁴⁸³.

Як українська, так і польська точка зору знайшла своїх прихильників серед іноземних експертів, дипломатів та військових. Наприклад, французький генерал Анрі Альбі (Henri Alby), присутній на нараді Найвищої Ради 21 травня 1919 р., аргументовано доводив, що українці дійсно борються з більшовиками, стримуючи, водночас, натиск польських та румунських військ⁴⁸⁴.

На підтримку українців виступив також командира батальйону Жорж Сегонн (Georges Segonne), який відвідав Галичину у період Чортківської офензиви. У своєму звіті він із захопленням описував бойові якості УГА і відзначав: “[...] що стосується боротьби з більшовиками, то уся армія готова присвятити себе їй”⁴⁸⁵. Ж. Сегонн також наголошував, що рішення Найвищої Ради про окупацію Східної Галичини польськими військами є несправедливим, оскільки воно прирікає галицьке військо на смерть, попри те, що ця армія могла б стати для Антанти

⁴⁸¹ Стахів М. Західня Україна... Т. 5. С. 37.

⁴⁸² Там само. С. 89.

⁴⁸³ Там само. С. 16.

⁴⁸⁴ Papers relating to the foreign relations of the United States... Vol. V. P. 755.

⁴⁸⁵ Situation militaire politique et économique en Ukraine, pogroms, notamment ceux de Lemberg SHD. DAT. S. S. 7 N. C. 803. D. 1. RapportduchefdeBataillonSegonne ... F. 4.

“серйозним союзником проти більшовизму, набагато легшим в утриманні та управлінні, ніж далекий Колчак та не вартий довіри Денікін”⁴⁸⁶.

Активним прихильником галицьких українців виявився адмірал Робер Деґуї (Robert Degouy). У своїх статтях, опублікованих у газеті “Le Gaulois” влітку 1919 р., він послідовно підтримував прагнення українців до самостійності та висував проект “слов’яно-латинського блоку”, який мав би захищати Європу від “крайньої озлобленості германо-угорців та амбітних вимог відновленої Московії”⁴⁸⁷.

Протилежної думки був маршал Франції Фердинанд Фош, який на засіданні Найвищої ради стверджував, що Українці знаходяться в порозумінні з більшовиками⁴⁸⁸. Наприкінці 1918 – початку 1919 р. він дуже активно цікавився подіями, що розвивалися на Сході Європи, оскільки виношував план організації антибільшовицької кампанії. Згідно з твердженням Ньютона Бейкера⁴⁸⁹, члена американської делегації на ПМК, Ф. Фош планував передислокувати до Польщі велику армію та з її допомогою розпочати війну “для заспокоєння Східної Європи”⁴⁹⁰. У цих планах ключове місце займала Велика Польща та польське військо, тож не дивно, що 17 березня 1919 р., представляючи Найвищій Раді ПМК свій план опору більшовицькій загрозі, Ф. Фош вимагав надіслати на допомогу польським військам під Львовом армію Ю. Галлера, а також дивізію під командою Луціана Желіговського, що на той час перебувала в Одесі. Маршал побоювався, що з утратою Львова у Польщі розпочнуться масові безпорядки та виникне загроза повалення існуючого державного ладу⁴⁹¹. Про залучення українців до антибільшовицької боротьби Ф. Фош не задумувався, можливо, через те, що майже нічого про них не знав.

⁴⁸⁶Ibidem. F. 5.

⁴⁸⁷ Le Gaulois. 1919. 3 juillet. № 45236. P. 2.

⁴⁸⁸Papers relating to the foreign relations of the United States... Vol. IV. P. 410.

⁴⁸⁹Baker, Newton Diehl. *Historical dictionary of US. diplomacy from World War I through World War II* / Folly, Martin. Lanham: Rowman& Littlefield, 2010. P. 22.

⁴⁹⁰Bierzanek R. Państwo polskie w politycznych koncepcjach mocarstw zachodnich... S. 52.

⁴⁹¹ Ibidem. S. 51.

Серед французьких публіцистів також спостерігалися схожі протиріччя: журналіст Ж. Пелісьї, який відвідував Київ у 1917 р., порівнював С. Петлюру із Джузеппе Гарібальді⁴⁹², в той час, як мовознавець Анрі Граппен у своїх творах описував українців як патологічно примітивних гайдамаків-садистів⁴⁹³. “Галичина завжди була найвразливішою точкою польського східного фронту. Вона відіграла головну роль у захисті Заходу проти натиску всіх варварів, які у різні епохи намагалися прокласти собі дорогу у центральну Європу. Приєднати Галичину до України означало б зруйнувати усю історичну справу Польщі і посприяти регресу цивілізації,”⁴⁹⁴ – стверджував А. Граппен у праці “Поляки і русини. Питання Галичини”.

Політичні вподобання цього публіциста були тим важливіші, що він належав до “Комітету досліджень”, структури, створеної у 1917 р. за ініціативою прем’єр-міністра Франції Арістіда Бріана⁴⁹⁵. Головним завданням цієї організації була конкретизація французьких територіальних вимог в ході Першої світової війни. Географи та лінгвісти, що входили до цього комітету, розробляли докладну концепцію майбутніх гіпотетичних кордонів Франції, а також її європейських союзників, в тому числі й Польщі⁴⁹⁶. З політичної точки зору “Комітет досліджень” послідовно дотримувався проросійських позицій⁴⁹⁷. Хоча, дослідники констатують, що Ж. Клемансо, наступник А. Бріана на посту прем’єр-міністра Франції, ставився до діяльності “Комітету досліджень” досить прохолодно, тож ПМК далеко не завжди враховувала напрацювання його членів. Однак, участь А. Граппена у діяльності цієї установи вкотре доводить, що він був далеко не останньою людиною у французьких політичних та наукових колах.

У такій ситуації не дивно, що вплив ідеї “польського передмур’я проти більшовизму” виявився вирішальним. Ця концепція добре помітна у телеграмі

⁴⁹²Pélessier J. Ce qui s’est passé en Ukraine...

⁴⁹³Grappin H. Polonais et Ruthènes... P. 58.

⁴⁹⁴Ibidem. P. 69.

⁴⁹⁵Cousin R. Comité d’études. Mémoires de Guerre. URL: <http://la-loupe.over-blog.net/article-comite-d-etudes-110678877.html> (дата звернення: 23. 10. 2017).

⁴⁹⁶Cousin R. Comité d’études. Mémoires de Guerre.

⁴⁹⁷Nowak A. Polska i trzy Rosje: studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). Kraków: ARCANA, 2008. S. 139.

представника ПФВМ у Львові полковника Е. де Ренті до голови ПФВМ генерала П. Анрі, надісланий 9 червня 1919 р. “Зважаючи на загальний страх перед більшовиками та українцями, для справжнього умиротворення краю, необхідно надати полякам дозвіл на окупацію цілої Східної Галичини. [...] Для боротьби з більшовиками необхідною є окупація лінії Збруча”⁴⁹⁸, – писав Е. де Ренті.

Ті самі мотиви лягли в основу відомої телеграми, яка від імені Найвищої Ради дозволяла польським військам окупувати Галичину аж по р. Збруч “щоб забезпечити особи і майно мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від більшовицьких банд”⁴⁹⁹. Після цього рішення ідея “antemurale” була на деякий час забута як польськими, такі французькими політиками, бо основна вимога, яку вони аргументували з допомогою цієї концепції, була досягнута.

Повторна актуалізація ідеї “передмур’я” відбулася наприкінці 1919 р. після того, як Ж. Клемансо у своїй промові в Палаті Депутатів Франції, виголошеній 23 грудня, закликав оточити більшовицьку Росію “мережею із колючого дроту”⁵⁰⁰. Цей бар’єр, на думку французького прем’єра, був покликаний не допускати більшовицького наступу на захід, а також перешкодити Німеччині “повністю чи частково колонізувати Росію”⁵⁰¹. До цього антибільшовицького бар’єру Ж. Клемансо планував залучити цілий ряд східноєвропейських країн таких, як Польща, Чехо-Словаччина, Румунія, Королівство Сербів, Хорватів і Словенців. Однак, як випливає із тексту промови, ключову позицію у “мережі із колючого дроту” мала зайняти Польща. Про неї французький прем’єр висловився так: “Є народи такі, як поляки, [...] які воюють проти советів, які захищаються, які стоять у авангарді цивілізації”⁵⁰². Серед усіх країн, які Ж. Клемансо планував залучити до боротьби із більшовизмом, найбільше у своїй промові він говорив саме про Польщу. Описуючи її заслуги у захисті європейської цивілізації, промовець

⁴⁹⁸Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. T. 2. S. 156.

⁴⁹⁹Стахів М. Західня Україна...Т. 6, кн. 1. С. 47.

⁵⁰⁰Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés (1ier séance du 23 décembre 1919). 1919. 24 décembre. P. 5337.

⁵⁰¹Ibidem.

⁵⁰²Ibidem.

обіцяв продовжувати поставки амуніції та одягу для польської армії. Ця заява викликала бурхливі оплески у залі засідань. Невдоволення висловлювали лише крайні ліві депутати⁵⁰³.

“Похвальні слова, що прозвучали у французькій Палаті Депутатів на адресу Польщі, були сприйняті більшістю польської преси з абсолютним задоволенням, і ніхто тут не бажає уникати функції “охоронців колючого дроту”⁵⁰⁴, – повідомляв спеціальний кореспондент газети “Le Temps” із Варшави 20 січня 1920 р.

Така, на перший погляд, позитивна тенденція приховувала у собі певну небезпеку. У своєму репортажі спеціальний кореспондент газети Le Temps наголошував, що антибільшовицька концепція Ж. Клемансо у Варшаві може бути потрактована зовсім інакше, аніж у Парижі. “Польща має нерозв’язані проблеми на східному кордоні, які стосуються її безпосереднього майбутнього. Вона не може обмежити себе тихою поведінкою “wait and see”, яку, здається, відтепер будуть підтримувати західні держави. [...] Польща не може зрезигнувати з України”⁵⁰⁵, – зазначав журналіст.

Творець ідеї “колючого дроту” Ж. Клемансо уже у січні 1920 р втратив посаду прем’єр-міністра. На його місце прийшов Александр Мілеран, який, як твердили, був прихильником діалогу з Росією та встановлення із нею торгових взаємин⁵⁰⁶. Зважаючи на це, створення “мережі із колючого дроту” перестало бути пріоритетом зовнішньої політики Франції. “Польський патріотизм є передмур’ям східної Європи. Проте, заради його ж власного інтересу ми бажаємо, щоб він не перевищував своєї місії”⁵⁰⁷, – писала газета “Le Temps” 1 липня 1920 р.

Ясна річ, польська громадськість зустріла такі зміни у французькій зовнішньополітичній доктрині з острахом та несхваленням. “Наші дипломати повинні вважати, щоб їх не залишили перед колючим дротом зовсім самих”⁵⁰⁸, –

⁵⁰³Ibidem.

⁵⁰⁴Le Temps. 1920. 20 janvier. № 21358. P. 2.

⁵⁰⁵Ibidem.

⁵⁰⁶Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés (1^{ier} séance du 24 décembre 1920). 1920. 25 juin. P. 2401.

⁵⁰⁷Le Temps. 1920. 1 juillet. № 21520. P. 1.

⁵⁰⁸Kurjer Lwowski. 1920. 22 stycznia. Rok XXXVIII. Nr. 22. S. 2.

писав з цього приводу “Kurjer Lwowski” у січні 1920 р. Страх опинитися сам-на-сам із могутньою та численною РСЧА був особливо сильний у прикордонній Галичині, яка у випадку більшовицького наступу постраждала б від нього однією із перших. Ці настрої дуже влучно описав Павло Лисяк у одній зі своїх статей у газеті “Український прапор”, де він порівнював більшовиків з гунами, які прийдуть у Галичину “зводити тут немов на катальонських полях рішаючий бій зі Західною Європою”⁵⁰⁹. Все ж, месіанські аспірації стали одним із ключових лозунгів польської офіційної пропаганди того часу⁵¹⁰.

Масштабний наступ більшовицьких військ у липні-серпні 1920 р. призвів до того, що деякі європейські політики зневірилися у спроможності Польщі ефективно виконувати покладену на неї функцію “заборона Європи проти більшовизму”. Політичні кола Великої Британії жваво обговорювали ідею, висловлену Вінстоном Черчілем, який “запропонував Німеччині стати передмур’ям Європи”⁵¹¹. І дійсно, якби більшовицькі війська перемогли польську армію і продовжили свій наступ на захід, єдиним рубежем, який відділяв би їх від Франції та Великою Британії, була б Німеччина. Саме тому, не довіряючи військовій потузі Польщі, В. Черчіль прагнув переозброїти Німеччину та посприяти її відбудові. Ясна річ, що Франція, – давній антагоніст Німеччини, – не могла на це погодитися, тож надіслала до Польщі місію під головування генерала Максима Вейгана, яка допомогла полякам відтіснити більшовицькі війська з-під Варшави.

Звістка про цю довгождану перемогу спричинила появу безлічі похвальних статей як у польській, так і у французькій пресі. Серед пафосних риторичних конструкцій, якими рясніли схожі повідомлення, чільне місце зайняли похвали на адресу Польщі та Франції і ототожнення цих країн із “передмур’ям Європи проти більшовизму”. Ось як журналісти паризької газети “Le Matin” описували битву під Варшавою наприкінці серпня 1920 р.: “Ця [більшовицька – Г.Т.] кавалерія, коли вона наткнулася на перепону із колючого дроту, яку французька

⁵⁰⁹Український прапор. 1920. 4 липня. Рік II. Ч. 38. С. 1.

⁵¹⁰ Davies N. Polish national mythologies P. 141–142.

⁵¹¹Le Temps. 1920. 3 aout. № 21552. P. 1.

передбачливість натягнула перед Варшавою, коли вона пізнала метал наших 75-ок [французьких гармат – Г. Т.], вона змінила свою думку. І тепер вона тікає, розвіюючись на вітрі поразки”⁵¹². “Французька преса радіє із військових дій, проведених під керівництвом [...] Пілсудського. [...] Тепер Пілсудський, як колись Собеський здобув собі титул щита свободи для Європи”⁵¹³, – писала з цього приводу львівська газета “Słowo Polskie”.

Українські політики, що гуртувалися навколо уряду ЗУНР, також не залишалися осторонь польсько-радянського конфлікту. Щоправда, галицький уряд на той час уже не мав боєздатної армії, тож не міг позиціонувати себе як “забороло Європи”, однак його представники охоче обіцяли західним політикам, що у випадку визнання незалежності ЗУНР галицькі українці обов’язково візьмуть на себе цю функцію. Оптимізму українцям додавав той факт, що у телеграмі, надісланій 11 липня 1920 р. міністром закордонних справ Великої Британії лордом Джорджем Керзоном до радянського міністра закордонних справ Георгія Чічеріна, прозвучала пропозиція припинення встановлення демаркаційної лінії між польськими та більшовицькими військами на захід від Львова та Дрогобича⁵¹⁴. Таким чином, Антанта продемонструвала, що не визнає Східну Галичину польською територією, тож в українців з’явилася надія на позитивне для них вирішення долі цього регіону.

За таких обставин С. Томашівський, котрий влітку 1920 р. займав посаду голови дипломатичної місії ЗУНР у Парижі, виступив з пропозицією створення “нейтральної держави з західних українських земель, держави, яка би творила буфер між Польщею а Росією”⁵¹⁵. Зважаючи на те, що польсько-російський кордон простягався на північ і південь далеко за межі Східної Галичини, С. Томашівський планував приєднати до Західноукраїнської держави також

⁵¹² Le Matin. 1920. 20 aout. № 13302. P. 1.

⁵¹³ Słowo Polskie. 1920. 7 maja. Nr 210 S. 1.

⁵¹⁴ Pytko K. Historia linii Curzona: Jak Stalin został obrońcą sprawy polskiej? URL <http://www.focus.pl/artukul/historia-linii-curzona-jak-stalin-zostal-obronca-sprawy-polskiej> (дата звернення: 23. 10. 2017).

⁵¹⁵ Листування Президента Української національної ради... (1 серпня 1920–28 грудня 1920) ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 2 зв.–4.

Холмщину, Волинь і Поділля аж до Кам'янця-Подільського і навіть Закарпаття⁵¹⁶. С. Томашівський збирався представити свою концепцію під час конференції у Спа на початку липня 1920 р., однак, як видно із архівних джерел, західноєвропейські лідери нею не зацікавилися⁵¹⁷.

У листопаді цього ж року секретар місії ЗУНР у Парижі А. Петрушевич під час розмови з одним із працівників французького МЗС “представив йому [...] плян реституції директорії і антибільшовицької кампанії на базі Східної Галичини”⁵¹⁸ і одержав “цілковито негативну”⁵¹⁹ відповідь. Надалі усі пропозиції щодо організації антибільшовицького наступу, які надходили до урядів країн Антанти як з боку галичан, так і наддніпрянців, зустрічалися з такою ж відмовою. Переживши кілька місяців, сповнених страху перед ймовірною перемогою більшовиків у війні з Польщею, країни Європи уже не бажали організовувати ніяких антибільшовицьких кампаній.

Не зважаючи на це, концепт “передмур'я Європи” до кінця міжвоєнного періоду залишався предметом польської національної гордості, а українські представники за кордоном намагалися використовувати його як аргумент у переговорах з європейськими, зокрема, французькими політиками.

Так, у жовтні 1921 р. делегатам уряду ЗУНР під час їхнього перебування у Женеві на форумі Ліги Націй, вдалося зустрітися з представником французької делегації. Про його розмову з галицькими представниками К. Левицький писав так: “Він [представник французької делегації – Г. Т.] заявився за понагленнем вирішення нашої справи та не опрокидував визнання незалежності, але підносив: як би уладити переходову стадію, щоби зараз була армія супроти большевиків”⁵²⁰. Коли ж французький військовий референт, присутній при перемовинах, спитав

⁵¹⁶Листування Президента Української національної ради... (14 січня 1920–30 липня 1920) ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 109; Спр. 61 Арк. 2 зв.–4.

⁵¹⁷Листування Президента Української національної ради... (14 січня 1920–30 липня 1920) ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 116.

⁵¹⁸Листування Президента Української національної ради... (1 серпня 1920–28 грудня 1920) ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 109.

⁵¹⁹Там само. Арк. 109.

⁵²⁰Листування Президента Української національної ради... (1 січня 1921–21 грудня 1921) ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 121.

“чи би Польщі не мож віддати мілітарної оборони Сх[ідної] Галичини [...] йому відповіли, що безумовно ні! Ми самі дамо собі раду!”⁵²¹.

Схожа розмова відбулася на початку 1922 р. між маршалом Ф. Фошем та представником уряду Є. Петрушевича священиком Й. Жаном. Довідавшись, що галичани прагнуть самостійності, маршал поцікавився: “А чи Галичина зможе сама підтримувати свою незалежність, якщо її одержить, бо вона оточена міцними ворогами?”⁵²², – на що Й. Жан відповів йому: “Нехай Найвища Рада дасть самостійність Галичині, а ми галичани не лише зможемо підтримувати свою самостійність, а навіть упорядкувати Схід як треба”⁵²³.

Зважаючи на те, що у 1921–1922 рр. уряд Є. Петрушевича уже не мав реального політичного впливу, подібні заяви, скоріш за все, ніхто з представників Антанти не міг сприймати всерйоз. Щоправда, українські представники стверджували, що мають свій штаб і дев’ять тисяч українських солдатів, інтернованих у Чехо-Словаччині, а, крім них, “в обороні незалежності негайно стане наша патріотична армія”⁵²⁴, однак, це навряд чи могло переконати досвідчених європейських політиків. Дивно було б, якби самі українські представники вірили у власні оптимістичні заяви.

Про те, що альтруїстична боротьба із більшовизмом не була головною мілітарною ціллю ЗУНР, згадував у 1921 р. П. Лисяк. “На весну 1919-го року наша галицька армія зупинила більшовицький похід на Європу. На цю тему голошено в нас багато ріжних тез. Отже слід піднести, що тоді не лежала нам в серці ніяка т[ак]зв[ана] роль оборонців зах[ідно]-европ[ейської] культури перед інвазією зі Сходу. Ми тоді були в самих початках нашої революції. Мілітарна сила більшовиків була на весну 1919 р. мінімальна. А ми боролися перш усього за наше національне визволення — і то не тільки на території Галичини, але мріяли і

⁵²¹ Там само. Арк. 121.

⁵²² Жан Й. Моє служіння Україні. С. 196.

⁵²³ Там само.

⁵²⁴ Листування Президента Української національної ради... (1 січня 1921–21 грудня 1921). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 121.

про відбиття України після поконання Поляків в Галичині”⁵²⁵, – зазначав він у своїй статті під назвою “Більшовицький наступ і справа Східної Галичини”. Однак, П. Лисяк не заперечував також великого стратегічного значення Галичини: “Галичина являється ключем до входу зі Східної Європи до Центральної і Західної Європи та навпаки. Хто посідав Галичину, той мав доступ до Угорщини, до Чехії, до Польщі і Румунії – а тим самим до цілого вінця держав, які становлять ядро т. зв. Mitteleuropa”⁵²⁶ – писав він у тій же публікації.

Таким чином, незважаючи на те, що європейські політики прагнули організувати широкий антибільшовицький фронт, українцям так і не вдалося налагодити співпраці із Антантою у цьому питанні, а “передмур’ям Європи проти більшовизму” з подачі французьких політиків стала Польща.

Така ситуація, на перший погляд, здається дивною, адже розраховуючи на співпрацю з українцями у боротьбі проти більшовиків, представники Антанти мали б більше прислухатися до їхніх вимог та прохань. Цього, однак не сталося із цілого ряду причин. По-перше, у країнах Антанти, зокрема у Франції, уже встиг сформуватися позитивний образ Польщі та поляків. Тим часом, про українців західні політики знали дуже мало, що давало можливість антиукраїнськи налаштованим політикам та пропагандистам безперешкодно поширювати чутки про германофільство та більшовицькі ухили українців. Так, французькі розвідники у своїх звітах неодноразово повідомляли, що Є. Петрушевич та члени його уряду, зокрема С. Голубович, прагнуть “створити українську монархічну державу з архикнязем Вільгельмом в ролі короля”⁵²⁷, і це незважаючи на те, що Є. Петрушевича як член Української народної трудової партії, сповідував, скоріше соціалістичні погляди⁵²⁸. Антиукраїнська пропаганда вплинула також на ставлення до уряду ЗУНР Ж. Бартелемі та його колег, котрі спочатку були схильні налагодити співпрацю з українцями, однак згодом, під впливом польської

⁵²⁵Український прапор. 1920. 11 липня. Рік II. Ч. 39. С. 3.

⁵²⁶Там само. С. 3.

⁵²⁷Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1.Doc. № 1389. F. 2.

⁵²⁸Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925). Україна модерна. 2002. Ч. 7. С. 70.

пропаганди, почали ставитися до них відверто вороже. Врешті, у звіті від 14 березня 1919 р. Ж. Бартелемі писав: “Насамперед необхідно силою нав’язати українському народу та війську припинення бойових дій та відібрати у них всякий шанс на реалізацію тої комуністичної програми, яка була їм обіцяна”⁵²⁹. Схожих поглядів дотримувався також Ж. Клемансо, який під час зустрічі з українськими представниками 22 травня 1919 р. прямо заявив, що С. Петлюра – “майже большевик”⁵³⁰. За таких обставин уже не могло бути й мови про залучення українців до антибільшовицької боротьби, навпаки, їх самих сприймають як більшовиків.

Участь країн Антанти у антибільшовицькій кампанії мала ще одну дуже важливу особливість, яку вдалося уловити члену делегації УНР у Парижі Федору Савченку під час розмови з англійськими політиками у Лондоні наприкінці 1919 р. Він, зокрема, зазначав, що англійці “дивляться на Колчака, Денікіна і Юденіча не як на самостійних політичних діячів, а як на своїх служок: поки несе службу, поти й платять”⁵³¹. Цю модель взаємодії європейські політики, в тому числі і французи, застосовували до всіх антибільшовицьких сил колишньої імперії Романових. Побоюючись прогадати із вибором союзників, європейці робили ставки виключно на ті державні формування, які, маючи стабільний уряд, на даний момент часу показувала значні результати у боротьбі з більшовизмом навіть без сторонньої допомоги. Саме тому звернення українців і, зокрема, галичан, які обіцяли перемогти більшовиків лише після отримання поважної військового та матеріального сприяння Антанти, не розглядалися всерйоз.

Фактично, свій вибір Антанта зробила ще задовго до окупації Східної Галичини поляками. Після відправки до Польщі армії Ю. Галлера, на яку було витрачено багато коштів, Коаліція вважала, що саме офіційна Варшава очолить боротьбу проти більшовизму. Українці могли приєднатися до польського

⁵²⁹ Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. (décembre 1918 – août 1919). *SHD. DAT. S.S. 16 N. C. 3255. D. 4. Appreciation de la commission franco-anglaise. F. 2.*

⁵³⁰ Стахів М. Західня Україна. Т. 5. С. 100.

⁵³¹ Онацький Є. По похилій площі... Ч. 2. С. 22.

“передмур’я”, але тільки прийнявши умови, поставлені Антантою. Саме такий план пропонував генерал Ж. Бартелемі представникам ЗУНР у лютому 1919 р. “[...] з нашою допомогою ви переможете большевиків, відзискаєте завойовану [ними – Г. Т.] територію [...]”⁵³², – казав він. Але для цього українці повинні були погодитися на неприйнятну для них “лінію Бартелемі”. Відмова від перемир’я означала, фактично, відмову від статусу “передмур’я”.

Окрім ідеї “передмур’я Європи проти більшовизму”, на долю Східної Галичини впливало також прагнення Франції ослабити Німеччину за рахунок утворення великої та сильної Польщі⁵³³. Відродження Речі Посполитої давало можливість, по-перше, зменшити територію Німеччини за рахунок відокремлення від неї Великопольщі та інших земель, по-друге, дозволяло оточити Німеччину союзними Антанті державами не лише на заході, але й на сході і, по-третє, відроджена Польща мала стати буфером між Німеччиною та Росією, адже були підозри, що ці дві країни схочуть об’єднатися заради реваншу над країнами-переможцями у Першій світовій війні.

Однак, ідею приєднання до Польщі колишніх німецьких земель не вдалося сповна втілити у життя. Справа в тому, що станом на кінець 1918 р. внаслідок зубожіння та поразок на фронті німецьке суспільство неабияк радикалізувалося. Виникли побоювання, що задоволення польських територіальних вимог може посилити протестні настрої у Німеччині та призвести до комуністичної революції. Ці страхи лише посилилися весною 1919 р., коли у Баварії було проголошено утворення радянської республіки. Зважаючи на це, європейські політики вирішили розбудувати велику Польщу не у західному, а в східному напрямку, зокрема, і за рахунок Східної Галичини, багатой на нафту та цінні лісові масиви.

Такої думки дотримувався, зокрема, поручник А. Віллем, який у своєму звіті обґрунтовував необхідність приєднання Східної Галичини до Польщі так: “Французько-польський альянс буде додатковим захистом проти агресивної

⁵³² Стахів М. Західня Україна... Т. 4. С. 26.

⁵³³ Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту... С. 19.

політики Німеччини. З цієї причини здається, що будь-яке розширення Польщі має сприйматися нами позитивно”⁵³⁴.

Альтернативний варіант антинімецької коаліції описав у розмові з Й. Жаном принц Сікст де Бурбон-Парма, брат Зіти де Бурбон, дружини австрійського імператора Карла I, який під час першої світової війни служив у союзницьких військах⁵³⁵. Ця ідея, по суті, передбачала відновлення Австро-Угорської монархії, лише без включення до її складу Польщі, Чехії та деяких інших територій, анексованих Італією та Румунією. Натомість, до федерації планувалося приєднати Баварію. Галичина та Підкарпатська Україна також мали увійти до складу цього об’єднання. “Якби той проєкт удався, то був би кінець перевагам Німеччини, бо вона не мала б Баварії і була б окружена католицькими державами, що числили б з Францією більше ніж 120 мільйонів населення”⁵³⁶, – писав у своїх мемуарах Й. Жан. У його спогадах ми знаходимо згадку про те, що А. Бріан підтримував ідею Сікста де Бурбона, однак не встиг втілити її в життя.

Крім описаного вище прагнення Антанти створити велику Польщу для боротьби із більшовизмом та стримування Німеччини, важливу роль у вирішенні долі Східної Галичини відігравали плани Союзників щодо відбудови антибільшовицької Росії⁵³⁷.

29 березня 1917 р., російський Тимчасовий уряд визнав право поляків на “утворення незалежної польської держави із усіх земель, населених в більшості польським народом”⁵³⁸. Таке розпливчате формулювання не дозволяло чітко детермінувати уявлення офіційного Петрограда про лінію російсько-польського кордону.

⁵³⁴ Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est. SHD. DAT. S.S. 20 N. C. 723. D. 5. Sans feuille.

⁵³⁵ Жан Й. Моє служіння Україні С 198.

⁵³⁶ Там же.

⁵³⁷ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін: “Українське Слово”, 1923. С. 191–196.

⁵³⁸ Proklamacja rosyjskiego Rządu Tymczasowego do Polaków, wydana w Petersburgu 29/16 III 1917 r. *Wiek XX w źródłach: wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów* / oprac. Melania Sobańska-Bodnaruk, Stanisław Bogusław Lenard. Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. T. 1. S. 67.

Водночас, уже з перших днів світової війни Росія чітко демонструвала прагнення заволодіти Східною і навіть Західною Галичиною⁵³⁹. Зважаючи на це, світові лідери побоювалися остаточно вирішувати долю Східної Галичини без участі Росії.

Тим часом, упродовж усього періоду проведення ПМК обстановка в колишньої імперії Романових залишалася нестабільною. У Петрограді панували більшовики, однак Антанта поки що не мала наміру офіційно визнавати уряд В. Леніна. Водночас, російські антибільшовицькі сили були розділені на декілька ізольованих один від одного таборів: на півночі, на півдні Росії та в Сибіру, – кожен з яких, фактично, функціонував як окрема держава. За таких обставин західні політики вважали доцільним відкласти остаточно встановлення кордонів у Східній Європі до тих пір, поки ситуація в Росії не стабілізується і не визначиться вірогідний переможець конфлікту, з яким і можна буде проводити переговори. Тоді, залежно від того, чи новий російський уряд буде лояльним до Антанти, чи ні, можна було б скоригувати пограничну лінію згідно або ж всупереч російським інтересам⁵⁴⁰.

Можливо, саме тому рішенням Найвищої Ради від 25 червня 1919 р. Східна Галичина була лише тимчасово передана під польську окупацію, а остаточно врегулювання цієї справи Союзники відклали на невизначений термін. І лише у березні 1923 р., після остаточної поразки “білого” руху у Росії, що відбулася восени 1922 р., Рада послів Антанти офіційно визнала Східну Галичину частиною Польщі.

Доказом того, що французький уряд дійсно займав у цьому питанні вичікувальну позицію, може слугувати свідчення голови делегації ЗУНР у Парижі С. Витвицького, який у листі до С. Томашівського у червні 1921 р. писав: “Мені тут казав Гренар [Fernand Grenard, директор російсько-балтійського відділу у французькому МЗС⁵⁴¹ – Г. Т.], що рішення [мається на увазі рішення Ради Послів

⁵³⁹ Боршак І. Карпатська Україна у міжнародній грі. С. 12.

⁵⁴⁰ Thompson J. Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace. P. 5–7.

⁵⁴¹ Листування Президента Української національної ради... (1 серпня 1920–28 грудня 1920). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 76.

Антанти щодо Східної Галичини. – Г. Т.] по всій імовірности буде тільки провізоричним. Воно – мовляв – було-би дефінітивним, як-би була небільшовицька Росія⁵⁴²».

Таким чином, необхідність захистити Європу від наступу РСЧА та бажання Франції послабити Німеччину помітно вплинули на вирішення долі Східної Галичини. Здатність організувати ефективну антибільшовицьку кампанію було ключовим фактором, що визначав ставлення французьких політиків до новоутворених держав на сході Європи, в тому числі до УНР та ЗУНР. Зважаючи на це, ідея “передмур’я Європи проти більшовизму” активно експлуатувалася як українськими, так і польськими дипломатами впродовж усього досліджуваного періоду. Однак, з цілого ряду причин галичанам так і не вдалося налагодити співпрацю із французами у боротьбі проти радянської Росії, що позбавило їх важливого аргументу у захисті прав на спірні території. Водночас, побоюючись образити свого потенційного союзника – антибільшовицьку Росію – світові лідери прагнули відкласти рішення у галицькій справі до завершення Громадянської війни, тож остаточно це питання було врегульоване щойно у 1923 р.

Отже, політика Франції щодо Східної Галичини визначалася як економічними, так і геополітичними чинниками, і в обох випадках Польща мала суттєву перевагу над українськими суперниками. З економічної точки зору вона була стабільною великою країною, французькі заслуги перед якою давали можливість офіційному Парижу ставити Варшаві будь-які умови. Доказом цього була безпрецедентна нафтова угода 1922 р., яка давала французьким підприємцям колосальні переваги. Натомість передача Галичини під українську владу грозила згубним для промисловості поділом нафтового басейну, зростанням британських впливів і, можливо колапсом галузі, спричиненим нестачею спеціалістів. Крім того, українців звинувачували у германофільстві та симпатії до більшовиків а їхні територіальні вимоги ішли врозріз із уже сформованою концепцією Великої Польщі. Зважаючи на це, французькі правлячі кола однозначно та послідовно виступали за включення Східної Галичини до складу Польщі.

⁵⁴² Листи Витвицького С. *ЦДІАЛ України*. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 159. Арк. 34–35.

РОЗДІЛ 4

ФРАНЦУЗЬКІ ВПЛИВИ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ДИСКУРСІ ЩОДО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

4.1 Українські організації та місії у Парижі

Діяльність українських делегатів у Парижі була надзвичайно важливим аспектом боротьби за незалежність України та, зокрема, за інтереси українців у Східній Галичині. Представники Антанти, які на засіданнях ПМК, а потім і Ради Амбасадорів, вирішували долю західноукраїнських земель, насправді дуже мало знали про політичні та культурні реалії, що панували на сході Європи і, зокрема, у Галичині. Інформацію про тамтешні події вони отримували, як правило, з трьох основних джерел: 1) від своїх представників, які особисто відвідали Східну Європу та на підставі власних, як правило, доволі суб'єктивних та фрагментарних спостережень, намагалися з'ясувати причини та хід українсько-польського конфлікту, 2) із преси, 3) від українських та польських політиків та дипломатів. Саме тому вміння українських делегатів гідно представляти свій уряд на міжнародній арені мало значний вплив на формування уявлень західноєвропейських політиків про українські національно-визвольні змагання. Успішність цієї дипломатичної діяльності залежала від цілого ряду факторів, зокрема, від міжособистісних стосунків у середовищі українських делегатів, від їхніх політичних поглядів, від політичної боротьби всередині українського уряду і, зрештою, від фінансування, яке отримували українські представництва за кордоном. Саме тому комплексне дослідження діяльності українських делегатів у Парижі є необхідним для розуміння передумов історичних рішень, прийнятих Союзними Державами щодо Східної Галичини.

У 1919-1923 р. у Парижі діяло декілька “українських політичних угруповань”, які вели дипломатичну діяльність від імені українського народу (див. Додаток В). Весною 1921 р. польський військовий аташе у Парижі нарахував

аж шість таких організацій⁵⁴³. Це були: 1). “Місія уряду Петлюри”, тобто Надзвичайна дипломатична місія УНР у Парижі, 2). “Представники двох колишніх членів Директорії Макаренка і Швеця”, відомі також як *Comité d'action ukrainienne*, тобто Комітет української дії, 3). Український національний комітет, 4). Коопераційне товариство “Дніпросоюз”, яке, попри свою суто промислову сутність, вело, як стверджував польський військовий аташе, “акцію проти Петлюри”, 5) “Галицька делегація”, тобто “Делегація Східної Галичини”, відома також як “Делегація Західної України (Галичини)”, 6) “Карпатсько-руська делегація з доктором Марковим на чолі”.

Практично всі вище названі організації в ході своєї діяльності так чи інакше торкалися питання Східної Галичини, висловлювали своє ставлення до нього та здійснювали заходи з метою його вирішення. Саме тому перш, ніж вивчати діяльність українських дипломатів у Франції та ставлення французького політикуму до “галицької проблеми”, необхідно докладно розглянути генезу українських представництв у Парижі.

Першою організацією, про яку згадав у своєму звіті польський військовий аташе, була **“Надзвичайна дипломатична місія УНР у Парижі”**, і це не випадково, бо вона стала хронологічно найпершим і найбільшим українським представництвом у французькій столиці.

Надзвичайна дипломатична місія УНР до Франції була створена спеціальною постановою Ради народних міністрів УНР 4 січня 1919 р.⁵⁴⁴ Місію очолив інженер шляхів та колишній міністр пошт і телеграфу в уряді УНР Г. Сидоренко⁵⁴⁵. Він залишався на цьому посту до 16 липня 1919 р., після чого його було відкликано до Кам’янця-Подільського для складення звіту, а замість нього призначено графа М. Тишкевича⁵⁴⁶, котрий залишався на своїй посаді до 3 січня 1921 р., після чого

⁵⁴³ *Galicja Wschodnia w polityce polskiej... AAN w Warszawie*. Z. 322. T. 5354. K. 314.

⁵⁴⁴ Вістник Державних Законів... 1919. 25 липня. Вип. 26. С. 181–182.

⁵⁴⁵ Тимченко Р. Українські дипломати на Паризькій Мирній Конференції. С. 149.

⁵⁴⁶ Вісник Державних законів УНР... *БСП*. Ф. 4. Т. 1. Док. ч. 16. Без арк.

його замінив колишній член делегації О. Шульгин⁵⁴⁷. На жаль, на сьогодні нам достеменно не відомо, до якого часу О. Шульгин очолював українську місію у Парижі. Документально підтверджено, що він залишався на цьому посту щонайменше до середини 1923 р.⁵⁴⁸ Як сам він згодом писав у своїй праці “Без території”, “Після 1922 року і до 1926–27 рр. діяльність дипломатична уряду дуже скорочується”⁵⁴⁹. І справді, серед документів місії, що збереглися у БСП у Парижі, документація з цього періоду цілком відсутня, тож науці практично нічого не відомо про діяльність, структуру та керівництво місії у цей період. Документально підтверджене існування представництва УНР у Франції у 1927–1940 рр. У цей період О. Шульгин проживав у Парижі та певний час займав посаду міністра закордонних справ у екзильному уряді УНР⁵⁵⁰. Також на підставі опрацьованих джерел можна із впевненістю стверджувати, що О. Шульгин очолював Дипломатичну місію УНР у Франції, принаймні, у 1929 р. та 1935–1936 рр. Можливо, він не покидав цієї посади від 1921 р. і аж до кінця міжвоєнного періоду, однак це питання потребує додаткового вивчення.

Тут варто також додати, що згадана місія щонайменше двічі скасовувалася і створювалася заново: 30 грудня 1919 р. з та 28 листопада 1920 р.⁵⁵¹. Крім того, зважаючи на критичне фінансове становище українського представництва, його функціонери регулярно повідомляли міністру закордонних справ УНР, що збираються закрити місію то 10 серпня 1921 р.⁵⁵², то з 1 липня 1923 р.⁵⁵³, чого, зрештою, так і не сталося. Усі ці повідомлення значно ускладнюють розуміння

⁵⁴⁷ Черга: 1683–1972. Листування та накази місії за 1919–1922 рр. *БСП*. Ф. 4. Т. 11. Док. № 1959. Без арк.

⁵⁴⁸ Листування міністра з послом у Франції О. Шульгиним. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 146–147 зв.

⁵⁴⁹ Шульгин О. Без території. С. 77.

⁵⁵⁰ Черга 6629–6767. Різне листування місії за 1939 р. *БСП*. Ф. 4. Т. 49. Док. ч. 6651. Без арк.

⁵⁵¹ Листування з головою місії УНР в Парижі про відношення уряду Франції до уряду УНР та про особовий склад місії: копія біографії голови місії О. Шульгина. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 178. Арк. 24.

⁵⁵² Там само. Арк. 65.

⁵⁵³ Листування міністра з послом у Франції О. Шульгиним. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 133–133 зв.

історії Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції та часто призводять до плутанини у наукових публікаціях.

Окремої уваги вартує також особовий склад місії та процес переїзду її членів до Парижа. Отож, першим представником УНР у Франції став Г. Сидоренко, якого Директорія УНР призначила своїм уповноваженим ще у першій половині грудня 1918 р.⁵⁵⁴ У 20-их числах грудня він, прямуючи до Парижу, проїжджав через територію ЗУНР. 22 грудня 1918 р. галицька Українська Національна Рада делегувала до Парижа власну дипломатичну місію, до складу якої увійшли Василь Панейко, Євген Левицький та Антон Петрушевича⁵⁵⁵. “Ми прилучились до нього [Г. Сидоренка – Г. Т.] і спільно вибрались в дорогу. Одначе з технічних зовнішніх причин, по боренню численних перепон, лише п. Сидоренкові і мені вдалося добитися до Парижу, а саме дня 20/1 1919 р. Позаяк в тім часі Галичина приєдналася до України, п. Сидоренко призначив мене секретарем Делегації”⁵⁵⁶ – згадував згодом А. Петрушевич.

Тим часом, як уже згадувалося вище, постановою від 4 січня 1919 р., уряд УНР створив “Надзвичайну дипломатичну місію Української Народної Республіки до Парижу”. Штат цієї делегації складався із 57 осіб⁵⁵⁷, а згодом зріс до 61 особи⁵⁵⁸. Жодне інше українське представництво за кордоном не мало такого великого штату. Є. Онацький, український журналіст та науковець, один із членів місії, у своїх спогадах стверджував, що “нових дипломатів було так багато тому, що в уряді УНР було рішено – з огляду на бандитсько-терористичну поведінку більшовицьких військ, що загрожували вже тоді Києву, – рятувати висилкою за кордон дипломатами якнайбільше української інтелігенції”⁵⁵⁹. Згодом О. Шульгин у своїй книзі “Без території” підтвердив цей факт, уточнивши,

⁵⁵⁴ Звіт секретаря делегації УНР Петрушевича Антона про результати діяльності дипломатичної місії УНР в Парижі. *ЦДАЛ України*. Ф.681. Оп 1. Спр. 1. Арк. 1.

⁵⁵⁵ Там само.

⁵⁵⁶ Там само.

⁵⁵⁷ Вістник Державних Законів... 1919. 25 липня. Вип. 26. С. 181–182.

⁵⁵⁸ Там само. С. 186.

⁵⁵⁹ Онацький Є. По похилій площі... Ч. 1. С. 5–6.

що ініціатором цієї “рятувальної операції” був міністр закордонних справ УНР Володимир Чехівський⁵⁶⁰.

Для справедливості, однак, варто зазначити, що у першій половині 1919 р. до складу Польської делегації на ПМК входило близько 60 працівників без урахування секретарів, машиністок та експертів, об’єднаних у Бюро конгресових праць⁵⁶¹. Як бачимо, українська делегація була навіть дещо меншою від польської. Проте, варто пам’ятати, що основу польського представництва становили члени ПКН, які станом на 1919 р. уже проживали у Західній Європі, тож варшавський уряд не мав потреби витратити додаткові кошти на їхній доїзд до французької столиці. На жаль, українська діаспора у Франції не була такою ж численною та впливовою, як польська, тому делегацію УНР довелося у повному складі везти зі Східної Європи.

Отож, штати місії були навмисно роздуті, щоб дати українським державним діячам можливість врятуватися від комуністичного терору. Коли ж це завдання було успішно виконане, і всі члени місії добралися до Відня, постало питання про скорочення штатів делегації. Однією з ключових причин такого рішення було складне фінансове становище українського уряду, який значну частину своїх доходів витрачав на ведення боротьби із більшовицькими військами, тож не міг дозволити собі відправити до Парижу аж 70 урядовців.

Крім того, французькі чиновники не поспішали видавати українським представникам візи на в’їзд до Франції. Секретар місії А. Петрушевич згадував, що коли він вже у березні 1919 р. разом з головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР до Франції Г. Сидоренком прийшли до французького Міністерства закордонних справ прохати про видачу дозволу на приїзд до Парижа українських дипломатів, то начальник відділу азійських справ Альбер Камерер (Albert Kammerer) заявив, що “кожний член Української Делегації знаходиться під

⁵⁶⁰ Шульгин О. Без території. С. 76.

⁵⁶¹ Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). S. 34–35.

поліцейським доглядом, пропускати більше українців – значить збільшувати працю поліції”⁵⁶².

Повертаючись до вивчення особового складу делегації УНР, необхідно окрему увагу звернути на її структуру, що залишалася незмінною з моменту створення місії і до кінця 1919 р. (див. Додаток Г. 1)⁵⁶³ На чолі делегації стояли **голова** та “**товариш голови**”, тобто його заступник. Ці посади займали, відповідно, Г. Сидоренко (представник УНР) та В. Панейко (Державний секретар закордонних справ ЗУНР)⁵⁶⁴. Таким чином, до управління місією формально залучалися представники обох українських республік. Як уже зазначалося вище, Г. Сидоренко та А. Петрушевича добралися до Франції ще 20 січня 1919 р.⁵⁶⁵ За твердженням І. Борщака, це стало можливим завдяки сприянню французького лівого депутата Анрі Франклін-Буїйона (Henry Franklin-Bouillon), голови парламентської комісії закордонних справ⁵⁶⁶. У лютому до Парижа прибув ще один член місії Ф. Савченко⁵⁶⁷, а у березні – писарка Олена Періяго⁵⁶⁸. Всі інші українські представники у кількості 11 осіб приїхали з Лозанни до Парижа щойно у квітні 1919 р.⁵⁶⁹ Серед них був, зокрема, товариш голови делегації В. Панейко та перший секретар делегації Петро Дідушок, третя за рангом особа у місії, колишній січовий стрілець.⁵⁷⁰

У складі делегації діяли дві секції: політична та дипломатична. До першої із них, згідно із законом від 10 січня, мало увійти шість представників від головних українських партій. На ці посади було призначено Миколу Левицького та Бориса

⁵⁶² Звіт секретаря делегації УНР Петрушевича Антона про результати діяльності дипломатичної місії УНР в Парижі. *ЦДАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3.

⁵⁶³ Вісник Державних законів УНР... *БСП*. Ф. 4. Т. 1. Док. ч. 158. Арк. 1–4.

⁵⁶⁴ Там само.

⁵⁶⁵ Звіт секретаря делегації УНР Петрушевича Антона про результати діяльності дипломатичної місії УНР в Парижі. *ЦДАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

⁵⁶⁶ Борщак І. Як була zorganizована Мiroва Конференція 1919 р. *Червона калина: іст. календар-альманах на 1939 рік*. 1938. Т. 18: Україна на дипломатичному фронті. С. 108.

⁵⁶⁷ Groшові справи місії УНР в Парижі за 1919 р... *БСП*. Ф. 4. Т. 22. Відомість про платню членів делегації [...] за місяць лютий 1919 р. Без арк.

⁵⁶⁸ Там само.

⁵⁶⁹ Groшові справи місії УНР в Парижі за 1920 і 1921 р. ... *БСП*. Ф. 4. Т. 20. Відомість на виплату членам делегації [...] як зворот коштів, витрачених ними на переїзд з Швейцарії [...]. Без арк.

⁵⁷⁰ Козицький А. Дідушок Петро.

Матюшенка (Українська соціал-демократична робітничка партія), Дмитра Ісаєвича та Олександра Севрюка (Українська партія соціалістів-революціонерів), Сергія Зархі від єврейської партії та Олександра Колессу як представника ЗУНР⁵⁷¹. Однак, із них до Парижа у квітні 1919 р. добралося лише троє: Б. Матюшенко, Д. Ісаєвич та С. Зархі⁵⁷².

Завданням дипломатичної секції було ведення міжнародних переговорів, і до її складу, згідно з законом від 10 січня, мало увійти п'ять осіб. На ці посади було призначено Олександра Шульгина, Льва Ганкевича, Артема Галіпа, Миколу Салтана і Арнольда Марголіна⁵⁷³. Із них у роботі делегації брали участь лише О. Шульгин, А. Галіп та А. Марголін⁵⁷⁴. Останній прибув до Парижа 17 квітня⁵⁷⁵, і добровільно покинув делегацію 1 вересня 1919 р., мотивуючи таке рішення несхваленням політичного курсу нового голови делегації М. Тишкевича⁵⁷⁶.

Голова разом з товаришем та секретарем, а також члени політичної та дипломатичної секцій утворювали колегію делегації, яка на підставі інструкцій МЗС виробляла загальний план і напрямок діяльності української місії у Парижі.⁵⁷⁷

Значну частину особового складу української делегації у Парижі становили “фаховці-радники” та аташе. Згідно із законом УНР від 10 січня, у складі делегації їх мало бути чотирнадцять осіб⁵⁷⁸, однак впродовж 1919 р. їхня кількість варіювалася (див. Додаток Д. 1). Зокрема, від березня 1919 р. до місії на посаду радника було прийнято С. Томашівського⁵⁷⁹. Крім того, до місії входила секція

⁵⁷¹ Вісник Державних законів УНР...*БСП*. Ф. 4. Т. 1. Док. ч. 158. Арк. 2.

⁵⁷² Грошові справи місії УНР в Парижі за 1920 і 1921 р. ... *БСП*. Ф. 4. Т. 20. Відомість на виплату членам делегації [...] як зворот коштів, витрачених ними на переїзд з Швейцарії [...]. Без арк.

⁵⁷³ Вісник Державних законів УНР...*БСП*. Ф. 4. Т. 1. Док. ч. 158. Арк. 1–2.

⁵⁷⁴ Грошові справи місії УНР за 1919 р. ... *БСП*. Ф. 4. Т. 21. Відомість про виплату платні членам Делегації Української Республіки за місяць вересень 1919. Без арк.

Марголинъ А. Украина и политика Антанты...С. 132

⁵⁷⁵ Марголинъ А. Украина и политика Антанты...С. 132.

⁵⁷⁶ Там же. С. 166.

⁵⁷⁷ Вісник Державних законів УНР...*БСП*. Ф. 4. Т. 1. Док. ч. 158. Арк. 2.

⁵⁷⁸ Вісник Державних Законів...1919. 25 липня. Вип. 26. С. 186.

⁵⁷⁹ Грошові справи місії УНР в Парижі за 1919 р. ... *БСП*. Ф. 4. Т. 22. Додаткова відомість за місяць март, квітень і май 1919. Без арк.

журналістів та Українське інформаційне бюро на чолі з Ф. Савченком. Канцелярія делегації, згідно зі штатним розписом, мала складатися з 27 осіб⁵⁸⁰ (див. Додаток Е), однак, внаслідок скорочення кадрів кількість канцеляристів суттєво зменшилася (див. Додаток Д. 1). Загалом, з квітня по грудень 1919 р. кількість працівників місії коливалася в межах 23–29 осіб, і в порівнянні з початковим штатним розписом зменшилася наполовину.

У квітні 1919 р. до Парижа прибула спеціальна місія для укладення українсько-польського перемир'я у Східній Галичині, до якої входили Дмитро Вітовський, Михайло Лозинський, Олександр Кульчицький (секретар) і Альфонс Ерле (радник Д. Вітовського)⁵⁸¹. Д. Вітовський, як відомо, загинув в авіакатастрофі 2 серпня, повертаючись до України з Парижа⁵⁸². Про А. Ерле від липня 1919 р. згадок також немає, тож, скоріш за все, він покинув місію одразу після смерті Д. Вітовського. Водночас, М. Лозинський та О. Кульчицький залишалися у делегації до грудня 1919 р.

Окремо варто згадати про фінансове забезпечення української місії у Франції. Згідно із законом УНР від 10 січня 1919 р., на перші три місяці своєї діяльності місія отримала 2 082 800 франків.⁵⁸³ На четвертий місяць було окремо виділено 618 600 франків⁵⁸⁴. «З сего дійшло до Парижу для місії 606 712 французьких франків. Останні гроши затрачені частиною в Австрії та Швейцарії, частиною лишилися на рахунках у різних особ або видані на такі справи, на які не були асігновані»⁵⁸⁵, – бідкався у серпні 1919 р. С. Шелухін, що виконував на той час обов'язки скарбника делегації. Попри труднощі із перевезенням валюти через кордони європейських держав, приблизно до середини осені 1919 р. місія досить регулярно отримувала необхідні їй суми, після чого нарахування

⁵⁸⁰ Вістник Державних Законів... 1919. 25 липня. Вип. 26. С. 186.

⁵⁸¹ Павлюк О. Дипломатія ЗУНР (ЗОУНР). С. 374;

Рудницький М. Париж 1919... С. 269–270;

⁵⁸² Гай-Нижник П. Дмитро Вітовський: встановлення історичної дати та обставин загибелі *Військово-історичний альманах*. 2010. № 1. С. 53.

⁵⁸³ Вістник Державних Законів... 1919. 25 липня. Вип. 26. С. 186.

⁵⁸⁴ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 2.

⁵⁸⁵ Статті і замітки про діяльність дипломатичної делегації УНР в Парижі. *ЦДІАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 39.

катастрофічно зменшилися і вже не дозволяли українським дипломатам вести роботу на належному рівні⁵⁸⁶.

Після приїзду до Парижа українським представникам вдалося взяти участь у переговорах з комісією Л. Боти, побувати на засіданні Найвищої Ради ПМК і на аудієнції у прем'єр-міністра Франції Ж. Клемансо⁵⁸⁷. Однак, уже в червні внаслідок певних дипломатичних та політичних помилок, допущених, в тому числі, і з вини Г. Сидоренка, українська місія, фактично, опинилася у міжнародній ізоляції. Які конкретно події призвели до цього, нам достеменно невідомо, оскільки більшість історичних джерел у цьому питанні обмежуються лише обережними натяками⁵⁸⁸. В той же час, влітку 1919 р. на ПМК відбувалися дуже важливі події, що стали доленосними для Західних областей УНР. Так, 25 червня Найвища Рада ПМК своєю постановою дозволила польським військам окупувати Східну Галичину до р. Збруч⁵⁸⁹. Тим часом, українська місія, перебуваючи в ізоляції, не могла належно відреагувати на ці події.

Представники ЗУНР В. Панейко та С. Томашівський розуміючи це, вирішили діяти на власну руку і створили “галицьке бюро” – організацію, яка таємно від решти українських делегатів намагається діяти у Парижі від імені ЗУНР⁵⁹⁰. У дипломатичних нотах, які вони розсилали іноземним делегаціям, проголошувалися зовсім інші вимоги, аніж ті, які декларувала делегація УНР. Про діяльність “Галицького бюро” науці досі відомо дуже мало. У різних джерелах вказуються різні дати заснування цієї організації, немає також чіткої інформації про те, коли вона припинила своє існування, і навіть її назва є лише умовною. Із окремих документів довідуємося, що осідок “Галицького бюро” знаходився у Парижі на вулиці Віктора Гюго, що в 16-ому окрузі⁵⁹¹ (див. Додаток Д. 6). В

⁵⁸⁶ Грошові справи місії УНР за 1920 і 1921 р. *БСП*. Ф. 4. Т. 18. Док. № 989. Без арк.

⁵⁸⁷ Тимченко Р. Українські дипломати на Паризькій Мирній Конференції С. 154–155.

⁵⁸⁸ Листи Тишкевичу Михайлу від кореспондентів з прізвищами на “Ч”, “Ш”. *ЦДАЛ України*. Ф. 681. Оп 1. Спр 20. Арк 67–68.

⁵⁸⁹ Стахів М. Західня Україна... Т 6, кн 1 С. 47

⁵⁹⁰ Копії документів на французькій мові делегації української республіки в Парижі. *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 53–54.

⁵⁹¹ Листування Президента Української національної ради... (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 91.

період після Першої світової війни ця частина міста була однією із найфешенебельніших у Парижі⁵⁹², тож, безсумнівно, представники Галичини потребували значних коштів на оренду офісного приміщення. Джерело їхнього фінансування, на жаль, також залишається невідомим.

Коли про створення “Галицького бюро” стало відомо, то, як писав С. Шелухін, “між самими галичанами вийшло таке, що Панейко од М. [М. Лозинського? – Г. Т.] тікав і сховався за стіл, бо той кинувся на його бити. Покійник Вітовський кинувся бити Томашівського, та я схопив його за руки”⁵⁹³. Врешті, орієнтовно наприкінці серпня 1919 р. діяльність “Галицького бюро” була припинена, а В. Панейко та С. Томашівський повернулися до роботи у місії УНР⁵⁹⁴.

16 липня 1919 р. уряд УНР призначив новим головою свого паризького представництва графа М. Тишкевича, котрий прибув до Парижа із Риму, де від травня 1919 р. виконував функції посла УНР при Ватикані⁵⁹⁵. Його призначення головою українського представництва у Франції було не випадковим, адже М. Тишкевич ще до Першої світової війни довгий час проживав за кордоном, тож мав дуже широке коло знайомств у середовищі впливової європейської аристократії⁵⁹⁶. Саме тому український уряд надіявся, що М. Тишкевич зможе вивести українську делегацію з міжнародної ізоляції та посприяти позитивному вирішенню українських питань на ПМК.

Після приїзду М. Тишкевича до Парижа конфліктна ситуація, що виникла всередині української делегації ще за правління Г. Сидоренка, продовжувала поглиблюватися. Перш за все, деструктивну роль відігравали ідеологічні розбіжності між членами місії та її головою. “П[ан]. гр[аф]. Тишкевич,

⁵⁹² Grange C. Les classes privilégiées dans l'espace parisien (1903–1987). Espace. Populations. Sociétés. 1993. № 1. P. 14–15.

⁵⁹³ Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920. С. 337.

⁵⁹⁴ Копії документів на французькій мові делегації української республіки в Парижі. *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 53–54.

⁵⁹⁵ Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919–1922. С. 16.

⁵⁹⁶ Тичка Г.-М. Діяльність Михайла Тишкевича на чолі української дипломатичної місії у Парижі (1919–1921 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за ред. проф. І. С. Зуляка. 2017. Вип. 2. Ч. 2. С.145.

консерватор по своїм переконанням, і одвертий ворог всякої соціалістичної думки”⁵⁹⁷, – писали у грудні 1919 р. члени делегації у листі до міністра закордонних справ УНР. Більшість із них, як відомо, сповідували соціалістичні погляди.

Крім того, багато критики лунало з приводу співпраці М. Тишкевича з католицькими колами, адже у складі делегації було багато масонів (Артем Галіп, Василь Панейко, Олександр Шульгин Сергій Шелухін, Микола Шумицький, та інші)⁵⁹⁸. Також новому голові делегації закидали неакуратність у веденні державних справ, полонофільство (йшлося про те, що його син Юрій “служив у поляків”)⁵⁹⁹. Говорили також, що М. Тишкевич уже старий, і йому надто важко вести політичні справи⁶⁰⁰ (йому на той час виповнилося 62 роки).

Однак, ідеологічний антагонізм між головою делегації та її членами не був єдиною проблемою українського представництва у Парижі: “...почалися інтриги поміж членами делегації. Кожний із них, окрім незначної частини щодня приходив до президента делегації і наговорював на другого, а вийдучи від президента, очернював його перед тим, на кого тільки що наговорив”⁶⁰¹, – згадували сучасники тих подій.

Зважаючи на весь безлад та сваволю, що панували в українському представництві у Парижі, М. Тишкевич декілька разів звертався до уряду УНР з вимогою звільнити його із займаної посади, однак щоразу отримував відмову⁶⁰². Не маючи можливості налагодити конструктивну роботу делегації, М. Тишкевич, як видно з документів, вирішив заблокувати її діяльність: майже не приходив на

⁵⁹⁷ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919). *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 199.

⁵⁹⁸ Савченко В. Масонство в Україні в ХХ веке.

Савченко В. Исторична хронологія розвитку вільномулярства в Україні. С. 218.

Жан Й. Моє служіння Україні. С. 119.

⁵⁹⁹ Проект договору Чорноморського союзу та інструкція про організацію конференції причорноморських держав... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 361. Арк. 13 зв–15 зв.

⁶⁰⁰ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919). *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 199.

⁶⁰¹ Статті і замітки про діяльність дипломатичної делегації УНР в Парижі. *ЦДІАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 6.

⁶⁰² Листи Тишкевича Михайла зі зверненням “Пане Міністре”, “Пане Президенте” і інш. невстановлених кореспондентів *ЦДІАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 4.

роботу в помешкання (офіс) делегації, усю дипломатичну кореспонденцію йому передавали до готелю, у якому він мешкав. Він також забрав зі собою печатку місії⁶⁰³. Як наслідок, члени делегації не знали, які листи приходять на її адресу, не мали також можливості самостійно відправляти які-небудь офіційні папери. Ніхто не знав, чим займається М. Тишкевич, з ким він зустрічається, а навіть скільки грошей є у касі делегації і на що вони витрачаються. Таким чином, члени місії уже не могли завадити М. Тишкевичу у його дипломатичній діяльності.

Наприкінці 1919 р. у делегації відбувся розкол: 16 грудня із неї вийшли майже всі представники ЗУНР, мотивуючи свій вчинок тим, що 2 грудня уряд УНР уклав із Польщею договір про взаємне визнання кордонів, які, згідно з цим договором, проходили по р. Збруч.⁶⁰⁴ Тим часом, члени місії, які представляли УНР, оголосили, що вони виганяють з делегації членів ЗУНР, бо УГА перейшла на бік армії Антона Денікіна⁶⁰⁵. Як би там не було, представники ЗУНР вийшли зі складу делегації і створили УНК, а також делегацію Західної України, що діяла у Парижі до 1923 р.⁶⁰⁶

Нарешті 18 грудня уряд УНР надіслав М. Тишкевичу телеграму, згідно з якою голова делегації отримував право звільняти та приймати на службу членів місії на власний розсуд та вільно розпоряджатися касою делегації. Також у телеграмі повідомлялося, що тільки Президент делегації має представницькі функції, тобто може робити будь-які офіційні заяви та надсилати дипломатичні ноти.⁶⁰⁷

Користуючись цією нагодою, М. Тишкевич з днем 30 грудня 1919 р. розпустив делегацію⁶⁰⁸, і сформував нову, дещо меншу за чисельністю, яка відрізнялася від попередньої як своїм складом, так і структурою. Станом на січень

⁶⁰³ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919). *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 202–204.

⁶⁰⁴ Український прапор. 1919. 23 грудня. Рік I. Ч. 38. С. 2.

⁶⁰⁵ Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920. С. 337.

⁶⁰⁶ Про діяльність місії ЗУНР у Парижі : ЦДАГО України. Ф. 269.

⁶⁰⁷ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919). *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 12.

⁶⁰⁸ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919). *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 12.

1920 р. до місії входило 16 осіб⁶⁰⁹. Докладніша інформація щодо складу місії у цей період подана у додатку Д. 2.

Впродовж 1920 р. фінансові можливості уряду УНР суттєво зменшилися. у січні 1920 р. українська делегація “не мала з чого навіть виплачувати не тільки своїм, а і співробітникам-чужинцям, які мусили деякий час працювати без грошей”⁶¹⁰. Періодично уряд УНР переказував своїм представникам певні суми, однак ці дотації були вкрай нерегулярними і не могли сповна задовольнити потреб українського представництва, які у 1920 р. суттєво зменшилися порівняно з початком 1919 р. і становили уже не 700 тис. фр., а всього лиш 150 тис. фр. щомісячно⁶¹¹. Граф М. Тишкевич, в минулому багатий поміщик, оплачував з власної кишені деякі витрати делегації і декілька місяців не брав платні⁶¹², однак, його фінансові можливості також були обмежені.

Із окремих джерел вдалося з’ясувати, що причиною скрутного фінансового становища паризької делегації став конфлікт між М. Тишкевичем та бароном М. Васильком, котрий, як головний фінансовий агент українського уряду, розподіляв та відправляв гроші українським закордонним представництвам⁶¹³. У своїх звітах до уряду УНР він негативно оцінював діяльність М. Тишкевича та виступав за зміну керівника українського представництва у Парижі. Крім того, М. Василько саботував виділення і так незначних коштів, призначених на утримання української місії у Парижі⁶¹⁴. Михайло Єремійв, секретар української дипломатичної місії у Римі, писав до М. Тишкевича у грудні 1920 р., що М. Василько “не дасть грошей, аж доки Ви в Парижі будете”⁶¹⁵.

⁶⁰⁹ Грошові справи місії УНР за 1919 і 1920 р. *БСП*. Ф. 4. Т. 19. Відомість на виплату платні за місяць січень 1920 року... Без арк.

⁶¹⁰ Грошові справи місії УНР за 1920 і 1921 р. ... *БСП*. Ф. 4. Т. 18. Док. № 989. Без арк.

⁶¹¹ Грошові справи місії УНР за 1920 і 1921 р. ... *БСП*. Ф. 4. Т. 18. Док. № 989. Без арк.

⁶¹² Листи Тишкевича Михайла зі зверненням “Пане Міністре”, “Пане Президенте” і інш. невстановлених кореспондентів. *ЦДАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 10 зв.

⁶¹³ Соловійова В. Дипломатична діяльність Української Народної Республіки...

⁶¹⁴ Листи Тишкевича Михайла зі зверненням “Пане Міністре”, “Пане Президенте” і інш. невстановлених кореспондентів. *ЦДАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 10 зв.

⁶¹⁵ Листи Тишкевичу Михайлу від кореспондентів з прізвищами на “Г”, “Д”, “Е”, “К”. *ЦДАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 79.

Взимку 1920 р. ситуація набрала катастрофічних обертів. Дійшло до того, що 21 січня 1921 р. М. Тишкевич надіслав до О. Шульгина, який на той час очолював українську місію у Женеві, телеграму такого змісту: “Працівники голодують. Надішліть негайно декілька тисяч франків”⁶¹⁶. О. Шульгин згодом натякав на те, що службовці місії були змушені заробляти собі на життя “спекуляцією на парфумерії чи робленням дитячих забав”⁶¹⁷.

4 січня 1921 р. МЗС УНР звільнило М. Тишкевича з посади голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі. Цю посаду надалі мав зайняти О. Шульгин⁶¹⁸, котрий розпочав активні заходи з метою зменшення витрат делегації. Зокрема, за його ініціативи місія відмовилася від офісу на вул. Ля Перуз⁶¹⁹ (див. Додаток Д. 6), оренда якого на місяць коштувала 5 тис. франків⁶²⁰. Крім того, О. Шульгин відновив взаємини з українськими кооператорами у Франції, з якими М. Тишкевич конфліктував⁶²¹. Кооператори заборгували уряду УНР досить значну суму грошей, і О. Шульгин мав намір отримати від них частину цих коштів та використати їх для фінансування діяльності української делегації у Парижі⁶²².

Новий голова розпочав реформування місії та вніс деякі зміни у її склад. Перш за все, він звільнив усіх працівників делегації, виплативши їм “ліквідаційні гроші”, тобто компенсацію за звільнення, хоча декого із них згодом повторно прийняв на роботу (див. Додатки Д. 3, Д. 4)⁶²³.

Однак, катастрофічна нестача коштів все ще залишалася головною проблемою делегації УНР у Парижі. Якщо у 1920 р. витрати делегації становили

⁶¹⁶ Листування з дипломатичною місією в Парижі про біжучу роботу місії. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 64. Арк. 8.

⁶¹⁷ Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про діяльність “Національного українського комітету”. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 360. Арк. 28.

⁶¹⁸ Листування з головою місії УНР в Парижі про відношення уряду Франції до уряду УНР... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 178. Арк. 31.

⁶¹⁹ Листування з дипломатичною місією в Парижі про біжучу роботу місії. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 64. Арк. 29.

⁶²⁰ Там само.

⁶²¹ Там само.

⁶²² Там само.

⁶²³ Грошові справи місії УНР в Парижі за 1919 р. ... *БСП*. Ф. 4. Т. 22. Док. № 96. Без арк.

близько 150 франків на місяць, то у липні 1921 р. О. Шульгин писав до міністра закордонних справ УНР: “Ми виробили план, по якому нам на осінь, зиму і весну треба всього 50. 000 фр., але прийдеться мешкати під Парижем і жити зі свого огороду”⁶²⁴. За таких обставин не дивно, українська дипломатична діяльність у Франції починаючи з 1921 р. стала планомірно скорочуватися. У 1922 р. у місії працювало лише чотири особи (див. Додаток Д. 5).

Зрештою, у вересні 1923 р. О. Шульгин уже перебував у Празі і у листі до міністра закордонних справ писав: “З Парижа вже два тижня нічого не чути, і я вже маю сумніви, чи поїду я туди чи ні.”⁶²⁵ Від квітня 1923 р. справи місії вів аташе Леонід Галяфре, він же і звітував про результати своєї праці перед міністром закордонних справ УНР⁶²⁶.

Надалі головним напрямком діяльності делегації стала опіка над емігрантами та видача різного роду довідок, паспортів громадян УНР (до 1927 р.) та “паспортів Нансена” (після 1927 р.)⁶²⁷. Структура представництва УНР у наприкінці 1920-их рр. описана у додатку Г. 2. Як уже зазначалося, місія УНР у Парижі продовжувала існувати до кінця міжвоєнного періоду.

Ставлення представництва УНР до справи Східної Галичини еволюціонувало під впливом подій міжнародної та української політики. У 1919 р. “галицькими проблемами” завідували, здебільшого, делегати галицького уряду, зокрема, В. Панейко. Так, під час засідання Найвищої Ради 21 травня 1919 р. саме він відповідав на більшість запитань очільників Антанти⁶²⁸. Ключовою вимогою українських делегатів навесні-влітку 1919 р. було визнання незалежності галицької України, тож у липні 1919 р., протестуючи проти приєднання Східної Галичини до Польщі, вони відмовилися від участі у розробці статуту цих

⁶²⁴ Копії листів члена делегації петлюрівського уряду Директорії до міністра закордонних справ... *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп 1. Спр 5. Арк. 10.

⁶²⁵ Листування міністра з послом у Франції О. Шульгиним. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 146 зв.

⁶²⁶ Там само. Арк. 125–145 зв.

⁶²⁷ Різні листування місії за 1939 р. *БСП*. Ф. 4. Т. 49. Док. № 6661. Без арк.

⁶²⁸ Papers relating to the foreign relations of the United States. Vol. V. P. 775–799.

територій у рамках підкомісії польських справ ПМК⁶²⁹. Однак, уже наприкінці червня 1919 р. галичани почали схилитися до ідеї нейтралізації Галичини під протекторатом Антанти як більш реального розв'язання, аніж незалежність.⁶³⁰ У вересні 1919 р. представники місії керувалися постулатом, що “Східна Галичина єсть часть Української Республіки. Та в теперішній ситуації спір за Галичину рішається не війною, тільки мировою конференцією”, тож необхідно посприяти ухваленню вигідного для українців тимчасового статуту Східної Галичини і проведенню плебісциту в трирічний термін⁶³¹ (див. Додаток Ж). Після того, як у грудні галицькі делегати демонстративно вийшли зі складу місії УНР, вона перестала офіційно займатися справою Східної Галичини⁶³² і навіть намагалася перешкоджати праці галицьких дипломатів у Парижі⁶³³. Однак, голова делегації М. Тишкевич продовжував цікавитися майбутнім Східної Галичини, і у квітні 1920 р. у листі до А. Шептицького, обговорював можливість “нейтралізації Східної Галичини під егідою Ліги Націй”⁶³⁴.

Другою українською політичною організацією у Парижі, про яку згадував польський делегат у своєму звіті на початку 1921 р., були “Представники двох колишніх членів Директорії Макаренка і Швеця”, відомі також як “Comité d'action ukrainienne” тобто “**Комітет української дії**”.

Тут, перш за все, необхідно з'ясувати, яке відношення до української дипломатії мали Андрій Макаренко та Федір Швець, і чому у 1920 р. вони вирішили втрутитися у справи українського представництва у Парижі. Отож, 15 листопада 1919 р. розпорядженням Голови Директорії С. Петлюри А. Макаренку та Ф. Швецю було надано особливі повноваження у питаннях, пов'язаних з

⁶²⁹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 150-151.

⁶³⁰ Там само. С. 142.

⁶³¹ Листування Міністерства закордонних справ УНР та інших установ з головою делегації УНР у м. Парижі... *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 13–14.

⁶³² Свобода. 1940. 22 січня. Рік XLVIII. Ч. 17. С. 2.

⁶³³ Протоколи засідання з'їзду закордонних членів партій соціалістів-федералістів у Женеві... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 332. Арк. 4 зв.

⁶³⁴ Листування Шептицького А. з Тишкевичем М. *ЦДІАЛ України*. Ф. 358. Оп. 1 Спр. 357. Арк. 111

міжнародною політикою УНР⁶³⁵. Зокрема, вони отримали право представляти Українську державу на міжнародних конференціях, а також “мати вищий контроль над діяльністю всіх урядових інституцій Української Народної Республіки за кордоном”⁶³⁶, тобто скорочувати штати місій, призначати нових делегатів, вирішувати питання про виплату коштів тим чи іншим закордонним представництвам тощо.

Весною 1920 року А. Макаренко та Ф. Швець, які перебували на той час у Відні⁶³⁷, вирішили розпочати власну політичну гру, базовану на осуді українсько-польського договору, підписаного між С. Петлюрою та Ю. Пілсудським. Скоріш за все, вони мали намір здійснити урядовий переворот, узурпувавши владу над українськими місіями та представництвами за кордоном.

Під час засідання Найвищої Ради держав Антанти, яке відбулося 19–26 квітня у Сан-Ремо⁶³⁸, А. Макаренко та Ф. Швець надіслали на адресу місії УНР в Італії телеграму, у якій закликали “паралізувати інтриги наших та чужих полонофільських чинників”⁶³⁹, що, нібито, мали намір заявити про себе на цьому міжнародному форумі. Фактично, телеграма спонукала дипломатів до непокори урядовій політиці.

“Віденським делегатам” вдалося також налагодити контакт з А. Галіпом, колишнім членом делегації УНР у Парижі, який ще з осені 1919 р. конфліктував з М. Тишкевичем за право представляти Українську державу у Франції⁶⁴⁰. Весною 1920 р. А. Галіп відвідав конференцію у Сан-Ремо, де зустрівся з ключовими європейськими дипломатами⁶⁴¹, а 20 квітня з його ініціативи та від імені “українських демократів” французьким політикам було надіслано меморандум під назвою “Ситуація в Україні”, основна думка якого була така: УНР користується

⁶³⁵ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки... С. 599.

⁶³⁶ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки... С. 599.

⁶³⁷ Онацький Є. По похилій площі... Ч. 2. С. 198–199.

⁶³⁸ San Remo Conference. Encyclopedia of the Palestinians / edited by Philip Mattar. New York: Facts on File, 2005. P. 438.

⁶³⁹ Онацький Є. По похилій площі... Ч. 2. С. 143.

⁶⁴⁰ Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920. С. 333.

⁶⁴¹ Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про роботу останньої... ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 509. Арк. 51.

підтримкою українського населення, однак, С. Петлюра, попавши під польські та католицькі впливи, проводить шкідливу для України “квазі-диктаторську” політику⁶⁴². Шляхів вирішення цієї проблеми автори меморандуму чітко так і не сформулювали, зосередивши свою увагу на критиці М. Тишкевича і М. Василька, а також вихвалянні українського кооперативного руху. Адресати цього документу, на загальне, не сприйняли його серйозно, а депутат Г. де Гаяр-Бансель навіть надіслав його М. Тишкевичу для ознайомлення⁶⁴³.

Незабаром Рада міністрів УНР довідалася про антиурядову політику А. Макаренка та Ф. Швеця і постановою від 21 травня 1920 р. скасувала їхні надзвичайні повноваження, наказавши повернутися “на Україну з-за кордону”⁶⁴⁴. Як відомо, А. Макаренко та Ф. Швець цьому наказу не підкорилися, тож були виключені зі складу Директорії УНР.

Однак, “віденські делегати” вирішили не здаватися і, скориставшись своїм авторитетом, спробували захопити владу в місії УНР у Парижі. 20 липня вони надіслали до М. Тишкевича телеграму з наказом передати управління делегацією Колегії, до якої входили Володимир Тимошенко, Сергій Шелухін, Артем Галіп і Микола Лучинський⁶⁴⁵. Довідавшись, що А. Макаренко та Ф. Швець припинили своє членство у Директорії УНР, і їхні накази не є легітимними, М. Тишкевич відмовився йому підкоритися⁶⁴⁶.

Тоді члени Колегії дочекалися, аж поки голова делегації відправився до Лондону з урядовим дорученням, і 16 серпня 1920 р. прийшли в помешкання (офіс) делегації, вимагаючи негайно передати їм управління справами⁶⁴⁷. Практично всі члени делегації (окрім перекладача Шарля Дюбрея⁶⁴⁸) відмовилися підкорятися вимогам самозванців, і між ними та представниками Колегії

⁶⁴² Листування делегації УНР в Парижі з Міністерством закордонних справ УНР про міжнародні відносини... *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 54–65.

⁶⁴³ Там само. Арк. 50.

⁶⁴⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки... С. 636.

⁶⁴⁵ Листування та накази місії, огляди ситуації у Франції за 1920–1934 рр. *БСП*. Ф. 4. Т. 7. Док. № 1220. Без арк.

⁶⁴⁶ Там само

⁶⁴⁷ Листування з дипломатичною місією у Франції про надсилання інформаційних звітів про політичне становище у Франції. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 657. Арк. 87–88.

⁶⁴⁸ Там само. Арк. 90.

розпочався відкритий конфлікт. Самозванцям вдалося заволодіти книгою наказів, яку їм практично добровільно передав секретар М. Рудницький⁶⁴⁹, а також печатками делегації⁶⁵⁰. Безпорядки припинив скарбник місії Л. Галяфре, який вигнав нападників та працівників і зачинив помешкання місії⁶⁵¹. Тим часом, самозвані делегати звернулися до поліції з вимогою надати їм доступ до зачиненого офісу. Поліція, звісно ж, відмовилася, але інформація про чвари в середовищі паризьких українців стала відомою працівникам французького МЗС і потрапила до преси.

Після повернення із Лондону М. Тишкевич ініціював детальне розслідування обставин інциденту⁶⁵². На підставі зібраних свідчень було зроблено висновок, що головним винуватцем втрати печаток та книги наказів є М. Рудницький, і його, як і Ш. Дюбрея, виключили зі складу делегації⁶⁵³. М. Тишкевичу вдалося переконати представників французької політичної еліти у тому, що він, а не А. Галіп є реальним представником уряду УНР⁶⁵⁴. Делегація виготовила нові печатки, поновила документацію і продовжила виконувати свої обов'язки, тож представники А. Макаренка та Ф. Швеця залишилися ні з чим.

Не змігши захопити владу в українській делегації, члени Колегії заснували власну організацію, “Комітет української дії”, який існував у Парижі щонайменше до середини 1921 р. Влітку 1920 р. до його складу входили: Лука Бич, представник Кубані і почесний голова Комітету, А. Галіп, М. Лучинський, І. Борщак та цілий ряд українських кооператорів, членів товариства “Дніпросоюз”

⁶⁴⁹ Копії листів члена делегації петлюрівського уряду Директорії до міністра закордонних справ... *ЦДАВО України* Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 92.

⁶⁵⁰ Листування з дипломатичною місією у Франції про надсилання інформаційних звітів про політичне становище у Франції. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 657. Арк. 95–99.

⁶⁵¹ Там само. Арк. 92.

⁶⁵² Копії листів члена делегації петлюрівського уряду Директорії до міністра закордонних справ... *ЦДАВО України* Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 81–113;

Листування та накази місії, огляди ситуації у Франції за 1920–1934 рр. *БСП*. Ф. 4. Т. 7. Док. № 1213–1232. Без арк.

⁶⁵³ Листування та накази місії, огляди ситуації у Франції за 1920–1934 рр. *БСП*. Ф. 4. Т. 7. Док. № 1223. Без арк.

⁶⁵⁴ Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про роботу останньої... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 509. Арк. 52.

та Об'єднання центральних українських кооперативних спілок (ОЦУКС)⁶⁵⁵. Серед них варто згадати хоча б Володимира Тимошенка, Сергія Сидоренка, Андрія Сербиненка і Степана Перепелицю⁶⁵⁶. Можливо, саме через участь кооператорів у Комітеті української дії польський військовий аташе у своєму звіті стверджував, що вони ведуть “акцію проти Петлюри”.

Станом на початок 1921 р. чисельність “Комітету української дії” суттєво скоротилася: у ньому залишилися А. Галіп, М. Лучинський та І. Борщак⁶⁵⁷. Наприкінці 1920 р. Л. Бич писав до О. Шульгина, що Комітет майже не існує і тримається виключно на зв'язках А. Галіпа⁶⁵⁸. Однак, станом на початок 1921 р. А. Галіп мав у своєму розпорядженні досить значні кошти, джерела яких поки що не є достатньо дослідженими⁶⁵⁹.

Весною 1921 р. О. Шульгин був змушений тісно співпрацювати з кооператорами, колишніми членами “Comité d'action”, А. Сербиненком, С. Перепелицею та В. Тимошенком. Вони, як уже згадувалося, заборгували уряду УНР значні кошти, і О. Шульгин мав намір витребувати від них хоча б частину цих грошей та використати їх на потреби місії УНР у Парижі. Кооператори взяли на себе функції посередника у переговорах між О. Шульгиним та А. Галіпом, що тривали навесні-влітку 1921 р. А. Галіп вимагав від уряду УНР призначити його уповноваженим до переговорів з французами, і взамін за це обіцяв визнати С. Петлюру головою Директорії УНР⁶⁶⁰. “Одпихати його не збираюся, це було б дуже нерозумно в сучасному становищі. Галіп може бути одним протидієм проти Моркотуна”⁶⁶¹, – писав О. Шульгин у листі до міністра закордонних справ УНР у червні 1921 р. Чим закінчився цей процес примирення, достеменно

⁶⁵⁵ Galicja Wschodnia w polityce polskiej... *AAN w Warszawie*. Z. 322. T. 5354. K. 314.

⁶⁵⁶ Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про роботу останньої... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 509. Арк. 52–53.

⁶⁵⁷ Galicja Wschodnia w polityce polskiej... *AAN w Warszawie*. Z. 322. T. 5354. K. 314.

⁶⁵⁸ Листування з дипломатичною місією в Парижі про біжучу роботу місії. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 64. Арк. 15–16.

⁶⁵⁹ Там само. Арк. 28.

⁶⁶⁰ Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про роботу останньої... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 509. Арк. 56.

⁶⁶¹ Копії листів члена делегації петлюрівського уряду Директорії до міністра закордонних справ... *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 6.

невідомо, однак у подальших звітах місії УНР про загрозу від діяльності А Галіпа уже нічого не згадувалося.

Позиція “Комітету української дії” щодо справи Східної Галичини наці, на жаль, невідома. Однак, антипольське спрямування його політики та засудження Варшавського договору дозволяє припустити, що А. Галіп та його колеги могли виступати проти приєднання Східної Галичини до Польщі. Можливо, саме тому М. Рудницький, який сам був за походженням галичанином, у серпні 1920 р. не чинив опору членам Колегії. Як би там не було, після свого звільнення він припинив співпрацю з урядом УНР і став членом представництва ЗУНР у Лондоні⁶⁶².

Третьою організацією, згаданою у звіті польського військового аташе у Франції, був **Український національний комітет (УНК)**. Датою його заснування можна вважати 19 грудня 1919 р., коли Комітет опублікував свою декларацію, яка містила його політичну програму, хоча загальні збори комітету відбулися щойно 2 січня 1920 р.⁶⁶³

Ініціаторами створення УНК стали представники ЗУНР, котрі в середині грудня 1919 р. вийшли (чи то були виключені) зі складу делегації УНР. У таємному звіті місії УНР у Парижі від 15 січня 1920 р. зазначалося, що “Гадка про утворення в Парижу Українського національного комітету прийшла п[ану] пр[офесору] Томашівському”⁶⁶⁴. Також повідомлялося, що рішення про створення УНК було погоджене особисто з Є. Петрушевичем⁶⁶⁵. М. Лозинський стверджував, що “план заложення Комітету зродився і перейшов підготовчу стадію як вислід переговорів Панейка з російськими протибольшевицькими

⁶⁶² Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 106–107.

⁶⁶³ Іванець А. До питання про діяльність... С. 120;

Протоколи засідання з'їзду закордонних членів партій соціалістів-федералістів у Женеві... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 332. Арк. 2.

⁶⁶⁴ Протоколи засідання з'їзду закордонних членів партій соціалістів-федералістів у Женеві... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 332. Арк. 1.

⁶⁶⁵ Там само. Арк. 1.

кругами”⁶⁶⁶. Він також підкреслював видатну роль масона С. Моркотуна у заснуванні цієї організації.

Зважаючи на те, що Комітет з моменту свого заснування був чисто галицьким проектом, не дивно, що до нього увійшли практично всі делегати ЗУНР, які станом на грудень 1919 р. працювали в місії УНР, зокрема: В. Панейко, С. Томашівський, А. Петрушевич та О. Кульчицький⁶⁶⁷. М. Лозинський, на протипагу решті “галицьких сепаратистів”, вважав, що необхідно за всяку ціну зберігати єдність України “для того, щоби спільно впасти і полишити тим, що далі будуть вести боротьбу за Українську державність, ясну історичну традицію”⁶⁶⁸. Зважаючи на це, він принципово відмовився від участі в УНК, а, згодом, і від співпраці з делегацією Східної Галичини у Парижі.

У декларації УНК від 19 грудня 1919 р. проголошувалося, що ця організація “бере на себе тимчасово захищення національних інтересів України перед міжнародним політичним світом”, поки “не буде сформовано нову правильну репрезентацію України”⁶⁶⁹. Як бачимо, Комітет претендував на статус представника інтересів цілої Соборної України, тому до його складу, окрім репрезентантів ЗУНР, мали увійти також делегати від Наддніпряни.

Цими делегатами стали С. Моркотун, колишній секретар П. Скоропадського, Микола Могилянський, колишній делегат гетьманського уряду до Франції, Олександр Вишневський, якого представники УНР називали “чорносотенцем із Києва” та Борис Цитович. Крім того, до УНК було включено Івана Петрушевича як представника українців Канади і Кирила Білика, що репрезентував українську діаспору у США⁶⁷⁰.

Ясна річ, утворення альтернативного українського представництва та, як наслідок, розкол у середовищі українських дипломатів у Парижі не могли не привернути увагу російських політиків та дипломатів. Вони надіялися, що ці події

⁶⁶⁶ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С 207.

⁶⁶⁷ Іванець А. До питання про діяльність... С. 120.

⁶⁶⁸ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 180.

⁶⁶⁹ Там само. С. 206.

⁶⁷⁰ Іванець А. До питання про діяльність... С. 120.

призведуть до послаблення дипломатичної діяльності УНР за кордоном, тож вкрай позитивно сприйняли заснування УНК. Зрештою, представники Комітету, зокрема, С. Моркотун та В. Панейко відверто демонстрували свої проросійські симпатії⁶⁷¹. Не дивно, що “росіяни обіцяли підтримувати комітет матер’яльно і морально. Навіть обіцяли, що вони доб’ються від союзників визнання комітету”⁶⁷².

У січні 1920 р. представники Східної Галичини вийшли зі складу цієї організації. Дослідник А. Іванець висловив припущення, що причиною цього стала поразка військ А. Денікіна у боях під Новоросійськом на початку січня 1920 р.⁶⁷³, яка спричинила зниження популярності проросійських орієнтацій у галицьких політичних колах. Згідно з іншими джерелами, галицькі делегати перебували у складі УНК до кінця травня 1919 р.⁶⁷⁴

Як би там не було, Комітет продовжив своє існування навіть після виходу з його складу галичан, і його новим головою став С. Моркотун, а секретарем – Б. Цитович⁶⁷⁵. В різний час до організації входили також: контр-адмірал української армії та міністр морських справ Української держави часів П. Скоропадського Микола Максимов, Борис Кудриновський, князь Михайло Кочубей та, можливо, І. Борщак⁶⁷⁶.

У історії УНК можна виділити два періоди високої активності. Перший із них, що тривав у грудні 1919 – січні 1920 р., був пов’язаний із процесом формування УНК та створення його програмних документів. У наступні місяці активність цієї організації суттєво знизилася, і деякий час Комітет “зовсім не давав про себе знати за винятком одного Маркотуна”⁶⁷⁷. Весною 1920 р. російські політичні кола, котрі, як ми уже згадували, мали значний вплив на УНК,

⁶⁷¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 207.

⁶⁷² Протоколи засідання з’їзду закордонних членів партій соціалістів-федералістів у Женеві... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 332. Арк. 2.

⁶⁷³ Іванець А. До питання про діяльність... С. 122.

⁶⁷⁴ Листування делегації УНР в Парижі з Міністерством закордонних справ УНР про міжнародні відносини. *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 19.

⁶⁷⁵ Іванець А. До питання про діяльність... С. 122.

⁶⁷⁶ Протоколи засідання з’їзду закордонних членів партій соціалістів-федералістів у Женеві... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 332. Арк. 8.

⁶⁷⁷ Там само.

спробували використати цю організацію для дискредитації УНР на міжнародній арені в момент початку спільного українсько-польського наступу на Київ. Для цього російські політики, вочевидь, надали значну фінансову підтримку Комітетові, що стало причиною повторного зростання його активності. УНК збільшив свою чисельність, почав видавати інформаційний бюлетень і навіть розпочав пресову кампанію, спрямовану на дискредитацію уряду УНР⁶⁷⁸. Ця енергійна діяльність, однак, швидко пішла на спад, і в подальшому із членів УНК активність проявляв один лише С. Моркотун, котрий до 1921 р. підтримував тісні зв'язки з російськими та французькими масонами⁶⁷⁹. Точно невідомо, коли УНК припинив своє існування. Деякі дослідники припускають, що він проіснував лише до 1921 р.⁶⁸⁰, однак, С. Моркотун продовжував свою діяльність і пізніше. Так, у 1922 р. він нав'язав контакти з представниками Радянського Союзу і навіть уклав угоду з головою Раднаркому УСРР Х. Раковським⁶⁸¹.

Політична програма УНК були явно проросійською. Члени Комітету виступали за приєднання України до антикомуністичної Росії на федеративних засадах⁶⁸². Щодо Східної Галичини, то у 1921 р. С. Моркотун, за твердженням “Українського прапора”, на шпальтах свого друкованого органу “La jeune Ukraine” заявляв, що “єдино можливою розв'язкою галицької справи є створення провізоричної самостійної невідомої держави під опікою Союзу Народів”⁶⁸³.

Ще одним українським представництвом у Парижі була **Делегація Західної України (Галичини)**⁶⁸⁴, відома також як “Делегацію Західно-Української Народної Республіки”⁶⁸⁵. Як уже згадувалося вище, у грудні 1919 р. представники ЗУНР вийшли зі складу Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі. Водночас, було створено “Делегацію Західно-Української Народної

⁶⁷⁸ Там само.

⁶⁷⁹ Іванець А. Невдала спроба творення “уряду України” під патронатом білих. С. 144.

⁶⁸⁰ Іванець А. До питання про діяльність... С. 132.

⁶⁸¹ Іванець А. Невдала спроба творення “уряду України” під патронатом білих. С. 144.

⁶⁸² Іванець А. До питання про діяльність... С. 126.

⁶⁸³ Український прапор. 1921. 26 лютого. Рік III. Ч. 8. С. 1.

⁶⁸⁴ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 72 зв.

⁶⁸⁵ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 118.

Республіки”⁶⁸⁶, члени якої взяли участь у заснуванні УНК, а після виходу із його складу діяли самостійно. Представництво ЗУНР існувало у Парижі до березня 1923 р., коли Рада Амбасадорів прийняла рішення про приєднання Східної Галичини до Польщі⁶⁸⁷.

Від грудня 1919 р. до травня 1920 р. делегацію очолював В. Панейко. Після звільнення В. Панейка, спричиненого, начебто, відмовою Є. Петрушевича від проросійської орієнтації⁶⁸⁸, тимчасовим головою галицького представництва у Франції став С. Томашівський. Секретар делегації А. Петрушевич у листі до Є. Петрушевича у липні 1920 р. писав про це призначення так: “Париська делегація функціонує доволі живо – очевидно нема порівняння до панейковських часів. Маємо дворазове урядування – треба було прийняти дві писарки, також на цілий день – і всі мають досить занятя. Се не тому, щоби Томашівський мав особливі здібности дипломатичні, але тому, що Панейко не мав навіть на писара громадського потрібних кваліфікацій. [...] Впрочім, Томашівському не можна відмовити знаня і інтелігенції, лише уперта біда, як козел, арогант і сангвінік, усе прикмети ідеального дипломата!”⁶⁸⁹. Згадана тут впертість С. Томашівського ще не раз давала про себе знати в процесі його урядування на посаді голови делегації Західної України у Парижі. Уже у другій половині липня 1920 р. А. Петрушевич у листі до свого батька повідомляв: “На відомість, що Ти з Праги вислав до Мілерана ноту радіом – він [С. Томашівський – Г. Т.] попав у дику лють – як Ти міг поза ним звертати ся до Антанти – і чи Твоя програма не різниться від єго (sic!)”⁶⁹⁰. У відповідь на такі тривожні повідомлення вже у серпні 1920 р. усім представникам ЗУНР за кордоном було видано наказ дотримуватися виключно

⁶⁸⁶ Там само.

⁶⁸⁷ Жан Й. Моє служіння Україні. С. 214.

⁶⁸⁸ Листування Президента Української національної ради... (14 січня 1920–30 липня 1920) ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 80.

⁶⁸⁹ Там само. Арк 114.

⁶⁹⁰ Там само. Арк 157.

тієї політичної лінії, яку декларує галицький уряд у Відні⁶⁹¹. С. Томашівський сприйняв це, за словами А. Петрушевича, “майже за особисту обиду”⁶⁹².

Ставши головою делегації Західної України у Парижі, С. Томашівський особливу увагу зосередив на організації галицького представництва у Лондоні⁶⁹³. На той час для уряду ЗУНР уже було очевидно, що у Великій Британії можна досягнути набагато більших політичних успіхів, аніж у Франції. Саме тому голова паризької делегації часто їздив до британської столиці з метою проведення переговорів та організації роботи тамтешнього галицького представництва.

20 січня 1921 р. за наказом Є. Петрушевича С. Томашівського було звільнено з посади тимчасового голови представництва Західної України у Парижі. Відтепер він ставав радником голови Делегації, яким призначався С. Витвицький⁶⁹⁴. Однак, С. Томашівському ця посадова ротація не дуже сподобалося, бо у листі до Є. Петрушевича він іронічно писав, що С. Витвицький “до речі – має мабуть ліпшого від мене радника в Парижу”⁶⁹⁵, натякаючи, мабуть, на дружбу С. Витвицького з В. Панейком⁶⁹⁶. Надалі у документах немає згадок про участь С. Томашівського у діяльності делегації ЗУНР у Франції. Вочевидь, він зосередив свою увагу на роботі у лондонському представництві, де отримав посаду пресового референта⁶⁹⁷.

Призначення С. Витвицького головою місії ЗУНР у Парижі викликало протест з боку А. Петрушевича. “Те, що я про нього чув в останнім часі, не робить на мене вражіння, що п. Витвицький є дійсно тим “тараном на Антанту”, за якого

⁶⁹¹ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 26–26 зв.

⁶⁹² Там само. Арк. 26 зв.

⁶⁹³ Там само. Арк. 84–100.

⁶⁹⁴ Листування Президента Української національної ради... (1 січня 1921–21 грудня 1921). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 18–18зв.

⁶⁹⁵ Там само. Арк. 18 зв.

⁶⁹⁶ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 130 зв.

⁶⁹⁷ Листування Президента Української національної ради... (1 січня 1921–21 грудня 1921). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 18 зв.

він сам себе уважає”⁶⁹⁸, – зазначав він у листі 11 грудня 1920 р. Однак, після приїзду нового голови делегації до Парижа А. Петрушевич дещо пом’якшив свою жорстку оцінку його особи: “Він [С. Витвицький – Г. Т.] має одну прикмету: в порівнянні з Панейком і Томашівським, се людина майже зовсім нормальна і доволі добре вихована”⁶⁹⁹.

С. Витвицький очолював представництво ЗУНР у Парижі аж до 14 березня 1923 р. Наступного ж дня після рішення Ради Амбасадорів щодо Східної Галичини українські делегати повернулися до Відня⁷⁰⁰.

Штат делегації Західної України у Парижі був досить незначним, якщо порівнювати його, наприклад, зі штатами делегації УНР. На початку 1920 р. до делегації ЗУНР належали: В. Панейко, С. Томашівський, А. Петрушевич та О. Кульчицький⁷⁰¹. Як В. Панейко, так і С. Томашівський покидаючи посаду голови делегації, одночасно припиняли також своє членство у ній. Таким чином, на початку 1921 р. до складу представництва ЗУНР входили С. Витвицький, А. Петрушевич та О. Кульчицький. Двоє останніх були незмінними секретарями делегації, аж поки у червні 1922 р.⁷⁰² О. Кульчицький не був звільнений. У своєму листі до Є. Петрушевича він пояснював, що хотів підшукати собі нову роботу, бо думав, що делегація найближчим часом припинить своє існування, але С. Витвицький, довідавшись про це, неправильно його зрозумів, розгнівався і звільнив із займаної посади⁷⁰³.

Крім названих вище осіб, восени 1922 р. у галицькій делегації працювали Григорій Микитей та Лев Петрушевич⁷⁰⁴. Також у дипломатичній діяльності у

⁶⁹⁸ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 130.

⁶⁹⁹ Листування Президента Української національної ради... (14 січня 1920–30 липня 1920) ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 22.

⁷⁰⁰ Жан Й. Моє служіння Україні. С. 214.

⁷⁰¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. С. 118

⁷⁰² Листування Президента Української національної ради... (1 січня 1921–21 грудня 1921). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 108.

⁷⁰³ Там само. Арк 107–108.

⁷⁰⁴ Листування Президента Української національної ради... (14 лютого 1922–30 грудня 1922). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 143.

Франції у різний час брали участь такі представники ЗУНР, як Є. Петрушевич⁷⁰⁵, К. Левицький⁷⁰⁶, Митрополит А. Шептицький⁷⁰⁷, Й. Жан⁷⁰⁸ та Ф.-К. Бонн⁷⁰⁹.

Уявлення західноукраїнських делегатів про майбутнє Східної Галичини були доволі неоднозначними. У своїх зверненнях до європейських політиків галицький уряд послідовно виступав за визнання незалежності Східної Галичини⁷¹⁰. Цей постулат був чітко прописаний у датованому 1921 р. проекті конституції під назвою “Основи державного устрою галицької республіки”⁷¹¹. Такі ж вимоги були озвучені у ноті галицької делегації до Ліги Націй, опублікованій в “Українському прапорі” за 4 грудня 1920 р.⁷¹² Водночас, у діяльності західноукраїнських представників у Парижі чітко простежувався також проросійський ухил. Так, В. Панейко намагався налагодити контакти з російськими антибільшовицькими колами у Парижі, а згодом серед галицьких політиків набрали популярності прорадянські погляди. “Если б большевицька окупація не дала нам нічого більше як лиш знищення польської буржуазії і поділ землі між селян – то се є такий національний здобуток, якого ми б і за десятки літ самі не осягнули”⁷¹³, – писав у серпні 1920 р. А. Петрушевич, підкреслюючи, що “одинокий ратунок для нас – злука з большевиками з застереженням автономії”⁷¹⁴.

Крім вище описаних українських організацій, у Парижі діяла також **“Карпатсько-руська делегація з доктором Марковим на чолі”**. До неї входили

⁷⁰⁵ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940)... С. 237 – 265.

⁷⁰⁶ Листування Президента Української національної ради... (14 лютого 1922–30 грудня 1922). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 35–42.

⁷⁰⁷ Єгрешій О. Греко-католицьке духовництво в умовах ЗУНР... С. 206;

Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / із французької переклав Я. Кравець; переклад опрацював Ю. Дубленич. Львів: Свічадо, 2015. С. 216;

Тичка Г.-М. Участь представників УГКЦ у вирішенні українсько-польського конфлікту у Галичині (1918–1923). *Матеріали Міжнародної наукової конференції до 100-річчя ієрейських свячень Йосифа Сліпого* / упоряд. Ю. Скіра. Львів: КОЛЕСО, 2018. С. 57–68.

⁷⁰⁸ Жан Й. Моє служіння Україні С. 106–214.

⁷⁰⁹ Полеві духовники Української Галицької Армії... С. 209.

⁷¹⁰ Західно-українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія / ред. М. А. Когутяк. Львів – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. С. 304–305.

⁷¹¹ Машталір Х. Державно-правові погляди Євгена Петрушевича С. 16.

⁷¹² Український прапор. 1920. 4 грудня. Рік II. Ч. 61. С. 1.

⁷¹³ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 72.

⁷¹⁴ Там же. Арк. 9.

Дмитро Марков (брат відомого галицького москвофіла Осипа Маркова, на той час уже покійного), Дмитро Вергун та брати Олексій та Георгій Геровські (щоправда, побіжні згадки про присутність Геровських у Парижі вдалося відшукати лише у звітах французьких розвідників)⁷¹⁵. Відомо також, що у травні – листопаді 1919 р. карпато-русини видавали у Парижі газету під назвою “Les Russes des Carpathes: Bulletin du Comité Carpatho-Russe de Paris” (“Карпатські русини: Бюлетень карпато-руського комітету у Парижі”)⁷¹⁶.

Щодо політичної програми Карпатсько-руської делегації, то у одному із їхніх меморіалів вона була сформульована так: “Заки російська держава буде відбудована Східна Галичина повинна творити окреме галицько-володимирське князівство під протекторатом антанти. В сім князівстві російська мова повинна бути урядовою, російська культура повинна мати змогу повного розвитку. Москвофільські організації повинні дістати з публічних фондів триста мільйонів корон відшкодування за знищення, яке вони потерпіли внаслідок війни. Коли в Росії буде большевизм винищений і Росія буде відбудована в давніх границях, тоді Східня Галичина має бути прилучення до Росії”⁷¹⁷.

Таким чином, впродовж 1919–1923 рр. у Парижі діяло шість українських політичних організацій. Із них дві представляли українські уряди – УНР та ЗУНР, – а ще чотири позиціонували себе як представників українського народу та певних політичних груп. Взаємини між цими організаціями були вкрай заплутаними: постійно виникали інтриги та сварки, які могли несподівано змінюватися ситуативними союзами. Не було між ними також консенсусу щодо вирішення справи Східної Галичини.

Відсутність єдиного українського представництва у Франції, а також перманентний брак коштів та дипломатична безграмотність українських представників, безсумнівно, не сприяла утвердженню високої репутації України

⁷¹⁵ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 1389. Sans feuille.*

⁷¹⁶ Блавацький С. Українська франкомовна періодика... С. 101.

⁷¹⁷ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919). *ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 172.*

серед французьких політиків. Такий стан справ аж ніяк не сприяв розв'язанню “галицького питання” на користь українців, про що мова піде у наступних параграфах.

4.2. Східна Галичина в українській та польській пропагандистській кампанії у Франції

Одним із ключових аспектів спілкування українських дипломатів із представниками французької громадськості була пропагандистська діяльність, яку необхідно розглядати у контексті українсько-польської інформаційної боротьби за прихильність французького загалу та політикуму. Кожна зі сторін докладала максимальних зусиль для того, щоб переконати французів у необхідності приєднання Східної Галичини саме до їхньої держави.

Дослідники, які беруться описувати історію українсько-французьких взаємин, як правило, перелічують французькі літературні та публіцистичні твори, а також виступи і промови французьких діячів, у яких так чи інакше піднімалася тема України. Таким чином, створюється враження, що французи тісно контактували з українцями та жваво цікавилися українськими справами. Однак, це враження є вкрай оманливе. Насправді рівень обізнаності французького суспільства із українською та, зокрема, галицькою проблемою на початку ХХ ст. був надзвичайно низьким. Далеко не кожен француз прочитав петицію сенатора Казимира Делямара “П’ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий в історії” 1869 р.⁷¹⁸, і серед тих, хто все-таки ознайомився із цим документом, навряд чи знайдеться хоча б з десяток людей, які запам’ятали його зміст на довгі роки. Те ж саме можна сказати про праці Гійома Левассера де Боплана та П’єра Шевальє. Що більше, в уяві тих нечисленних французів, які хоча б що-небудь знали про Україну, реальні факти перепліталися з вигадками російської і польської пропаганди та фантастичними літературними образами на кшталт

⁷¹⁸ Evain E. Le problème de l’indépendance de l’Ukraine et la France / préface de É. Soulier Paris: Libr. Alcan, 1931. P. 75.

описаного Вольтером у романі “Карл XII” І. Мазепи, голяком прив’язаного до коня в покарання за свої любовні пригоди⁷¹⁹.

Міжнародні відносини, що панували у Європі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. не сприяли поширенню серед французів проукраїнських настроїв. Зближення Франції з Росією та утворення Антанти призвели до того, що обговорення українських питань стало у Франції небажаним, бо український рух міг викликати заворушення у Росії, яка відтепер стала близькою союзницею офіційного Парижа.

Якщо про українців французи знали дуже мало і ставилися до них з упередженням, то про галицьких “русинів” та їхнє протистояння з поляками у французькій літературі та публіцистиці до 1918 р. немає практично жодної інформації. Одним із небагатьох довоєнних творів, у якому бодай побіжно описуються галицькі українці, є мемуари Ж. Клеменсо, опубліковані 1898 р. та, згодом, перевидані у 1920 р. Це невелика книжка (трохи більше сотні сторінок тексту), що є збіркою оповідань, у яких автор, майбутній прем’єр-міністр Франції, описує свій досвід спілкування із галицькими євреями. У одному з розділів Ж. Клеменсо змалював власну подорож до Галичини. Його товариш, редактор віденських часописів Моріс Шепс, запросив автора на свою батьківщину, до м. Буська, відвідати могилу Морісового батька, на що Ж. Клеменсо охоче погодився⁷²⁰.

Описані у книзі враження від знайомства французького політика з Галичиною разюче схожі на спогади мандрівників ХVІІІ ст., уривки з яких Ларрі Вульф наводив у своїй праці “Винайдення Східної Європи”. Описуючи краєвид, що відкривався йому з вікна потяга, Ж. Клеменсо змальовував його у підкреслено песимістичних, декадентських тонах: плоский та нудний пейзаж, всіяний

⁷¹⁹ Histoire de Charles XII. P. 161.

⁷²⁰ Clemenceau G. Au Pied Du Sinaï. P. 94.;

Beer N. Das Leben und Wirken des Journalisten Moriz Szeps (1834-1902) – Ein Beitrag zur Geschichte des Wiener Judentums im 19. Jahrhundert / Masterarbeit. – Wien: Universität Wien, 2013 URL: http://othes.univie.ac.at/28187/1/2013-04-22_0548303.pdf (дата звернення: 28. 02. 1018.)

“рідкими низькорослими соснами”, круки, “обмазані чорною глиною”, важке сіре небо, бруд та болото...⁷²¹.

Характерними є також “антропологічні” спостереження французького політика: “В усіх соціальних прошарках надзвичайно стійким є татарський тип, зокрема у тих людей, які рідко змішуються з іншими народами”⁷²² – зазначав Ж. Клемансо. Важко, однак, зрозуміти, що малося на увазі під поняттям “татарський тип”, бо татари, як і поляки чи українці, належать до європеоїдної раси. Скоріш за все, цим терміном автор намагався описати абстрактну “екзотичність” місцевої людності. Усюди, навіть у Західній Галичині, Ж. Клемансо зустрічав “дивних втікачів із азійських степів”⁷²³, а у Буську йому навіть трапилися “калмики та монголи”⁷²⁴. Ці розповіді викликають певні сумніви, бо навряд чи автор, який не був професійним антропологом, міг візуально розпізнати у перехожому калмика, не переплутавши його, наприклад, з бурятом чи ескімосом.

Описуючи економічне становище місцевої людності, Ж. Клемансо зробив ще одну дуже цікаву ремарку: “Галичанин, слов’янин чи єврей, звик до своєї бідності. [...] У всіх азіатів фаталізм є у крові”⁷²⁵. Як бачимо, в уявленнях цього французького політика Галичина, навіть західна її частина, – це уже Азія, а її мешканці, само собою, – азіати, тобто дивні колоритні дикуни. Ясна річ, що у цьому орієнтальному пейзажі поява калмиків та монголів є більш, ніж закономірною.

Як уже зазначалося, книга Ж. Клемансо була покликана описати досвід спілкування автора з євреями, тож серед усіх мешканців Галичини він найдокладніше змальовував саме юдеїв, їхню зовнішність та звичаї. Декілька абзаців було присвячено опису польського народного костюму.

⁷²¹ Clemenceau G. Au Pied Du Sinai P. 71–72.

⁷²² Ibidem. P. 73.

⁷²³ Ibidem. P. 73.

⁷²⁴ Ibidem. P. 90.

⁷²⁵ Ibidem. P. 92.

Щодо українців, то про них автор згадував найменше. Він зазначив лише, що “[...] у передмістях Львова [...] відвідував білі житла русинських селян, де горить вічна лампадка перед святими образами”⁷²⁶. Також, прогулюючись вулицями Буська, Ж. Клемансо бачив русинів, “що розплутують свою кудлату шевелюру, схожу на овечу шерсть, яка їх покриває”⁷²⁷. Більше ніяких згадок про побут, зовнішність та звичаї українців у тексті немає.

Щоправда, авторові вдалося відвідати “русинську церкву” у Буську, “багато оздоблену варварськими малюнками”⁷²⁸. Парохом у цьому храмі був, за іронією долі, батько Є. Петрушевича Омелян⁷²⁹. Розповідаючи про цього чоловіка, який вразив мандрівників своїм “красивим гладким та рельєфним черепом”⁷³⁰, Ж. Клеменсо зазначив, що перед тим, як зайти до церкви, священник відклав свою люльку у “нічний горщик, що висів на кілочку перед дверима”⁷³¹. На жаль, ми уже ніколи не довідаємося, яка посудина висіла перед входом до греко-католицької церкви у Буську, однак, скоріш за все, мало місце якесь прикре непорозуміння, спричинене проблемами міжкультурної комунікації.

Як би там не було, перед французьким читачем постає майже анекдотичний образ галицьких українців, народу нерозчесаного, одягнутого у звірячі шкури, чії храми прикрашені варварськими малюнками, а перед ними на кілочках висять нічні горщики.

Ще однією довоєнною публікацією, у якій згадувалися галицькі українці, була брошура авторства “F. Revel” під назвою “Що таке русинське питання у Австрії” (французькою мовою)⁷³², яка побачила світ 1913 р. у Парижі. Ніяких даних про особу на ім’я “F. Revel” відшукати не вдалося, тож, скоріш за все, це

⁷²⁶ Ibidem. P. 86.

⁷²⁷ Ibidem. P. 89–90.

⁷²⁸ Ibidem. P. 93.

⁷²⁹ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863-1940)... С. 23.

⁷³⁰ Clemenceau G. Au Pied Du Sinaï. P. 93.

⁷³¹ Ibidem.

⁷³² Revel F. Qu`est-ce que la question ruthène en Autriche.

був лише псевдонім⁷³³. Однак, встановлення особи автора у даній ситуації не є критично важливим, бо згадана брошура є всього лиш переказом двотомної праці А. фон Редліца (A. von Rädltitz) “Unter uns – ohne Maske”⁷³⁴, опублікованої у Відні 1912 р.

Назва праці А. фон Редліца перекладається як “Між нами – без масок”. Її автор, якщо вірити газеті “Діло”, називався Олександр Моль, був єзуїтом і походив із Кракова⁷³⁵. У своєму творі він коментував актуальні на той момент політичні суперечки у Східній Галичині, які ще не встигли зійти зі газетних шпальт. Серед таких тем було питання українського університету, побудови річкових транспортних каналів у Галичині та українські обструкції у Галицькому сеймі. Оскільки ці та інші події, описувані А. фон Редліцом, ще продовжували розвиватися, то очевидно, що публіцист сподівався за посередництвом свого твору вплинути на них. Безумовно, ця праця не була і не могла бути безсторонньою.

У брошурі Ф. Ревеля відведено чимало місця розповідям про агресивність та неосвіченість галицьких українців. Як і А. фон Редліц, він стверджував, що “Русинська література не перевищує рівня найпримітивніших екзистенцій. Хоч народна поезія і створила витончені речі, але її творчий потенціал вичерпався впродовж ХІХ ст. Ні у науці, ні в політиці не з’явилося жодного русинського імені [...]”⁷³⁶. Крім того, у брошурі розповідалося про “синів парафіяльних священиків, які формують основну частину радикалів, натхненних руйнівними ідеями, і їх дочок, які займається пропагандою вільного кохання”⁷³⁷. Навряд чи ця та схожі до неї публікації могли викликати у французького читача симпатію до галицьких українців.

До цього і так уже негативного образу українців на початку Першої світової війни додається теза, згідно з якою у обговоренні української проблеми

⁷³³ Тичка Г.-М. Анрі Граппен у ролі польського пропагандиста. *Історичні пам’ятки Галичини. Матеріали VI-ї краєзнавчої конференції (4. III. 2016)*. 2016. С. 201.

⁷³⁴ Rädltitz A. von *Unter uns - Ohne Maske...*

⁷³⁵ Діло. 1913. 4 січня. Ч. 4 (8287). С. 5.

⁷³⁶ Revel F. *Qu`est-ce que la question ruthène en Autriche*. Р. 6.

⁷³⁷ Grappin H. *La terreur ruthène en Galicie*. Р. 19.

зацікавлені, перш за все, Центральні Держави, які, підігриваючи український сепаратизм, прагнуть викликати у Росії безпорядки та привести до виходу цієї країни з війни⁷³⁸. Отже, ті, хто захищав інтереси українців (в тому числі і самі українці) розцінюються французькими спецслужбами як ворожі агенти, їм ускладнювали в'їзд до Франції та забороняли поширювати друковану продукцію⁷³⁹. Схожих поглядів дотримувався зокрема, відомий французький письменник, лауреат Нобелівської премії та переконаний противник війни Ромен Роллан, який у своєму “Щоденнику з років війни 1914–1919” писав: “Нещодавно у Лозанні було засновано [журнал – Г. Т.] “Український огляд” як орган Союзу визволення України, у якому [журналі – Г. Т.] виразно зазначається, що “Реалізація його [Союзу – Г. Т.] ідеалів залежить тепер від поразки Росії”. У цьому відчувається рука Австрії”⁷⁴⁰. Згідно з твердженням М. Козловського, джерела цього стереотипу сягають періоду Весни народів, і першим, хто висловив подібну теорію, був тогочасний польський політичний та громадський діяч Флоріян Земляковський⁷⁴¹. ольській та російській пропаганді, яка ще у 1910-их рр. активно його поширювала як у Східній Європі, так і за кордоном.

Альтернативної літератури, яка формувала б позитивний образ українця загалом і галичанина зокрема, до 1919 р. у Франції майже не було, бо українці не вели у цій країні масштабної просвітницької роботи. Щоправда, на початку ХХ ст. у Парижі діяла “Українська громада”, яку очолював Я. Федорчук⁷⁴², і за ініціативи якої було опубліковано декілька франкомовних книжок⁷⁴³ та брошур, що стосувалися українських питань. Всі ці публікації, однак, можна перерахувати на пальцях.

⁷³⁸ Kosyk W. La politique de la France à l'égard de L'Ukraine... P. 82

⁷³⁹ Ibidem. P. 46.

⁷⁴⁰ Rolland R. Dziennik z lat wojny 1914–1919: fragmenty / przeł., wyboru dokonała oraz wstępem opatrzyła Zofia Karczewska-Markiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1965. S. 118.

⁷⁴¹ Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem: walki o Lwów i Galicję Wschódnią 1918–1919. Kraków: Znak, 1990. S. 35.

⁷⁴² Федорчук Ярослав. *Енциклопедія українознавства...* Т. 9. С. 3491.

⁷⁴³ Sembratovytch Romain Le Tsarisme et l'Ukraine;
Fédortchuk Y. Le réveil national des ukrainiens;
L'Ukraine et la Russie dans leurs rapports économiques.

На противагу українцям, поляки проводили у Франції активну пропагандистську роботу, яка особливо посилилася в роки Першої світової війни, зокрема із заснуванням у 1917 р. ПКН. У складі цієї організації справами пропаганди займалися аж два підрозділи, а саме пресовий відділ та відділ пропаганди і видавництва. З їхньої ініціативи друкувалися брошури та книги, розклеювалися плакати, а французькі науковці читали лекції про Польщу, причому не лише в Парижі, а й в інших великих та малих містах⁷⁴⁴. ПКН налагодив співпрацю із Генеральним комісаріатом пропаганди Франції, і у грудні 1918 р. останній “видрукував 20 000 екз[емплярів]. брошури п[ана] Б’єнеми про польську справу” і мав намір розповсюдити їх “головно серед гімназійних професорів історії і директорів народних шкіл”⁷⁴⁵. Крім цього, польські представники активно взаємодіяли з французькою пропагандистською організацією “Conférence au village” (“Конференція на селі”), яка проводила інформаційну роботу серед французьких селян⁷⁴⁶. Зокрема, у грудні 1918 р. – січні 1919 р. було “Видрукувано під фірмою Conference au village 100.000 примірників [...] [брошури – Г. Т.] “En quoi Pologne interesse la France” і довірено розповсюдження її Conference au village”⁷⁴⁷.

Також, згідно зі звітами відділу пропаганди ПКН, у грудні 1918 р. та у січні 1919 р. у Парижі та інших містах відбулося близько 10 виступів на польську тематику Жака Лякур-Геста, Жоржа Б’єнеми та інших лекторів⁷⁴⁸.

Незважаючи на такі титанічні зусилля та допомогу французької сторони, члени ПКН, відповідальні за пропаганду, дуже скептично оцінювали свої здобутки. У документі під назвою “Потреба та ціль пропаганди”, написаному наприкінці 1918 р., зазначалося: “Справжнє розуміння польських політичних та економічних проблем знайдеться хіба що в кількох десятків осіб. Поверхнева обізнаність у польських справах – у кількох сотень. Для решти Польща є наче

⁷⁴⁴ Sprawozdania z działalności Wydziału V. AAN w Warszawie. Z. 39. T. 307. K. 7–14.

⁷⁴⁵ Ibidem. K. 3 odw.

⁷⁴⁶ Gozillon-Fronsacq O. Le cinéma en Alsace après 1918: son utilisation politique. 1895, revue d’histoire du cinema. 1996. № 20. P. 50.

⁷⁴⁷ Sprawozdania z działalności Wydziału V. AAN w Warszawie. Z. 39. T. 307. K. 12.

⁷⁴⁸ Ibidem. K. 10–14.

симпатична особа з роману, зв'язку якої з реальністю, і самим собою ніхто не бачить”⁷⁴⁹. Зважаючи на те, що українці, на відміну від поляків, не провадили активної пропагандистської роботи, знання пересічних французів про Україну були ще примітивнішими.

Водночас, починаючи з 1914 р. Галичина почала набагато частіше фігурувати у французькому інформаційному просторі, оскільки на цих теренах розвивалися активні бойові дії, тож необхідно було інформувати французьку громадськість про їх перебіг. Проте, у більшості цих повідомлень Галичина була лише тлом, безликою територією, на якій російська армія просувалася вперед чи відступала під натиском противника. Про місцеве населення та його проблеми журналісти, як правило, не згадували.

Однак, у період, коли Східна Галичина була окупована російськими військами, у 1914–1915 рр., цю провінцію і, зокрема, її центральне місто, – Львів, – встигло відвідати кілька французьких журналістів, які згодом описали свої враження у окремих статтях. Серед них були, зокрема, Едме В'єяр (Edme Vieliard)⁷⁵⁰, дописувач журналу “La Revue hebdomadaire”, Едмон Пріва (Edmond Privat)⁷⁵¹, франкомовний швейцарський журналіст, та Людвік Нодо (Ludovic Naudeau), кореспондент газети “Le Journal”. Останній із них у одному зі своїх репортажів писав про населення Східної Галичини так: “[...] місто Львів, якщо розглядати його ізольовано, здається майже цілком польським, [...] Але в решті галицької провінції найчисленнішими є рутенці, тобто ті, кого наші союзники [росіяни – Г. Т.] називають русинами, люди, що говорять по-російськи, і, фактично, це і є росіяни, які відносяться до того ж народу, що і населення Малої Росії, котра включає в себе Київську, Полтавську та Харківську провінції. Чи всі русини є росіянами? Так, але росіянами не православними, а росіянами греко-католиками. Ох! Ох! У Львові є не менше трьох єпископів: римо-католицький,

⁷⁴⁹ Akta wydziału propagandy i wydawnictw. Materiały i wnioski w spra[wach] prop[agandy]. AAN w Warszawie. Z. 39. T. 339. K. 5.

⁷⁵⁰ La Revue hebdomadaire. 1915. 13 mars. № 11. P. 227–232.

⁷⁵¹ Rolland R. Dziennik z lat wojny 1914-1919... S. 165–166.

греко-католицький (або уніатський) і вірменський. Це багато, але не намагаймося глибше у це вникати...⁷⁵².

Як бачимо, з точки зору пересічного француза, Галичина була настільки далекою та незначущою провінцією, що досліджувати тамтешні політичні та культурні реалії можна було хіба що для розваги, рівно до тих пір, поки це не починало вимагати додаткових інтелектуальних зусиль, а також з метою вкотре пересвідчитися у тому, що на Сході усе “не як у людей”.

Окремої уваги вартує твердження Л. Нодо про те, що галицькі русини споріднені з росіянами, як і мешканці Малоросії. Як бачимо, автор наділив “малоросів”, а через них і “русинів”, подвійною ідентичністю: “малоросійським” походженням, яке обумовлювало їхній локальний колорит, та, з другого боку, безумовною належністю до російської нації. Ця цитата наглядно доводить, що промови Казимира Делямара, рівно ж, як і твердження Вольтера про те, що “Україна завжди прагнула бути вільною”⁷⁵³, не мали майже ніякого впливу на світогляд французької громадськості, котра продовжувала вважати українців, фактично, різновидом росіян.

Із завершенням Першої світової війни виникла необхідність прийняття у рамках ПМК швидкого і, по можливості, виваженого рішення щодо цілого ряду східноєвропейських територій⁷⁵⁴. Водночас, європейська громадськість та політикум вкрай мало знали про політичні та культурні реалії, що панували у цих краях. Зважаючи на це, у західних суспільствах виникла різка потреба в заповненні інформаційних прогалів, тож, як українські, так і польські представництва у Парижі розпочали активну пропагандистську роботу, сподіваючись, що поширювані ними матеріали матимуть вирішальний вплив на формування суспільної думки у справі Східної Галичини.

Ясна річ, польські дипломати у Парижі значно випереджали українців у сфері пропаганди, бо, як уже зазначалося, до 1919 р. українці не проводили у

⁷⁵² Le Journal. 1915. 27 janvier. № 8150. P. 1–2.

⁷⁵³ Histoire de Charles XII. P. 161.

⁷⁵⁴ Віднянський С. Перша світова війна... С. 78.

Франції цілеспрямованої інформаційної кампанії, в той час як польська сторона активно поширювала у французькому суспільстві знання про Польщу та намагалася розвинути симпатію до неї.

Ця діяльність суттєво активізувалася на початку 1919 р., коли у Парижі була створена польська делегація на ПМК, у складі якої діяв відділ пропаганди під керівництвом Зигмунта Залеського (*Zygmunt Waclaw Michał Lubicz-Zaleski*)⁷⁵⁵. Крім того, пропагандистською роботою на користь Польщі займалося Бюро конгресових праць, яке прибуло до Парижа у січні 1919 р.⁷⁵⁶ У цьому їм допомагала низка французьких діячів, як-от Поль Казен, Анрі Граппен, Жорж Б'єнеми, Жак Лякур-Геет та інші. П. Казен згодом прославився як перекладач, зокрема, як автор французького перекладу поеми А. Міцкевича “Пан Тадеуш”. А. Граппен став знаним полоністом.

Наприкінці та після завершення Першої світової війни названі вище особи та організації здійснювали активну діяльність на підтримку польських інтересів: публікували статті, брошури та книги, читали лекції. Так, впродовж 1919 р. силами Польської делегації на ПМК було опубліковано понад 60 пропагандистських робіт, більшість яких у тій чи іншій мірі торкалися справи Східної Галичини, а близько десяти із них були повністю їй присвячені⁷⁵⁷.

До прикладу, у 1919 р. А. Граппен опублікував 8 книг сумарним обсягом майже 400 сторінок⁷⁵⁸. Тематика праць А.Граппена була надзвичайно різноманітною. Він писав про польсько-чеські, польсько-литовські та польсько-російські стосунки, про Легіони Ю. Пілсудського та розстановку сил у польському політикумі. Серед його книг є дві, присвячені українським справам: “Поляки і Русини. Питання Галичини” і “Русинський терор у Галичині”⁷⁵⁹.

⁷⁵⁵ Romer E. *Pamiętnik paryski* (1918–1919). S. 34.

⁷⁵⁶ *Ibidem*. S. 95.

⁷⁵⁷ A catalogue of Paris Peace Conference delegation propaganda in the Hoover War Library / Hoover Institution on War, Revolution, and Peace. Stanford: Stanford University Press, 1926. P. 68–71.

⁷⁵⁸ Тичка Г.-М. Українські національно-визвольні змагання у творчості Анрі Граппена. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 17. С. 169.

⁷⁵⁹ Grappin H. *Polonais et Ruthènes....*;

Хронологічно перша з них – “Поляки і русини. Питання Галичини”⁷⁶⁰ – складається з трьох розділів. У першому описується історія, соціологія і географія краю. Другий розділ називається “Русини і Центральні держави”. У ньому йдеться про те, як галицькі українці ще до початку Першої світової війни активно колаборували з німцями та австрійцями проти поляків. Третя частина книжки – “Суть польсько-русинської війни” – є своєрідним авторським висновком із усієї поданої у книзі інформації. І так, на думку А. Граппена, галицьким українцям ні в якому разі не можна давати незалежності, бо вони неотесані і агресивні германофіли.

Праця “Русинський терор у Галичині”⁷⁶¹ повністю присвячена перелічуванню фактів “русинських звірств”. Ця книга має ще більший інформаційний потенціал, ніж попередня, бо у ній наводяться конкретні імена і дати, конкретні жертви і обставини, за яких вони померли. У випадку, якщо ця праця стає єдиним джерелом інформації про українсько-польську війну, не важко дійсно повірити у те, що усі українці – безсердечні вбивці, а усі поляки – смиренні мученики.

Після загального огляду цих книг вартує докладніше розглянути тези, які там викладені. Насправді, попри значний обсяг обох робіт (разом більш, ніж 180 сторінок), їхній зміст зводиться до кількох постулатів, прикладами яких будуть подані нижче цитати.

“У момент, коли Австро-Угорська Імперія розділилася, галицькі русини з поміччю австрійців та німців раптово накинулися на поляків,”⁷⁶² – саме такими словами розпочинається книга “Поляки і русини”. Автор уже з першого рядка висловив свій погляд на українсько-польський конфлікт. Надалі такі емоційно забарвлені висловлювання трапляються доволі часто.

Другою знаковою тезою цього автора є “Солідарність русинських і німецьких інтересів проти поляків”, яка виводиться ще з часів Київської Русі⁷⁶³.

Grappin H. La terreur ruthène en Galicie.

⁷⁶⁰ Grappin H. Polonais et Ruthènes...

⁷⁶¹ Grappin H. La terreur ruthène en Galicie.

⁷⁶² Grappin H. Polonais et Ruthènes. P. 5.

⁷⁶³ Ibidem. P. 9.

Мова іде про завоювання князем Володимиром Червенських городів у 981 р. А.Граппен описав цю подію з цілком несподіваної для українського читача сторони. Він розцінив її як підступний удар у спину польському князю Мешку I, котрий у цей час боровся у Великопольщі проти “завойовницького германізму”. На підставі цього автор зробив висновок, що українці перебували у антипольському союзі з німцями ще з середньовіччя. Ця тенденція до “архаїзації” сучасних міжнародних взаємин, до пошуку їхніх прототипів у минулих епохах стала особливо популярною після Другої світової війни, коли коріння перемоги СРСР над Третім Рейхом почали шукати у перемогах Олександра Невського над лицарями Лівонського ордену.

Наступна теза, яку дуже часто наводив у своїх працях А. Граппен – це твердження про те, що галицькі українці є виключно аграрною спільнотою з “примітивним типом соціальної структури”⁷⁶⁴. В уявленнях тогочасного європейця аграрна спрямованість господарства певного регіону беззастережно говорила про його економічну та соціальну відсталість, тож можемо з певністю стверджувати, що А. Граппен свідомо намагався сформувати образ галицьких українців саме у такому ключі.

Мета популяризації цього образу добре помітна у наступній цитаті: “Русинське суспільство, зовсім примітивне у своїй цілості, не є в стані зробити корисну справу у Галичині, ні з інтелектуальної, ні з економічної точки зору”⁷⁶⁵. А. Граппен послідовно обстоював тезу про те, що таким відсталим спільнотам ні в якому разі не можна надавати самоуправління, бо ж серед них навіть немає достатньої кількості письменних людей, зданих стати чиновниками.

Описуючи у своїх творах українців, а, особливо, галицьких “русинів”, А. Граппен велику увагу приділяв не лише їхній безграмотності, а й небезпеці, яку цей народ, начебто, несе європейській цивілізації: “[...] у зв’язку зі своєю культурною неповноцінністю русини перед війною показали себе крайне сприйнятливими до найбільш крайніх соціальних концепцій [...]. Русинський

⁷⁶⁴ Ibidem. P. 19.

⁷⁶⁵ Ibidem. P. 69.

германофільський націоналізм є, водночас, більшовизуючим. Таким чином, він поєднує два основні руйнівні елементи, які загрожують сучасній цивілізації”⁷⁶⁶.

Більшовизм, пангерманізм і анархізм (яким автор також наділяв українців) були найстрашнішими “ізмами” повоєнної Європи. Страх перед дикими ордами більшовиків і анархістів, які з подачі пангерманістів знищать західну цивілізацію, був великим як серед політиків, так і серед простих громадян. Оперуючи цими страхами, А. Граппен намагався переконати своїх читачів у тому, що українців не можна залишати без нагляду, їх потрібно віддати під польську окупацію.

Тим часом, українське представництво розпочало повноцінну діяльність у Парижі щойно весною 1919 р., після того, як більшість його членів, що перебували раніше у Швейцарії, змогли отримати французькі візи. Тоді ж, у квітні 1919 р., описуючи становище української справи у Франції, галицький делегат В. Панейко у одному зі своїх листів зазначав: “Нам дуже дошкуляє недостача літератури у французькій мові”⁷⁶⁷. Забігаючи вперед, варто зазначити, що впродовж 1919 р. українцям так і не вдалося подолати цю проблему. До кінця року у Парижі вийшло друком лише 24 українські видання, 8 з яких було присвячено справам Східної Галичини⁷⁶⁸. За правління М. Тишкевича публікація пропагандистської літератури майже повністю припинилася. “Брошюр, особливо великих ніхто не читає. Треба давати статті до газет впливових французьких”⁷⁶⁹, – писав з цього приводу М. Тишкевич у листі до С. Петлюри у вересні 1919 р. Одним із проявів такої політики голови місії стало заснування газети “France et Ukraine”, яка виходила друком у Парижі у першій половині 1920 р.⁷⁷⁰.

Окрім нестачі франкомовної літератури, В. Панейко наголошував також на фінансових труднощах, з якими стикалася українська пропаганда: “Дуже нам тут хибує грошей – діло не в тисячах і не – навіть – у сотнях тисяч, а у мільйонах (яких

⁷⁶⁶ Ibidem. Р. 69–70.

⁷⁶⁷ Листи Панейка В. (1909–1929) *ЦДІАЛ України*. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 40.

⁷⁶⁸ A catalogue of Paris Peace Conference delegation propaganda... Р. 76–77.

⁷⁶⁹ Листи Тишкевича Михайла зі зверненням “Пане Міністре”, “Пане Президенте” і інш. невстановлених кореспондентів. *ЦДІАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 4.

⁷⁷⁰ Блавацький С. Українська франкомовна періодика... С. 103.

20–25 !!!) то можна би уладити велику кампанію (як раніше робив Ізвольський і тов.), то й тоді всякі франц[узські] “величі” інакше до нас ставилися”⁷⁷¹.

І справді, гроші були одним із ключових факторів, що впливали на організацію інформаційної кампанії українців, бо вони були необхідними не стільки для друку книг та брошур, як для публікації статей у французькій пресі. Усвідомлюючи, що як українська, так і польська делегація використовують шпальти газет для пропаганди, французькі журналісти вимагали окремої плати за публікацію прихильних тій чи іншій стороні матеріалів. Ця, по суті, корупційна схема носила завуальовану назву “абонування”, тобто, фактично “передплата” того чи іншого видання⁷⁷². “Продажність французької преси була широко відома у цілій Європі”⁷⁷³, – писав з цього приводу польський дослідник А. Деруга.

Цією “слабкістю” французьких журналістів користувався, зокрема, згадуваний В. Панейком Олександр Ізвольський, який у 1910–1917 рр. займав посаду російського посла у Парижі і зміг підкупити такі відомі щоденні газети, як “Journal des Débats”, “Le Figaro”, “Le Journal”, “Le Matin”, “L’Éclair”, “Écho de Paris”, “Petit Parisien” (щоденне видання із найбільшим у Парижі накладом) і, навіть, “Le Temps”. На цю діяльність впродовж 1904–1914 рр. російський уряд субвенціонував більше десяти мільйонів рублів⁷⁷⁴.

У 1919 р українським та польським делегатам також доводилося виплачувати чималі суми взамін за лояльність паризьких журналістів. Так, згідно з даними французької військової розвідки, голова українського пресового бюро при делегації УНР Ф. Савченко платив кореспондентам французьких газет “від 50 до 70 франків за кожну публікацію [замітку – Г. Т.], що стосується української справи”⁷⁷⁵. Статті оцінювалися дорожче: від 200 до 500 франків кожна⁷⁷⁶. Крім того, агент французької розвідки повідомляв, що восени 1919 р., зважаючи на

⁷⁷¹ Листи Панейка В. (1909–1929) ЦДІАЛ України. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 42.

⁷⁷² Deruga A. Działalność wydziału prasowego... S. 269.

⁷⁷³ Ibidem. S. 260.

⁷⁷⁴ Ibidem. S. 264.

⁷⁷⁵ Situation intérieure et économique de l’Ukraine, composition de l’armée ukrainienne de Galicie... SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 270. F. 8.

⁷⁷⁶ Ibidem.

скрутне фінансове становище, Українське пресове бюро було змушене скоротити свою діяльність, бо “журналісти відмовляються працювати даром”⁷⁷⁷.

Скарги на “нестачу коштів” для потреб пресової пропаганди трапляються також у звітах працівників ПКН⁷⁷⁸. “Вміщення у закордонній пресі готових статей коштує багато, кредити мають бути значними, але це необхідно, якщо польські справи мають бути належним чином висвітлені перед закордонною громадською думкою,”⁷⁷⁹ – писав з цього приводу анонімний польський дипломат у першій половині 1919 р. Незважаючи на скрутне фінансове становище молодій Польській державі, її уряд з року в рік витрачав щораз більші кошти на організацію пропагандистської роботи у Франції. Так, у другій половині 1919 р. “абонування” паризьких газет обходилося польським делегатам у 33 тис. франків на місяць, а з 1 квітня 1920 р. на ці потреби доводилося витратити уже 56,5 тис. франків⁷⁸⁰, і це без урахування додаткових організаційних витрат, які також були чималі. Наприклад, для ведення переговорів з одною лише газетою “Le Temps” та французькими соціалістами було створене окреме пресове бюро⁷⁸¹. Завдяки усім цим зусиллям станом на весну 1920 р. польським делегатам вдалося налагодити співпрацю з такими поважними виданнями, як “Le Temps”, “Petit Parisien”, “Le Gaulois”, “Le Figaro”, “France libre”, “L’information”, “L’Éclair” та “Écho de Paris”⁷⁸².

Українська місія у Парижі мала набагато скромніші контакти і співпрацювала з такими другорядним газетам, як “L’Oeuvre”, “Petit journal”, “L’Information”, “La Croix”, “Bonsoir”, “L’Humanité”⁷⁸³.

Один із прикладів взаємодії українців, а, конкретніше, галичан, із французькими журналістами був описаний А. Петрушевичем у одному з листів до

⁷⁷⁷ Ibidem.

⁷⁷⁸ Wydział propagandy i wydawnictw. Komisja propagandy [Protokoly posiedzen i zaproszenia]. *AAN w Warszawie*. Z. 39. T. 338. K. 10.

⁷⁷⁹ Deruga A. *Działalność wydziału prasowego...* S. 248.

⁷⁸⁰ Ibidem. S. 284.

⁷⁸¹ Ibidem. S. 281–282.

⁷⁸² Ibidem. S. 284.

⁷⁸³ Situation intérieure et économique de l’Ukraine, composition de l’armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 270. F. 8.*

батька, датованому жовтнем 1920 р. За його словами, приводом для налагодження співпраці послужила публікація у паризькому часописі “Le Rappel” інформації, взятої із пресового бюлетеня галицької делегації. “Се за цілий час нашого півторарічного побуту в Парижі перша нотатка з нашого жерела”⁷⁸⁴, – тішився А. Петрушевич. Бажаючи віддячити за таку допомогу, галичани пригостили головного редактора цієї газети, Луї Бресса, сніданком, під час якого він “заявився зі своєю симпатією до нас і предложив свою поміч в пресі”⁷⁸⁵. Ця допомога, згідно зі свідченнями А. Петрушевича, передбачала публікацію у поважних французьких журналах “довшого артикула про галицьке питання на основі наших доставлених матеріалів і з бажаною тенденцією”⁷⁸⁶. Однак, така протекція впливового журналіста була аж ніяк не безкоштовною :“очевидно его допомога буде коштувати декілька тисяч франків”⁷⁸⁷, – зазначав у своєму листі А. Петрушевич. Подобиці подальших взаємини галицьких делегатів з Л. Брессом нам, на жаль, невідомі.

Тим часом, фінансові можливості українських урядів неухильно зменшувалися, тож, закономірно, скорочувалася також пропагандистська діяльність їхніх представництв у Парижі. Весною 1921 р. О. Шульгин скаржився у листі до міністра закордонних справ УНР, що не може опублікувати у “Le Temps” спростування статті С. Моркотуна, оскільки редакція газети розцінила текст, поданий О. Шульгином, як рекламу і вимагала оплатити його публікацію⁷⁸⁸.

УНК, очолюваний С. Моркотуном, на початку 1920-их рр., володів значно більшими фінансовими ресурсами, аніж представники урядів УНР та ЗУНР, тож публікувала свої матеріали у таких французьких виданнях, як “Le Temps”, “Europe Nouvelle” та “Petit Parisien”⁷⁸⁹.

⁷⁸⁴ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 80.

⁷⁸⁵ Там само.

⁷⁸⁶ Там само.

⁷⁸⁷ Там само.

⁷⁸⁸ Листування міністра з послом у Франції О. Шульгиним. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 39.

⁷⁸⁹ Український прапор. 1921. 26 лютого. Рік III. Ч. 8. С. 3; Український прапор. 1921. 4 червня. Рік III. Ч. 22. С. 3; Акинджи Е. Діяльність О. Шульгина у складі надзвичайної

Голова делегації ЗУНР у Парижі С. Витвицький у одному зі своїх листів, датованому 1 червня 1921 р., повідомляв, що до нього звернулися представники пресової агенції “L`Est Europe” із пропозицією співпраці⁷⁹⁰. Зокрема, галичанам пропонувалася можливість публікації повідомлень у щоденному бюлетені, а також статей на політичні та економічні теми у “періодичних зошитах” агенції. С. Витвицький жваво зацікавився цим проектом, і у листі до С. Томашівського просив останнього пошукати серед своїх напрацювань матеріали, які підійшли б до публікації у “періодичних зошитах”. Однак, уже 28 червня С. Витвицький повідомив С. Томашівського, що співпраця з “Est Europe” відміняється, оскільки галицька делегація не може платити агенції “600 франків місячного абонементу”⁷⁹¹.

На прикладі Л. Бресса та пресової агенції “L`Est Europe” можна побачити, що французькі журналісти не лише погоджувалися на публікацію матеріалів взамін за грошову винагороду, а й самостійно шукали собі “клієнтів”.

Окрім публікації брошур та статей у пресі, важливим аспектом пропагандистської діяльності було залучення до інформаційної кампанії науковців. Справа в тому, що коментар якого-небудь журналіста ніколи не викличе такої довіри у суспільстві, як позиція знаного науковця, сфера зацікавлень якого пов’язана із обговорюваною проблемою. Достеменно відомо, що польському представництву у Парижі вдалося залучити на свій бік таких видатних дослідників, як географ Емануель де Мартонн, технічний радник французької делегації на ПМК і географічний референт французького міністерства військових справ⁷⁹² та Альбер-Моріс Фаллекс, історик та географ, член комітету досліджень при ПМК⁷⁹³.

Тим часом, українці налагодили контакти із французькими істориками, професорами Сорбонни Шарлем Сеньобос (Charles Seignobos) та Ернестом Дені

дипломатичної місії УНР в Парижі (1919–1922 рр.) Військово-історичний альманах. 2011. Ч. 2 (23). С. 147–148.

⁷⁹⁰ Листи Витвицького С. *ЦДІАЛ України*. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 159. Арк. 35.

⁷⁹¹ Там само. Арк. 39.

⁷⁹² Romer E. *Pamiętnik paryski* (1918–1919). S. 112.

⁷⁹³ *Ibidem*. S. 123, 149–150.

(Ernest Denis)⁷⁹⁴. Останній із них прославився як захисник чеських інтересів у Парижі та засновник видання “Le Monde slave”⁷⁹⁵, на шпальтах якого у 1917 р. вийшла стаття під заголовком “Українське питання і принцип національностей”⁷⁹⁶. Ставлення Е. Дені до поляків було більш, ніж прохолодним. Так, під час одного зі своїх виступів у січні 1919 р. він полемізував з Е. Ромером щодо способів розв’язання “галицької проблеми”. Зокрема, Е. Дені стверджував, що теза про, начебто, більшу продуктивність польських селян у Галичині в порівнянні з українцями – “це пруські аргументи, які свого часу застосовувалися до французів”⁷⁹⁷. Крім того, Е. Дені був переконаний, що поділ Східної Галичини між українцями та поляками може стати “джерелом воєн”⁷⁹⁸. Водночас, французький історик допомагав українцям організовувати у Сорбонні виступи Української республіканської капели під керівництвом Олександра Кошиця⁷⁹⁹.

Варто згадати також про історика та політичного журналіста Р. Пінона, професора Вільної школи політичних наук (École Libre des Sciences Politiques)⁸⁰⁰. У своїй праці під назвою “Відбудова політичної Європи” (“La reconstruction de l’Europe politique”), опублікованій 1920 р., він пропонував наступний варіант вирішення справи Східної Галичини: “створити автономну двомовну провінцію, де будуть дотримані права обох націй, не враховуючи численних євреїв. Ця провінція була б інтегральною частиною Польщі, але з особливим статутом, основоположні принципи якого мали б визначити Союзницькі уряди, ознайомившись попередньо із волею населення”⁸⁰¹. Як видно із подальшого

⁷⁹⁴ Situation intérieure et économique de l’Ukraine, composition de l’armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 1016. F. 1.*

⁷⁹⁵ Eisenmann L. Ernest Denis (1849–1921). *Revue des Études Slaves*. 1921. T. 1, Fascicule 1–2. P. 141.

⁷⁹⁶ Chasles P. La question ukrainienne et le principe des nationalités. *Le Monde Slave*. 1917. 1ère série, 1917–1918. T. 1. n°3–4. P. 412–136.

⁷⁹⁷ Romer E. *Pamiętnik paryski* (1918–1919). S. 126.

⁷⁹⁸ *Ibidem*.

⁷⁹⁹ Situation intérieure et économique de l’Ukraine, composition de l’armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 1016. F. 1.*

⁸⁰⁰ René Pinon (1870–1958). Bibliothèque nationale de France. URL: http://data.bnf.fr/12938140/rene_pinon/ (дата звернення – 28.02.2018).

⁸⁰¹ Pinon R. *La reconstruction de l’Europe politique*. Paris: Perrin et cie, 1920. P. 153.

тексту книги, автор вважав, що домінування у регіоні однієї із конфронтуючих націй (українців чи поляків) неодмінно призведе до поляризації суспільства із подальшими згубними наслідками⁸⁰². Саме тому Р. Пінон не розглядав можливості утворення самостійної держави галицьких українців, так само як і абсолютного домінування у цьому регіоні поляків.

Концепція, висунута Р. Піноном, ясна річ, не була оригінальною. За таке розв'язання галицької проблеми виступали не лише польські, а й деякі українські діячі, зокрема С. Томашівський⁸⁰³ і А. Шептицький⁸⁰⁴. Однак, значна частина галицьких українців усвідомлювала, що, попри гучні заяви, “рівноправність націй” залишиться, в кращому разі, лише на папері і виступала за приєднання спірних територій до Росії. Як бачимо, галицьке суспільство не змогло сформулювати однозначної відповіді на запитання, який зі шляхів розв'язання проблеми можна вважати правильним. Незважаючи на це, “Український прапор” зазначав, що Р. Пінон “може бути прирахований до тої невеликої горстки французьких політиків та вчених, [...] які належно розуміють українську справу”⁸⁰⁵.

Підсумовуючи, варто зазначити, що французький політикум та громадськість дуже мало знали про Україну загалом та галицьких українців зокрема. Водночас, та інформація, яка була доступна широкій публіці, могла викликати хіба що зневагу та ворожість до українського руху. Українським делегатам у Парижі не вдалося виправити цієї ситуації, зважаючи на нестачу часу та фінансування. Водночас, поляки проводили активну пропагандистську роботу ще з 1917 р. і зуміли налагодити співпрацю з впливовими виданнями та відомими науковцями, що забезпечило їм симпатію французької громадської думки.

⁸⁰² Ibidem. P. 153.

⁸⁰³ Бортняк Н. Дипломатична діяльність Степана Томашівського... С. 263.

⁸⁰⁴ Politique intérieure. Dossier général (juillet 1918 – décembre 1921) *AMAE Série Europe 1918–1929*. Vol. 58. F. 194.

⁸⁰⁵ Український прапор. 1920. 12 вересня. Рік II. Ч. 48. С. 5.

4.3. Французько-українські контакти щодо статусу Східної Галичини (1919–1923)

Українсько-французькі громадсько-політичні контакти, що мали місце після завершення Першої світової війни, були надзвичайно різноманітними. Як уже зазначалося, упродовж досліджуваного періоду у Парижі діяло кілька українських організацій, кожна з яких намагалася налагодити взаємини із впливовими французькими політиками, дипломатами та військовими, пропонуючи їм власне бачення українського питання. Окремі групи французького політикуму також по-різному ставилися до українського національно-визвольного руху і, в залежності від своїх поглядів, будували специфічні моделі взаємодії з українськими делегатами.

Українсько-французькі громадсько-політичні контакти доволі важко піддаються вивченню. Дехто із науковців, як-от М. Стахів, розглядаючи це питання у своїх працях, роблять головний акцент на аналізі відкритих листів та звернень українських делегатів до союзницьких політиків⁸⁰⁶. Однак, ця група джерел, попри свою чисельність і присутність у багатьох архівних колекціях, не може сповна висвітлювати взаємодію українських представництв у Парижі із французькими політиками та чиновниками. У одному із листів до С. Петлюри, датованому жовтнем 1919 р., журналіст Ж. Пелісьї писав, що Г. Сидоренко влітку 1919 р. надсилав до іноземних представництв дуже багато нот, однак, зважаючи на одіозність особи Г. Сидоренка, усі його звернення залишалися без відповіді, а то й викидалися до смітника⁸⁰⁷. Насправді ж, у французькому Центрі дипломатичних архівів нам вдалося відшукати численні ноти українських дипломатів, зокрема, і ті, що стосувалися справи Східної Галичини⁸⁰⁸, тож французькі чиновники все-таки опрацьовували ці документи, а не відправляли на макулатуру, однак, конструктивні відповіді на свої листи українські делегати

⁸⁰⁶ Стахів М. Західня Україна... Т. 5. 193 с.

Дацків І. Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР;

Дутчак Г. Питання державотворення України; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР.

⁸⁰⁷ Копії документів на французькій мові делегації української республіки в Парижі. *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 39.

⁸⁰⁸ Galicie Orientale (novembre 1918 – avril 1919). *АМАЕ*. S. Europe 1918–1929. Vol.83. F. 83–95.

отримували вкрай рідко. Таким чином, цей вид діяльності українських представництв у Парижі не можна вважати спілкуванням чи взаємодією, бо надсилання нот було майже виключно односторонньою акцією.

Дещо ефективнішим способом взаємодії із французькими високопосадовцями були різноманітні візити та аудієнції, на які часом вдавалося потрапити українським представникам. Так, наприклад, 22 травня члени делегації УНР зустрілися із Ж. Клемансо і провели з ним переговори на тему єврейських погромів, польського наступу у Східній Галичині та проблеми офіційного визнання уряду С. Петлюри⁸⁰⁹. Жодних реальних результатів ця зустріч не принесла: Ж. Клемансо не дав українцям ніяких обіцянок чи гарантій і, згідно зі спогадами А. Марголіна, взагалі був дуже малослівний⁸¹⁰. Єврейський представник також згадував, що Ж. Клемансо намагався “вселити [...] в нас [...] віру в його невдоволення з приводу Галлера, [але] ми все-таки вийшли від нього з іншими думками на цю тему”⁸¹¹. “Все ж таки ми знаходилися тоді в кабінеті [...] батька французької ідеї великої Польщі”⁸¹², – нагадував А. Марголін, натякаючи, що ставлення цього політика до справи Східної Галичини було наперед визначене його пропольськими симпатіями.

За схожим сценарієм відбувалися також інші візити українських делегатів (як наддніпрянців, так і галичан) у високопоставлених французьких чиновників: вони дуже уважно вислуховували розповіді та аргументи українців, радо приймали для ознайомлення (а часом навіть самі просили) меморіали та реферати, висловлювали свою симпатію до українського народу і стверджували, що всі проблеми незабаром будуть справедливо вирішені, не даючи, при цьому, ніяких конкретних обіцянок.

Причина такої поведінки проста: якби який-небудь французький чиновник наважився чесно признатися, що офіційне визнання УНР та приєднання до неї Східної Галичини не лежить в інтересах Франції, і французькому уряду байдуже

⁸⁰⁹ Стахів М. Західня Україна... Т. 5. С. 110–111.

⁸¹⁰ Марголинъ Украина и политика Антанты... С. 149.

⁸¹¹ Там же.

⁸¹² Там же.

до прав українського народу на самовизначення, це могло б призвести до серйозного скандалу. Справа в тому, що від 1917 р. пропагандистська політика Антанти базувалася на ідеї про те, що Центральні Держави є блоком монархічних імперій, котрі притісняють малі нації, а Антанта – союз демократичних країн, які прагнуть звільнити поневолені народи⁸¹³. Як бачимо, з цілком зрозумілих причин Франція не могла заперечувати право українського народу на самовизначення. Однак, їй вдавалося вміло маневрувати між дотриманням “14 пунктів” В. Вільсона та власними геополітичними інтересами.

Дехто з українських делегатів сприймав відмовки французьких чиновників за чисту монету. Наприклад, колишній голова делегації УНР Г. Сидоренко у звіті про свою діяльність у Парижі писав про візит українських представників до французького прем'єр-міністра 22 травня 1919 р. таке: “Навіть Ж. Клемансо, який підтримував Польщу, не виступав у Раді Чотирьох проти нас і висловив своє незадоволення ними [поляками – Г. Т.], коли ми на другий день були у нього”⁸¹⁴. Як бачимо, Г. Сидоренко аж ніяк не був таким проникливим дипломатом, як А. Марголін, однак, на думку французьких розвідників, саме його звіт, сповнений наївного оптимізму, “переконав Директорію продовжувати боротьбу”⁸¹⁵.

Обіцянкам французьких чиновників часто довіряли також наступники Г. Сидоренка на посаді голови місії УНР: М. Тишкевич і О. Шульгин.

Щодо представників ЗУНР, то вони ще у 1919 р. чітко усвідомлювали, що французькі урядові сфери ставляться до них підкреслено негативно. У одному із листів, датованих квітнем 1919 р., В. Панейко так описував ставлення французьких чиновників до галичан: “нас тут ледви толерують. Урядовці або не хочуть приймати нас, або кого приймуть, то поведуться по-імпертинентськи

⁸¹³ Demm E. Propaganda at Home and Abroad. 1914–1918—online. International Encyclopedia of the First World War. URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_and_abroad (дата звернення: 03. 03. 2018).

⁸¹⁴ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919). *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 150.

⁸¹⁵ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 545. F. 3.*

[тобто нахабно – Г. Т.] (прим. Камерер, Чандель)”⁸¹⁶. Зважаючи на відверту ворожість французьких урядових сфер, галичани уже з моменту прибуття до Парижа почали шукати зв’язків із представниками інших союзницьких держав, англійцями та італійцями. У листі від 12 квітня 1919 р. В. Панейко повідомляв, що йому вдалося налагодити співпрацю з італійським журналістом та дипломатом Енріко Інсабато⁸¹⁷. Згідно з твердженням дослідника О. Павлишина, вже від літа 1919 р. галичани шукали контактів із російськими представниками у Парижі⁸¹⁸. У жовтні цього ж року французькі розвідники повідомляли: “Панейко [...] оголосив своїм колегам, що він вважає перебування делегації у Франції майже даремним”⁸¹⁹. Згідно зі звітом французького інформатора, галицький делегат вважав, що лише налагодивши тісну співпрацю з британськими представниками, українці, і, зокрема галичани, зможуть надіятися на прийнятне для них вирішення усіх політичних та територіальних проблем⁸²⁰.

Такі ж настрої панували у галицькій делегації і роком пізніше, у серпні 1920 р., коли її секретар А. Петрушевич у листі до батька писав: “Чим раз актуальнішим стає питання нашого представництва в Лондоні, Се в дійсности єдиний уряд Антанти, у якого знаходимо деяку симпатію – і якраз там не робимо нічого – а тримаємо делегацію у ворожій нам польонофільській Франції. Париж був лиш так довго раціональним осідком делегації як довго тут відбувалася всесвітня конференція”⁸²¹. Таких же поглядів дотримувався голова делегації С. Томашівський, доказом чого може бути його активна участь у створенні та розвитку представництва ЗУНР у Лондоні⁸²². За таких обставин стає зрозумілим

⁸¹⁶ Листи Панейка В. (1909–1929) *ЦДАГО України*. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 41 зв.

⁸¹⁷ Там само. Арк. 37.

⁸¹⁸ Павлишин, О. Євген Петрушевич (1863–1940)... С. 240.

⁸¹⁹ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 270. F. 4.*

⁸²⁰ Ibidem. F. 5.

⁸²¹ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 27.

⁸²² Там само. Арк. 84–100.

рішення галицького уряду щодо закриття делегації у Парижі наступного ж дня після рішення Ради Амбасадорів щодо Східної Галичини⁸²³.

Окремої уваги вартує взаємодія українських представників з працівниками французького МЗС, бо серед усіх французьких чиновників саме із ними українські делегати спілкувалися найчастіше. У цій державній установі українці (як галичани, так і наддніпрянці), здебільшого, контактували з так званим Російським департаментом, на чолі якого у 1919 р. стояв Альбер Камерер⁸²⁴, а у 1920–1922 рр. – Фернан Гренар⁸²⁵, та з Департаментом політичних і комерційних справ, директором якого у 1919 р. був Філіп Бертельо⁸²⁶, а станом на 1921 р. – граф Емануель Перетті де ля Рокка⁸²⁷.

Причини звернення українців до французького МЗС були різними. Перш за все, варто зазначити що від січня 1920 р., тобто з моменту відставки уряду Ж. Клемансо, в якому посаду міністра закордонних справ займав С. Пішон, і аж до червня 1924 р. французькі прем'єр-міністри були, водночас, міністрами закордонних справ⁸²⁸. Саме тому у цей період усі звернення до французьких прем'єрів українські дипломати були змушені скеровувати через МЗС. Так, у серпні 1921 р. О. Шульгин попросив аудієнції у Голови Ради міністрів А. Бріана, однак, той відмовив і запропонував передати усі матеріали Ф. Гренару⁸²⁹.

⁸²³ Жан Й. Мое служіння Україні. С. 214.

⁸²⁴ Звіт секретаря делегації УНР Петрушевича Антона про результати діяльності дипломатичної місії УНР в Парижі. *ЦДАЛ України*. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3.

⁸²⁵ Documents diplomatiques français: 1921. Т. 2. Р. 830;

Documents diplomatiques français : 1922. Т. 1. Р. 822;

Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 76

⁸²⁶ Qui êtes-vous? Annuaire des contemporains...Р. 69–70.

⁸²⁷ Листування міністра з послом у Франції О. Шульгіним. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 53.

⁸²⁸ Gouvernements de la IIIe République. *Le site internet de l'Assemblée nationale*. URL: <https://web.archive.org/web/20140221222921/http://www.assembleenationale.fr/histoire/gvt3rep.asp> (дата звернення: 12.03. 2018).

⁸²⁹ Листування міністра з послом у Франції О. Шульгіним. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 42.

Крім того, українські делегати часто навідувалися до МЗС, щоб дізнатися, як на даний час французький уряд ставиться до української справи⁸³⁰ і подати власні пропозиції щодо організації антибільшовицької кампанії⁸³¹. Також метою візиту нерідко ставало клопотання про видачу візи на в'їзд до Франції. Так, у жовтні 1920 р. секретар делегації ЗУНР у Парижі А. Петрушевич звертався до Ф. Гренара з проханням посприяти у видачі візи Є. Петрушевичу⁸³², а у січні 1921 р. він клопотав уже про візу для митрополита А. Шептицького⁸³³.

Ставлення чиновників міністерства до українців було, загалом, прохолодним, як і в більшості французьких урядовців. Згідно з твердженням А. Марголіна, у 1919 р. серед працівників цієї установи “відчувалася схильність до старої французької орієнтації на єдину і сильну Росію”⁸³⁴ з можливим включенням до її складу Східної Галичини. Як стверджував А. Марголін, до числа прихильників такого розв'язання належали: С. Пішон, А. Камерер та Ф. Бертельо. Згідно зі спогадами В. Панейка, у серпні 1919 р. А. Камерер сказав українським представникам дослівно таке: “Не можу ніяк зрозуміти тої вашої української політики. Вяжетеся з таки другорядними державами, як Польща й Румунія, і платите їм безцінними провінціями – Галичиною, Холмщиною, Волинню, Буковиною, Бессарабією, коли тим часом, входячи в федерацію з Росіянами, ви всі ті провінції можете при собі задержати”⁸³⁵.

Російські симпатії західноєвропейського політикуму дуже чітко простежуються у звітах французької розвідки. Самостійницькі погляди того чи іншого українського політика, як правило, розцінювалися французькими інформаторами як беззастережний прояв русофобії, а русофобія, в свою чергу,

⁸³⁰ Листування Президента Української національної ради... (14 січня 1920–30 липня 1920) *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 42.

⁸³¹ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 109.

⁸³² Там само. Арк. 76.

⁸³³ Листування Президента Української національної ради...(1 січня 1921–21 грудня 1921) *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 6 зв.

⁸³⁴ Марголинъ Украина и политика Антанты... С. 150.

⁸³⁵ Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи... С. 76.

сприймалася як однозначна ознака франкофобії⁸³⁶. За таких обставин ні самі українці-самостійники, ні їхня боротьба за національну незалежність апіорі не могли викликати симпатій у французьких урядових колах. Можливо, саме тому журналіст Ж. Пелісьє у своїй брошурі під назвою “Що відбулося в Україні. Справедливість для українського Гарібальді, Петлюри”, покликаний поширити серед французької громадськості позитивний образ Головного отамана, писав про цього українського політика так: “Він [С. Петлюра – Г. Т.] вважає, що будь-яка федерація України і Московії є абсолютно неможливою до того моменту, поки ця остання країна не встановить у себе по-справжньому демократичний уряд [...]. У глибині душі я переконаний, що він [С. Петлюра – Г. Т.] розглядає ідею відбудови Росії у федеративній формі як справу дуже далекого майбутнього”⁸³⁷. В українській історіографії нам не вдалося відшукати підтвердження цієї тези. С. Петлюра, навпаки, завжди дуже недвозначно висловлювався за становлення незалежної Української держави. Скоріш за все, Ж. Пелісьє, добре орієнтуючись у політичних поглядах своїх співвітчизників, розумів, що Петлюра-самостійник не зможе викликати симпатії у французькому суспільстві, тож суто з пропагандистських міркувань йому довелося вигадувати неіснуючого насправді Петлюру-федераліста.

Отож, як бачимо, французькі правлячі кола загалом негативно ставилися до утворення незалежної української республіки у Галичині. Ж. Клемансо висував концепцію великої Польщі, в той час, як працівники МЗС розраховували на відновлення великої Росії. Українських представників збували загальними фразами та туманними обіцянками.

Одним із факторів, що спричиняв подібне ставлення до українських дипломатів була їхня низька репутація у порівнянні із делегаціями противників. Так, антибільшовицьку Росію у Франції представляло Російське політичне зібрання у Парижі (Русское политическое совещание в Париже), до складу якого входили такі відомі на Заході постаті, як князь Георгій Львов, голова першого

⁸³⁶ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 508. F. 2.*

⁸³⁷ Pélissier J. Ce qui s'est passé en Ukraine. P. 8.

складу Тимчасового уряду, колишній російський посол у Франції Васілій Маклаков, колишній російський міністр закордонних справ Сергій Сазонов та інші⁸³⁸. Зважаючи на те, що в минулому ці політики займали дуже високі державні посади, ставлення представників Антанти до них було зовсім іншим, аніж до українських делегатів, котрі перед тим, як стати дипломатами, працювали дрібними чиновниками, інженерами та університетськими викладачами. За винятком хіба що М. Тишкевича, ніхто із них не мав жодних зв'язків у Західній Європі. У одному із листів до свого батька, написаному наприкінці 1920 р., А. Петрушевич зазначав, що “чужинцям не імпонують державні титули Галицької Республіки – і тому лучше було би пошукати когось, хто ще в австрійських часах мав поважне становище”⁸³⁹. Годящим претендентом на пост голови місії ЗУНР автор листа назвав Станіслава Дністрянського⁸⁴⁰, українського вченого-правознавця, який у 1907 та 1911 р. обирався послом до Рейхсрату, тож однозначно належав до імперської політичної еліти⁸⁴¹. Однак, С. Дністрянський до Франції так і не приїхав, а інтереси галицьких українців перед Антантою захищав В. Панейко, колишній редактор газети, С. Томашівський, доцент і колишній вчитель, та С. Витвицький, дрогобицький адвокат.

Польська делегація у Парижі також складалася із відомих та поважних людей. Ігнаци-Ян Падеревський був піаністом світової слави, тож призначення його польським прем'єр-міністром та делегатом на ПМК стало блискучим політичним рішенням. Ще одним польським представником у Парижі був Р. Дмовський. Восени 1917 р. держави Антанти визнали очолюваний ним ПКН відповідником польського уряду та представником інтересів польського народу⁸⁴². Згодом, на базі ПКН розпочалося формування польської делегації на ПМК. Однак, у січні 1919 р., після примирення Р. Дмовського з Ю. Пілсудським та створення коаліційного уряду І. Падеревського, до Парижа було відправлено так

⁸³⁸ Стрелков И. Русское политическое совещание и “польский вопрос”... С. 2.

⁸³⁹ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 130 зв.

⁸⁴⁰ Там само. Арк. 130 зв

⁸⁴¹ В. М. Дністрянський Станіслав *Енциклопедія українознавства...* Т. 2. С. 551.

⁸⁴² Sierociński J. *Armia Polska we Francji...* S. 27.

звану “Делегацію Пілсудського”, групу польських політичних діячів, яка була покликана вступити до уже існуючого представництва у Франції та збалансувати його склад. Один із цих делегатів, Казімеж Длуський, у своїх спогадах зазначав, що жоден польський представник не міг отримати дозволу на аудієнцію у французького міністра закордонних справ без згоди Р. Дмовського⁸⁴³. Таким чином, колосальний авторитет та впливовість голови ПКН виключали будь-яку можливість появи у французькій столиці організації, опозиційної до офіційного польського представництва. Саме тому, незважаючи на численні конфлікти та скандали, що траплялися серед польських делегатів у Парижі⁸⁴⁴, жоден із них не наважувався розпочинати власну політичну гру чи засновувати альтернативне польське представництво. Єдність та злагодженість дій польських делегатів вигідно відрізняла їх від українських дипломатів, які були поділені на декілька ворогуючих між собою груп, кожна з яких претендувала на статус офіційного представника українських інтересів⁸⁴⁵. Шкоду від такої роздробленості добре ілюструють слова генерального секретаря французького Президента, який, начебто, сказав М. Тишкевичу, що “йому відома діяльність, розвинена гр. Тишкевичем в колах Мирової конференції, але добавив, що він не представляє всіх українців, які поділені в Парижі на кілька груп, ворожих одна другій”⁸⁴⁶. “Французи з великим трудом розбираються в цьому і їм виноситься враження, що українство є щось непевне, ненадійне, бо самі ж українці поміж собою сваряться”⁸⁴⁷, – цитує М. Шумицького запорізький дослідник Я. Попенко.

Втративши надію на допомогу з боку французького уряду, українські делегати у Франції вирішили налагодити контакти з антиурядовими силами, зокрема соціалістами. “Я зовсім не розумію, чому Директорія так церемониться з Францією, коли очевидно, що ми ніколи від неї нічого не отримаємо, який би уряд

⁸⁴³ Dłuski K. Wspomnienia z Paryża. Od 4.I do 10.VII 1919 r. Warszawa, [s.n.] 1920. S. 6–7.

⁸⁴⁴ Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). S. 162, 191.

⁸⁴⁵ Galicja Wschodnia w polityce polskiej... AAN w Warszawie. Z. 322. T. 5354. K. 314.

⁸⁴⁶ Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про діяльність “Національного українського комітету”. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 360. Арк. 27–28.

⁸⁴⁷ Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (червень–грудень 1920 р.) *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту*. 2010. Вип. 29. С. 106.

не був при владі у Франції. Мені здається, що українці повинні працювати не над тим, щоб домогтися договору з Францією, але над тим, щоб запровадити там безпорядки”⁸⁴⁸, – стверджував Ф. Савченко під час розмови з одним із членів делегації УНР у Парижі на початку листопада 1919 р. При цьому, українські представники плекали надію на те, що соціалістичні кандидати, такі, як радикал-соціаліст А. Франклін-Буййон, переможуть на парламентських виборах, що мали відбутися 16 листопада 1919 р.⁸⁴⁹, і у Франції розпочнеться революція, яка скине діючий уряд і, як казав Ф. Савченко “ми будемо мати на одного ворога менше”⁸⁵⁰. Згідно з даними французьких розвідників, українська делегація проводила “невгамовну кампанію” на підтримку А. Франклін-Буййона⁸⁵¹. Також французькі інформатори стверджували, що члени делегації УНР перебували у тісному контакті з Загальною конференцією праці (*Confédération générale du travail, CGT*)⁸⁵², профспілковою організацією, близькою до лівих політичних кіл. Зважаючи на всі описані вище висловлювання та діяльність українських представників, можна лише дивуватися, чому їх взагалі не депортували з Франції чи, принаймні, не заарештували.

Симпатії українців до французьких лівих політиків не були викликані лише ненавистю до діючого уряду. По-перше, члени української делегації самі дуже часто сповідували соціалістичні погляди, тож були ідеологічно близькими до французьких соціалістів та радикалів, а, по-друге, французькі діячі лівого спрямування, як правило, активно виступали на захист прав “малих націй” Східної Європи, багато хто з них вступав до складу Центрального офісу національностей, заснованого Ж. Пелісьї ще у 1911 р.⁸⁵³

⁸⁴⁸ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 1016. F. 6.*

⁸⁴⁹ Elections législatives 1919. France Politique. Le site d'information sur la vie politique française. URL: <http://www.france-politique.fr/elections-legislatives-1919.htm> (дата звернення: 03. 03. 2018).

⁸⁵⁰ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 1016. F. 6.*

⁸⁵¹ Ibidem. Doc. № 545. F. 7.

⁸⁵² Ibidem. Doc. № 1016. F. 5.

⁸⁵³ Recherches sur la France et le problème des nationalités... P. 15.

Сам Ж. Пелісії був дуже неординарною постаттю. Розпочавши свою кар'єру як журналіст, він, схоже, ще до початку Першої світової війни, був завербований до розвідницької діяльності на користь французького уряду⁸⁵⁴. Як захисник малих націй, він ще перед 1918 р. познайомився з деякими українцями, зокрема спілкувався з М. Тишкевичем⁸⁵⁵. У 1917-1918 рр. Ж. Пелісії перебував в Україні⁸⁵⁶, де нав'язав тісні контакти з С. Петлюрою, С. Морокотуном, А. Галіпом та масонською організацією “Молода Україна” і будував плани створення Української держави, керованої масонами, яка б проводила проантантівську політику та воювала з більшовиками, таємно отримуючи фінансування від французького уряду⁸⁵⁷. Згідно з твердженням М. Стахіва, “Ще в тім часі, коли Станиславів був осідком Уряду Західньої Области УНРеспубліки, Жан Пелісіе приглядався там до політично-соціяльних відносин та писав звідсіль прихильні кореспонденції до Парижу”⁸⁵⁸. У серпні 1919 р. Ж. Пелісії підтримував проект ізоляції більшовицької Росії за рахунок створення бар'єру із Польщі, Румунії та України, однак, ця ідея так і не набула ширшої популярності⁸⁵⁹.

Діяльність Ж. Пелісії мала фундаментальний вплив на функціонування українських представництв у Парижі. За свідченням французької розвідки, він був “посередником між українцями з делегації та представниками крайніх лівих сил”⁸⁶⁰, зокрема, Ж. Пелісії тісно контактував з А. Франклін-Буййоном⁸⁶¹ і, скоріш за все, сам познайомив із ним українців. Крім того, він був добре знайомий з Ш. Сеньобосом та Е. Дені, які, як уже згадувалося, також допомагали українській справі⁸⁶².

⁸⁵⁴ Ibidem.

⁸⁵⁵ Journal de Jean Pélissier. Cahier 1. Du 12 décembre 1916 au 15 février 1917 *БСП*. F. 12.

⁸⁵⁶ Сергійчук В. “Ви надто маленька держава...”. С. 333.

⁸⁵⁷ Recherches sur la France et le problème des nationalités... P. 29–30.

⁸⁵⁸ Стахів М. Західня Україна... Т. 6 кн. 1 С. 218.

⁸⁵⁹ Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919). *ЩАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 79.

⁸⁶⁰ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 545. F. 6.*

⁸⁶¹ Ibidem.

⁸⁶² Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 1016. F. 1.*

Серед усіх членів делегації Ж. Пелісьї найтісніше співпрацював з А. Галіпом, якого навіть називав своєю “найкращою знахідкою”⁸⁶³. Восени 1919 р., коли Г. Сидоренка було звільнено з посади голови місії УНР у Парижі, а на його місце призначили М. Тишкевича, Ж. Пелісьї звертався до С. Петлюри з листом, у якому критикував діяльність як нового голови, так і його попередника та стверджував, що “єдиною особою, яка може з гідністю, тактом та красномовством репрезентувати у Парижі українську демократію і Вашу особу в урядових сферах, у політичних салонах, на масонських зібраннях, у політичних республіканських гуртках, у французькій Парламентській комісії закордонних справ і перед Бюро національностей, є пан Галіп”⁸⁶⁴.

Про свої “давні зносини” з Ж. Пелісьї у 1920 р. згадував також А. Петрушевич⁸⁶⁵. З його допомогою галицька делегація встановила контакт із А. Франклін-Буйоном, з котрим А. Петрушевич 9 жовтня 1920 р. мав “довгу та сердечну” розмову⁸⁶⁶. Звітуючи про цю зустріч Є. Петрушевичу, він, однак, зазначав, що “п. Буйон, як ще в більшій мірі п. Пелісіє являються щодо своїх поглядів зізольованими одиницями”⁸⁶⁷. Вочевидь, завдяки Ж. Пелісьї галичанам вдалося залучити на свій бік Поля Пенлеви (Paul Painlevé), члена республікансько-соціалістичної партії, давнього друга Ж. Пелісьї та колишнього президента Центрального офісу національностей⁸⁶⁸. У 1923 р. він опротестував передачу Східної Галичини під владу Польщі, і отримав за це подячного листа від галицьких дипломатів⁸⁶⁹.

У лютому 1921 р. голові галицької делегації С. Витвицькому вдалося зустрітися з іще одним впливовим лівим політиком, Едуардом Даладье, який висловив дуже цікаву позицію у справі Східної Галичини. Він, зокрема, називав

⁸⁶³ Recherches sur la France et le problème des nationalités... Р. 29.

⁸⁶⁴ Копії документів на французькій мові делегації української республіки в Парижі. ЦДАВО України. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 39 зв.

⁸⁶⁵ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 72 зв.

⁸⁶⁶ Там само. Арк. 78.

⁸⁶⁷ Там само.

⁸⁶⁸ Recherches sur la France et le problème des nationalités... Р. 15.

⁸⁶⁹ Листування Президента Української національної ради...(2 січня 1923–30 липня 1923). ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 184–184 зв.

себе “полонофілом”, який хотів-би сильної Польщі в її етнографічних границях, бо інакше Польща – мовляв – се небезпека не тільки для неї самої, а й для Франції”⁸⁷⁰. Загалом, представники ЗУНР у цей час спілкувалися майже виключно з “лівими радикалами і навіть комуністами”, як стверджував К. Левицький у розмові з Й. Жаном⁸⁷¹.

Важливою подією у дипломатичній діяльності галицьких українців став візит Митрополита А. Шептицького до прем’єр-міністра Франції А. Бріана, що відбувся 14 липня 1921 р.⁸⁷². Зміст їхньої розмови досі невідомий українським дослідникам, однак серед документів галицької делегації у Парижі вдалося відшукати листа, можливо, авторства А. Петрушевича, у якому результат переговорів описано так: “Бріан заявився за визнанням незалежності Сх[ідної] Галичини як зінтернаціоналізованої держави і обіцяв сам піднести нашу справу на найближшій конференції”⁸⁷³. У спогадах Й. Жана є згадки про те, що А. Бріан підтримував ідею створення на Сході Європи антинімецької федерації католицьких держав⁸⁷⁴.

Окрім зв’язків у лівих політичних колах, українські представництва у Парижі налагоджували контакти також і з політиками правого табору. Головна заслуга у цій діяльності, ясна річ, була за М. Тишкевичем. Він, зокрема, нав’язав взаємини із Г. де Гаяр-Банселем, депутатом від партії Action libérale populaire, католицької за своїм спрямуванням⁸⁷⁵. 6 лютого та 27 березня 1920 р. 14 депутатів французької Палати депутатів на чолі з Г. де Гаяр-Банселем виступили на підтримку визнання незалежності України⁸⁷⁶. Однак, у своїй промові з цієї нагоди Г. де Гаяр-Бансель не згадував про справу Східної Галичини⁸⁷⁷. Згодом, у 1921 р. з ним зустрічався

⁸⁷⁰ Проект військового реферату начальника військової канцелярії Диктатора ЗУНР Я. Селезінк про державну самостійність... *ЦДАГО України*. Ф. 269 Оп. 1 Спр. 52. Арк. 15.

⁸⁷¹ Жан Й. Моє служіння Україні. С. 195.

⁸⁷² Красівський О. Дипломатичні місії митрополита Андрея Шептицького. С. 293.

⁸⁷³ Листування Президента Української національної ради...(1 січня 1921–21 грудня 1921) *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 94

⁸⁷⁴ Жан Й. Моє служіння Україні. С. 198.

⁸⁷⁵ Nyacinthe de Gailhard-Bancel. *Le site internet de l'Assemblée nationale*.

⁸⁷⁶ Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (січень–червень 1920 р.). *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту*. 2010. Вип. 28. С. 172.

⁸⁷⁷ Gailhard-Bancel, H. Pour l'indépendance de l'Ukraine...

С. Витвицький, намагаючись налагодити співпрацю. Г. де Гаяр-Бансель “дораджував [...] порозумітися з п. Тишкевичем та з Білорусами [...] – щоб створити з Великою Україною і Білорусами один фронт політичний і стратегічний”⁸⁷⁸.

Окремої уваги вартують контакти українських делегатів з французькими масонськими колами. Як уже згадувалося, серед українських дипломатів у Парижі було чимало “вільних каменярів”. До них належав, зокрема, галицький делегат В. Панейко. Про цей факт улітку 1920 р. дещо іронічно згадував А. Петрушевич у листі до батька: “Панейко не може входити в рахубу. [...]. Хай остає послом при масонській ложі,”⁸⁷⁹ – писав він. Інший член делегації УНР, М. Шумицький, згідно з повідомленнями французьких розвідників, з наказу С. Петлюри виконував у Парижі якусь “масонську місію”⁸⁸⁰. У липні 1919 р. ще два українські масони, А. Галіп та С. Моркотун, відвідали засідання французької масонської ложі “Grand Orient”, під час якого оголосили, що метою українських масонів є створення демократичної та правової Української держави, а також організація антибільшовицького союзу держав у Східній Європі⁸⁸¹.

Не дивно, що за таких обставин українським представникам у Парижі вдалося налагодити тісний контакт з французькими масонами. Так, до масонського руху належав великий друг українців Ж. Пелісьє, а також А. Франклін-Буййон, П. Пенлеви⁸⁸² та радикал-соціаліст Поль Ляфон (Paul Laffont), який у березні 1919 р. виступив у палаті депутатів із промовою на захист українців⁸⁸³. Дослідник М. Стахів стверджував, що масоном був також

⁸⁷⁸ Проект військового реферату начальника військової канцелярії Диктатора ЗУНР Я. Селезінк про державну самостійність... *ЦДАГО України*. Ф. 269 Оп. 1 Спр. 52. Арк. 15.

⁸⁷⁹ Листування Президента Української національної ради... (14 січня 1920–30 липня 1920) *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 111.

⁸⁸⁰ Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie... *SHD*. DAT. S. S. 7 N.C. 802. D. 1. Doc. № 1016. F. 5.

⁸⁸¹ Копії документів на французькій мові делегації української республіки в Парижі. *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 35–36.

⁸⁸² Combes A. *Maçonnerie et Radicalisme*.

Стахів М. *Західня Україна...* Т. 6, кн 1 С. 218–219.

⁸⁸³ Стахів М. *Західня Україна...* Т. 6, кн 1 С. 219.

Ш. Дюбрей, працівник делегації УНР у Парижі⁸⁸⁴. Є підозри, що він також працював інформатором французької розвідки.

Ще однією групою французького суспільства, яка взаємодіяла з українцями, були військові. Під час будь-якого збройного конфлікту вплив військових сфер на державну політику суттєво зростає. Ця тенденція спостерігалася також у Франції періоду Першої світової війни та деякий час після її завершення. Однією із найвпливовіших постатей того часу був, безумовно, маршал Ф. Фош. Як уже зазначалося, на початку 1919 р. він висловлювався за передачу Львова Польщі, маючи на меті використати цю країну як базу для організації антибільшовицької кампанії.

У другій половині 1919 р. М. Тишкевичу, голові делегації УНР, вдалося домогтися аудієнції у Ф. Фоша, скориставшись своїми зв'язками у католицьких колах: брат маршала був священником-єзуїтом⁸⁸⁵. М. Тишкевич відзначив у своїх спогадах, що Ф. Фош прийняв його дуже ввічливо: “З початку розмови Маршалок заявив, що він зовсім не ознайомлений зі справою України, а в кінці розмови, міцно стискаючи мою руку, сказав: “Треба, щоби самостійність України була визнана,^{”886} – згадував М. Тишкевич. Так само, користуючись своїми католицьким контактами, побачення із Ф. Фошем домігся священник Й. Жан. У своїх спогадах він писав, що маршал “сердечно розмовляв зі мною і сказав, що мало знає про нашу справу^{”887}. Вкінці Ф. Фош сказав: “Дайте весь матеріал щодо вашої справи, буду його студіювати, а все, що є в моїх силах, зроблю дуже охоче^{”888}. Після цього Й. Жан мав розмову з секретарем маршала, поручником Л’Гопіталь. “Він дуже просив, щоб я прийшов до нього і дав йому дальші вияснення про наше становище,^{”889} – згадував священник.

⁸⁸⁴ Там само. С. 218.

⁸⁸⁵ Жан Й. Моє служіння Україні. С. 196.

⁸⁸⁶ Спогади Тишкевича Михайла про його діяльність як голови делегації УНР в Парижі (Копія). *ЦДІАЛ України*. Ф. 681 Оп. 1 Спр. 4. Арк. 3.

⁸⁸⁷ Жан Й. Моє служіння Україні. С. 196.

⁸⁸⁸ Там само. С. 197.

⁸⁸⁹ Там само. с. 197.

Адмірал Р. Дегуй, про якого мова йшла вище, у своїх статтях, опублікованих у газеті “Le Gaulois” влітку 1919 р., так писав про справу Східної Галичини: “Наші польські друзі швидко відчують, що в їхніх же інтересах обмежити свої вимоги тими територіями, де реально домінує польський елемент. Необхідно встигнути завершити боротьбу, таку ж жорстоку, як і непотрібну, за володіння цією Рутенією [Ruthénie] (чи-то Західною Україною), якою є Східна Галичина. [...] Хай би Антанта, нарешті, активно взялася за це, і ми самі, французи, активніше та гарячіше, ніж будь-хто інший”⁸⁹⁰. За його власними словами, він мав нагоду ґрунтовно опрацювати літературу, що стосувалася українського питання, перебуваючи в ув’язненні у німецькій фортеці у м. Глац, (нині Клодзько Нижньосілезького воєводства у Польщі) у 1894 р.⁸⁹¹. Про його контакти з українськими делегатами науці, на жаль, нічого не відомо.

Окрім високопоставлених французьких командирів, свою точку зору щодо Східної Галичини висловлювали також офіцери нижчого рангу. Багато хто з них особисто побував у цьому регіоні, як-от згадані вище генерал Ж. Бартелемі та поручник А. Віллем, котрі ставилися до українського руху підкреслено негативно. Після повернення до Парижа вони проводили інформаційну кампанію проти українців і, нерідко, підтримували зв’язки з польською делегацією. Так, у червні 1919 р. Е. Ромер зустрів А. Віллема у Парижі на польсько-французькому бенкеті.⁸⁹² Розповідь французького поручника про його скитання фронтами українсько-польської війни, зокрема про інтернування українською стороною у Тернополі, Е. Ромер називав “чудовою оповідкою”. А, тим часом, А. Віллем робив сенсаційні заяви, звинувачуючи українських послів на ПМК М. Лозинського і А. Марголіна у бажанні підкупити французьку дипломатію та розповідав про українські контракти із “Стандарт Ойл” на 300 млн. доларів⁸⁹³. “Вартувало би

⁸⁹⁰ Le Gaulois. 1919. 25 juillet. № 45258. P. 2.

⁸⁹¹ Le Gaulois. 1919. 3 juillet. № 45236. P. 2.

⁸⁹² Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). S. 329–330.

⁸⁹³ Ibidem. S. 331–332.

залишитися з ним у тривалому контакті,⁸⁹⁴ – писав про А. Віллема Е. Ромер, явно заінтригований його розповідями.

На противагу цим офіцерам варто назвати хоча б командира батальйону Ж. Сегонна, який відвідав Галичину влітку 1919 р. Свою зустріч із представниками уряду ЗУНР він змальовував так: “Галицький уряд очікував мене у повному складі і прийняв мене так, наче я був послом Короля-Сонця”⁸⁹⁵. Ж. Сегонн також відзначив, що “У Галичині існують дуже реальні і, однозначно, антипольські національні настрої [...], і найкращим доказом цього є існування цієї армії, яка змогла піднятися на галицькій землі для боротьби проти Польщі”⁸⁹⁶. Таким чином, Ж. Сегонн є дуже важливим свідком, якому вдалося на власні очі переконатися в тому, що український рух не є німецькою інтригою, і у своєму звіті він намагається донести цю інформацію до французького військового командування у Салоніках та Парижі⁸⁹⁷.

Проблемами польсько-української взаємодії на галицьких землях цікавився також французький інструктор Шарль де Голль, котрий прибув до Польщі у складі армії під командуванням Ю. Галлера. “Вся східна частина Галичини заселена в більшості русинами, тієї ж крові, що й в Україні. [...] Питання ускладнюється тим, що воно швидко набуло соціального характеру [...]. Для русинського населення східної Галичини звільнитись від польського ярма, загалом означало – випхати пана у двері,⁸⁹⁸ – писав він.

Порівняно із представниками ЗУНР, делегати уряду УНР мали значно ширші знайомства у французьких військових сферах. До прикладу, генерал Віктор Зеленський, делегат уряду УНР у Польщі⁸⁹⁹, зустрічався там з генералом

⁸⁹⁴ Ibidem. S. 332.

⁸⁹⁵ Situation militaire politique et économique en Ukraine ... *SHD.DAT.* S.S. 7 N. C. 803.D. 1. Rapport du chef de Bataillon Segonne ... F. 2.

⁸⁹⁶ Ibidem. F. 5.

⁸⁹⁷ Situation militaire politique et économique en Ukraine ... *SHD.DAT.* S.S. 7 N. C. 803.D. 1. Sans feuille.

⁸⁹⁸ Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби... С. 320.

⁸⁹⁹ Зелінський Віктор *Енциклопедія українознавства...* Т. 2. С. 780–781.

М. Вейганом⁹⁰⁰, генералом А. Нісселем⁹⁰¹ та полковником Пакельє⁹⁰², котрий запевнив українського представника, що “в сферах французьких військових дивляться на Україну як на самостійну державу, дипломати же французькі завдяки повної непоінформованости їх дипломатами УНР – ще до цього не дійшли”⁹⁰³. Полковник В. Колосовський, військовий аташе делегації УНР у Парижі, також зустрічався з генералом М. Вейганом та з генералом Андри Массне (André Joseph Emmanuel Massenet)⁹⁰⁴. Генрал Поль По (Paul Mary Pau), голова французького товариства Червоного хреста, був особисто знайомий з українським генералом Сергієм Дельвігом, з яким вони познайомилися в ході облоги Перемишля у 1914–1915 рр.⁹⁰⁵

Однак, під час зустрічей із переліченими тут французькими військовими, представники УНР не обговорювали питань, пов’язаних зі справою Східної Галичини, оскільки внаслідок розриву між галичанами та наддніпрянцями у листопаді-грудні 1919 р. та зближення С. Петлюри з Ю. Пілсудським делегація УНР у Парижі перестала займатися цією справою.

Попри всю свою популярність у суспільстві, французькі військові не мали права на проведення власної політики, яка б суперечила інтересам Міністерства війни та уряду загалом. “Я балакав про ваші справи в Парижу, і маю звідти наказ – бути дуже обережним у справах російській і українській”⁹⁰⁶, – зізнався генерал А. Ніссель під час розмови з В. Зеленським у серпні 1921 р. Крім того, як і в будь-якій правовій державі, військові, навіть найвищі за рангом, не мали змоги радикально впливати на політику уряду. “Не маю великої сили, бо я не

⁹⁰⁰ Доповіді голови Української ліквідаційної комісії в Польщі про відношення французького уряду... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр 19. Арк. 22.

⁹⁰¹ Там само. Арк. 24.

⁹⁰² Там само. Арк. 23.

⁹⁰³ Доповіді голови Української ліквідаційної комісії в Польщі про відношення французького уряду... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр 19. Арк. 23.

⁹⁰⁴ Листування міністра з послом у Франції О. Шульгіним. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 55.

⁹⁰⁵ Там само. Арк. 70.

⁹⁰⁶ Доповіді голови Української ліквідаційної комісії в Польщі про відношення французького уряду... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр 19. Арк. 24 зв.

міністер,⁹⁰⁷ – вибачався Ф. Фош під час своєї зустрічі з Й. Жаном. У листі до С. Петлюри, надісланому із Парижа у вересні 1921 р., генерал С. Дельвіг описував дуже схожу ситуацію: “[Маршал Філіп – Г. Т.] Петен [...] попередив, що хоча б я в Парижі розмовляв з цілою сотнею французьких генералів, це не подвине нашої справи ані на крок, бо все діло залежить від міністра закордонних справ”⁹⁰⁸.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що, порівняно з росіянами та поляками – основними претендентами на територію Східної Галичини – українці мали дуже мало прихильників як у політичних та військових сферах, так і серед французької громадськості. Французькі чиновники та політики, що перебували при владі, намагалися ігнорувати українських представників та їхні звернення, а коли доводилося прийняти когось із них на аудієнції, збували їх відмовками. Нечисленна когорта прихильників галицьких українців складалася, як правило, з діячів, що сповідували ліві політичні погляди, журналістів, військових та маргінальних політиків, декому з яких вдалося особисто побувати в Україні, а то й безпосередньо в Галичині та самостійно оцінити тамтешні реалії. Однак, попри усі старання та заяви цих політиків, офіцерів та журналістів, Франція все-таки залишалася для галицьких українців “ворожою” та “польонофільською” країною, байдужою до їхніх вимог.

Отож, українські представники, що перебували у Парижі в 1919 – 1923 р., часто конфліктували між собою на політичному ґрунті, що призвело до поділу Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі на декілька ворогуючих груп, кожна з яких проводила власну політику у справі Східної Галичини. Така роздробленість підважувала репутацію українського руху в очах французьких політиків та громадськості, котрі і так небагато знали про українців. Водночас, під впливом потужної польської пропаганди в свідомості французів послідовно формувався образ галицьких українців як збільшовизованого та анархічного елемента, тісно пов’язаного з пангерманістськими чинниками.

⁹⁰⁷ Жан Й. Моє служіння Україні. С. 197.

⁹⁰⁸ Листування з головою місії УНР в Парижі про відношення уряду Франції до уряду УНР... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 178. Арк. 67 зв.

Зважаючи на нестачу коштів та часу, українські дипломати не змогли на належному рівні організувати інформаційну кампанію у Парижі та розвіяти усталені у французькому суспільстві стереотипи. У зв'язку з цим українським представникам не вдалося заручитися підтримкою впливових французьких політиків та громадських діячів. Симпатії деяких французьких військових до України та українців не могли виправити ситуації, бо, попри свою популярність у суспільстві, вони не мали впливу на вектор французької державної політики.

Правлячі кола Третьої Республіки прагнули створити велику Польщу та відбудувати антибільшовицьку Росію, тож не погоджувалися на співпрацю з українцями загалом та галичанами зокрема, збуваючи їх абстрактними відмовками. Зважаючи на це, українці спілкувалися, як правило, з антиурядовими політиками лівого спрямування, які не могли радикально впливати на політику Франції щодо Східної Галичини.

ВИСНОВКИ

1. На підставі проведеного аналізу історичної літератури можна зробити висновок, що, незважаючи на значний інтерес науковців до історії ЗУНР у переддень сторічного ювілею її утворення, французька політика щодо Української держави галичан залишається недостатньо вивченою. Як у вітчизняній, так і в закордонній історіографії відсутні комплексні дослідження із зазначеної тематики. Наявні праці присвячені, як правило, вивченню окремих аспектів цієї проблематики або ж носять надто загальний, часто навіть компілятивний характер та містять суттєві помилки і неточності. З-поміж усіх проявів Французької політики щодо Східної Галичини у літературі найбільше висвітлюється дипломатична діяльність українських урядів та їхня взаємодія із представниками країн Антанти під час ПМК. Інші аспекти українсько-французької взаємодії, як-от французькі нафтові інтереси у Дрогобицько-Бориславському басейні чи візити до Львова французьких військових делегатів, досі не були ґрунтовно вивчені ні українськими, ні польськими чи французькими дослідниками.

Причиною такої ситуації стала, перш за все, специфіка джерельної бази, яку необхідно було опрацювати для дослідження окресленої тематики. Значна частина документів, що проливають світло на недосліджені аспекти українсько-французьких взаємин, розпорошені по іноземних та українських архівах, що значно ускладнює роботу дослідника. Основу джерельної бази наукової роботи склали документи приватного та ділового характеру, віднайдені в українських, французьких та польських архівах, мемуарні та публіцистичні твори, а також збірники документів та матеріалів. Окрему довідкову інформацію, що доповнювала та уточнювала зміст названих джерел, вдалося відшукати у нормативно-правових актах, біографічних словниках-довідниках, літературних творах та у фотодокументах.

2. У процесі дисертаційного дослідження застосовано широкий комплекс загальнонаукових (історизму, об'єктивності, системно-структурний та

ін.) і спеціальних історичних (генетичний, порівняльний, типологічний, хронологічний та ін.) методів та принципів. Значну увагу, зважаючи на широке коло джерел, було присвячено застосуванню методів історичного джерелознавства: евристичного, критичного, герменевтики. Окреме місце належало визначенню понятійно-термінологічного апарату дослідження, що дозволило уникнути неточностей при написанні роботи. Зокрема, було дано чітку дефініцію таким термінам, як “міжнародна політика”, “місія” та “делегація”, “геополітичні інтереси” тощо

3. Хронологічно найранішою спробою налагодження контактів між Третьою Республікою та ЗУНР стали візити до Східної Галичини французьких військових делегатів. Першим із них був поручник А. Віллем, який прибув до Львова 18 листопада 1918 р. і став свідком українсько-польського протистояння на вулицях міста. В ході дослідження вдалося уточнити ряд ключових фактів із біографії А. Віллема. Зокрема, з’ясовано, що по-французьки його прізвище пишеться через літеру “W”, тобто “Henry Willaime”. Крім того, було встановлено, що від 1916 р. А. Віллем перебував у складі інструкторського підрозділу важкої артилерії, який дислокувався у Москві. У 1918 р. його було включено до французької військової місії у Києві, де він, вочевидь, нав’язав тісні контакти з Польською військовою організацією та польським дипломатом М. Сокольницьким, який і став ініціатором візиту А. Віллема до Галичини.

Згідно з інструкціями, отриманими від французького посольства у Яссах, місія А. Віллема носила суто інформаційний характер, однак, після свого прибуття до Львова цей офіцер почав активно втручатися в українсько-польські переговори. Його імперіалістичний світогляд та зверхня поведінка швидко настроїли проти нього як українську, так і польську громадськість, про що у своїх мемуарах писали Б. Роя, Л. де Ляво та С. Гломбінський. Результатом цієї антипатії став арешт А. Віллема та його ув’язнення в українській тюрмі у Тернополі, де він перебував з кінця листопада 1918 р. щонайменше до початку січня 1919 р. Маючи на меті скомпрометувати українців перед Антантою, польські ЗМІ розпустили чутку, що А. Віллема, начебто, було розстріляно. Французьке посольство у Яссах не

поспішало спростовувати цю чутку. Складається враження, що керівництво посольства вважало місію А. Віллема провальною і тому прийняло рішення не афішувати подробиці його діяльності, а також обставини звільнення. Однак, в ході дослідження вдалося з'ясувати, що уже у другій половині січня 1919 р. А. Віллем перебував у Києві та проводив переговори з представниками УНР. У архіві Міністерства оборони Франції вдалося відшукати його звіт про події у Східній Галичині, із якого можна зробити висновок, що цей офіцер дотримувався пропольських поглядів. Як вдалося встановити, подальша його діяльність не була пов'язана зі Східною Галичиною.

4. На початку 1919 р. українсько-французька взаємодія продовжилася в рамках діяльності місій під головуванням генерала Ж. Бартелемі. Всупереч усталеній історіографічній традиції, в контексті дослідження союзницької діяльності у Східній Галичині доцільно вести мову не про одну, а про дві “місії Бартелемі”, перша з яких перебувала у Львові з 24 січня до 12 лютого, а друга – з 19 лютого до 4 березня. Кожна із цих делегацій мала свій специфічний статус, завдання та повноваження, а також різнилася за своїм особовим складом та підпорядкуванням. Перша із них, інформаційна французько-англійська місія, прибула до Львова, в першу чергу, задля розслідування обставин єврейського погрому, що відбувся у місті в листопаді 1918 р. Крім того, її завданням було вивчення обставин українсько-польського конфлікту, оцінка перспектив використання польських та, можливо, українських військ у боротьбі проти більшовицької загрози і, нарешті, дослідження настроїв, що панували в новій Польській державі та спостереження за тамтешніми виборами до парламенту. Попри інформативний характер місії, її члени ще у січні розпочали переговори з українцями та поляками, однак, до реального припинення боїв вони так і не призвели. Вдруге місія прибула до Львова уже з конкретним завданням спонукати воюючі сторони до підписання перемир'я. Іноземним делегатам вдалося домогтися припинення бойових дій, однак, українське командування не погодилося на умови, запропоновані французьким генералом та його підопічними, тож договір про перемир'я так і залишився не підписаним.

Характерною особливістю місій під головуванням Ж. Бартелемі стала їхня пропольська орієнтація, сформована під впливом масштабної та професійно організованої польськими агентами пропагандистської кампанії. Відмова української сторони підписати несправедливу, на їхню думку, угоду про перемир'я лише посилила антипатію іноземних делегатів до ЗУНР. Саме тому після свого від'їзду зі Львова Ж. Бартелемі послідовно виступав за введення санкцій проти українців та вкрай негативно висловлювався про них у своїх офіційних звітах та інтерв'ю для преси.

5. Окрім інформації, розповсюджуваної французькими військовими, які особисто відвідали Галичину, важливим чинником, що впливав на формування французької політики щодо цього регіону, стали економічні та геополітичні інтереси Третьої Республіки.

Економічні інтереси Франції у Східній Галичині були пов'язані, перш за все, з нафтовим бізнесом. Прагнучи зміцнити свої позиції на світовому ринку енергоносіїв, Франція намагалася встановити контроль над Дрогобицько-Бориславським басейном, який на той час вважався перспективним нафтовидобувним регіоном. Крім того, контролюючи галицький нафтовий бізнес, французький уряд міг відслідковувати динаміку поставок пального до Німеччини та Австрії і, таким чином, перевіряти, чи не готуються ці країни до нової війни. У такому контексті передача Східної Галичини під владу Польщі була для французького уряду надзвичайно вигідною, адже офіційна Варшава багато завдячувала Франції, тож від неї можна було вимагати значних поступок на користь французьких нафтових компаній. Яскравим проявом такої політики стало підписання у 1922 р. польсько-французької нафтової угоди, яка надавала французьким підприємцям привілеї, про які польським нафтовикам залишалося хіба що мріяти. Приєднання Східної Галичини до Польщі було бажаним для Франції також у контексті турботи про рентабельність французького нафтового бізнесу у регіоні, адже більшість нафтових свердловин знаходилася у Східній Галичині, в той час як нафтопереробні підприємства зосереджувалися, здебільшого, на заході регіону, тож поділ провінції між двома державами

однозначно викликав би падіння прибутків, а то й банкрутство багатьох нафтових компаній. Офіційний Париж послідовно захищав інтереси французьких нафтовиків у Галичині, при чому не лише з міркувань національної безпеки чи збільшення державних прибутків. Серед акціонерів галицького нафтового бізнесу нерідко траплялися впливові французькі політики, як-от Л. Мужо, Ж. Нуланс та Ж. Камбон, які брали активну участь у вирішенні долі спірного регіону, керуючись, при цьому, власними бізнесовими інтересами. Зважаючи на все вищесказане, не дивно, що навіть у період значних бойових успіхів УГА, коли союзницькі дипломати всерйоз розглядали можливість визнання української влади в частині галицького регіону, більшість французьких експертів та політиків послідовно виступали за включення нафтового басейну та міста Львова до складу Польщі. І навіть у 1923 р. одним із вирішальних чинників, що вплинув на рішення Ради послів Антанти щодо Східної Галичини також були нафтові інтереси: Велика Британія погодилася на приєднання спірної території до Польщі взамін за *désintéressement* французького уряду у справі мосульської нафти.

З геополітичної точки зору Східна Галичина розглядалася французькими політиками та громадськими діячами як важливий елемент у формуванні антибільшовицького фронту. У свою чергу, українські та польські дипломати намагалися переконати світових лідерів у тому, що саме їхня країна стане “передмур’ям Європи проти більшовизму”, але необхідною умовою для цього є володіння територією Східної Галичини. Французька громадськість по-різному ставилася до цих заяв. Окремі політики та публіцисти підтримували українську точку зору (А. Альбі, Ж. Сегонн, Р. Дегуй, Ж. Пелісьї), інші симпатизували полякам (Ф. Фош, Ж. Бартелемі, А. Граппен, Е. де Ренті, Ж. Клемансо). Все ж, офіційно французький уряд взяв курс на створення великої та сильної Польщі, здатної стати “передмур’ям Європи” проти російської та німецької загрози. Однак, зважаючи на нестабільну політичну та соціальну обстановку у Німеччині, Антанта вважала доцільним розширення Польщі не в західному, а у східному напрямку, зокрема, і за рахунок включення до її складу галицьких земель.

У дещо модифікованій формі візія Польщі як “передмур’я Європи” проявилася у заяві Ж. Клемансо, який у грудні 1919 р. закликав оточити більшовицьку Росію “мережею із колючого дроту”, одним з елементів якої мала стати Польща. Щоправда, поразки польських військ у червні-серпні 1920 р. похитнули довіру до Речі Посполитої як одного із ключових елементів антибільшовицького “передмур’я”. Ці тенденції особливо чітко проявилися під час конференції у Спа, що спровокувало українських дипломатів, зокрема, С. Томашівського, висунути декілька варіантів власної концепції врегулювання галицького питання. Однак, європейські політики з цілого ряду причин навідріз відмовлялися співпрацювати з українцями. По-перше, навчені гірким досвідом польсько-більшовицької війни, союзники уже не хотіли погоджуватися на жодні антибільшовицькі походи; по-друге, європейці дуже мало знали про Україну, тому легко вірили пропагандистським тезам про германofільство та більшовицькі ухили українців; по-третє, для організації антибільшовицького “передмур’я” чи, тим більше, антибільшовицького походу на базі українських військ у ці збройні сили необхідно було вкласти значні кошти, яких Європа, спустошена війною, не хотіла і не могла витратити. Тим часом, польські збройні формування ще з 1917 р. отримували значну фінансову допомогу від французького уряду, тож логічним рішенням офіційного Парижа стало продовження цих дотацій.

Водночас, союзницькі політики побоювалися вирішувати долю Східної Галичини без участі Росії, яка напередодні Першої світової війни недвозначно висловлювала претензії на цей регіон. Зважаючи на те, що до кінця 1922 р. у колишній імперії Романових тривала громадянська війна, і до останнього моменту важко було спрогнозувати як її тривалість, так і результат, союзницькі політики постійно відтягували остаточне вирішення долі галицького регіону, чекаючи на стабілізацію ситуації у Росії. Саме тому врегулювання цієї проблеми відбулося щойно на початку 1923 р., коли світові лідери остаточно усвідомили, що марно чекати на відновлення небільшовицької Росії.

6. Українські місії та організації у Парижі відіграли важливу роль у дипломатичній боротьбі за визнання незалежності УНР та права галицьких

українців на самовизначення. Після завершення Першої світової війни Париж став одним із головних дипломатичних центрів, де у 1919 – 1920 рр. тривала мирна конференція, а після його завершення регулярно збиралася Рада Амбасадорів.

Упродовж досліджуваного періоду у французькій столиці діяло щонайменше шість українських місій та організацій, а саме:

Надзвичайна дипломатична місія УНР у Парижі (1919 – 1939). У різний час її очолювали Г. Сидоренко, М. Тишкевич та О. Шульгин. Упродовж 1919 р. місія представляла соборну Україну і виступали за визнання права галицьких українців на приєднання до УНР. Після того, як остання у грудні 1919 р. підписала із Польщею угоду, яка закріплювала кордон між цими двома країнами по р. Збруч, представники ЗУНР вийшли зі складу делегації, а тема Східної Галичини відтоді стала для місії УНР табуваною.

Галицьке бюро, таємна галицька “делегатія” у Парижі, що діяла орієнтовно у травні – серпні 1919 р. До складу “Галицького бюро” входили В. Панейко та С. Томашівський, які відстоювали своє виключне право вести переговори щодо Східної Галичини та виступали за розгляд цієї проблеми окремо від справи УНР.

Український національний комітет (грудень 1919 р. – 1921 р.) До складу організації на перших порах увійшли майже усі представники ЗУНР, присутні на той час у французькій столиці, однак незабаром вони залишили УНК та створили власну делегацію. Головною постаттю організації став С. Моркотун, тісно пов’язаний з прихильниками гетьмана П. Скоропадського, масонським рухом та “білими” емігрантами. Організація виступала за включення України до складу Росії, однак С. Моркотун висловлював тезу про утворення нейтральної Галицької держави під протекторатом Ліги Націй.

Комітет української дії (Comité d'action ukrainienne) (1920–1921 рр.) – група українських політичних діячів, пов’язаних з колишніми членами Директорії УНР А. Макаренком та Ф. Швецем. Головним ідейним натхненником цієї організації був А. Галіп. Його члени прославилися, зокрема, невдалою спробою захопити владу над місією УНР у Парижі. До складу організації входило багато українських кооператорів. Ставлення Комітету до справи Східної Галичини

достеменно невідоме, однак його антипольське спрямування дає підстави припустити, що ця організація могла виступати проти включення спірних територій до складу Польщі.

Делегація Західної України (Галичини), що представляла уряд Є. Петрушевича, діяла з 1920 р. по 14 березня 1923 р. У різний час її очолювали В. Панейко, С. Томашівський та С. Витвицький. Згідно з офіційними заявами галицького уряду, головною і незмінною їхньою вимогою було визнання незалежності ЗУНР з можливим приєднанням її до УНР. Однак, на ділі окремі представники галицької делегації у Парижі підтримували стосунки з “білими” російськими діячами або ж висловлювали радянофільські ідеї.

Карпато-руська (москвофільська) делегація на чолі з Д. Марковим. Найбільшу активність проявляла у 1919 р. Згідно з її програмою, Східна Галичина мала стати інтегральною частиною антибільшовицької Росії.

Постійні чвари між українськими організаціями у Парижі, нестача коштів та невміння вести дипломатичні переговори стали причиною низької репутації українських представників серед французьких політиків та громадськості.

7. Важливим аспектом діяльності українських дипломатів у Парижі була організація інформаційно-пропагандистської роботи, оскільки французька громадськість дуже мало знала про українців загалом та галицьких русинів зокрема. Нечисленні публікації, у яких висвітлювалися ці питання, не могли вплинути на формування уявлень широких мас французького соціуму про “українську проблему”. В той час, як українська пропагандистська робота у Франції до 1919 р. практично не велася, ПКН розгорнув широку інформаційну кампанію, до якої йому вдалося залучити французький Головний комісаріат пропаганди та місцеві пропагандистські товариства. Незважаючи на всі ці старання, знання пересічних французів про Польщу залишалися на вкрай низькому рівні, що й казати про їхню поінформованість щодо українсько-польського протистояння у Східній Галичині. Репортажі французьких журналістів із цього регіону, окупованого російськими військами у 1914 – 1915 рр.,

демонструють не лише низьку обізнаність французьких газетярів із місцевими культурними особливостями, а й їхнє небажання у них вникати.

У контексті організації інформаційної роботи у Парижі після завершення Першої світової війни українці явно поступалися полякам. Члени ПКН, Польського конгресового бюро та Польської делегації на ПМК активно працювали над публікацією пропагандистської літератури. Один із їхніх співробітників, Анрі Грпаппен впродовж 1919 р. подав до друку аж 8 брошур на різноманітну тематику, в тому числі дві праці про Східну Галичину. Водночас, українці спромоглися опублікувати лише 24 брошури, а М. Тишкевич взагалі вважав брошури безрезультатною витратою грошей, оскільки їх, на думу графа, ніхто не читав. Зважаючи на це, голова місії радив зосередитися на пресовій роботі, одним із аспектів якої стала публікація газети “France et Ukraine”.

Однією із ключових проблем, які не дозволяли українцям грамотно організувати інформаційну роботу, була нестача коштів, яка з часом лише посилювалася. Цей факт, зокрема, не дозволяв українцям співпрацювати з впливовими французькими газетами, публікація матеріалів у яких була неофіційно платною.

Щоправда, українцям вдалося налагодити контакт з деякими французькими науковцями, як-от Е. Дені та Р. Піноном, які виступали за сприятливе для українців вирішення справи Східної Галичини однак, їхнє сприяння було надто незначним у контексті польської інформаційної монополії.

8. Українські делегати у Парижі контактували з цілим рядом французьких політиків, здебільшого, лівого спрямування (А. Франклін-Буїйон, П. Пенлеви та ін.). Французькі соціалісти були духовно близькі українським дипломатам, більшість з яких самі сповідували ліві політичні погляди. З консервативними колами співпрацював хіба що М. Тишкевич. Також українські делегати підтримували контакти з Російським департаментом та Департаментом політичних та комерційних справ французького МЗС.

Ставлення французьких урядових кіл до України загалом і ЗУНР зокрема було, здебільшого, ворожим. Окремі політики, як-от Ж. Клемансо, виступали за

створення великої та сильної Польщі, в той час, як серед чиновників МЗС панували проросійські погляди. Більш прихильним до українців виявився А. Бріан, однак, він покинув пост прем'єр-міністра, так і не встигнувши втілити у життя свої ідеї. Інші політики, що симпатизували українському рухові, були, як правило, маргінальними опозиціонерами, позбавленими реальних важелів впливу.

Окремі симпатички української справи були також серед французьких військових (адмірал Р. Дегуй, командир батальйону Ж. Сегонн та ін.). Крім того, українські делегати намагалися налагодити стосунки з маршалами Ф. Фошем і Ф. Петеном та іншими відомими військовослужбовцями. Ця акція, однак, не принесла бажаних результатів, оскільки військові не мали суттєвого впливу на політику французького уряду щодо Східної Галичини.

За таких обставин роль українських представництв у французькій столиці почала поступово зменшуватися, а українські уряди усе більше уваги присвячували подіям, що відбувалися у Женеві, Лондоні та Вашингтоні

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Неопубліковані джерела

Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри, м. Париж

Ф. 4 Місія УНР у Франції

1. Течка 1. Вісник Державних законів УНР. Вип. 2–4 і 10–12 1919. Черга 1 – 121. Переписка з Директорією, Міністерством закордонних справ і Державним секретаріатом УНР. Черга 122 – 129. Огляди ситуації у Франції: політичної, економічної, соціальної і парламенту. Черга 130–195. Листування групи місії до Франції (Лозанна) з Міністерством закордонних справ, а також з місією УНР в Парижі.
2. Т. 7. Черга: 1205–1397. Листування та накази місії, огляди ситуації у Франції за 1920–1934 рр.
3. Т. 11. Черга: 1683–1972. Листування та накази місії за 1919–1922 рр.
4. Т. 18. Черга: 2883–2990. Грошові справи місії УНР за 1920 і 1921 р.
5. Т. 19 Черга: 2991–2997. Грошові справи місії УНР за 1919 і 1920 р.
6. Т. 20. Черга: 2998–3025. Грошові справи місії УНР в Парижі за 1920 і 1921 р. Ч. 3048 Росписки грошових справ по місії за 1919 р
7. Т. 21. Черга: 3026–3036. Грошові справи місії УНР за 1919 р.
8. Т. 22. Черга: 3037–3747. Грошові справи місії УНР в Парижі за 1919 р. Ч. 3048 Росписки грошових справ по місії за 1921 і 1922 р.
9. Т. 49. Черга 6629–6767. Різне листування місії за 1939 р.

Journal de Jean Pélissier

10. Cahier 1. Du 12 décembre 1916 au 15 février 1917, 58 pages.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
Ф. 3603 Делегація Української Народної Республіки в Парижі, м. Париж.
1919–1921 рр.

Оп. 1.

11. Спр. 5. Копії листів члена делегації петлюрівського уряду Директорії до міністра закордонних справ про хід переговорів з закордонними представниками про підтримку Директорії в боротьбі з Радянською владою (1921 р.), 113 арк.

12. Спр. 6. Копії документів на французькій мові делегації української республіки в Парижі (1919–1920 рр), 133 арк.

13. Спр. 7. Листування Міністерства закордонних справ УНР та інших установ з головою делегації УНР у м. Парижі про міжнародні відносини, діяльність делегації, фінансування її роботи, листи С. Петлюри, В. Темницького та інших урядовців, заяви та рапорти членів делегації тощо. (18 липня 1919 – 17 лютого 1921), 105 арк.

14. Спр. 8. Листування делегації УНР в Парижі з Міністерством закордонних справ УНР про міжнародні відносини, доповіді представників делегації про роботу, огляди французької преси про українське питання тощо (листопад 1919 – 26 серпня 1920), 110 арк.

Ф. 3696 Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, м. Київ, з листопада 1919р. – м. Кам'янець-Подільський, з травня 1920р. - м. Вінниця, м. Тарнів (Польща). 1918–1924 рр.

Оп. 2.

15. Спр. 19. Доповіді голови Української ліквідаційної комісії в Польщі про відношення французького уряду військовиків Франції до уряду Української Народної Республіки та про становище інтернованих військ Української Народної Республіки в Польщі (9 лютого 1920 – 15 вересня 1921), 63 арк.

16. Спр. 20 Інформаційні повідомлення від радника міністерства Гієронімуса про відношення різних українських угруповань за кордоном до уряду УНР, про діяльність за кордоном ЗУНР та про створення у Відні Всеукраїнської національної Ради (є списки членів Ради) (6 вересня 1920 – 1 квітня 1921). 98 арк.

17. Спр. 21 а. Листування президента петлюрівської української делегації з президентом мирної конференції в Парижі про відкликання в польських і

румунських військ з території України, з протестом проти окупації Румунією Буковини про визнання незалежності України і ін. (на французькій мові) (23 січня 1919 – 22 лютого 1921), 74 арк.

18. Спр. 30. Листування міністра з послом у Франції О. Шульгіним (18 серпня 1920 – 30 листопада 1923), 172 арк.

19. Спр. 64. Листування з дипломатичною місією в Парижі про біжучу роботу місії (11 серпня 1921 – 20 липня 1921), 83 арк.

20. Спр. 178. Листування з головою місії УНР в Парижі про відношення уряду Франції до уряду УНР та про особовий склад місії: копія біографії голови місії О. Шульгина (30 червня 1920 – 31 червня 1921), 84 арк.

21. Спр. 280. Документи про діяльність делегації УНР на мировій конференції в Парижі (18 січня 1919 – 30 грудня 1919), 215 арк.

22. Спр. 332. Протоколи засідання з'їзду закордонних членів партій соціалістів-федералістів у Женеві від 6 травня 1920 р. та інформаційні відомості від посольства в Парижі про діяльність національного українського комітету в Парижі, польсько-галицькі відносини та діяльність російських політичних емігрантів у Франції (6 травня 1920), 11 арк.

23. Спр. 360. Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про діяльність “Національного українського комітету” в Парижі та його філії в Константинополі, інформаційні відомості про російську і українську еміграцію в Болгарії, характеристика діяльності голови “Національного українського комітету” в Парижі С. Моркотуна (26 жовтня 1920 – 16 квітня 1921), 35 арк.

24. Спр. 361. Проект договору Чорноморського союзу та інструкція про організацію конференції причорноморських держав, доповідна записка членів української делегації в Парижі про діяльність Тишкевича як шефа делегації, листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про міжнародне становище армії (19 грудня 1920 – 31 березня 1921), 34 арк.

25. Спр. 509. Листування з дипломатичною місією УНР в Парижі про роботу останньої, інформації про діяльність А. Галіпа за кордоном (29 червня 1921 – 5 грудня 1922), 69 арк.

26. Спр. 657. Листування з дипломатичною місією у Франції про надсилання інформаційних звітів про політичне становище у Франції, про асигнування фондів на пропаганду в закордонній пресі (22 лютого 1921 – 22 листопада 1921), 18 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України
Ф. 269 Колекція документів “Український музей в Празі” (1925–1948)

Оп. 1.

27. Спр. 47. Доручення Диктатора ЗУНР та матеріали щодо їх виконання за 1920–1923 роки (у справі с проект декларації Української національної ради Східної Галичини до Найвищої Ради Мирної конференції від 28 червня 1921 р., листування з Дж. Кауртхопом з Лондона про нафтові концесії в Галичині). Перелік депеш до Уряду ЗУНР 7 липня 1920 р. (7 серпня 1920 – 02 березня 1923), 84 арк.

28. Спр. 48. Відозва ЗУНР “Український народе”, звернення і протести української громадськості проти польської окупації Східної Галичини. Довідки, доповіді, звіти, інформації урядовців ЗУНР, протоколи переслуховування про становище на західноукраїнських землях, стан УГА і її частин в ЧСР, про реорганізацію Уряду ЗУНР, заходи політичної і дипломатичної боротьби за суверенітет ЗУНР (є документи німецькою та французькою мовами). (15 січня 1920 – грудень 1920), 118 арк.

29. Спр. 52. Проект військового реферату начальника військової канцелярії Диктатора ЗУНР Я. Селезінки про державну самостійність Східної Галичини. Записки, довідки, інформації члена делегації ЗУНР в Парижі С. Вітвицького про хід переговорів у справі Східної Галичини, Р.Перфецького – про ставлення до галичан у польських таборах Пікуличі і Вадовиці, про східногалицьку справу на міжнародній конференції в Лондоні, про університетську справу в Західній Україні, з інших питань (є документи французькою мовою) (4 лютого 1921 – 28 червня 1921), 109 арк.

30. Спр. 58. Листування Президента Української національної ради і Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича з керівництвом УНР, членами Уряду і дипломатичними представниками ЗУНР за кордоном, командуванням Української Галицької Армії (УГА), українською еміграцією в США і Канаді, урядами країн Антанти, Лігою Націй, іншими міжнародними організаціями стосовно захисту суверенітету ЗУНР, її міжнародного визнання, боротьби з польською окупацією, організації роботи Уряду ЗУНР, становища УГА та підписання угоди з армією ген. А. Денікіна, з фінансових та інших питань діяльності (є документи англійською, французькою, німецькою мовами) (02 січня 1919 – 29 вересня 1919), 120 арк.

31. Спр. 60. Листування Президента Української національної ради і Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича з керівництвом УНР, членами Уряду і дипломатичними представництвами ЗУНР, командуванням УГА в ЧСР, Лігою Націй, урядами зарубіжних країн про міжнародне визнання і захист суверенітету ЗУНР, засудження польської політики в Західній Україні та з інших питань (є документи на іноземних мовах) (14 січня 1920 – 30 липня 1920), 178 арк.

32. Спр. 61. Те ж (1 серпня 1920 – 28 грудня 1920), 170 арк.

33. Спр. 62. Те ж (1 січня 1921 – 21 грудня 1921), 168 арк.

34. Спр. 63. Те ж (є матеріали про надання концесій фірмам іноземних держав на видобуток нафти у разі підтримки ними суверенітету Східної Галичини) (14 лютого 1922 – 30 грудня 1922), 205 арк.

35. Спр. 64. Те ж (2 січня 1923 – 30 липня 1923), 205 арк.

Оп. 3.

36. Спр. 32. Бюлетень Українського національного комітету в Парижі.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів
Ф. 358. Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит
Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ
Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний
член НТШ

Оп. 1.

37. Спр. 357. Листування Шептицького А. з Тишкевичем М. (1913–1930), 172 арк.

Ф. 368. Томашівський Степан (1875–1930), історик, публіцист, політичний діяч, дійсний член НТШ (1845,1894–1930 рр.)

Оп. 1.

38. Спр. 159. Листи Витвицького С. (1918–1923), 64 арк.

39. Спр. 185. Листи Панейка В. (1909–1929), 159 арк.

Ф. 681. Тишкевич Михайло (1857–1930), граф, дипломат і політичний діяч УНР, публіцист, історик, меценат.

Оп. 1.

40. Спр. 1. Звіт секретаря делегації УНР Петрушевича Антона про результати діяльності дипломатичної місії УНР в Парижі (25 січня 1919), 6 арк.

41. Спр. 4. Спогади Тишкевича Михайла про його діяльність як голови делегації УНР в Парижі (Копії) (1919–1920), 8 арк.

42. Спр. 5. Статті і замітки про діяльність дипломатичної делегації УНР в Парижі (серпень 1919 – жовтень 1920), 44 арк.

43. Спр. 16. Листи Тишкевичу Михайлу від кореспондентів з прізвищами на “Г”, “Д”, “Е”, “К”. (1916–1922), 107 арк.

44. Спр. 20. Листи Тишкевичу Михайлу від кореспондентів з прізвищами на “Ч”, “Ш” (1917–1930), 75 арк.

45. Спр. 21. Листи Тишкевича Михайла зі зверненням “Пане Міністре”, “Пане Президенте” і інш. невстановлених кореспондентів. Копії, автограф (1919–1921), 14 арк.

Archives du Ministère des affaires étrangères (La Courneuve, France)

Série Europe 1918–1929

Pologne

46. Carton 58 Politique intérieure. Dossier général (juillet 1918 – décembre 1921) 266 feuilles.

47. Carton 83 Galicie Orientale (novembre 1918 – avril 1919) 273 feuilles.

Archiwum aktów nowych w Warszawie

Zespół 39. Komitet Narodowy Polski w Paryżu.

48. Teczka 307. Sprawozdania z działalności Wydziału V (październik 1918 – maj 1919), 38 karty.

49. T. 338. Wydział propagandy i wydawnictw. Komisja propagandy [Protokoły posiedzeń i zaproszenia] (1918–1919), 10 k.

50. T. 339. Akta wydziału propagandy i wydawnictw. Materiały i wnioski w spra[wach] prop[agandy] (1918), 17 k.

Zespół 322 Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie

51. T. 5354 Galicja Wschodnia w polityce polskiej i międzynarodowej. Korespondencja, raporty, notatki, memoriały, wydawnictwa. Tom VI (1921), 689 k.

Zespół 88/154 Zbiór zespołów szczątkowych. Akta Michała Sokolnickiego.

52. T. 256. Materiały dotyczące stosunków polsko-ukraińskich (1918–1919) (karty nie numerowane).

Biblioteka narodowa w Warszawie

Archiwum imienia Tarasa Szewczenki.

53. Mikrofilm 87263. Wydarzenia z listopada 1918 r we Lwowie, Przemyślu i Lubaczowie, 344 karty.

54. mf 87288. Materiały Prezydium Sekretariatu Państwa i poszczególnych Sekretariatów (spraw wojskowych w Tarnopolu, spraw wewnętrznych, robót publicznych, spraw zagranicznych). Protokoły narady kierownictwa Dyrektoriatu. URL i delegatów Zachodniej Ukrainy i in. (listopad 1918 – lipiec 1919), 214 kart.

Centralne archiwum wojskowe w Warszawie

Zespół I.440.1-4, 9-22. Odezwy, proklamacje, dokumenty oryginalne, zbiory dokumentów, dary, opracowania historyczne,

55. Sygnatura I.440.12.12-13. Tom XII różne akta spraw politycznych X – VIII 1919 roku, Tom XIII różne akta spraw politycznych 1919–1920. 221 k.

Zesp. I.301.8. Akta oddziału II Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich z lat 1919–1921

56. Sygn. I.301.8.447 Dokumenty dotyczące wojny polsko-ukraińskiej z okresu 1918–1919. 323 k.

Grupa zespołów I.123.1-17 Armia gen. Hallera.

57. Sygn. I.123.1.3 Korespondencja własna generała J.Hallera (nr 1–400) (październik 1918 – czerwiec 1919) (karty nie numerowane).

Service historique de la Défense

Département de l'armée de terre.

Série GR Y

Sous série GR 6 YE. Classement numérique officiers (1926–1940)

58. Cote 25879 De Renty Ernest Amadée.

Série N. Troisième République (1872–1940).

Sous série 6N. Fonds particulier.

59. Carton 212. Bulletins et comptes rendus de renseignements, notes et rapports de la mission militaire française concernant la situation militaire (opérations, armée, fusion de l'armée polonaise organisée en France, influence militaire française) et économique, les pétroles, la situation intérieure, le problème religieux, les relations extérieures, l'Allemagne, l'Ukraine, la Russie soviétique et anti-soviétique, les Pays baltes, la Haute-Silésie, la Posnanie et Dantzig (1919–1922), (feuilles ne sont pas numérotées).

Sous série 7N. Etat-major de l'armée (1872–1940).

60. Carton 623. Renseignements divers sur la Pologne et son armée, notamment mémoire du "bureau politique polonais" sur la création de l'armée polonaise en France, recueil analytique des actes de l'armée polonaise en France, troupes polonaises en Russie et en Autriche et légion polonaise (mai 1917 – mars 1919), (feuilles ne sont pas numérotées).

61. Carton 802. Situation intérieure et économique de l'Ukraine, composition de l'armée ukrainienne de Galicie, texte de l'accord entre le directoire ukrainien et l'Entente (Pravda du 7 mars 1919), soulèvement du Caucase du nord et du Daghestan, rapport de la section économique de l'E.M.A. sur la Russie du sud occupée par l'armée des volontaires ; rapport du général Franchet d'Esperey sur la situation et les besoins de l'armée du général Denikine (décembre 1918) (1918–1919), (feuilles ne sont pas numérotées).

62. Carton 803. Situation militaire politique et économique en Ukraine, pogroms, notamment ceux de Lemberg, brochure sur les aspirations autonomistes du Don et l'unité de la Russie, activité des principaux partis et organization politique de la Russie anti-bolchevique, situation politique et économique en Russie méridionale, état de l'opinion à Odessa, le "Livre jaune" sur les relations entre l'armée volontaire et la France, propagande française, évacuation d'Odessa, relations de Denikine avec l'Ukraine et Petlioura, insurrection de l'ataman Grigorief, entente économique et industrielle du Caucase (1919), (feuilles ne sont pas numérotées).

63. Carton 896. Pétrole de Galicie, acides citrique et sulfurique, amiante, café, carbure de calcium, celluloïd, coton, crin et fibres végétales, diamant, huiles, levures, magnésie, sagon et tapioca, soude, récoltes et prix des denrées (1915–1919), (feuilles ne sont pas numérotées).

64. Carton 1450. [Dossier 1] Documents officiels du conseil de régence: 1918 (textes polonais et traductions) ; [d. 2] la Pologne et l'Autriche: 1916–1918, organisation administrative de la partie du royaume occupée par les Austro-Hongrois, les devoirs des Polonais d'Autriche, traitement infligé par les Autrichiens aux internés galiciens du camp de Thaleshof, renseignements sur la situation politique en Autriche et en Russie ; [d. 3] la Pologne et l'Allemagne (1916–1918), conseil de régence, l'occupation allemande (1916), les concessions allemandes à la Pologne, la question polonaise et l'opinion russe (territoires appartenant à l'Allemagne et à l'Autriche-Hongrie), opinion publique ; [d. 4] questions politiques concernant la Posnanie et la Silésie : conflit avec les forces allemandes (1917–1919) ; [d. 5] rapports de la Pologne avec la Silésie, la Bohême, la Lituanie, la Galicie, l'Ukraine ; [d. 6] mission interalliée

en Pologne (1919), télégrammes des affaires étrangères et rapports ; [d. 7] mission militaire française en Pologne (mars - août 1919), compte rendu de renseignements militaires et politiques, rapports du général Henrys et du colonel Marquet, chef de la mission militaire française à Poznan ; [d. 8] rapports d'officiers envoyés en mission (1919) ; [d. 9] constitution de la mission militaire française en Pologne (1916–1919), (feuilles ne sont pas numérotées).

65. Carton 2988. Rapports de la mission et des attachés militaires. Mission militaire française en Pologne (1919–1921), (feuilles ne sont pas numérotées).

66. Carton 3004. Lettres du ministère français des Affaires étrangères, des représentants de la France à Belgrade, Berlin, Breslau, Bruxelles, Constantinople, Dantzig, Helsinki, Kowno, Reval, Riga, Varsovie. **1922**: règlement de l'incident du Parquet (10, 16 février, 6, 31 mars); accord militaire franco-polonais (31 mars) ; aide financière et fourniture de matériel par la France (5 avril, 2, 6 mai, 16, 21 juin, 3, 5, 10 juillet, 30 octobre); ratification par la Diète de quatre traités franco-polonais (7 juin); expansion maritime de la Pologne (10 juin); conférence de désarmement de Reval (31 juillet, 20, 25 octobre); projets d'installer une manufacture d'armes (9 septembre); Galicie orientale (9 octobre); séjour de Tchitchérine (20 octobre). **1923**: exposé de politique étrangère à la Diète (7 février); décision de la conférence des ambassadeurs au sujet des frontières de la Pologne, texte (28 mars, 5 avril) (1922–1923), (feuilles ne sont pas numérotées).

67. Carton 3022. **1920**: situation générale et militaire du pays; les Allemands espèrent l'écrasement de la Pologne par les Soviets; l'état-major allemand possède un S.R. organize; la Tchécoslovaquie et les pétroles de Galicie; bilan du concours militaire français forces polonaises et roumaines susceptibles d'être opposées aux Bolchéviks. **1921**: politique extérieure de la Pologne et des États limitrophes de la Russie (traduction de documents allemands et soviétiques); la question de la Galicie orientale et de la Haute-Silésie. **1922**: discours de Sosnkowski sur l'organisation militaire; situation en Pologne d'après des documents allemands; le pays se sent isolé devant l'éventualité d'une agression soviétique; activités communistes et situation en Galicie. **1923**: action

antipolonaise en Galicie orientale; voyage de Foch en Pologne (1920–1923) (feuilles ne sont pas numérotées).

Sous série 16N. Grand quartier général (1914–1920)

68. Carton 2977. Autriche-Hongrie: rapports d'agents et de voyageurs, informations provenant du service de renseignements russe en France, des services de renseignements anglais et de source italienne, comptes rendus d'Annemasse, extraits de correspondances privées et de presse concernant la situation militaire, politique, économique et financière, le ravitaillement, l'état d'esprit de la population, les relations extérieures et la question yougoslave. (mars 1917 – janvier 1918), (feuilles ne sont pas numérotées).

69. Carton 3255. Pologne: situation générale, opérations militaires (armée Haller), bolchevisme et la Pologne. (décembre 1918 – août 1919), (feuilles ne sont pas numérotées).

Sous série 17N. Missions militaires françaises (1914–1923)

70. Carton 538. Personnel et organisation de la mission: listes et contrôles nominatifs, mutations, affectations, commandement, officiers mort en Roumanie, attachés militaires des : pays alliés et neutres, missions étrangères ; étude sur l'intervention militaire de la Roumanie; note générale au sujet de la réorganisation de l'armée roumaine (1916–1918), (feuilles ne sont pas numérotées).

71. Carton 588 Listes nominatives du personnel et fiches de renseignements, situations de dizaine, organisation générale, administration, ravitaillement, vivres, correspondance générale, rapports sur la situation journalière à Kiev, règlements et ravitaillement du corps d'armée tchécoslovaque, aviation, service de santé; T.S.F. (octobre 1917 – mars 1918), (feuilles ne sont pas numérotées).

Sous série 20N. Armées du front oriental (1914–1918)

72. Carton 184. Russie méridionale (Crimée, Odessa, Ukraine): situation politique, économique et militaire, armée volontaire, action des généraux Denikine et Wrangel, leur lutte contre les forces soviétiques, leurs relations avec la France, rôle de celle-ci, influences étrangères, question ukrainienne (août 1919 – novembre 1920), (feuilles ne sont pas numérotées).

73. Carton 529. Autriche, Tchécoslovaquie, Pologne, Bulgarie, Roumanie, Grèce et Albanie: renseignements politiques et divers (1918–1919), (feuilles ne sont pas numérotées).

74. Carton 723. Armée rouge; unités allemandes en Russie, situations des forces allemandes sur le front est (1918–1919), (feuilles ne sont pas numérotées).

75. Carton 795. Correspondance et renseignements divers relatifs à la Russie, l'Ukraine, la Bessarabie, la Roumanie, la Moldavie, la Transylvanie, la place de Monastir et sa région; relations avec les Bulgares, rapports sur l'oeuvre militaire, économique, scientifique et de civilisation du 2e G.D.I et de la 76e D.I (1) ; censure, propagande bolchevique et bulgare (1917–1919), (feuilles ne sont pas numérotées).

Опубліковані джерела

Збірники документів:

76. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920: Документи і матеріали / ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.), О. Бойко, Р. Пиріг та ін. Київ: Видавництво Олени Теліги, 2006. Т. 2. 744 с.

77. Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego / oprac. Witold Stankiewicz, Andrzej Piber; Polska Akademia Nauk. Instytut Historii. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1974. Т. 2: 1919–1921. 700 s.

78. Documents diplomatiques français: 1921 / Ministère des affaires étrangères. Commission des archives diplomatiques. Bruxelles: P.I.E. – Peter Lang, 2005. Т. 2. 847 p.

79. Documents diplomatiques français: 1922. / Ministère des affaires étrangères. Commission des archives diplomatiques. Bruxelles: P.I.E. – Peter Lang, 2007. Т. 1. 837 p.

80. Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. / oprac. Weronika Gostyńska et al.; przy współudz. Haliny Adalińskiej et al. Warszawa: Książka i Wiedza, 1961. Т. 2: Listopad 1918 – kwiecień 1920. 889 s.

81. Kapitały obce w Polsce 1918–1939: materiały i dokumenty oprac., wstępami i przypisami opatrzyli Zbigniew Landau i Jerzy Tomaszewski. Warszawa: Książka i Wiedza, 1964. 441 s.
82. Papers relating to the foreign relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. Washington: U.S. Government Printing Office, 1943. Volume IV. 880 p.
83. Papers relating to the foreign relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. Washington: U.S. Government Printing Office, 1946. Volume V. 949 p.
84. Papers relating to the foreign relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. Washington: U.S. Government Printing Office, 1947. Volume XIII. 1018 p.
85. Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918 listopad-grudzień. Warszawa: PISM, 2008. XLIV + 452 s.
86. Rola nafty w kształtowaniu stosunku państw zachodnich do sprawy Galicji Wschodniej (1918–1919) / oprac. Barbara Ratyńska ; Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1957. 147 s.
87. Semper fidelis: Obrona Lwowa w obrazach współczesnych. Lwów: Nakł. T-wa Straż Mogił Polskich Bohaterów, 1930. 240 s.
88. Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały / red. Remigiusz Bierzanek i Józef Kukułka. Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1965–1967. T. 2. 480 s.
89. Treaty of peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919). URL: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html> (дата звернення: 01.03.2018.)
90. Wiek XX w źródłach: wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów / oprac. Melania Sobańska-Bodnaruk, Stanisław Bogusław Lenard. Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. T. 1. 430 s.

Інші неопубліковані джерела

91. Жан Й. Моє служіння Україні (Автобіографічні спомини). Ксерокопія, приватний архів др. Петра Шкраб'юка. 342 с.

Преса

Офіційні видання

92. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. 25 липня. Вип. 26. С. 185–192.

93. Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés (1ier séence du 23 décembre 1919). 1919. 24 décembre. P. 5323 – 5346.

94. Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés (1ier séence du 24 décembre 1920). 1920. 25 juin. P. 2387–2446.

95. Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Chambre des députés (1ier séence du 27 février 1923). 1923. 28 février. № 32. P. 869–890.

96. Journal officiel de la République française. Lois et décrets. 1923. 7 septembre. Année 55. № 242 P. 8773–8812.

97. Dziennik personalny Ministerstwa spraw wojskowych. 1922. 26 stycznia. Rok III Nr 1. 96 S.

98. Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1923. 22 października. Nr. 106. S. 1261–1300.

Суспільно-політичні видання

99. Діло. 1913. 4.січня. Ч. 4 (8287). 8 с.

100. Свобода. 1940. 22 січня. Рік XLVIII. Ч. 17. 4 с.

101. Стрілець. Часопис для українського війська. 1919. 19 лютого. Рік 1. Ч. 8. 8 с.

102. Стрілець. Часопис для українського війська. 1919. 12 березня. Рік 1. Ч. 11. 8 с.

103. Стрілець. Часопис для українського війська. 1919. 26 березня. Рік 1. Ч. 13. 8 с.
104. Український прапор. 1919. 23 грудня. Рік I. Ч. 38. 4 с.
105. Український прапор. 1920. 4 липня. Рік II. Ч. 38. 4 с.
106. Український прапор. 1920. 11 липня. Рік II. Ч. 39. 8 с.
107. Український прапор. 1920. 12 вересня. Рік II. Ч. 48. 8 с.
108. Український прапор. 1920. 4 грудня. Рік II. Ч. 61. 4 с.
109. Український прапор. 1921. 6 січня. Рік III. Ч. 1. 4 с.
110. Український прапор. 1921. 26 лютого. Рік III. Ч. 8. 4 с.
111. Український прапор. 1921. 4 червня. Рік III. Ч. 22. 4 с.
112. Czas. 1919. 10 marca. Nr. 63. 4 s.
113. Czas. 1919. 23 marca. Nr. 76 4 s.
114. Dziennik Ludowy. 1919. 23 stycznia. Rok II. Nr. 23. 4 s.
115. Dziennik Ludowy. 1919. 24 stycznia. Rok II. Nr. 24. 4 s.
116. Dziennik Ludowy. 1919. 25 stycznia. Rok II. Nr. 25. 4 s.
117. Gazeta Lwowska. 1919. 28 stycznia. Rok 109. Nr. 22. 6 s
118. Gazeta Lwowska. 1919. 8 lutego. Rok 109. Nr. 32. 4 s.
119. Gazeta Lwowska. 1919. 9 lutego. Rok 109. Nr. 33. 8 s.
120. Gazeta Lwowska. 1919. 11 lutego. Rok 109. Nr. 34. 6 s.
121. Glos Slaski. 1918. 30 listopada. Nr. 465. 4 S.
122. Gaulois (Le). 1919. 3 juillet. № 45236. 4 p.
123. Gaulois (Le). 1919. 25 juillet. № 45258. 4 p.
124. Journal (Le). 1915. 27 janvier. № 8150. 6 p.
125. Kurjer Lwowski. 1918. 22 listopada. Rok XXXVI Nr 515. 2 s.
126. Kurjer Lwowski. 1919. 25 stycznia. Rok XXXVII. Nr 25. 4 s.
127. Kurjer Lwowski. 1919. 8 lutego. Rok XXXVII. Nr 39. 4 s.
128. Kurjer Lwowski. 1919. 7 marca. Rok XXXVII. Nr 66. 8 s.
129. Kurjer Lwowski. 1919. 23 marca. Rok XXXVII. Nr 82. 8 s.
130. Kurjer Lwowski. 1919. 3 kwietnia. Rok XXXVII. Nr 93. 8 s.
131. Kurier Lwowski. 1919. 8 kwietnia. Rok XXXVII. Nr 98. 8 s.

132. Kurjer Lwowski. 1920. 22 stycznia. Rok XXXVIII. Nr. 22. 8 s.
133. Kurier Warszawski. Wydanie porane. 1918. 21 grudnia. Nr. 352. 8 s
134. Kurjer Warszawski. Wydanie porane. 1919. 17 marca. Nr 76. 4 s
135. Matin (Le). 1920. 20 aout. № 13302. 4 p.
136. Nowa Reforma. Wydanie popołudniowe. 1919. 27 czerwca. Nr 278. 2 s.
137. Revue hebdomadaire. 1915. 13 mars. № 11. 151 p.
138. Rozwój. 1919. 4 marca. Nr 62. 6 s.
139. Petit Parisien. 1918. 30 novembre. № 15271 4 p.
140. Słowo Polskie. 1920. 7 maja. Nr 210 4 s.
141. Temps (Le). 1919. 27 février. № 21054. 4 p.
142. Temps (Le). 1919. 2 décembre. № 21310. 6 p.
143. Temps (Le). 1920. 20 janvier. № 21358. 4 p.
144. Temps (Le). 1920. 1 juillet. № 21520. 4 p.
145. Temps (Le). 1920. 3 aout. № 21552. 4 p.
146. Temps (Le). 1921. 29 aout. № 21940. 4 p.

Спогади

147. Марголинъ А. Украина и политика Антанты (записки еврея и гражданина). Берлинъ: издательство С. Ефронъ, 1922. 397 с.
148. Онацький Є. По похилій площі. Записки журналіста і дипломата. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1964. Ч. 1. 152 с.
149. Онацький Є. По похилій площі. Записки журналіста і дипломата. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1964. Ч. 2. 262 с.
150. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / упоряд.: М. Ковальчук. Київ: Темпора, 2007. 608 с.
151. Рудницький М. Париж 1919. Переважне становище української делегації на Мирову Конференцію. *Дипломатія УНР в документах та спогадах*

сучасників / упоряд. і передм. І.М. Гнатишина та ін. Київ: Український письменник, 2008. Т. 2. С. 260–274.

152. Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920 / за ред. В. Верстюка та М. Антоновича. Київ ; Нью-Йорк: Видавництво ім. О. Теліги, 2005. 640 с.

153. Шульгин О. Без території. Париж: Меч, 1934. 251 с.

154. Clemenceau G. Au Pied Du Sinaï. Paris: Chamerot & Renouard, 1898. 107 p.

155. De Laveaux L. Rola POW w przygotowaniu obrony Lwowa. *Obrona Lwowa*. Warszawa: Oficyna wydawnicza “Volumen”, 1991. Т. 1. S. 280–305.

156. Dłuski K. Wspomnienia z Paryża. Od 4.I do 10.VII 1919 r. Warszawa, [s.n.] 1920. 54 s.

157. Dmowski R. Polityka polska i odbudowanie państwa. Warszawa: Pax, 1989. Т. 2. 345 s.

158. Głębiński S. Wspomnienia polityczne. Warszawa: Pelplin: Drukarnia i Księgarnia, 1939. 559 s.

159. Grabski W. Wspomnienia ze Spa / wstęp i przypisy opracował Stanisław Kirkor. Londyn: Drukiem oficyny poetów i malarzy, 1975. 53 s.

160. Roja B. Legendy i fakty Warszawa: Nakł. Księgarni F. Hoesicka, 1931. 372 s.

161. Rolland R. Dziennik z lat wojny 1914–1919: fragmenty / przeł., wyboru dokonała oraz wstępem opatrzyła Zofia Karczewska-Markiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1965. 351 s.

162. Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). Wrocław: Ossolineum, 1989. 365 s.

163. Sokolnicki M. Podróż do Jass w jesieni 1918 roku. *Niepodległość. Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski*. Londyn – Nowy Jork: Towarzystwo Przyjaciół Instytutów Józefa Piłsudskiego, 1976. Т. 10 (po wznowieniu). S. 25–51.

164. Маланчук В. Історія однієї зради. Львів: КЖВ, 1958. 71 с.
165. Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи: Галичина й Україна супроти Польщі й Росії. Відень: Накладом автора, 1922. 82 с.
166. Пулюй І. Україна та її міжнародне політичне значення / пер. з нім. І. Х. Гайнца. Тернопіль: Видавництво ТНТУ імені Івана Пулюя, 2015. 24 с.
167. С. Р. Економічні основи галицької державности. Львів – Відень: Видання “Українського прапора”, 1921. 31 с.
168. Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками. Львів: Просвіта, 1930. 92 с.
169. Chasles P. La question ukrainienne et le principe des nationalités. *Le Monde Slave*. 1917. 1ère série, 1917–1918. Т. 1. n°3–4. P. 412–136.
170. Evain E. Le problème de l'indépendance de l'Ukraine et la France / préface de É. Soulier Paris: Libr. Alcan, 1931. 133 p.
171. Fédortchuk Y. Le réveil national des ukrainiens. Paris: Bureaux du Cercle des ukrainiens, 1912. 48 p.
172. Grappin H. Polonais et Ruthènes. La question de Galicie. Paris: Imprimerie de Vaugirard, 1919. 72 p.
173. Grappin H. La terreur ruthène en Galicie. Paris: Imprimerie de Vaugirard, 1919. 110 p.
174. Gailhard-Bancel H. Pour l'indépendance de l'Ukraine: Discours prononcés à la Chambre des Députés / préface du Général de Castelnau. Paris: Au Bureau Ukrainien de Presse, 1920. 36 p.
175. L'Ukraine et la Russie dans leurs rapports économiques. Paris, [1912] 15 p.
176. Pélissier J. Ce qui s'est passé en Ukraine. Justice au Garibaldi Ukrainien, Petlioura: Lettre ouverte à M. Gustave Hervé et Fragment d'histoire ukrainienne. Lausanne: Libr. Centrale des Nationalités, 1919. 16 p.
177. Pinon R. La reconstruction de l'Europe politique. Paris: Perrin et cie, 1920. 366 p.

178. Rädltz A. von Unter uns – Ohne Maske.: Eine Antwort auf die Ruthenenfrage, von den Ruthenen selbst gegeben: in zwei Bänden. Wien: Im Selbstverl. des Verfassers, 1912. 118 und 90 s.

179. Revel F. Qu`est-ce que la question ruthène en Autriche. Paris, 1913. 20 p.

180. Sembratovytsch R. Le Tsarisme et l'Ukraine / avec préface de Bjoernstjerne Bjoernson Paris: Cornély et Cie, 1907. 56 p.

Інші опубліковані джерела

181. Плач Єремії 2:8. *Святе Письмо* / пер. Івана Хоменка. Рим: Видавництво оо. Василян, 1963. XVII, 1070, 324 с.

182. Histoire de Charles XII. *Oeuvres complètes de Voltaire*. Paris: de l'imprimerie de P. Didot, L'ainé, 1820. Tome XXII. 357 p.

Наукові монографії, статті

183. Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919рр. *Україна в минулому*. 1995. Вип. 6. С. 18–32.

184. Акинджи Е. Діяльність О. Шульгина у складі надзвичайної дипломатичної місії УНР в Парижі (1919–1922 рр.) *Військово-історичний альманах*. 2011. Ч. 2 (23). С. 138–159.

185. Биск И. Методология истории: курс лекцій. Иваново: Иван. гос. ун-т, 2007. 263 с.

186. Блавацький С. Українська франкомовна періодика Європи доби національно-визвольних змагань: ідентифікація, систематизація, класифікація. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2013. Вип. 3. С. 88–119.

187. Богданець С. Дипломатична діяльність Василя Панейка: між соборністю українських земель і “галицьким сепаратизмом”. *Наукові записки*

[Національного університету “Острозька академія”]. *Історичні науки*. 2012. Вип. 19. С. 126–138.

188. Бортняк Н. Дипломатична діяльність Степана Томашівського (лютий 1919 – серпень 1921 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* 2000. Вип. 6. С. 258–267.

189. Борщак І. Європа й відродження України. *Літопис Червоної Калини*. 1936. № 11. с. 8–12.

190. Борщак І. Карпатська Україна у міжнародній грі. Львів: Накл. В-ва “Наше слово”, 1938. 63 с.

191. Борщак І. Як була зорганізована Мiroва Конференція 1919 р. *Червона калина: іст. календар-альманах на 1939 рік*. 1938. Т. 18: Україна на дипломатичному фронті. С. 102–118.

192. Боряк Т. Празький архів. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Prazkuj_arkhiv (дата звернення: 10. 09. 2016).

193. Віднянський С. Перша світова війна як прояв кризи європейської цивілізації та її вплив на народи Центрально-східної Європи. *Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. У двох книгах*. Книга 1: Історичні нариси. Київ: ТОВ “Видавництво “Кліо”, 2014. С. 62–80.

194. Гай-Нижник П. Дмитро Вітовський: встановлення історичної дати та обставин загибелі *Військово-історичний альманах*. 2010. № 1. С. 47–54.

195. Гимпельсон Е. Гражданская война в России. *Энциклопедия Кругосвет*. URL: http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/GRAZHANSKAYA_VONA_V_ROSSII.html?page=0,0#part-1 (дата звернення: 10.02.2018).

196. Городня Н. Переговори між представниками Директорії УНР і держав Антанти у січні – березні 1919 р. *Європейські історичні студії*. 2017. № 6. С.84–106.

197. Грушевський М. Історія України-Руси. Львів: Накладом автора, 1904. Т.1. 628 с.

198. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків: Акта, 2011. 470 с.

199. Дацків І. Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 року. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2012. Вип. 19. С. 227–239.
200. Дацків І. Українсько-польські взаємини 1919–1920 рр.: роль дипломатії УНР. *Україна дипломатична*. 2011. Вип. 12. С. 795–816.
201. Дутчак Г. Питання державотворення України на Паризькій Міровій конференції 1919 р. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 35. С. 20–28.
202. Єгрешій О. Греко-католицьке духівництво в умовах ЗУНР: роль у формуванні органів влади, творенні українського війська. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* 2009. Вип. 18. С. 199–208.
203. Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925). *Україна модерна*. 2002. Ч. 7. С. 69–90.
204. Західно-українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія / ред. М. А. Когутяк. Львів – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. 523 с.
205. Іванець А. До питання про діяльність паризького Українського національного комітету (1919–1921 рр.). *Український історичний журнал*. 2010. № 5. С. 117–135.
206. Іванець А. Невдала спроба творення “уряду України” під патронатом білих. *Українознавство*. 2010. № 4. С. 143–148.
207. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.
208. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / із французької переклав Я. Кравець; переклад опрацював Ю. Дубленич. Львів: Свічадо, 2015. 489 с.
209. Красівський О. Дипломатичні місії митрополита Андрея Шептицького. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр.* 2009. Вип. 18. С. 291–295.

210. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД, 2008. 540 с.
211. Лазарович М. Друга столиця ЗУНР. *Незалежний культурологічний часопис "І"*. 2010. Ч. 63. С. 56–77.
212. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ: Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. 488 с.
213. Литвин М. Листопадовий Здви́г: українсько-польське воєнно-політичне протистояння у Львові 1–21 листопада 1918 року. *Воєнна історія*. 2008. № 6 (42). URL: http://warhistory.ukrlife.org/6_08_3.html (дата звернення: 01. 03. 2018).
214. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів: ОЛІР, 1995. 361 с.
215. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью Йорк: Червона калина, 1970. 228 с.
216. Лугин В. Индукция и дедукция в научных и диссертационных трудах. URL. <http://lugin.ru/help/induction-and-deduction.html> (дата звернення: 10.02.2018).
217. Макарчук С. Джерелознавство історії України: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]. Львів: Світ, 2008. 510 с.
218. Макарчук С. Українська Республіка галичан. Львів: Світ, 1997. 190 с.
219. Машталір Х. Державно-правові погляди Євгена Петрушевича. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. № 2. С. 14–19.
220. Мининков Н. Методология истории: пособие для начинающего исследователя. Ростов-на-Дону: Северо-Кавказский научный центр Высшей школы, 2004. 252 с.
221. Михалев С. Военная стратегия. Подготовка и ведение войн Нового и Новейшего времени / вступ. ст. и ред. В. А. Золотарева. Москва: Кучково Поле, 2003. 952 с.

222. Міжнародна політика та міжнародні відносини. *Політологія: Навчально-методичний комплекс* / Кирилюк Ф. М., Конверський А. Є., Білик В. Ф. Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. С. 697–698.
223. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940): ілюстрований біографічний нарис Львів: Манускрипт-Львів, 2013. 398 с.
224. Павлюк О. Дипломатія ЗУНР (ЗОУНР). *Нариси з історії дипломатії України* / [О.І. Галенко ... [та ін.] ; відповідальний редактор В. А. Смолій; Національна академія наук України, Інститут історії України НАН України]. Київ: Альтернативи, 2001. С. 358–377.
225. Полеві духовники Української Галицької Армії: у 45-річчя участі у визвольних змаганнях: (матеріали до історії) / видав Іван Лебедович. Вінніпег: Видав о. І. Лебедович, 1963. 325 с.
226. Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (січень–червень 1920 р.). *Наук. пр. іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту*. 2010. Вип. 28. С. 169–174.
227. Попенко Я. Діяльність дипломатичної місії УНР у Франції (червень–грудень 1920 р.) *Наук. пр. іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту*. 2010. Вип. 29. С. 105–109.
228. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін: “Українське Слово”, 1923. 282 с.
229. Савченко В. Історична хронологія розвитку вільномулярства в Україні. *Незалежний культурологічний часопис “І”*. 2015. Ч. 83. С. 207–228.
230. Соловйова В. Дипломатична діяльність Української Народної Республіки у листуванні Миколи Василька (за документами ЦДАВО України). URL: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/MaterialyConfer_07.php (дата звернення: 13.10.2017).
231. Савченко В. Масонство в Україні в ХХ веке. URL: <http://www.freemason.org.ua/uk-UA/Masonstvo-v-Ukraini/Masonstvo-v-Ukrayne-v-NN-veke.aspx?ID=19> (дата звернення: 13.10.2017).

232. Сергійчук В. “Ви надто маленька держава, щоб існувати самостійно”: (Франція–Україна: 1917–1921 рр.). *Наук. вісник Дипломат. акад. України*. 2003. Вип. 9: Зовнішня політика та дипломатія: історичні традиції, сучасні реалії, перспективи. С. 333–350.

233. Симоненко Р. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р. Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1962. 440 с.

234. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної боротьби і дипломатичної оборони в 1918–1923. Скрантон: З Друкарні Народної Волі, 1958–1961.

- Т.4. 1960.193 с.

- Т. 5. 1960. 193 с.

- Т. 6.кн. 1. 1961. 220 с.

- Т. 6. кн.2. 1961. 204 с.

235. Стрелков И. Русское политическое совещание и “польский вопрос” на Парижской мирной конференции в 1919 г. *Гуманитарный вестник*. 2016 № 3. С. 1–17. URL: <http://hmbul.ru/articles/348/348.pdf> (дата звернення: 17.02.2018).

236. Тимченко Р. Українські дипломати на Паризькій Мирній Конференції. *Український історичний збірник*. 2013. Вип. 16. С. 147–161.

237. Тичка Г.-М. Анрі Граппен у ролі польського пропагандиста. *Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали VI-ї краєзнавчої конференції (4. III. 2016)*. 2016. С. 197–206.

238. Тичка Г.-М. Вплив нафтових інтересів Франції на українсько-польський конфлікт у Галичині (1918–1919 рр.). *Воєнно-історичний вісник національного університету оборони України*. 2017. Вип. 2 (24). С. 90–99.

239. Тичка Г.-М. Діяльність Михайла Тишкевича на чолі української дипломатичної місії у Парижі (1919–1921 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за ред. проф. І. С. Зуляка. 2017. Вип. 2. Ч. 2. С. 145–151.

240. Тичка Г.-М. Ідея “передмур’я Європи” в українсько-польському простистоянні за Східну Галичину під час Паризької мирної конференції. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 25. С. 182–197.

241. Тичка Г.-М. Місія Анрі Віллема у Східній Галичині (листопад – грудень 1918 р.) *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І.С. Зуляка. 2017. Вип. 1. Ч. 3. С. 102–110.

242. Тичка Г.-М. Місія Жозефа Бартелемі у польській громадській думці. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 12. С. 119–126.

243. Тичка Г.-М. Українські національно-визвольні змагання у творчості Анрі Граппена. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 17. С. 168–178.

244. Тичка Г.-М. Участь представників УГКЦ у вирішенні українсько-польського конфлікту у Галичині (1918–1923). *Матеріали Міжнародної наукової конференції до 100-річчя ієрейських свячень Йосифа Сліпого* / упоряд. Ю. Скіра. Львів: КОЛЕСО, 2018. С. 57–68.

245. Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919–1922. Рим, Tipografia Istituto Salesiano Pio XI, 1987. 133 с.

246. Швед О. Степан Витвицький: громадсько-політична діяльність. Львів: Астролябія, 2010. 179 с.

247. About the Foreign Relations of the United States Series. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/about-frus> (дата звернення: 10. 03. 2018).

248. Beer N. Das Leben und Wirken des Journalisten Moriz Szeps (1834–1902) – Ein Beitrag zur Geschichte des Wiener Judentums im 19. Jahrhundert / Masterarbeit. Wien: Universität Wien, 2013. URL: http://othes.univie.ac.at/28187/1/2013-04-22_0548303.pdf (дата звернення: 28.02.2018).

249. Bierzanek R. Państwo polskie w politycznych koncepcjach mocarstw zachodnich 1917–1919. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1964. 131 s.

250. Borshchak I. L'Ukraine à la conférence de la paix, 1919–1923. Dijon: [б. в.], 1938. 188 p.
251. Combes A. Maçonnerie et Radicalisme / Société d'Histoire du Radicalisme. URL: <http://memoireetmoderniteradicales.com/nosrubriques/dossiershistoriques/dossiers/MaconnerieetRadicalisme.pdf> (дата звернення: 12.03.2018).
252. Cousin R. Comité d'études. *Mémoires de Guerre*. URL: <http://la-loupe.over-blog.net/article-comite-d-etudes-110678877.html> (дата звернення: 23.10.2017).
253. Davies N. Polish national mythologies. *Myths and Nationhood* / by George Schopflin, Geoffrey Hosking. London: C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd., 1997. P. 141–157.
254. Deruga A. Działalność wydziału prasowego Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu (od listopada 1918 r. do lipca 1919 r.). *Studia z najnowszych dziejów powszechnych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963. T. 2. S. 246–290.
255. Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918 – 1919). Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. 332 s.
256. Eisenmann L. Ernest Denis (1849–1921). *Revue des Études Slaves*. 1921. T. 1, Fascicule 1–2. P. 138–143.
257. Galuba R. "Niech nas rozsądzi miecz i krew ...". Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919. Poznań: Wydaw. Poznańskie, 2004. 335 s.
258. Gozillon-Fronsacq O. Le cinéma en Alsace après 1918: son utilisation politique. *1895, revue d'histoire du cinema*. 1996. № 20. P. 46–58.
259. Grange C. Les classes privilégiées dans l'espace parisien (1903–1987). *Espace. Populations. Sociétés*. 1993. № 1. P. 11–21.
260. Kosyk W. La politique de la France à l'égard de L'Ukraine, mars 1917–février 1918. Paris: Publications de la Sorbonne, 1981. 304 p.
261. Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem: walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Kraków: Znak, 1990. 310 s.

262. Kukułka J. Teoria stosunków międzynarodowych. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2003. 343 s.
263. Łaptos J. Postawa francuskiej opinii publicznej wobec polsko-ukraińskiego konfliktu o Galicję Wschodnią (1918–1919). *Rocznik Naukowo-dydaktyczny WSP w Krakowie*. 1992. T. XIII. S. 175–190.
264. Mihout M. Les capitaux nordistes en quête de nouveaux horizons: “le groupe pétrolier du Nord” & le pétrole galicien (1911–1928). *Revue du Nord*. 1993 Vol. 75. Nr. 300. P. 421–441.
265. Morawski K. S. Okoliczności budowy stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a Jugosławią w 1918 roku. *Historia i polityka. Półrocznik poświęcony myśli politycznej i stosunkom międzynarodowym*. 2013. № 10 (17). S. 95–114.
266. Mroczyńska L. Spór o Galicję Wschodnią: 1914–1923. Kraków: Wydaw. Naukowe WSP, 1998. 219 s.
267. Murat D. L’Intervention de l’État dans le secteur pétrolier en France. Paris: Edition Technip, 1969. 331 p.
268. Nowak A. Polska i trzy Rosje: studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). Kraków: ARCANA, 2008. 646 s.
269. Prizel I. National identity and foreign policy: nationalism and leadership in Poland, Russia and Ukraine. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 443 p.
270. Pytko K. Historia linii Curzona: Jak Stalin został obrońcą sprawy polskiej? URL <http://www.focus.pl/artykul/historia-linii-curzona-jak-stalin-zostal-obronca-sprawy-polskiej> (дата звернення: 23.10.2017).
271. Recherches sur la France et le problème des nationalités pendant la Première Guerre mondiale / direction de l’ouvrage Georges-Henri Soutou. Paris: Editions De La Sorbonne, 1995. 233 p.
272. Rosenberg M. Międzynarodowa polityka naftowa. Dąbrowa: Nakładem “Przeglądu Górniczo-Hutniczego” w Dąbrowie Górniczej, 1925. 33 s.
273. Segal J. Black Gold and Yellow Star Forms of mobility of Galician Jews investing in the oil business. URL:

boryslaw.org/images/attachments/attachments/oil/Black_Gold_and_Yellow_Star-SEGAL.pdf (дата звернення: 28. 07. 2017).

274. Sierociński J. Armia Polska we Francji. Dzieje wojsk generała Hallera na ojczyźnie Warszawa: Tłoczono w Zakładach Graficznych Straszewiczów – Leszno, 112, 1929. 196 s.

275. Skierski St. Nafta i problem Galicji Wschodniej. *Drogi Polski. miesięcznik polityczno-gospodarczy*. Rocznik 1. 1922. S. 384–385.

276. Skierski St. Nafta w polityce gospodarczej Polski. *Drogi Polski: miesięcznik polityczno-gospodarczy*. Rocznik 1. 1922. S. 246–254.

277. Tazbir J. Polskie przedmurze Chrześcijańskiej Europy: mity a rzeczywistość historyczna Warszawa: Wydawnictwo Interpress, 1987. 156 s.

278. Thompson J. Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace. New Jersey: Princeton University Press, 1967. 438 p.

279. Wandycz P. France and her Eastern allies 1919–1925: French-Czechoslovak-Polish relations from the Paris Peace Conference to Locarno. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1962. 454 s.

280. Wielki człowiek w małym mieście. URL: <http://www.pava-swap.org/wydarzenia61.htm> (дата звернення: 02.01.2018).

281. Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*. 1969. T. IV. S. 37–60.

Дисертації та автореферати

282. Пастущин В. Быт рабочих Бориславского нефтяного района (1815–1953 годы): Автореф. дис. канд. ист. наук. / Киев. гос. ун-тет имени Тараса Шевченко. Киев, 1954. 14 с.

Довідкова література

283. Симоненко Р. “Бартелемі” лінія. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина* / ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Т. 1: Перевидання в Україні. Львів: НТШ, 1993. С. 96.

284. Великий тлумачний словник сучасної української мови: близько 250 000 слів та словосполучень / уклад. та гол. ред. Вячеслав Тимофійович Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. 1727 с.
285. Геополітика. *Короткий словник політологічних термінів* / уклад. М. О. Біляєв, І. І. Семенова. Біла Церква: [б.в.], 1999. 52 с.
286. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во “Наукова думка”, 2005. Т. 3: Е–Й. 672 с.
287. Федорчук Ярослав. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина* / ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові.: Перевидання в Україні. Львів: НТШ, 2000. Т. 9. с.3491
288. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во “Наукова думка”, 2004. Т. 2: Г–Д. 688 с.
289. Железом и кров’ю. *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений: Более 4000 статей* / авт.-сост. В. Серов. Москва: Локид-Пресс, 2005. С. 248.
290. Козицький А. Дідушок Петро. *Енциклопедія Львова* / за ред. А. Козицького. Львів: Основи, 2008. Т. 2. С. 92–93.
291. Симоненко Р. Бартелемі місія. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во “Наукова думка”, 2003. С. 196.
292. A catalogue of Paris Peace Conference delegation propaganda in the Hoover War Library / Hoover Institution on War, Revolution, and Peace. Stanford: Stanford University Press, 1926. 96 p.
293. Baker, Newton Diehl. *Historical dictionary of US. diplomacy from World War I through World War II* / Folly, Martin. Lanham: Rowman & Littlefield, 2010. P. 22.
294. Demm E. Propaganda at Home and Abroad. 1914–1918—online. *International Encyclopedia of the First World War*. URL: <https://encyclopedia.1914->

1918-online.net/article/propaganda_at_home_and_abroad (дата звернення: 03.03.2018).

295. Elections législatives 1919. *France Politique. Le site d'information sur la vie politique française*. URL: <http://www.france-politique.fr/elections-legislatives-1919.htm> (дата звернення: 03. 03. 2018).

296. Le site internet de l'Assemblée nationale. URL: <http://www.assemblee-nationale.fr> (дата звернення: 12.03. 2018).

297. Louis-Félix-François Franchet d'Esperey. *Encyclopædia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Louis-Felix-Francois-Franchet-dEsperey>. (дата звернення: 06.09.2017).

298. Sénat, un site au service des citoyens. URL: <http://www.senat.fr> (дата звернення: 28. 07. 2017).

299. Qui êtes-vous? Annuaire des contemporains: notices biographiques. Paris: C. Delagrave, 1924. 830 p.

300. René Pinon (1870–1958). *Bibliothèque nationale de France*. URL: http://data.bnf.fr/12938140/rene_pinon/ (дата звернення – 28.02.2018).

301. San Remo Conference. *Encyclopedia of the Palestinians* / edited by Philip Mattar. New York: Facts on File, 2005. P. 438.

302. The quarterly army list for de quarter ending 30th June 1919. London: Published by His Majesty`s stationery office, 1919. 1586 p.

ДОДАТКИ

Додаток А.1

Список публікацій здобувача

1. Тичка Г.-М. Анрі Граппен у ролі польського пропагандиста. *Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали VI-ї краєзнавчої конференції (4. III. 2016)*. 2016. С. 197–206.
2. Тичка Г.-М. Вплив нафтових інтересів Франції на українсько-польський конфлікт у Галичині (1918–1919 рр.). *Воєнно-історичний вісник національного університету оборони України*. 2017. Вип. 2 (24). С. 90–99.
3. Тичка Г.-М. Діяльність Михайла Тишкевича на чолі української дипломатичної місії у Парижі (1919–1921 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за ред. проф. І. С. Зуляка. 2017. Вип. 2. Ч. 2. С. 145–151.
4. Тичка Г.-М. Ідея “передмур’я Європи” в українсько-польському простистоянні за Східну Галичину під час Паризької мирної конференції. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 25. С. 182–197.
5. Тичка Г.-М. Місія Анрі Віллема у Східній Галичині (листопад – грудень 1918 р.) *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І.С. Зуляка. 2017. Вип. 1. Ч. 3. С. 102–110.
6. Тичка Г.-М. Місія Жозефа Бартелемі у польській громадській думці. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 12. С. 119–126.
7. Тичка Г.-М. Українські національно-визвольні змагання у творчості Анрі Граппена. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 17. С. 168–178.

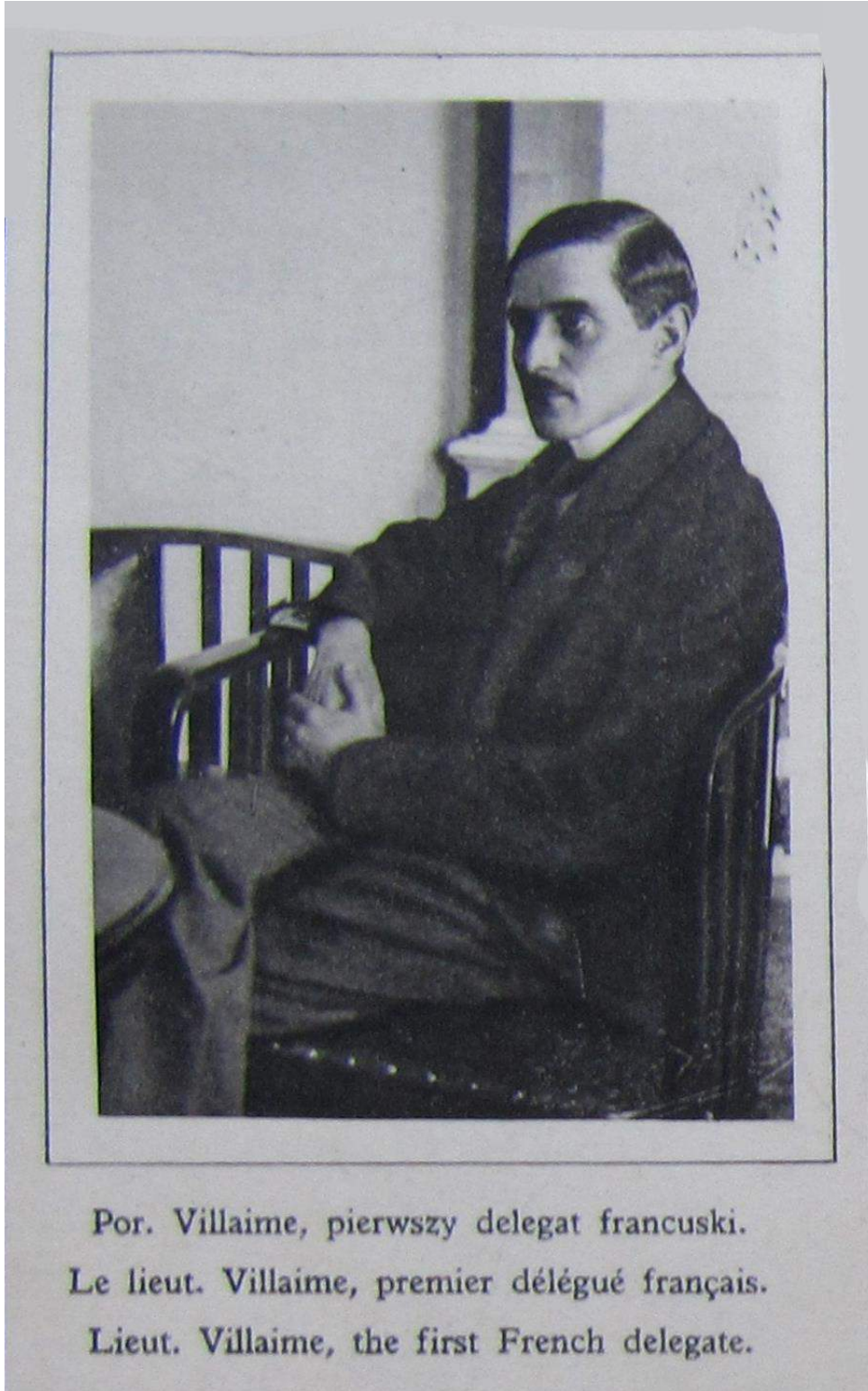
8. Тичка Г.-М. Участь представників УГКЦ у вирішенні українсько-польського конфлікту у Галичині (1918–1923). *Матеріали Міжнародної наукової конференції до 100-річчя ієрейських свячень Йосифа Сліпого* / упоряд. Ю. Скіра. Львів: КОЛЕСО, 2018. С. 57–68.

Додаток А. 2.

Відомості про апробацію результатів дослідження

- 1) Звітно-наукові конференції Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2015–2018 рр., очна)
- 2) VI краєзнавча конференція “Історичні пам’ятки Галичини” (Львів, 4 березня 2016 р., очна)
- 4) Міжнародна науково-технічна конференція “Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ” (Львів, 18–19 травня 2016 р., очна)
- 5) Міжнародна наукова конференція присвячена 100-річчю свячень Йосифа Сліпого, (Святоуспенська Унівська Лавра Студійського Уставу, с. Унів, 30 вересня 2017 р., очна)
- 6) XXVI міжнародному славістичному колоквиумі (Львів, 17–18 травня 2018 р., очна).

Додаток Б.1

Фотопортрет поручника А. Віллема, (1918 р.)⁹⁰⁹

⁹⁰⁹ Semper fidelis: Obrona Lwowa w obrazach współczesnych. Lwów: Nakł. T-wa Straż Mogił Polskich Bohaterów, 1930. S. 166.

Додаток Б.2.

Друга місія Ж. Бартелемі на ганку палацу Потоцьких у Львові, лютий 1919 р.⁹¹⁰

⁹¹⁰ Semper fidelis: Obrona Lwowa w obrazach współczesnych. Lwów: Nakł. T-wa Straż Mogił Polskich Bohaterów, 1930. S. 165.

Додаток Б.3

Фотопортрет полковника Е. де Ренті⁹¹¹.

⁹¹¹ *Semper fidelis: Obrona Lwowa w obrazach współczesnych.* Lwów: Nakł. T-wa Straż Mogił Polskich Bohaterów, 1930. S. 166.

Додаток В
Українські місії та організації у Парижі в 1919 –1923 рр.

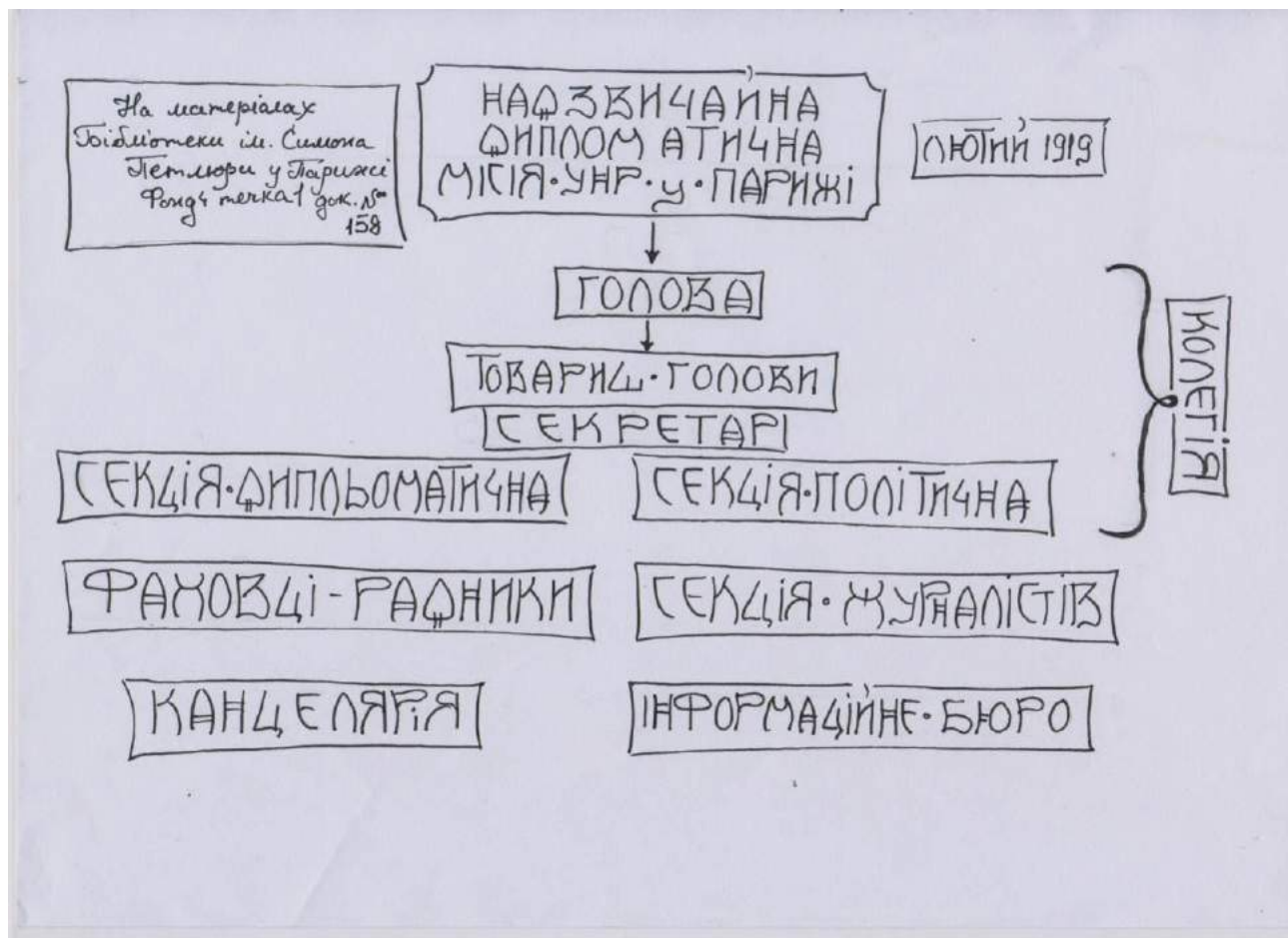

Умовні позначення:

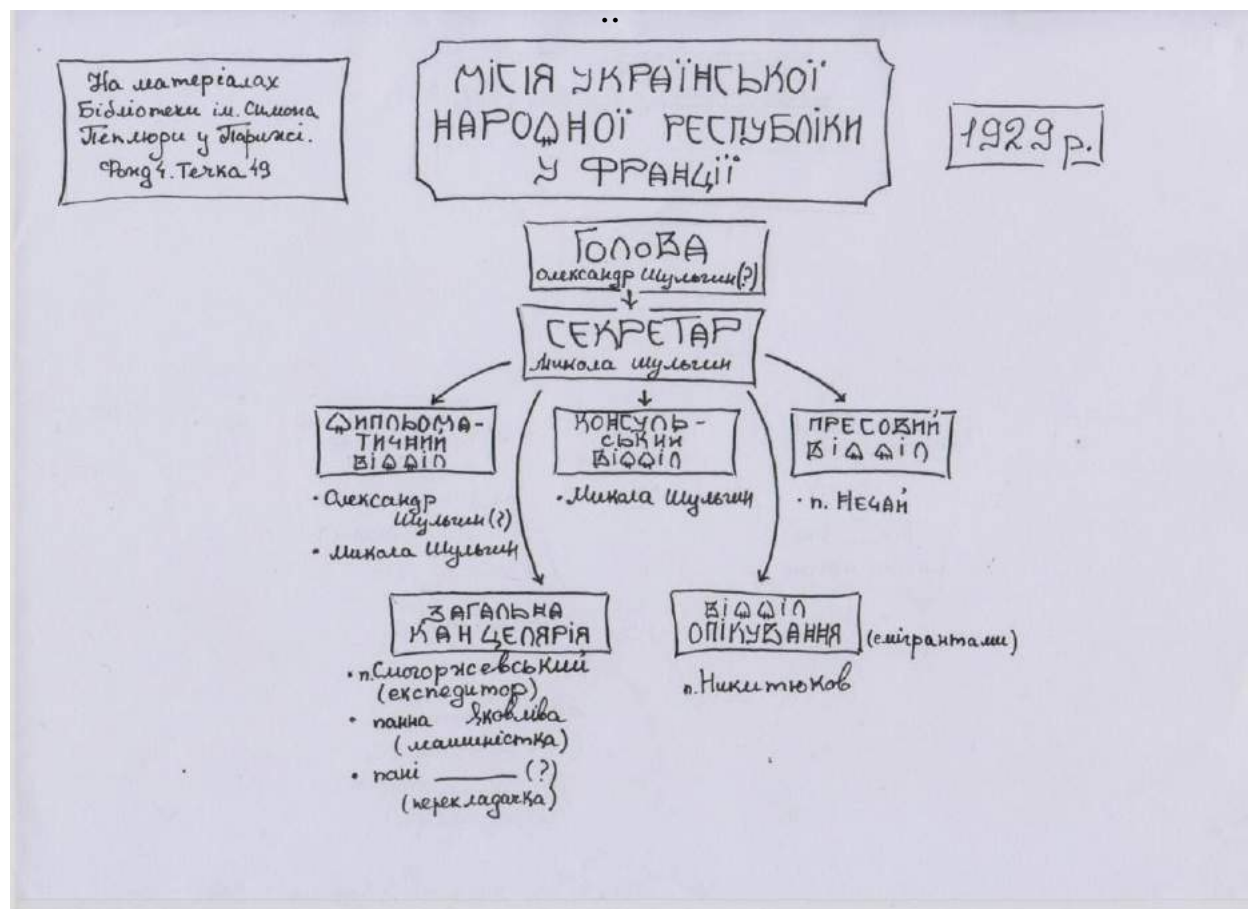
	Місії та організації ЗУНР
	Місії та організації УНР
	Місії та організації соборної України
	Проросійські організації
Г. Б.	Галицьке бюро

Додаток Г.1

Структура Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі станом на 1919 р.

Додаток Г.2
Структура Місії УНР у Франції станом на 1929 р.

Додаток Д.1

Зведена таблиця нарахування платні членам і співробітникам делегації Української Народної Республіки в Парижі за 1919 р. (у французьких франках)*⁹¹²

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
Голова												
Сидоренко Григорій	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	–	–	–
Тишкевич Михайло	–	–	–	–	–	–	–	3500 із 5000	5000	5000	5000	5000
Товариш голови												
Панейко Василь	–	–	–	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	–
Дідушок Петро, секретар	–	–	–	5000	5000	5000	5000	закреслено	–	–	–	–
Секція дипломатична												
Галіп Артем	–	–	–	–	–	–	–	закреслено	5000	5000	5000	5000
Марголін Арнольд не згадується у відомостях.												
Шульгин Олександр	–	–	–	5000	5000	5000	5000	5000	5000	–	–	–
Секція політична												
Зархі Сергій	–	–	–	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
Ісєвич Дмитро	–	–	–	5000	5000	5000	5000	5000	–	5000	5000	5000
Кушнір Макар	–	–	–	–	–	4000	4000	4000	–	4000	4000	4000
Матюшенко Борис	–	–	–	5000	5000	5000	5000	закреслено	–	–	–	–
Радники та аташе												

⁹¹² Джерела: Грошові справи місії УНР в Парижі за 1920 і 1921 р. ... БСІІ. Ф. 4. Т. 20. Без арк.;

Грошові справи місії УНР за 1919 р. ... БСІІ. Ф. 4. Т. 21. Без арк.;

Грошові справи місії УНР в Парижі за 1919 р. ... БСІІ. Ф. 4. Т. 22. Без арк.

Білик Кирило	–	–	–	–	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000
Барон Гротте	–	–	–	–	–	–	–	–	3333	5000	–	–
Кушнір Макар**	–	–	–	–	–	–	–	–	4000	–	–	–
Лисенко Григорій	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4000	4000
Мегас Осип	–	–	–	4000	–	–	–	–	–	–	–	–
Колосовський Володимир	–	–	–	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
Петрушевич Іван	–	–	–	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	–
Савченко Федір	–	–	–	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000	4000
Тимошенко Володимир	–	–	–	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
Томашівський Степан	–	–	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	“Не видано”
Шелухін Сергій	–	–	–	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000	5000
Шумицький Микола	–	–	–	–	3000	–	–	–	–	–	5000	5000
Надзвичайна місія для українсько-польської справи												
Лозинський Михайло (голова)	–	–	–	–	5000	5000	5000	5000	–	–	–	–
	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
Вітовський Дмитро	–	–	–	–	5000	5000	5000	закреслено	–	–	–	–
Кульчицький Олександр (секретар)	–	–	–	–	3000	3000	3000	3000	3000	3000	3000	3000
Ерле Альфонс (помічник Д. Вітовського)	–	–	–	–	–	4000	–	–	–	–	–	–
Канцелярія												
Петрушевич Антон (II секретар)	1000	3000	3000	3000	3000	3000	4000	4000	4000	4000	4000	4000
Рудницький Михайло (III секретар)	–	–	–	3000	3000	3000	4000	4000	4000	4000	4000	4000
Цитович Борис (помічний секретар)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3000	3000	3000
Моцарський Валеріан	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1000	1000	1500

(особистий прибічник п. Галіпа)												
Галяфре Леонід (урядовець)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2000
Дюбрей Шарль (перекладач)	-	-	-	-	1493 із 800	800	800	200 із 1000	1000	1000	2000	2000
Мазад Фернан (перекладач)	-	-	-	-	-	-	-	-	1200		600	600
Ірат Женев'єв (машиністка)	-	-	-	200	200	200	200	375	375	375	400	400
Перяго Олена (машиністка, писарка)	-	-	200	200+109	200	200	200	100	200	200	400	400
Ре Аннієс (машиністка)	-	-	-	+109	350	350	350	350	350	350	-	-
Фурньє Андре (машиністка)	-	-	-	-	350	-	-	-	-	-	-	-
Фуань Маргарита (машиністка)	-	-	-	-	-	350	350+50	400+ 50	400	400	-	-
Кушнір Макар (журналіст)	-	-	-	4000	4000	-	-	-	-	-	-	-
СавченкоФедір (організатор пресового бюро)	-	2000	2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Допоміжний персонал												
Чортопруд Анна (покоївка)	-	-	-	300	300	300	300	400	400	400	400	400
Чортопруд Пилип (швейцар)	-	-	-	500	500	500	500	600	600	600	600	600
Трільофф Фернан (посильний)	-	-	-	-	250	250	250	250	250	-	-	-
Деляпорт Рене (посильний)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	250	250	250
Пупяло Осип (візник)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	750	-	750
	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень

Умовні позначення:

350+ 50	Платня 350 франків, додаткова платня за понаднормову працю – 50 франків
3500 із 5000	Платня 5000 франків на місяць, але цього місяця виплатили лише 3500

*Дана таблиця не може вважатися вичерпним списком членів Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі, оскільки виплата зарплатні декому із них могла бути зафіксована в інших відомостях, які нам не вдалося відшукати. З цієї ж причини на підставі даної таблиці не можна робити остаточних висновків щодо того, коли той чи інший працівник був прийнятий на посаду або звільнений.

**У випадку, якщо той чи інший працівник делегації переходив на іншу посаду (як-от М. Кушнір, який спершу був журналістом, а потім став членом політичної секції та радником), то його платня вписується у різні рядки таблиці (відповідно, з позначкою “Журналіст”, “Радник” і т.д.).

Додаток Д.2

Зведена таблиця нарахування платні членам і співробітникам Делегація УНР на Мирову конференцію за січень 1920 – лютий 1921 р. (у французьких франках)*⁹¹³

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	Січень	Лютий
Голова														
Тишкевич Михайло	5000	5000	3000 із 5000	3000 із 5000	0 із 5000	0 із 5000	0 із 5000	0 із 5000	0 із 5000	0 із 5000	–	–	–	–
Радники та аташе														
Галяфре Леонід (радник)	–	–	–	–	–	–	–	–	0 із 5000	1000	1000	1000	–	1400 із 3500
Колосовський Володимир (військовий агент)	5000	5000	5000	5000	5000	2000 із 5000	0 із 5000	0 із 5000	0 із 5000	0 із 5000	–	–	–	–
Адамович Петро	–	–	–	4000	–	3000 із 4000	1000 із 4000	0 із 4000	0 із 4000	0 із 4000	–	–	–	–

⁹¹³ **Джерела:** Листування та накази місії, огляди ситуації у Франції за 1920–1934 рр. *БСП*. Ф. 4. Т. 7. Без арк.

Грошові справи місії УНР за 1920 і 1921 р. *БСП*. Ф. 4. Т. 18. Без арк.

Грошові справи місії УНР за 1919 і 1920 р. *БСП*. Ф. 4. Т. 19. Без арк.

Грошові справи місії УНР в Парижі за 1919 р. *БСП*. Ф. 4. Т. 22. Без арк.

Листування Міністерства закордонних справ УНР та інших установ з головою делегації УНР... *ЦДАВО України*. Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 101–101 зв.

(помічник військового агента)														
Савченко Федір	4000	5000	5000	5000	4000 із 5000	5000	5000	5000	5000	0 із 5000	–	–	–	–
Шумицький Микола	–	5000	5000	5000	4000 із 5000	5000	5000	5000	5000	0 із 5000	–	–	–	–
Секретарі та урядовцями														
Галяфре Леонід (генеральний секретар та скарбник)**	–	–	–	–	–	3000 із 4000	7000 із 4000	0 із 4000	–	–	–	–	–	–
Моцарський Валеріан (Генеральний секретар)	–	–	–	–	–	–	–	–	0 із 5000	600	600	600	–	800 із 2500
Рудницький Михайло (I секретар)	5000	5000	5000	–	2000 із 5000	–	7000 із 5000	–	–	–	–	–	–	–
Моцарський Валеріан (I секретар)	–	–	–	–	–	–	–	0 із 4000	–	–	–	–	–	–
Галяфре Леонід (II секретар)	3000	3000	3000	3000	2000 із 3000	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Любимський Михайло (секретар)	–	–	–	–	–	–	–	3000	3000	700	300	500	–	800 із 1500
Моцарський Валеріан (особистий	2000	2000	2000	2000	2000	1000 із 4000	7000 із 4000	–	–	–	–	–	–	–

Деляпорт Рене (посильний)	250	250	250	я) 125 (за півмісяц я)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
------------------------------	-----	-----	-----	---------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Умовні позначення:

350+ 50	Платня 350 франків, додаткова платня за понаднормову працю – 50 франків
3500 із 5000	Платня 5000 франків на місяць, але цього місяця виплатили лише 3500
0 із 5000	Достеменно відомо, що дана особа належала до місії у цей період, однак не отримала зарплатні

*Дана таблиця не може вважатися вичерпним списком Делегація УНР на Мирову конференцію, оскільки виплата зарплатні декому із них могла бути зафіксована в інших документах, які нам не вдалося відшукати. З цієї ж причини на підставі даної таблиці не можна робити остаточних висновків щодо того, коли той чи інший працівник був прийнятий на посаду або звільнений.

**У випадку, якщо той чи інший працівник делегації переходив на іншу посаду (як-от Л. Галяфре, який спершу був II секретарем, а потім скарбником та генеральним секретарем, а згодом радником), його платня вписується у різні рядки таблиці (відповідно, з позначкою “II секретар”, “Радник” і т.д.).

Додаток Д. 3

Виплата ліквідаційних грошей членам Делегація УНР на Мирову конференцію після її скасування⁹¹⁴

Особи, що отримали ліквідаційні виплати та їхні колишні посади	Сума виплат	Час виплати	Умови, на яких виплачено ліквідаційні гроші.
Моцарський Валеріан (генеральний секретар)	1500 фр. на подорож до Відня.	7 квітня 1921 р.	“Всі свої грошеві претензії [...] направляти безпосередно до Міністерства справ закордонних УНР і його фінансового Представника п. Миколи Василька. Ніяких грошових претензій до голови місії УНР в Парижу мати не буду”
Любимський Михайло (секретар)	1500 фр. ліквідаційних	4 квітня 1921 р.	
Саєнко Аристарх (урядовець)	1200 ліквідаційних	7 квітня 1921 р.	
Чертопруд Пилип та Анна (швейцар та покоївка)	1250 фр. ліквідаційних грошей у розмірі їхньої сумарної місячної платні	6 квітня 1921 р.	
Колосовський Володимир (військовий агент)	1500 + ще 500 фр. йому обіцяв виплатити Шульгин	22 квітня 1921 р.	
	300	5 липня 1921 р.	
	300	13 вересня 1921 р.	
Галфре Леонід (радник)	300	30 квітня 1922 р.	“ліквідаційні по делегації УНР в Парижі”
	700	7 червня 1922 р.	
Мазад Фернан (перекладач)	5000 фр. за “витрати, здійснені на українську справу від 1 серпня 1920 по 31 березня 1921”.	31 березня 1921 р.	Засвідчили, що не мають фінансових претензій до місії.

⁹¹⁴ Грошові справи місії УНР в Парижі за 1919 р. БСП. Ф. 4. Т. 22. Без арк.

Періяго Олена (писарка)	2400 фр. заборгованості за жовтень 1920 – березень 1921.	4 квітня 1921 р.	
Шумицький Микола (радник)	500	8 липня 1921 р.	–
	400	20 липня 1921 р.	

Додаток Д. 4.

Зведена таблиця нарахування платні членам і співробітникам Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі за 1921 р. (у французьких франках)*⁹¹⁵

	Посада	Березень	квітень	Травень	Червень	липень	серпень	вересень	жовтень	Листопад	Грудень
Шульгин Олександр	голова	6000	2600	4500	2600	105	1800	2000	2200	1600	3054
Галяфре Леонід	радник	200 фр. в рахунок належної платні	1500	1000	1100	1500	1500	1100	–	950	1800, з котрих 1200 платня, а решта – компенсаці я недоплат за поперед по місяці
Генерал Сергій Дельвіг	Військо вий аташе (?)										
Коваленко Олександр	секретар	–	2500	2345 за два місяці		–	1000	1500	470	460 +2000 франків за два місяці	

⁹¹⁵ Грошові справи місії УНР в Парижі за 1919 р. *БСП*. Ф. 4. Т. 22. Без арк.;

Інформаційні повідомлення від радника міністерства Геронімуса ... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 65.

Чертопруд Пилип	кур'єр	–	450	450	450	450	750 від 1 серпня до 14 вересня. Підписано “Бувший кур'єр”.		–	–	–
Мазад Фернан	Перекла дач	–	–	800	–	800	500	–	–	–	–
Ірат Женев'єв	дактилог рафістка	–	64	–	–	–	61	–	–	–	–

Умовні позначення:

350+ 50	Платня 350 франків, додаткова платня за понаднормову працю – 50 франків
---------	---

*Дана таблиця не може вважатися вичерпним списком Делегація УНР на Мирову конференцію, оскільки виплата зарплатні декому із них могла бути зафіксована в інших документах, які нам не вдалося відшукати. З цієї ж причини на підставі даної таблиці не можна робити остаточних висновків щодо того, коли той чи інший працівник був прийнятий на посаду або звільнений.

Додаток Д.5.

**Зведена таблиця нарахування платні членам і співробітникам Надзвичайної дипломатичної місії
УНР у Парижі за 1922 р. (у французьких франках)*⁹¹⁶**

Прізвище та ім'я	Посада	січень	лютий	березень	Квітень	травень	Червень**
Шульгин Олександр	Голова	1900	3300	3600	1200	3000+ 1800	–
Галяфре Леонід	аташе при місії	450 фр. допомоги	1500	1200 + 300 “ліквідаційних по Делегації УНР в Парижі”	1200	1200	1800
Коваленко Олександр	секретар	1200	1200	1200	1200	1800	–
Мазад Фернан	перекладач	–	1000	–	600	–	–

Умовні позначення:

350+ 50	Платня 350 франків, додаткова платня за понаднормову працю – 50 франків
---------	---

* На підставі даної таблиці не можна робити остаточних висновків щодо того, коли той чи інший працівник був прийнятий на посаду або звільнений, оскільки виплата зарплатні декому із них могла бути зафіксована в документах, які нам не вдалося дослідити.

**Інформацію про виплату зарплатні за наступні місяці нам не вдалося відшукати.

⁹¹⁶ Грошові справи місії УНР в Парижі за 1919 р. *БСП*. Ф. 4. Т. 22. Без арк.

Додаток Д.6

Адреси українських представництв у Парижі 1919 – 1923

Організація	Адреса	Номер, під яким адреси позначені на карті нижче	Перша і остання згадка даної адреси у архівних документах
Делегація ЗУНР	15, rue Henry Martin (сьогодні 15, rue Massenet), 16-ий округ, Париж	1	1920⁹¹⁷ – 1923⁹¹⁸ (фактично, весь час існування делегації.)
Український національний комітет	5 bis, rue Henry Martin (сьогодні 5 bis, rue Massenet,), 16-ий округ, Париж	2	Поч.1920 ⁹¹⁹
	61, rue La Fontaine, 16-ий округ, Париж	3	Травень 1920 ⁹²⁰
Галицьке бюро	Rue Victor Hugo, 16-ий округ, Париж	4	1919⁹²¹
Делегація УНР	37, rue de la Perouse , 16-ий округ, Париж	5	7 квітня 1919⁹²² - перша згадка 7 квітня 1921 О. Шульгин писав, що знайшов краще помешкання ⁹²³
	139, rue de Longchamp , 16-ий округ, Париж	6	20 липня 1921 р. ⁹²⁴
	90 rue de Longchamp, 16-ий округ, Париж	7	15 грудня 1921 р. ⁹²⁵
	139, Quai d'Orsay , 7-ий округ, Париж	–	24 листопада 1923 р. ⁹²⁶

⁹¹⁷ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 18.

⁹¹⁸ Листування з дипломатичною місією в Парижі про біжучу роботу місії. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 64. Арк. 19а.

⁹¹⁹ Листування Президента Української національної ради... (14 січня 1920–30 липня 1920) *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 146.

⁹²⁰ Бюлетень Українського національного комітету в Парижі. *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 1.

⁹²¹ Листування Президента Української національної ради.. (1 серпня 1920–28 грудня 1920). *ЦДАГО України*. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 91.

⁹²² Листування президента петлюрівської української делегації з президентом мирної конференції... *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 21а. Арк. 36.

⁹²³ Листування з дипломатичною місією в Парижі про біжучу роботу місії. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 64. Арк. 28.

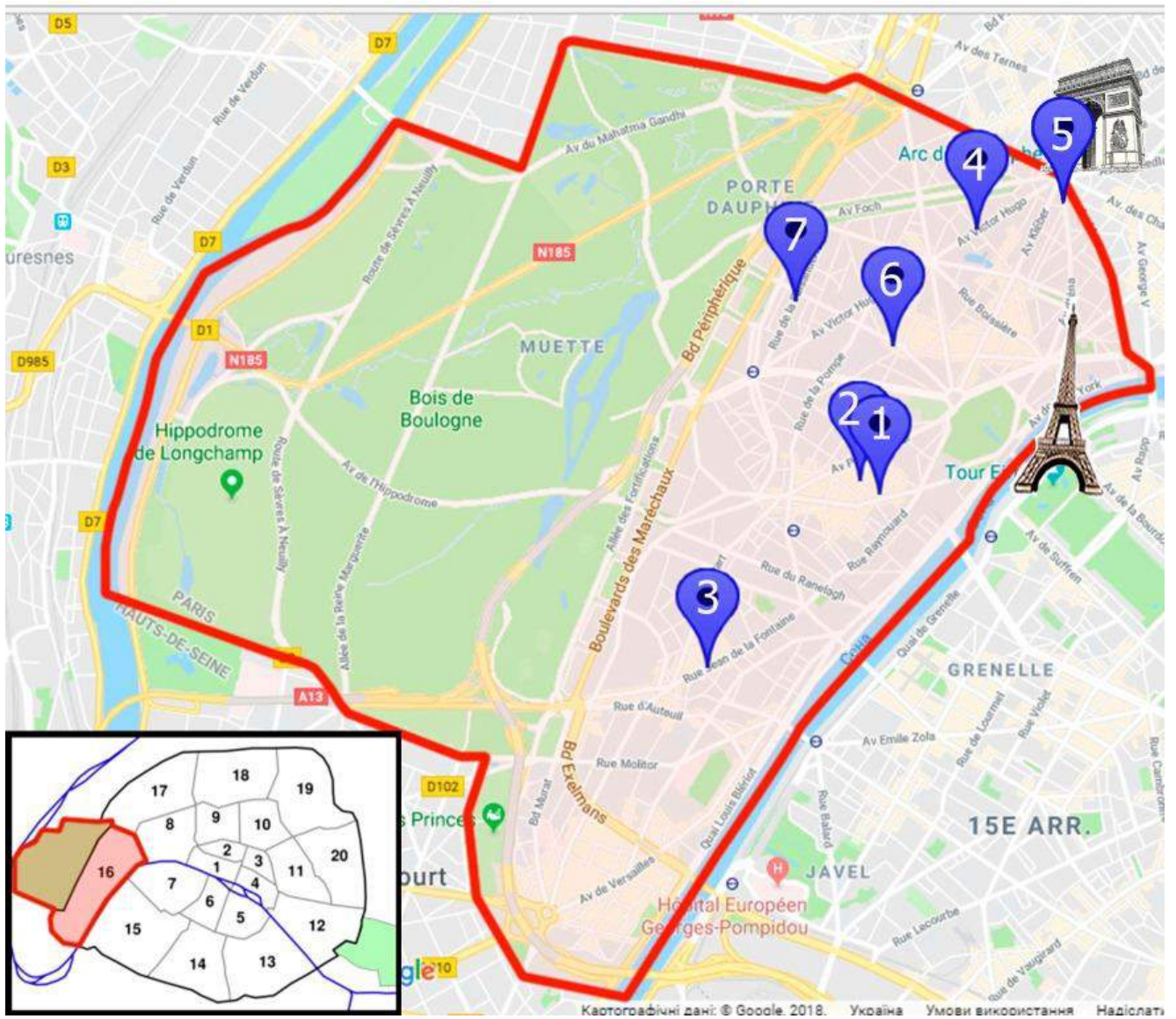
⁹²⁴ Там же. Арк. 57.

⁹²⁵ Листування міністра з послом у Франції О. Шульгиним. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 87.

⁹²⁶ Там же. Арк. 125.

*Цієї адреси нам не вдалося відшукати на карті, оскільки у 1941 р. частину набережної Орсе перейменували у набережну Бранлі, і початкова нумерація була втрачена.

Адреси українських представництв у 16-ому окрузі Парижа

Додаток Е

Закон УНР про створення Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Парижі.⁹²⁷

186 ЗАКОНИ Ч. 349—350. ВІСНИК 26-й

Ч. 348.
Іменем Української Народної Республіки
З а т в е р д ж у е м о: 10 січня 1919 року.
Голова Директорії *В. Винниченко*.
Члени: *Петлюра*, *Андрієвський*, *А. Мухоморо*.
Член-Секретарь *Ф. Швець*.
Посвідчив: *В. о. Державного Секретаря*
М. Корчунський.

Ухвалений Радою Народних Міністрів

ЗАКОН

про вислання Надзвичайної Дипломатичної Місії до Франції і про асигнування на її утримання на протязі трьох місяців 3.228.340 маркобанків.

1. Вислати до Франції (Парижу) Надзвичайну Дипломатичну Місію.

2. В зміну існуючих законів про штати надзвичайних місій і доповнення до тих штатів ухвалити для цієї місії штати, які до цього прикладатись.

3. Асигнувати в розпорядження Міністра Закордонних Справ з копії Державної Скарбниці три мільйони дев'ять двадцять вісім тисяч триста євро (3.228.340) маркобанків на вислання до Франції в утримання на протязі трьох місяців Надзвичайної Дипломатичної Місії.

Голова Ради Народних Міністрів, Міністр
Закордонних Справ *Володимир Чеховський*.

Штати Надзвичайної Дипломатичної Місії до Франції.

Голова Місії одержує на 1 місяць 5000 фр., на 3 місяці 15000 фр.
Товариш Голови одержує на 1 місяць 5000 фр., на 3 місяці 15000 фр.
Секретарь Місії одержує на 1 місяць 5000 фр., на 3 місяці 15000 фр.
5 дипломатів по 5000 ф. на 1 місяць 25000 фр., на 3 місяці 75 000 фр.
8 політичних діячів по 5000 ф., на 1 місяць 80000 фр., на 3 місяці 240000 фр.
14 радників фаховців по 5000 ф., на 1 місяць 70000 фр., на 3 місяці 210000 фр.
6 журналістів по 4000 ф., на 1 місяць 24000 фр., на 3 місяці 72000 фр.
Разом на 1 місяць 164000 фр., на 3 місяці 492000 фр.

КАНЦЕЛЯРІЯ.

Директор канцелярії одержує на 1 місяць 3000 фр., на 3 місяці 9000 фр.
2 секретарі по 1600 фр., на 1 місяць 3200 фр., на 3 місяці 9600 фр.
Бухгалтер на 1 місяць 2000 фр., на 3 місяці 6000 фр.
Скарбник на 1 місяць 2000 фр., на 3 місяці 6000 фр.
4 перекладчі по 1600 фр., на 1 місяць 6.400 фр., на 3 місяці 19200 фр.
4 стенографи по 2000 фр., на 1 місяць 8000 фр., на 3 місяці 24000 фр.
4 урядовці по 1000 фр., на 1 місяць 4000 фр., на 3 місяці 12000 фр.
4 машинисти по 1000 фр., на 1 місяць 4000 фр., на 3 місяці 12000 фр.
5 урядовців для доручень по 1000 фр., на 1 місяць 5000 фр., на 3 місяці 15000 фр.
Господарь 2000 фр., на 1 місяць 2000 фр., на 3 місяці 6000 фр.
Найом помешкання під місію на 1 місяць 5000 фр., на 3 місяці 15000 фр.
На канцелярські і дрібні видатки на 1 місяць 10000 фр., на 3 місяці 30000 фр.
Разом на 1 місяць 64600 фр., на 3 місяці 193800 фр.
На представництво в розпорядження Голови Місії на 1 місяць 100 000 фр., на 3 місяці 300.000 франк.
На переїзд всієї місії туди і назад 120000 фр.

На пресу в розпорядження Голови місії на 1 місяць 150000 фр., на 3 місяці 450000 фр.
На інформаційне бюро на 1 місяць 150000 фр., на 3 місяці 450000 фр.

Підземні членам дипломат. секції радників, секції журналістів, секретареві місії, директорові канцелярії, завідуючому інформаційним бюро — по 2000 фр. на особу, на 34 особи 68000 фр.

Цілісні урядовцям по 1500 фр. для 23 осіб 39000 фр.

На двю місяці разом 2.082.800 фр.
В черектяді на нашу валюту, рахуючи франк по 1 р. 55 коп., разом 3.228.340.

Голова Ради Народних Міністрів,
Міністр Закордонних Справ *В. Чеховський*.

Ч. 349.

Іменем Української Народної Республіки
З а т в е р д ж у е м о: 11 січня 1919 року.

Голова Директорії *В. Винниченко*.

Ч л е н и: *Петлюра*,
Андрієвський.

Член-Секретарь *Ф. Швець*.

Посвідчую: *В. о. Державного Секретаря*
М. Корчунський.

Ухвалена Радою Народних Міністрів

ПОСТАНОВА

⁹²⁷ Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. 25 липня. Вип. 26. С. 186

Додаток Ж

Неідентифікований документ у справі Східної Галичини⁹²⁸

Ч.929/в [...] пана гр[афа] Тишкевича,
голови української мирової делегації в Парижі

17.9.919 Справа Східної Галичини

Уряд стоїть на тім, що Східна Галичина єсть часть Української Республіки. Та в теперішній ситуації спір за Галичину рішається не війною, тільки мировою конференцією. Отже треба від мирної конференції домагатися, 1) щоб вона не зійшла з свого дотеперішнього становища і справді дала населенню Східної Галичини змогу свободно рішати про свою державну приналежність. 2) щоб вона утворила передумови, потрібні для такого свободного виявлення волі населення. Для цього треба: 1) щоби границі Східної Галичини від Польщі покривалися з етнографічними границями 2) щоб автономія Східної Галичини опиралася справді на демократичних основах і забезпечувала українському населенню всі права більшості. 3) щоби компетенція східногалицького сойму, вибраного загальним рівним тайним безпосереднім і пропорціональним голосуванням, була якнайширша 4) щоби круг справ спільних між Східною Галичиною і Польщею був якнайменший і точно означений 5) щоб на чолі адміністрації Східної Галичини стояв українець назначений Соймом Сх[ідної] Галичини а не польським центральним правительством – а доки це станеть ся, щоби польський намісник був усунений і заступлений дуумвіратом 6) щоб було окреме східногалицьке право горождатства, окреме східногалицьке військо окрема присяга урядовців як горожан Східної Галичини 7) щоби були міжнародні правні гарантії проти самовільного нарушення постанов статута з боку Польщі супроти Східної Галичини.

Особливо важно, щоб варшавський сойм не мав ніякої компетенції в справах Східної Галичини зокрема щодо аграрної реформи в Галичині. Найліпше було б, щоб реченець плебісциту означено якнайкоротший (найпізніше до 3 років) та щоб в звязку з сим аграрну реформу переведено аж після дефінітивного рішення про державну приналежність краю.

Плебісцит, який має бути переведений в найкоротшому часі, повинен бути обставлений гарантіями для вислову вільної волі населення.

Ще перед рішенням статута домагатися: 1) щоб укр[аїнських] урядовців не видалявано зі служби і видалених принято назад, не домагаючись від них присяги на вірність польській державі, бо Східна Галичина не є часть польської

⁹²⁸ Листування Міністерства закордонних справ УНР та інших установ... *ЦДАВО України*.Ф. 3603. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 13–14.

держави 2) щоб звільнено всіх інтернованих і арештованих за політичних мотивів 4) щоб полонених укр[аїнської] армії відіслано до української армії 5) щоб туди-ж відіслано укр[аїнських] полонених з Італії. Сі дві останні точки мотивувати тим, що гал[ицька] укр[аїнська] армія є частию всеукраїнської армії, яка бореться з більшовиками, адже і полонені (як в Польщі так і в Італії) є членами укр[аїнської] армії і треба її ужити до боротьби з більшовиками.

Приймаючи до уваги, що 1) українське правительство заявило, що рішення про долю Східної Галичини передає мировій конференції в Парижі і що 2) конференція заявляла, що приділення Східної Галичини до Польщі отже і ститут для Східної Галичини має тільки тимчасовий характер являєть ся можливим змінити первісне рішення і на запрошення взяти участь в нарадах над статутом з виразним застереженням провізоричности та [?].

Щоб в українському населенню було забезпечено також широка економічна автономія, щоби були створені гарантії, що Польща не буде могли економічно експльоатувати Східну Галичину або ворожою господарською чи фінансовою політикою руйнувати її.